
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

3/2013

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť publikovaného časopisu nesmie byť reprodukováná alebo použitá a šírená v akejkoľvek forme a akýmkoľvek prostriedkami, elektronicky alebo mechanicky, vrátane kopírovania, digitalizácie alebo uchovávaná v akýchkoľvek informačných pamätiach, databázach a informačných systémoch bez predchádzajúceho písomného súhlasu Vojenského historického ústavu a autorov.

OBSAH

Štúdie

GRAUS, Igor: Vývoj insígníí radov do začiatku 19. storočia	6
PEJS, Oldřich: Slovenská útočná vozba: od praporu k pluku (září 1939 – únor 1940)	44
LAINCZ, Eduard: Obnovenie pôsobnosti vojenskej správy a realizácia branného zákona na inkorporovanom území severného Spiša v rokoch 1939 – 1942	64
ŠTAIGL, Jan – TURZA, Peter: Zbrojná výroba na Slovensku v rokoch 1969 – 1992 (2. časť)	77

Dokumenty a materiály

ŠUMICHRAST, Peter: „Takmer koniec vojenskej kariéry“ mjr. let. Karola Sojčeka	110
BYSTRICKÝ, Jozef: Ján Nálepka – dôstojník slovenskej armády v rokoch 1939 – 1943	136

Múzejníctvo

KONEČNÝ, Martin: Návšteva tankového múzea v Bovingtone vo Veľkej Británii	165
---	-----

Recenzie

ZELEŇÁK, Eugen: <i>Konstruktivizmus a pluralita v histórii</i> . (M. Kšiňan)	172
--	-----

Anotácie, glosy	176
------------------------------	-----

Kronika	184
----------------------	-----

INHALT

Studien

GRAUS, Igor: Entwicklung der Ordensinsignien bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts	6
PEJS, Oldřich: Die Slowakischen Panzertruppen: Vom Bataillon zum Regiment (September 1939 – Februar 1940)	44
LAINCZ, Eduard: Wiederaufnahme der Tätigkeit der Militärverwaltung und die Verwirklichung des Wehrgesetzes in den zur Slowakei Angeschlossenen Gebieten der Nördlichen Zips in den Jahren 1939 – 1942	64
ŠTAIGL, Jan – TURZA, Peter: Rüstungsproduktion in der Slowakei in den Jahren 1969 – 1992 (Teil 2)	77

Dokumente und Materialien

ŠUMICHRASŤ, Peter: „Fast das Ende einer militärischen Karriere“ von Mjr. Karol Sojček	110
BYSTRICKÝ, Jozef: Ján Nálepka – Offizier der slowakischen Armee in den Jahren 1939 – 1943	136

Museumswissenschaft

KONEČNÝ, Martin: Zu Besuch im Panzermuseum Bovington in Großbritannien	165
--	-----

Rezensionen	172
--------------------------	-----

Annotationen, Glossen	176
------------------------------------	-----

Chronik	184
----------------------	-----

CONTENTS

Studies

GRAUS, Igor: Development of Order Insignia prior to the 19th Century	6
PEJS, Oldřich: Slovak Armoured Force: from Battalion to Regiment (September 1939 – February 1940)	44
LAINCZ, Eduard: Renewal of the Operation of the Military Administration and Implementation of the Military Service Act in the Incorporated Territory of Northern Spiš in 1939 – 1942	64
ŠTAIGL, Jan – TURZA, Peter: Armament Production in Slovakia in 1969 – 1992 (Part 2)	77

Documents and Materials

ŠUMICHRAST, Peter: „Almost the End of Military Career” of Maj. Karol Sojček	110
BYSTRICKÝ, Jozef: Ján Nálepka – Slovak Army Officer in 1939 – 1943	136

Museology

KONEČNÝ, Martin: Visiting the Bovington Tank Museum in Great Britain	165
--	-----

Reviews	172
----------------------	-----

Annotations, Glosses	176
-----------------------------------	-----

Chronicle	184
------------------------	-----

ŠTÚDIE

VÝVOJ INSÍGNIÍ RADOV DO ZAČIATKU 19. STOROČIA

IGOR GRAUS

GRAUS, I.: Development of Order Insignia prior to the 19th Century. *Vojenská história*, 3, 17, 2013, pp 6-43, Bratislava.

The study deals with the development process of the honour insignia design of the orders since 1578, when the French Order of the Holy Spirit was founded. This order has significantly influenced not only the French orders but has also become the basis for standards used by the founders of numerous European orders up until establishment of the insignia for the French Order of the Legion of Honour in 1804. Further on, the author is examining the process of internal hierarchy of particular orders founded in the period from 1693 to 1804, which was manifested externally in hanging the jewels on different types of ribbons. Special attention is paid to the genesis of the concept of class, which has, since 1757, identified the relevant level of internal structure of many orders and finally became the professional phaleristic term for identifying individual levels of internal hierarchy of honours in form of orders, even if it is not presently used in their own charters and has never been used before.

Phaleristics. Origin and development of honours. Internal classification and ways of wearing badges of the orders.

Inštitút vyznamenaní vo faleristickom ponímaní sa do svojej definitívnej podoby kryštalizoval počas obdobia niekoľkých storočí. Porovnateľným, aj keď omnoho menej rôznorodým vývojom prešli aj samotné insígnie vyznamenaní v podobe radov. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsime uvedený evolučný proces zmapovať s dôrazom na zásadné formatívne vplyvy, ktoré pôsobili na vyznamenania v podobe radov, až kým nenadobudli svoju dnešnú štandardnú podobu. Hoci najproduktívnejším obdobím vzniku moderných vyznamenaní bolo obdobie 18. storočia, ich insígnie pri svojej výstavbe používali kompozičné prvky typické pre stredoveké duchovné a laické rytierske rády.

Existencia osobitného odevu a nositeľných insígnií predstavovala základný predpoklad pre možnosť verejného vyjadrenia príslušnosti k duchovným rytierskym a laickým rytierskym rádom, pričom ako odev, tak aj insígnie mali jednotnú a jedinečnú podobu, typickú pre príslušný rád. V historicky mladšom období sa insígnie tohto typu stali aj kľúčovým stavebným prvkom verejnej prezentácie vyznamenaní v podobe radov.

Príslušníci duchovných rytierskych rádov zásadne používali znamenia v podobe krížov. Výrazné a neprehliadnuteľne umiestnené kríže pritom neboli iba všeobecným a štandardne používaným znamením kresťanstva či verejnou proklamáciou duchovného charakteru rádov, ale kríž v ich prípade predstavoval zároveň aj znamenie Božej ochrany a záruku osobnej imunity od fyzických a duchovných nebezpečenstiev, teda akúsi poistku bezpečnosti a spásy.¹ Špecifický význam kríža bol aktuálne veľmi potrebný predovšetkým pre príslušníkov duchovných rytierskych rádov, pre ktorých bol ozbrojený boj každodennou súčasťou života. Na rozdiel od nich, pre príslušníkov kontemplatívnych mníšskych rádov nebola uvedená poistka až natoľko významná, tieto rády preto znamenie kríža na svojom odevu neaplikovali preexponovaným spôsobom, prípadne ho nepoužívali vôbec.

Osobitnú funkciu kríža potvrdili aj slová pápeža Eugena III., ktorý templárom povolil nosenie kríža na odevu, pričom mal slúžiť „ako triumfálne znamenie slúžiace ako štít, aby nikdy neotočili uzdu pred tvárou žiadneho neveriaceho“.² Templársky kronikár Wiliam z Tyru však na margo templárskych krížov dodal aj prozaickú poznámku – „*neskôr; za čias pápeža Eugena sa hovorilo, že ako rytieri, tak aj ich menší bratia, zvaní servienti, začali na svoje plášte pripievňovať kríže z červenej látky, aby sa tak odlišili od iných*“.³ Templárske červené textilné kríže sa na odevoch po prvý raz objavili na verejnosti počas zasadania generálnej kapituly rádu v Paríži v roku 1147, na ktorej bol prítomný aj samotný pápež, a templárskym príkladom sa inšpirovali aj ich nasledovníci. Napríklad regula rádu špitálnikov svätého Jána Jeruzalemského určovala, že „*bratia na svojich hrudiach budú nosiť znamenie kríža. Tiež všetci bratia všetkých obediencií, ktorí sa ponúkli a odtiaľ ponúknu Bohu a svätému špitálu z Jeruzalema, budú na svojich hrudiach, na svojich odevoch a na svojich plášťoch nosiť kríž, a to k pocte Bohu a svätému krížu, aby nás Boh týmto znamením a skrze vieru, prácu a poslušnosť mohol strážiť a brániť na duchu i na tele so všetkými našimi kresťanskými cnosťami od moci diabla na tomto, ako aj na druhom svete*“.⁴ Omnoho podrobnejší výklad symboliky kríža poskytovala regula vojenského a špitálskeho rádu svätého Lazara Jeruzalemského, podľa ktorej „*rádový kríž s ôsmimi hrotmi je symbolom ôsmich rytierskych cností: viery, nádeje, lásky, milosrdenstva, statočnosti, spravodlivosti, múdrosti a umiernenosti*“.⁵

Kríže rôznych typov a farieb však napriek akýmkoľvek výkladom prioritne plnili rozlišovacia (dištingtívnu) funkciu a vďaka svojej jedinečnosti sa stali charakteristickým rozpoznávacím symbolom jednotlivých duchovných rytierskych rádov.

Osobitné insígnie pre vyjadrenie členstva v príslušnom ráde však podľa vzoru svojich historických predchodcov používali aj jednotlivé laické rytierske rády. Oproti nim sa však nielen cielene vyhýbali použitiu znamenia kríža ako osobitnej insígnie, ale dokonca aj

¹ TYERMAN, Christopher J. Were there any Crusades in the twelfth Century? In *The English Historical Review*, 1995, roč. 60, s. 569-570. ISSN 0013-8266.

² MELVILLE, Marion. *La vie des Templiers*. Paris : Gallimard, 1951, s. 52.

³ WILLIAM OF TYRE : HISTORIA RERUM IN PARTIBUS TRANSMARINIS GESTARUM. Liber XII., Caput VII. Ordo militiae Templi Hierosolymis instituitur. [cit. 2012-06-09]. Dostupné na internete: <<http://www.thelatinlibrary.com/williamtyre/12.html>>

⁴ Článok 19 stanov. Stanovy citované In LAGLEDER, Gérard Tonque. Blessed Gérard Tonque and his „Everlasting Brotherhood“: The Order of St. John. [cit. 2010-02-09] Dostupné na internete: <http://blessed-gerard.org/bgt_rule.htm>

⁵ DOLEJŠÍ, Josef. *Duch smaragdového kříže*. Praha : Agentura Pankrác, 2003, s. 91. ISBN 80-902873-9-5.

jeho aplikácie v samotnej insígnii. Z obrovského množstva laických rytierskych združení všetkých kategórií znamenie kríža používalo iba niekoľko z nich, a to z najvyššej kategórie panovníckych rádov. Kríž ako samostatnú insígniu používal iba aragónsky rád svätého Juraja z rokov 1371/1379.⁶ Kríž ako súčasť insígnie aplikovali iba dva rády – uhorský rád Draka z roku 1408 (ten mal spočiatku iba podobu krvavej rany v tvare latinského kríža na chrbáte draka, a až od roku 1416 sa používal veľký plamenný rovnoramenný kríž v prevýšení insígnie)⁷ a anglický rád svätého Juraja alebo Podväzku z roku 1348. Jeho sekundárna insígnia (primárnou bol textilný podväzok upevnený pod kolenom rytiera) mala od roku 1627 podobu svätoturajského kríža, obtočeného podväzkom, ktorý bol prišitý na plášti.⁸

Oproti svojim historickým predchodcom, ktorí insígnie prezentovali monotónnym spôsobom iba na hrudiach a plášťoch svojich rytierov, však laické rytierske rády veľmi inovatívne rozvinuli nielen samotný vizuál svojich insígnií, ktoré často mávali podobu zložitých alegorických výjavov, ale aj samotný spôsob ich umiestnenia na tele nositeľa, pričom sa mohli nosiť aj na celkom neobvyklých, dokonca až bizarných miestach.

V širokej škále možných spôsobov nosenia insígnií nechýbala prostá textilná šerpa padajúca z pleca cez hrud' k protiľahlému boku (napríklad kastílsky rád Šerpy z roku 1330), rovnaký typ šerpy s pripevneným klenotom (napríklad kastílsky rád Vázy pozdravenia alebo Štoly a vázy z roku 1403), ozdobná kolana bez klenotu (napríklad kastílsky rád Šupiny z obdobia okolo roku 1430), ozdobná kolana s klenotom (napríklad orleánsky rád Peleríny alebo Dikobraza z roku 1394), kovový klenot bez závesu, upevnený priamo na odeve (napríklad francúzsky rád Našej Panej zo Vznešeného domu alebo rád Hviezdy z roku 1351), textilná insígnia prišitá na odev (napríklad uhorský Rád Draka z roku 1408), opasok upevnený okolo krku (napríklad bourbonský rád Nádeje z roku 1365), kovový štítok zavesený v podpazuší (napríklad anjouovský rád Polmesiaca z roku 1448), klenot bez závesu, položený priamo na šiju (napríklad rakúsky rád Vrkoča z rokov 1365/86), stuha uviazaná na ramene (napríklad neapolský rád Špulky z obdobia okolo roku 1386) alebo textilná stuha s kovovým klenotom, zavesená na šiji (napríklad mladší typ insígnie burgundského rádu Zlatého rúna z roku 1430).

Zatiaľ čo duchovné rytierske rády po dobu niekoľkých storočí používali na svojom odeve výlučne textilnú insígniu, príslušníci laických rytierskych rádov po prvotnej fáze mechanického napodobňovania osvedčeného vzoru modifikovanej insígnie tohto typu (so zmeneným obsahom, v ktorom absentovalo znamenie kríža) začali v období od polovice 14. storočia používať popri textilných insígniách vo väčšej miere kovové insígnie. Tieto mali veľmi často podobu šperku alebo brošne a spočiatku sa upevňovali priamo na odeve bez pomoci ozdobného závesu. Honosný kovový záves v podobe kolany (ozdobnej reťaze) sa postupne vyvíjal v období rokov 1364 – 1430, pričom na jej úplnom počiatku stála insígnia savojského rádu Náhrdelníka, ktorý sa neskôr transformoval na rád Zvestovania

⁶ BOULTON, D'Arcy Jonathan Dacre. Belts, Brooches, Collars and Crosses: The Development of the Insignia of the Monarchical Orders of Knighthood, 1325 – 1693. In *Heraldry in Canada*, roč. 21, 1987, č. 5, s. 15. ISSN 0441-6619.

⁷ K vývoju insígnie podrobne GRAUS, Igor. Uhorský rád Draka a jeho insígnie. In *Vojenská história*, roč. 10, 2006, č. 4, s. 3-25. ISSN 1335-3314.

⁸ BOULTON, D'Arcy Jonathan Dacre. The Influence of the Religious Orders on the Monarchical Orders of Knighthood: Ranks, Titles and Insignia, 1325 – 1918. In *Heraldry in Canada / Heraldique au Canada*, roč. 33, č. 1, March / Mars 1999, s. 23. ISSN 0441-6619.

Našej Panej.⁹ Po vzniku burgundského rádu Zlatého rúna sa insígnia v podobe klenotu zaveseného na kolane stala natoľko módnou a všeobecne používanou, že ovplyvnila aj samotné duchovné rytierske rády, ktoré kovové insígnie popri osvedčených textilných insígniách začali používať približne od konca 15. storočia.¹⁰

Insígnie laických rytierskych rádov sa však stali aj priamymi predchodcami novodobých vyznamenaní v podobe radov. Výslednú podobu insígnií radov pritom zásadne ovplyvnili dva faktory. Prvým z nich bola skutočnosť, že mnohé stredoveké laické rytierske rády v priebehu svojej existencie prestávali plniť svoje pôvodné politické funkcie a členstvo v nich nadobúdalo charakter čestného vyznamenania. Transformované (ale aj novozaložené) rády tohto typu celkom prirodzene, ako viditeľný symbol odmeny, používali svoju štandardnú insígniu. Druhým faktorom bola aktuálna potreba hmotného, viditeľne nositeľného symbolu, ktorý by slúžil ako symbolické ocenenie zásluh a zároveň aj ako verejne prezentovaný dôkaz lojality voči osobe, ktorá ho zriadila a prepožičiavala. Panovníci preto na tento účel využili inštitút so stáročnou tradíciou, ktorý sa sám transformoval na osobitný druh vyznamenania. Nové vyznamenania vo forme nositeľných a neprenosných insígnií, podobných insígniám rytierskych rádov, totiž obom stranám – ako zriaďovateľom, tak aj recipientom – ponúkali z hľadiska imidžu omnoho prítťažlivejšia a efektnejšia ocenenia, než boli dovtedy používané vyznamenania vo forme zbraní, prsteňov, medailí, peňazí, titulov či pozemkov, a to predovšetkým kvôli kvalite a prepracovanosti ich jednotlivých súčastí (insígnie vyrobené z drahých kovov, honosné ceremoniálne odevy, formálne obrady), ktoré boli verejne viditeľné a vysoko exkluzívne. Osvedčená forma radov navyše plne vyhovovala potrebám reprezentácie panovníckeho majestátu aj vďaka dostatočnej miere pompéznej teatrálnosti, ktorá bola vlastná obdobiu baroka nielen v umeleckých sférach, ale aj v každodennom verejnom živote.

Uvedené všeobecné konštatovania, akokoľvek sú pravdivé, však vôbec neposkytujú zreteľný obraz genézy samotnej fyzickej podoby insígnií jednotlivých radov, rôznych motivačných faktorov ani dôsledkov ich vzájomného ovplyvňovania sa. V predloženej štúdií sa preto na základe rozboru veľkého množstva najstarších vyznamenaní v podobe radov všetkých kategórií pokúsime zmapovať základné trendy výstavby týchto insígnií, a to až do začiatku 19. storočia, keď vývoj došiel ku svojmu vrcholu.¹¹

Od polovice 15. storočia sa v dôsledku zásadných politicko-spoločenských zmien a posilňovania ústrednej panovníckej moci začal nezvratný proces stagnácie dovtedy prestížnych rytierskych združení v podobe laických rytierskych rádov. Mnohé síce nezanikli a pokračovali vo svojej existencii v navonok rovnakej podobe ako v minulosti, ale v skutočnosti sa v dôsledku zmeny svojej inštitucionálnej bázy dostávali do polohy voľných združení nositeľov insígnií a plnili už iba funkciu vyznamenania. Spomedzi všetkých ešte existujúcich alebo dožívajúcich rádov sa iba tri adaptovali na zmenené podmienky a podarilo sa im prežiť dodnes. Išlo o anglický rád rytierov Svätého Juraja alebo Podväzku z roku 1348, pôvodne burgundský, po roku 1477 habsburský rád Zlatého rúna, založený v roku 1430, a savojský rád Náhrdelníka z roku 1364, ktorý od roku 1518 zmenil svoje pomenovanie na Rad Zvestovania Našej Panej.

⁹ BOULTON, ref. 6, s. 25.

¹⁰ Najstarší písomný doklad o existencii insígnie tohto typu priniesol v roku 1493 ktorýsi z pútnikov do Svätej zeme. WALDSTEIN – WARTEMBERG, Berthold. *Řád johanitů ve středověku*. Praha : Academia 2008, s. 209. ISBN 978-80-200-1381-1.

¹¹ Doteraz uvedenú problematiku podrobne nikto neskúmal. Najviac sa vývojom insígnií zaoberal Jonathan Boulton, ale ťažiskom jeho výskumu sú predovšetkým laické rytierske rády.

Insígnie, ktoré používali, niesli znaky typické pre stredoveké laické rytierske rády. Zatiaľ čo anglický rád až do konca obdobia vlády Henricha VII. používal výlučne špecifickú textilnú insígniu pripevnenú pod kolenom na ľavej nohe, oba kontinentálne rády okamžite od svojho vzniku používali insígniu tvorenú klenotom zaveseným na ozdobnej kolane. Uvedený typ insígnie niekedy v období rokov 1490 – 1502 zriadil aj anglický rád, a to zrejme pod priamym vplyvom rádu Zlatého rúna.¹² Všetky tri rády (a neskôr rady) používali vizuálne exkluzívne, honosne zdobené zlaté kolany,¹³ pričom klenoty mali podobu samostatných trojrozmerných figúr (rúno z baránka, svätý Juraj zabíjajúci draka), alebo figúr doplnených ozdobnými prvkami (Panna Mária s archanjelom Gabrielom orámovaná ozdobnými uzlamami, rúno z baránka zavesené na ozdobnom závese).

Najstaršie vyznamenanie, ktoré bolo založené bez predchádzajúcej transformácie zo staršieho laického rytierskeho rádu, ako to bolo v prípade jeho bezprostredného predchodcu, francúzskeho rádu Svätého Michala z roku 1469, bol francúzsky Rad Svätého Ducha z roku 1578. Je zaujímavé, že toto vyznamenanie pri tvorbe svojej insígnie nenadväzovalo na tradíciu rôznorodých a výtvarne bohato komponovaných insígnií laických rytierskych rádo, ale, naopak, orientovalo sa na vzory, ktoré poskytovali duchovné rytierske rády v podobe svojich jednoduchých a výtvarne strohých krížov. Dôvod najpravdepodobnejšie vychádzal zo zakladateľovej predstavy špecifického ozbrojeného zboru s komandériami ako u duchovných rytierskych rádo a bol v súlade s oficiálne proklamovanými zbožnými cieľmi z preambuly stanov radu, kvôli ktorým bol oficiálne založený. Henrich III. však zároveň neopomenul ani laické rytierske rády – zatiaľ čo textilnú insígniu umiestnil podľa vzoru duchovných rytierskych rádo na odev, honosnú kolanu, typickú práve pre niektoré laické rytierske rády, použil ako jeden z dvoch možných závesov klenotu radu.

Ako sme už uviedli vyššie, typické insígnie laických rytierskych rádo sa vyhýbali znamenu kríža a viac sa podobali zložito komponovaným šperkom, než tomu, čo si dnes predstavujeme pri vyslovení termínu vyznamenanie. Oproti tomu Rad Svätého Ducha stal na úplne odlišnom princípe – ako základ insígnie použil jednoduchý osemhrotý kríž. Do priestoru medzi ramená boli umiestnené štyri zlaté ľalie a na stred kríža bol posadený

¹² Insígnie rádu Zlatého rúna už v roku 1468 získal anglický kráľ Eduard IV. a v roku 1491 aj Henrich VII. Pretože najstarší písomný záznam týkajúci sa kolany rádu Podväzku súvisí s prepožičaním jeho insígnií habsburskému cisárovi Maximiliánovi I. (do rádu bol zvolený v roku 1490, súhlas s voľbou vyjadril v roku 1502), je veľmi pravdepodobné, že bezprostredným podnetom pre zriadenie insígnie tohto typu bola pre anglického panovníka práve príležitosť vzájomnej výmeny insígnií svojich rádo. (BEGENT, Peter J. – CHESSHIRE, Hubert. *The Most Noble Order of the Garter. 650 Years*. London : Spink & Son, 1999, s. 161. ISBN 978-1-90204-020-2.) V každom prípade však kolana anglického radu kopírovala vizuálne efektnejšiu kompozičnú schému staršieho francúzskeho radu Svätého Michala, než rádu Zlatého rúna, pretože rovnako ako ona alternovala ohnivka s prijatým symbolom s ohnivkami v podobe ozdobných uzlo. Rovnaký charakter mali síce aj klenoty oboch kolán v podobe svätca zabíjajúceho draka, to však bol iba dôsledok prijatého patrocínia týchto radov.

¹³ Od roku 1508 sa nosenie ozdobnej kolany obmedzovalo na slávnostné príležitosti, zatiaľ čo v bežných dňoch sa klenot z nej (tzv. veľký Juraj) nosil zavesený na jednoduchej zlatej reťazi. Tú na cestách alebo počas bojov nahrádzala hodvábná stuha. Henrich VIII. v roku 1521 však zriadil aj ďalšiu insígniu radu v podobe oválneho medailónu so svätým Jurajom zabíjajúceho draka, ktorý sa mal nosiť na prostej zlatej reťazi alebo na modrej stuhe, zavesenej na šiji, a táto insígnia sa nazývala menší Juraj. (BEGENT, ref. 12, s. 167-170.) Zatiaľ čo zriadenie medailónu zjavne inšpiroval príklad francúzskeho radu Svätého Michala, veľkostuha sa zriadila podľa príkladu francúzskeho Radu Svätého Ducha.

okrúhly zlatý stredový medailón, na ktorom sa nachádzal upevnený symbol svätého Ducha – zlatá holubica s rozopätými krídlami, umiestnená takým spôsobom, že jednotlivé časti vtáčieho tela (krk s hlavou, chvost a krídla) tvorili rovnoramenný kríž a zasahovali približne do 1/3 dĺžky ramien kríža, ktoré prekrývali. Na reverze bol medailón s vyobrazením svätého Michala. Podľa slov samotného panovníka základ insígnie Radu Svätého Ducha tvoril biely osemhrotý kríž „v tvare kríža z Malty“.

Rytieri Suverénneho vojenského a špitálskeho rádu svätého Jána Jeruzalemského z Rhodosu a Malty uvedený typ kríža používali historicky ako prví. Právo používať osobitný odev, označený znamením kríža, obdržali už v roku 1184 od pápeža Luciana III.¹⁴ Symbol rádu pritom prešiel viacerými vývojovými fázami s rozličnými typmi krížov (medzi ktorými nechýbali napríklad patriarchálny, mlynský, tlapovitý, kotvovitý, klinovitý), pričom sa často súběžne používali na pečatiach, erboch a na minciach viaceré typy súčasne, až kým sa nakoniec na začiatku 16. storočia neustálil do podoby dnešnej podoby typického štíhleho osemhrotého kríža.¹⁵

Vojenský a špitálsky rád rytierov Svätého Lazara Jeruzalemského, založený v období krížových výprav do svätej Zeme, používal pôvodne ako insígniu zelený grécky kríž. Jeho tvar na osemhrotý kríž, typický pre johanitov, zmenil francúzsky veľmajster Jean de Levis (rád viedol v rokoch 1557 – 1564).¹⁶ Kríž bol pôvodne textilný a až na konci 16. storočia príslušníci rádu začali používať kovovú insígniu v podobe zlatého, zeleno smaltovaného osemhrotého kríža so zlatými ľaliami v priestore medzi ramenami, ktorá sa nosila zavesená na stuhe.¹⁷ Pretože v roku 1572 pápež Gregor XIII. rád svätého Lazara zjednotil so savojským rádom Svätého Mórica, boli upravené aj insígnie oboch rádo. Nová jednotná insígnia

¹⁴ WALDSTEIN, WARTEMBERG, ref. 10, s. 188.

¹⁵ Príklady jednoduchého, gréckeho a dvojitého kríža v pečatiach johanitov, ako aj výklad symboliky dvojitého kríža In VRTEL, Ladislav. O symbolike niektorých rytierskych rádo. In *Slovenská archivistika*, roč. 29, 1994, č. 1, s. 114-118. ISSN 0231-6722. V iluminovanej práci Guillaumea Caoursina o bitke o Rhodos v roku 1480, ktorá vznikla v priebehu rokov 1482 – 1489, sú na nekolorovaných ilustráciách kríže viac podobné gréckym vrúbeným krížom. Oproti tomu na kolorovaných ilustráciách sú vyobrazené kríže takmer súčasného tvaru, ale ich konce sú širšie, ramená prehnuté do jemného konklávneho oblúka a výrez má tiež vnútorné oblúky, čím sa trochu približuje typu gréckeho lastovičieho kríža. Starý typ kríža s oblúkovým prehnutím vonkajšej strany ramien kríža, ako aj vnútorných strán oboch výsekov ramien, veľmi dobre vidieť na obraze z obdobia po roku 1485, ktorý pôvodne slúžil ako výzdoba vonkajšieho krídla oltára svätého Jána v johanitskom kláštore v holandskom Haarleme. Obraz s témou nájdenia ostatkov svätého Jána Krstiteľa (Umelecko-historické múzeum vo Viedni) namaľoval Geerten tot Sint Jans (Gerrit van Haarlem), ktorý bol sám príslušníkom rádu a na obraze je spodobených až dvanásť osôb, na plášti ktorých je viditeľný kríž, pričom minimálne dve postavy v prvom pláne nesú veľmi dobre viditeľné kríže. Jedno z najstarších vyobrazení nového typu insígnie s rovnými ramenami sa nachádza na portréte Alberta Aringhierioho od talianskeho renesančného maliara Bernardina di Betto (zvaného Pinturicchio) z roku 1504 (freska Duomo, Siena), ako aj na jednej z cyklu fresiek namaľovaných medzi rokmi 1502 – 1507 pre Piccolominiovskú knižnicu v Siene. Keďže sa moderné osemhroté kríže objavili po prvý raz na dvoch typoch mincí vyrazených v období veľmajstrovstva Jeana de la Vallette – Parisot (sú datované rokom 1567), možno postupné zavádzanie štíhleho osemhrotého, prísne geometrického kríža klásť do 1. polovice 16. storočia. FOSTER, Michael. History of the Maltese Cross, as used by the Order of St. John of Jerusalem. [cit. 2011-07-12]. Dostupné na internete In <<http://www.orderstjohn.org/osj/cross.htm>>

¹⁶ DOLEJŠÍ, ref. 5, s. 41.

¹⁷ HANZALOVÁ, Hana – KARLOVSKÝ, Adolf. F. (ed.). *České velkopřevorství vojenského a špitálního rádu rytířů sv. Lazara Jeruzalémského*. Zürieh 1980, s. 84.

spojeného rádu Svätého Mórica a svätého Lazara vznikla spojením oboch pôvodných insígnií na základe pápežského breve z 15. januára 1573 takým spôsobom, že základ insígnie tvoril biely d'atelinový kríž rádu svätého Mórica, medzi ktorého ramená bol vsunutý pootočený zelený osemhrotý kríž rádu Svätého Lazara.¹⁸ Pretože však francúzski rytieri rádu svätého Lazara pápežovu reformu ignorovali, aj naďalej používali svoju pôvodnú insígniu v podobe osemhrotého kríža so zlatými ľaliami medzi ramenami.¹⁹

Tretím a posledným duchovným rytierskym rádom, ktorého insígnie mohli poslúžiť francúzskemu panovníkovi ako vzor, bol toskánsky rád svätého Štefana. Rád vznikol v roku 1562 zásluhou Cosima I., vojvodu Medici z Florencie, ktorý sa stal jeho prvým veľmajstrom. Ako insígniu používal červený osemhrotý kríž. Pôvodné stanov y rádu z roku 1562 v časti venovanej odevu rytierov popisovali iba štandardné textilné alebo vyšívané insígnie v podobe červeného kríža alebo veľkého kríža červenej farby,²⁰ ale v časti stanov venovanej sankciám už pripúšťali aj nosenie kovovej insígnie v podobe kríža zo zlata.²¹

Od roku 1567 vstúpilo do platnosti nariadenie, prijaté na kapitulárnom zasadaní rádu, týkajúce sa povinnosti nosiť vždy a dobre viditeľne osemhrotý kríž označujúci príslušnosť k rádu. Kríž mohol byť vyšíty na odevu alebo zavesený na šiji. Uvedené opatrenie bolo po prvý raz formulované už dva roky predtým s poznámkou, že nosenie kovovej insígnie príslušníkov rádu neoslobodzuje od povinnosti nosiť aj kríže vyšíte na odevu.²² Túto skutočnosť zohľadnila aj nová edícia stanov rádu z roku 1571 – príslušníci rádu odteraz mohli oficiálne „*okolo krku nosiť zlatý kríž zhodný s krížom nášeho rádu a v takom prípade majú ešte nosiť na kutni alebo na plášti aj druhý vyšívaný kríž*“.²³

Po prijatí série druhých dodatkov k stanovám sa pôvodne tretia kapitola týkajúca sa odevu rytierov stala siedmou kapitolou a jej text sa rozšíril, pričom obsahoval podrobné údaje o podobe a umiestnení insígnií pre príslušníkov jednotlivých hodnostných stupňov v organizačnej štruktúre rádu, ale samotný popis vyšívaného kríža bol doplnený iba o zlatú lemovku. Kovová insígnia pritom, na rozdiel od vyšívanej medzi ramenami kríža, niesla zlaté ľalie. Tie zakladateľ rádu neprevzal z erbu Florencie, čo by sa núkalo ako najjednoduchšie vysvetlenie, ale použil svoje vlastné. Mediciovci mali totiž od roku 1465 ľalie vo

¹⁸ Breve Gregora XIII. publikoval CIBRARIO, Luigi. *Dei tempi e della loro abolizione degli ordini equestri S. Lazzaro di S. Maurizio e dell' Annunziata*. Firenze – Torino : Tipografia Eredi Botta, 1868, s. 268-269.

¹⁹ BOULTON, ref. 6, s. 31.

²⁰ Časť 2., kapitola 3 stanov. *Statuti e constitutioni dell' ordine de cavalieri Di Santo Stefano*. Firenze : Nella Stamperia di Filippo Giunti e Fratelli, 1571, s. 28-29.

²¹ Časť 17, kapitola 15 stanov. Tamže, s. 119.

²² Kovovú insígniu však mali právo nosiť iba rytieri vojaci a rytieri kňazi, zatiaľ čo zbrojnoši a kapláni to mali výslovne zakázané. Povinnosť sa však zrejme nedodržiavala – z roku 1613 pochádza sťažnosť na Maria Cenciho, ktorý vôbec nenosil predpísaný habit, ale iba malú retiazku s insígniou, a aj to nie vždy. PECCIARINI GAY, Bruna. *Cappe, croci, abiti militari, uniformi dei cavalieri*. In Kol. *Le imprese e i simboli*. Contributi alla storia del Sacro Militare Ordine di S. Stefano P.M. (sec. XVI - XIX). Mostra per il cinquantesimo anniversario di fondazione dell' istituzione dei cavalieri di S. Stefano 5. maggio / 28. maggio 1989. Pisa : Giardini editore e stampatore, 1989, s. 75-76, 91.

²³ V prípade, ak by ktorýkoľvek rytier nemal na svojom odevu vyšívaný červený kríž, tak po prvý raz mal byť potrestaný domácim väzením, po druhý raz tromi mesiacmi žalára a po tretí raz mal prísť o habit. Časť 17, kapitola 15 stanov. *Statuti e constitutioni*, ref. 20, s. 119.

svojom rodovom erbe, pretože francúzsky kráľ Ľudovít XI. nimi ocenil služby florentského vyslanca v Miláne, Benátkach a Paríži, Piera I. de Medici a polepšil mu erb pridaním troch ľalií.²⁴

Na základe uvedených skutočností je zrejmé, že inšpiračným zdrojom pre francúzskeho panovníka mohli byť všetky tri duchovné rytierske rády súčasne, pričom panovník priamo nadviazal na insígnie francúzskej odnože rádu Svätého Lazara alebo toskánskeho rádu Svätého Štefana, ktoré mierne modifikoval vložением farebnej výplne stredú ramien bieleho kríža (pôvodne boli výplne zlaté, neskôr ich nahradil zelený smalt), širším zlatým lemovaním ramien kríža a umiestnením zlatých guľôčok na jeho jednotlivých hrotoch. Najvýznamnejšiu zmenu však predstavovalo vloženie stredového medailónu so symbolom svätého Ducha. Reverzná strana insígnie mala, na rozdiel od svojich vzorov, odlišnú podobu ako averz. Všetci nositelia insígnií tohto radu boli zároveň aj nositeľmi insígnií francúzskeho Radu Svätého Michala z roku 1469, a preto na reverze insígnie nosili stredový medailón s vyobrazením svätého Michala. Insígnie kardinálov, prelátov a ostatných osôb, ktoré neboli nositeľmi tohto druhého radu, však vyobrazenie svätca neobsahovali a reverz niesol rovnakú holubicu, aká bola na averze.²⁵ Samotný záves insígnie mal podobu jednoduchého pevného krúžku v strede horného ramena, do ktorého sa pripájal ďalší krúžok, cez ktorý sa prevliekala stuha alebo prostredníctvom ktorého sa insígnia upevňovala na ozdobnú kolanu.

Na ľavej strane akéhokoľvek vrchného odevu a aj plášťa sa podľa vzoru duchovných rytierskych rádov zároveň nosila druhá insígnia v podobe veľkej textilnej výšivky.²⁶ Mala rovnakú podobu ako kovová insígnia upevnená na kolane alebo stuhe, ale keďže nielen plocha ramien kríža, ale aj lemy jeho ramien, ľalie a holubica boli realizované striebornou výšivkou, insígnia sa stala monochromatickou. Neskôr sa vyšívaná insígnia nosila iba na plášti ceremonijného odevu, zatiaľ čo na štandardnom odevu sa na hrudi nosila kovová hviezda stvárnená takým spôsobom, že verne imitovala pôvodnú výšivku. Vyznamenanie použitím druhej insígnie bez závesu nadviazalo na prax duchovných rytierskych rádov a zaviedlo precedens v tvorbe insígnií vyznamenaní v podobe radov. Ako prvý zahraničný rad tento typ sekundárnej insígnie v roku 1626 použil anglický Rad Podväzku. Keďže kráľ Karol I. už o tri roky neskôr svoju insígniu pre zvýšenie vizuálneho efektu podložil koncentricky umiestnenými lúčmi alebo paprskami (*radii of silver*), vytvoril insígniu, ktorá nado-

²⁴ TEN HOVE, Nicolaas. *Memoirs of the House of Medici from its origin to the death of Francesco, the second grand duke of Tuscany, and of the great men who flourished in Tuscany within that period.* Vol. 1. Bath : G.G. and J. Robinson, 1797, s. 307-308.

²⁵ Článok 85 stanov. *Les Statuts et Ordonnances de l'Ordre du Benoist Saint Esprit estably par le Tres – Chrétien Roy de France et de Pologne Henry III de ce nom.* Paris : Chez Jean Jombert, 1689, s. 72.

²⁶ Textilné hviezdy na plášťoch mali podľa vzoru insígnií duchovných rytierskych rádov nápadne veľké rozmery, ktoré dosahovali až niekoľko desiatok centimetrov. Príklady ich rozmerov a umiestnenia možno dobre vidieť na početných dobových portrétoch nositeľov insígnií radov – napríklad na nedatovanom portréte Jakuba Stuarta, vojvodu z Lennoxu a Richmondu (Antonis van Dyck, New York, Metropolitné múzeum), či na viacerých portrétoch Karola I. od rovnakého maliara (za všetky portréty panovníka z roku 1632 z Obrazovej galérie v Drážďanoch).

budla podobu hviezdy.²⁷ Anglický príklad sa stal vzorom pre početné ďalšie novozaložené vyznamenania nielen používaním uvedeného ozdobného prvku, ale aj sémanticky.²⁸

Kovová insígnia Radu Svätého Ducha sa mohla nosiť na ozdobnej kolane alebo na prostej stuhe. Kolana však bola priveľmi honosná, krehká a ťažká,²⁹ takže jej nosenie zostávalo vyhradené iba pre osobitné príležitosti, a na každodenné nosenie bolo určené odľahčené vyznamenanie v podobe klenotu z kolany zaveseného na stuhe. Širšia hodvábná stuha modrej farby sa nosila zavesená na šiji a vďaka svojej predpísanej dĺžke sa insígnia nenachádzala na hrudi, ale až na bruchu, čiže takmer na úrovni pásu vyznamenanej osoby – stanovy uvádzali, že kríž sa nosí „v strede žalúdka“.³⁰ Uvedený spôsob nosenia, ako aj dĺžku stuhu, veľmi dobre dokumentujú početné portréty francúzskych panovníkov – za všetky môžeme uviesť napríklad portrét Henricha III. z roku 1578 od Etienna Dumonstiera³¹ alebo portrét kráľa Henricha IV. v čiernom odeve z roku 1610, autorom ktorého bol Frans Pourbus mladší.³² Z rovnakého roku však pochádza aj ďalší obraz rovnakého maliara, na ktorom je zobrazený desaťročný Ľudovít XIII. Panovník, na rozdiel od svojho otca, nemá stuhu s krížom zavesenú štandardným spôsobom na šiji, ale na spôsob veľkostuhu moderných vyznamenaní, čiže krížom cez telo z ľavého pleca k pravému boku.³³ V uvedenom prípade však zatiaľ nešlo o zmenu spôsobu nosenia insígnie, k tej totiž došlo až neskôr, ale o účelové opatrenie, pretože štandardná stuha bola pre dieťa priveľmi dlhá a pri predpísanom spôsobe nosenia by sa kríž ocitol v nedôstojnej pozícii pod pásom. Jej prevesením naprieč telom sa stuha skrátila na požadovanú dĺžku, a insígnia sa nachádzala síce na boku svojho nositeľa, ale napriek tomu v požadovanej výške. V dospelosti sa Ľudovít XIII. vrátil k štandardnému noseniu radu tak, ako to ukazuje napríklad aj portrét panovníka korunovaného bohyňou víťazstva od Phillipa De Champaigne z roku 1635.³⁴

²⁷ BEGENT, s. 170. Jean René Westh vo svojej práci o hviezdach chybne (zrejme pod vplyvom staršej práce Eliasa Ashmolea z roku 1672) uvádza, že pridanie lúčov malo azda imitovať hviezdzu Radu Svätého Ducha. Je to však nezmysel, pretože francúzsky rad vo svojej hviezde žiadne lúče nemal. WESTH, Jean René. *Broderede kors og stjerner til de kongelige danske ridderordener*. Kobenhavn : Ordenshistorisk Forlag, 2001, s. 99. ISBN 87-987132-1-3.

²⁸ Ako hviezda sa insígnia radu vo faleristike označuje aj v prípadoch, ak neobsahuje žiadne paprsky a nemá dokonca ani tvar hviezdy. Podmienkou označenia insígnie tohto typu zostáva výlučne charakter sekundárnej insígnie bez závesu a jej špecifické umiestnenie na hrudi a (alebo) na plášti ceremoniálneho odevu.

²⁹Po francúzskej revolúcii sa síce v celej krajine zachovalo iba 5 kusov pôvodných kolán, ale aj tie spolu s archívnymi dokumentmi poskytujú dobrý obraz o ich technických parametroch. Napríklad jedna kolana podľa inventára z obdobia vlády Ľudovíta IV. bola dlhá 1,28 metra a pozostávala z 32 zlatých ohniviek o celkovej hmotnosti 490 gramov. Dve kolany zo zbierok Múzea čestnej légie v Paríži majú dĺžku 1,61 a 1,6 metra a hmotnosť 415 a 550 gramov. Iná kolana vystavená v múzeu v roku 1994 mala dĺžku 1,51 metra a hmotnosť 650 gramov. Oproti tomu dve kolany z roku 1785 mali hmotnosť 632 a 658 gramov 23 karátového zlata. Kolany vyrobené v roku 1824 firmou Ouizille et Lemoine mali rôznu hmotnosť (priemer činil okolo 416 gramov) a na ich výrobu sa použilo viac než 39 kilogramov zlata. PINOTEAU, Hervé. Les colliers de l'ordre du Saint - Esprit. In *Ordres et Distinctions*. Bulletin de la Société des Amis du Musée national de la Légion d' Honneur et des ordres de chevalerie. Numéro spécial Saint – Esprit, číslo 5, s. 9-12. ISSN 1285-3844.

³⁰ Článok 84 stanov. *Les Statuts et Ordonnances*, ref. 25, s. 71-72.

³¹ Muzeum Narodowe, Poznaň.

³² Musée du Louvre, Paríž.

³³ Galleria Palatina, Palazzo Pitti, Florencia.

³⁴ Musée du Louvre, Paríž.

Definitívna zmena spôsobu nosenia insígnie, ako aj jej nepatrná modifikácia, nastala až za vlády Ľudovíta XIV. Boli urobené drobné úpravy vzhľadu insígnie – stred ramien kríža, ako aj stredový medailón odteraz vyplňal zelený smalt, a holubica bola biela. Najväčšiu zmenu však predstavoval samotný spôsob nosenia insígnie radu, pretože náhrdelnú stuhu nahradila ozdobnou mašľou zakončená veľkostuha, ktorá sa nosila prevesená krížom cez hrud' z pravého pleca k ľavému boku na spôsob šerpy. Duchovné osoby však aj naďalej nosili insígniu zavesenú na skrátenej náhrdelnej stuhe.

Výtvarná podoba insígnií francúzskeho Radu Svätého Ducha, ako uvidíme neskôr, sa stala nielen silnou inšpiráciou pre zakladateľov domácich a zahraničných radov, ale spätne pôsobila aj na už dávno existujúci Rad Svätého Michala. Ten od svojho vzniku v roku 1469 používal insígniu v podobe honosnej zlatej kolany so zaveseným klenotom v podobe figúrky svätého Michala bojujúceho s drakom, čiže insígniu typickú pre laické rytierske rády. Neskôr sa trojrozmerná figúrka zmenila na plochý medailón (často ozdobne prerézavaný) s rovnakým motívom. Kolana pozostávala zo striedajúcich sa ohniviek v podobe morských mušlí a jednoduchých uzlov až do roku 1516, keď ju František I. mierne modifikoval zriadením dvojitých mušlí a dvojitých uzlov. Okrem kolany sa však v súkromí alebo na polovačke nosil aj tzv. „malý rad“ v podobe samotného klenotu z kolany, ktorý bol zavesený na zlatej retiazke alebo na čiernej hodvábnej šnúrke či stuhe.³⁵ Približne od roku 1550 nosenie malého radu čoraz viac nahrádzalo nosenie nepraktickej ťažkej a najmä krehkej kolany, a v 17. storočí sa pod vplyvom Radu Svätého Ducha zásadne zmenila podoba insígnií radu, pričom pôvodný medailón nahradil osemhrotý kríž.³⁶

Motivačným faktorom zmeny klenotu bola s najväčšou pravdepodobnosťou existencia virtuálnej insígnie Radu Svätého Michala, ktorú predstavovala reverzná strana insígnie Radu Svätého Ducha. Nová reálna insígnia je písomne potvrdená po prvý raz v rokoch 1650 a 1654, keď zmaterializovaný klenot pôvodne virtuálnej insígnie obdržali dvaja vyznamenaní šľachtici z Holandska.³⁷ Nový klenot v podobe bieleho osemhrotého kríža so zelenou výplňou ramien a so stredovým medailónom so svätým Michalom (rovnakým na averze, ako aj na reverze) síce ešte stále tvoril súčasť ozdobnej kolany, ale kráľovské nariadenie z roku 1661 jej používanie obmedzilo na štyri sviatky v roku a štandardnou insígniou sa oficiálne stal osemhrotý kríž zavesený na čiernej stuhe.³⁸ Nosenie insígnie tohto typu v roku 1665 potvrdili aj nové stanovy radu, s tým, že „*kríž ... bude mať rovnaký tvar a podobu ako onen (radu) Svätého Ducha s výnimkou holubice ktorá je v strede, na mieste ktorej bude smaltovaná podoba Svätého Michala*“.³⁹ Insígnia sa však oproti minulosti nosila už na

³⁵ Potrét Františka I. od Jeana Cloueta v parížskom Louvri zobrazuje panovníka nesúceho medailón s Michalom zavesený nie na kolane, ale na jednoduchšej ozdobnej retiazke.

³⁶ DUCOURTIAL, Pierre – PASQUIER, Isabelle (ed.). *De l'Ordre de Saint Michel à la Légion d'honneur. 5e centenaire de la creation a Amboise de l'Ordre de Saint – Michel*. Amboise: s. n., 1970, s. 29-30, DE FAUCONPRET, Benoit : *Les chevaliers de Saint – Michel 1665 – 1790. Le premier Ordre de mérite civil*. Paris : Patrice du Puy, 2007, s. 17. ISBN 2-908003-35-X.

³⁷ Tamže, s. 31.

³⁸ Règlement pour les chevaliers de l'Ordre de Saint – Michel du 14. juillet 166. Nariadenie publikované In GARDEN DE SAINT ANGE, Ange Guillaume Laurent (ed.). *Code des Ordres de Chevalerie du Royaume, dédié au Roi*. Paris : L'imprimerie de J. Gratiot, 1819. Reprint Guy Trédaniel, Condé sur Noireau : L'Imprimerie CH. Corlet, 1979, s. 158. ISBN 285-707-034-9.

³⁹ Statut et ordonnance, faits par Louis XIV. Roy de France et de Navarre, Grand Maistre, Chef et Souverain de l'Ordre de Saint – Michel, pour l'establissement dudit Ordre du 12. janvier 1665, článok 9. Stanovy publikované In GARDEN DE SAINT ANGE, ref. 38, s. 168-169.

veľkosti, a nie na náhrdelnej stuhe. Zaujímavé je, že viacerí vyznamenaní od panovníka dostali ako osobitné vyznamenanie povolenie nosiť namiesto čiernej modrú stuhu, a tým sa Rad Svätého Michala ešte viac podobal na Rad Svätého Ducha.⁴⁰

Zatiaľ čo koexistencia kolany a insígnie na stuhe v prípade Radu Svätého Ducha bola úplne bezproblémová, zavedenie novej podoby insígnie v prípade Radu Svätého Michala spôsobilo nielen obmedzenie používania kolán osobami, ktoré už boli ich nositeľmi, ale zároveň viedlo k postupnému zániku kolán tohto radu. Stanovy radu z roku 1665 sa o existencii kolany už vôbec nezmiňovali a jej posledný exemplár francúzsky panovník prepožičal v roku 1666 nizozemskému admirálovi De Ruyterovi.⁴¹ Na rozdiel od Radu Svätého Ducha však Rad Svätého Michala nikdy nepoužíval sekundárnu insígniu v podobe hviezdy.

Navlas rovnaký tvar ako insígnie oboch starších francúzskych vyznamenaní (samozrejme, s modifikovaným obsahom stredového medailónu) získala aj insígnia Radu Svätého Ľudovíta z roku 1693 a Radu Za vojenské zásluhy z roku 1759. Oba vojenské rady však už mali trojtriednu vnútornú štruktúru a insígnie jednotlivých tried sa preto nosili diferencovane – na veľkosti a na náprsnej stuhe.

Základ insígnii všetkých troch tried Radu Svätého Ľudovíta predstavoval zlatý, bielo smaltovaný osemhrotý kríž so zlatom vyplnenými stredmi ramien. Medzi ramenami kríža boli umiestnené zlaté ľalie. Na strede kríža ležal červeno smaltovaný oválny medailón s modrým medzikružím. Na jeho averze bol svätý Ľudovít, držiaci v rukách dva zelené vavrínové vence. Po prvý raz v histórii insígnii radov sa okolo stredového medailónu použilo medzikružie, ktoré obsahovalo text (*Ludovicus Magnus instituit 1693 – Založil Ľudovít Veľký v roku 1693*). Na reverznej strane medailónu bol umiestnený zlatý plamenný meč, podložený zeleným vavrínovým vencom. Medzikružie nieslo text „*Bellicae virtutis praemium*“ (Odmena za udatnosť v boji). Insígnie veľkokríža dopĺňala rovnako ako pri Rade Svätého Ducha spočiatku textilná vyšívaná, neskôr kovová insígnia v podobe zväčšeného averzu kríža. Insígnie Radu Za vojenské zásluhy mali rovnakú podobu ako Rad Svätého Ľudovíta, s výnimkou stuhu, ktorá bola až do roku 1814 modrá (a po tomto termíne červená) a keďže vyznamenanie bolo určené pre protestantov, svätca z averzu nahradil meč z reverzu a na reverze zostal osamotený vavrínový veniec. Mierne sa modifikovali aj texty v medzikruží a averze (*Pro virtute bellica – Za udatnosť v boji*), ako aj na reverze (*Lud. XV. instit. 1759 – Založil Ľudovít XV. v roku 1759*).

Osvedčený model sa uplatnil aj v prípade insígnie arcibratstva, čiže francúzskej odnože duchovného rytierskeho rádu Božieho Hrobu. Toto vo Francúzsku existovalo už od vlády kráľa Ľudovíta VII. Svätého a neskôr sa transformovalo na rytiersky rád. V roku 1672 sa síce zlúčil so špitálskymi a vojenskými kráľovskými rádmi Našej Panej z hory Karmel a svätého Lazara Jeruzalemského, ale už v marci nasledujúceho roka panovník svoje rozhodnutie o zjednotení zrušil „*vzhľadom na skutočnosť, že (tieto rády) sa nemôžu považovať za celkom nefunkčné*“.⁴²

Insígnia mala pôvodne podobu štandardného jeruzalemského kríža, ale v roku 1766 ju už podľa vyobrazenia zo stanov tvoril grécky barličkový kríž prevýšený korunou a medzi jeho ramenami boli umiestnené ľalie. Jeruzalemský kríž bol umiestnený do okrúhleho stredového medailónu. Neskôr však insígnia prešla zásadnou transformáciou a nadobudla podobu typickú pre insígnie všetkých francúzskych radov. Barličkový kríž sa zmenil na biely osem-

⁴⁰ DUCOURTIAL, ref. 36, s. 71.

⁴¹ DE FAUCONPRET, ref. 36, s. 31.

⁴² Citované In GARDEN DE SAINT ANGE, ref. 38, s. 507.

hrotý kríž, pričom prevýšenie korunou a ľalie medzi ramenami zostali bez akýchkoľvek úprav. Okrúhly stredový medailón mal na averze vo svojom strede jeruzalemský kríž a na reverze postavu Krista s koruhvou v ruke, vstávajúceho z hrobu. Insígnia v troch triedach sa nosila na čiernej stuhe.

Za vlády Ľudovíta XVI. v roku 1776 insígnia nadobudla nový tvar a tým sa ešte viac priblížila insígniám ostatných radov. Osemhrotý kríž už zakončovali zlaté guľôčky, jeho ramená boli štíhlejšie a dostali smaltovanú výplň. Okrúhly stredový medailón sa zmenil na oválny a jeruzalemský kríž nahradil patriarchálny dvojkriž spolu s gréckymi písmenami alfa a omega. Návrat k pôvodnej insígnii, ktorej základ tvoril grécky barličkový kríž, sa uskutočnil až po reorganizácii rádu v roku 1814.⁴³

Insígniu ovplyvnenú podobou Radu Svätého Ducha používal aj novovytvorený francúzsky duchovný rytiersky rád z roku 1608. Starší duchovný rytiersky rád Svätého Lazara vznikol v období krížových výprav do Svätej zeme transformáciou zo špitálskeho bratstva v roku 1154.⁴⁴ Rád postupne prestal vyvíjať svoje vojenské aktivity, zlúčil sa s rádom Svätého Mórica a nakoniec sa začiatkom 19. storočia realizovala jeho premena na záslužné vyznamenanie.⁴⁵ Francúzsky kráľ Henrich IV. sa od roku 1604 pokúšal oživiť francúzsku vetvu rádu, čo sa mu nakoniec v roku 1607 so súhlasom pápeža Pavla V. podarilo. Nový duchovný rytiersky rád pod ochranou francúzskeho panovníka od roku 1608 pozostával z pôvodnej francúzskej vetvy rádu Svätého Lazara a novozaloženého francúzskeho rádu Našej Panej z hory Karmel so spoločným pomenovaním špitálskej a vojenskej kráľovskej rády Našej Panej z hory Karmel a svätého Lazara Jeruzalemského.⁴⁶

Insígnia rádu opätovne vychádzala z insígnie Radu Svätého Ducha. Tvoril ju biely osemhrotý kríž so zelenou výplňou ramien na averze a červenou na reverze, pričom medzi ramenami kríža boli umiestnené zlaté ľalie. Zelený stredový medailón niesol zobrazenie svätého Lazara vstávajúceho z hrobu, zatiaľ čo červený stredový medailón na reverze zobrazoval Madonu s dieťaťom. Neskôr na averze pribudlo medzikružie s heslom rádu (*Atavis et armis – Predkom a zbraniam*) a od roku 1774 kríž dostal prevýšenie v podobe zlatej kráľovskej koruny. Insígnia sa nosila až do roku 1773 na červenej stuhe, po tomto termíne sa jej farba zmenila na zelenú. V roku 1779 bola zriadená aj kolana, ktorá vďaka použitiu čiernych umelých perál vo funkcii ohniviek nadobudla podobu typickú pre ruženec. Rád disponoval aj vyšívanou hviezdou, tá však tiež v roku 1778 prešla zásadnou premenou. Pôvodne mala podobu averzu klenotu s Madonou s dieťaťom, ale nová podoba uprednostnila svätolazarskú symboliku. Z insígnie sa odstránili ľalie a osemhrotý kríž vo svojom strede niesol rovnoramenný grécky kríž s heslom rádu. Existovali však aj celokovové, farebne smalto-

⁴³ DE GENNES, Jean – Pierre. *Les chevaliers du Saint - Sepulcre de Jerusalem*. Volume 2 - deuxième partie. Versailles : Memoire & Documents, 2004, s. 389- 403. ISBN 978-2-91461-131-2.

⁴⁴ Stalo sa tak bulou *Christianaefidei* pápeža Anastazia IV. BESCAPÉ, Giacomo C. *Gli Ordini Cavallereschi in Italia. Storia e diritto*. Milano : Casa Editrice Ceschina, 1972, s. 453- 454, DOLEJŠÍ, ref. 5, s. 35.

⁴⁵ SEWARD, Desmond. *The Monks of War: The Military Religious Orders*. London : Penguin Books, 1995, s. 305. ISBN 0-14-019501-7., LUTRELL, Anthony. The Military Orders 1312 - 1758. In RILEY – SMITH, Jonathan (ed.). *The Oxford Illustrated History of the Crusades*. Oxford : Oxford University press, 2001, s. 354. ISBN 0-19-285428-3.

⁴⁶ HERMAN, Charles Wendell. *Knights and Kings in Early Modern France: Royal Orders of Knighthood, 1469 – 1715*. A thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Minnesota 1990, Ann Arbor : UMI Dissertation Information Service, 1991, s. 135-138, stanovy rádu publikované na s. 307-308. ISBN 978-0-40464-253-2.

vané hviezdy, ktoré podľa príkladu hviezdy Radu Svätého Ducha verne a do najmenších detailov imitovali členitú štruktúru povrchu výšivky textilných hviezd.⁴⁷

Uvedená unifikácia nemala dopad iba na podobu insígnií vyznamenaní vo forme radov alebo insígnií duchovných rytierskych rádov, ale priamo ovplyvnila aj iné tamojšie vyznamenania, ako aj funkčné insígnie. V roku 1751 bola založená Kráľovská vojenská škola a pre jej absolventov bolo zriadené vyznamenanie, ktoré od roku 1779 dostalo štandardnú podobu všetkých francúzskych vyznamenaní. Biely osemhrotý kríž so zlatými ľaliami v rohoch ramien so zelenou výplňou vo svojom stredovom medailóne na averze niesol postavu Madony s dieťaťom, zatiaľ čo medailón na reverze obsahoval štátny znak. Kríž bol zavesený na červenej stuhe.⁴⁸ Podobné vyznamenania mohli získať aj absolventi Kráľovskej školy pre vojenské siroty, založenej v roku 1772. Vyznamenanie, zriadené v roku 1788, bolo presne rovnaké ako predchádzajúce, s výnimkou obsahu stredového medailónu na averze. Ten namiesto Madony s dieťaťom niesol vyobrazenie dvoch prekrížených mečov, previazaných stuhou.⁴⁹

Rovnakú podobu mala aj funkčná insígnia hlavného francúzskeho herolda – erbového kráľa. Ten pôvodne nosil čiernu veľkostežu so spojenou insígniou Radu Svätého Ducha a Radu Svätého Michala, ale za vlády Ľudovíta XV. nosenie vyznamenania nahradilo nosenie insígnie vyhradenej pre označenie jeho úradu. Tá mala opäť typickú francúzsku podobu, čiže biely osemhrotý kríž so zeleno vyplnenými stredmi ramien a zlatými ľaliami. Stredový medailón na averze niesol portrét panovníka a text v medzikruží (LUD. XV. FR. REX), zatiaľ čo na averze bol štátny znak a v medzikruží označenie funkcie jeho nositeľa (*Heraut d'armes de France*). Náprsná stuha mala opätovne červenú farbu, ale tentoraz bola po bokoch doplnená dvojicou užších zlatých pruhov.⁵⁰

Z uvedeného je zrejmé, aký silný vplyv mal Rad Svätého Ducha na vyznamenania v predrevolučnom Francúzsku. Je však zaujímavé, že rad spolu s ďalšími francúzskymi vyznamenaniami ovplyvnil aj početné zahraničné vyznamenania. Práve insígnia v podobe osemhrotého kríža doplneného výzdobou medzi ramenami (a neskôr podľa príkladu Radu Čestnej légie prevýšením najčastejšie v podobe panovníckej koruny) a so stredovým medailónom s mottom sa stala základným konštrukčným princípom a vzorom pre výtvarnú podobu veľkého množstva najrôznejších vyznamenaní – a to nielen prestížnych radov, ale dokonca aj dekorácií.

Uvedený vplyv na bezprostrednú fyzickú podobu klenotov, na rozdiel od ich formálnej stavby a vnútornej štruktúry (na myslí máme existenciu klenotu v podobe kríža akéhokoľvek tvaru zaveseného na kolane alebo veľkosteže, ako aj hviezdy a rozdelenie radu do jednotlivých tried), sa však do vyznamenaní v iných štátoch premietol s výrazným oneskorením. Ak nerátame nerealizovaný projekt poľského Radu Nepoškvrneného počatia najsvätejšej Panny Márie z roku 1637, tak prvým priamym napodobovateľom francúzskych vyznamenaní sa stal až pruský Rad Čierneho orla z roku 1701. Uvedený jav priamo súvisí s relatívne malým množstvom vyznamenaní v podobe radov, založených medzi rokmi 1578 a 1701 (za 123 rokov boli založené iba tri desiatky vyznamenaní tohto typu), ale najmä s ich veľmi nízkou kvalitatívnou úrovňou. S výnimkou dvoch dánskych (Rad Danebrogu,

⁴⁷ COLLIGNON, Jean – Pierre. *Ordres de chevalerie : décorations et médailles de France, des origines au second empire*. Paris : La Mothe-Archard, 2004, s. 75-76, 87. ISBN 978-2-9515630-1-8.

⁴⁸ Tamže, s. 88.

⁴⁹ Tamže, s. 409.

⁵⁰ Tamže, s. 405. V predrevolučnom Francúzsku pôsobilo 30 heroldov, na čele ktorých stál erbový kráľ.

1691, Rad Slona, 1693), jedného ruského (Rad Svätého Ondreja, 1698) a jedného škótskeho radu (Rad Bodliaka, 1687), ktoré patrili do najvyššej kategórie prestížnych panovníckych radov, zostávajúce vyznamenania tvorili nesúrodú skupinu dvoch habsburských dámskych radov (Rad Služobníč cnosti, 1662, Rad Hviezdového kríža, 1668), štyroch severských radov (obskurný švédsky Rad Amaranty z roku 1653, problematický jednorazovo udelený dánsky Rad Obrneného ramena z roku 1616 a švédske iba veľmi krátko existujúce vyznamenania – Rad Zlatého srdca z roku 1633 a Rad Ježiša z roku 1656), jedného talianskeho vojvodcovského radu (mantovský Rad Spasiteľa, 1608) a z viacerých nemeckých, málo významných radov, ktoré sa ešte iba pokúšali nájsť svoju podobu a priblížiť sa štandardom okolitého sveta.

Práve v prípade nemeckých vyznamenaní ide jednoznačne o dôsledok oneskoreného vývoja a zaostávania za európskymi trendmi. Ich zakladatelia, pokiaľ vôbec disponovali detailnými informáciami o prestížnych francúzskych radoch a o obsahu ich stanov, veľmi dlhú dobu tieto poznatky nedokázali pretaviť do zmysluplnej podoby, a preto neustále zostávali v zajatí stredovekých schém budovania rytierskych bratstiev a obranných spolkov a tieto sa premietali nielen do podoby insígnií, ale aj do samotných pomenovaní vyznamenaní, ktoré nazývali spoločnosťami. Až osobnosť typu brandenburského princa a neskoršieho pruského kráľa Fridricha I. dokázala pri založení najvyššieho vyznamenania nového kráľovstva (Rad Čierneho orla, 1701) zužitkovať nielen svoje skúsenosti z mladosti (založenie Radu Veľkodušnosti v roku 1667), ale aj nadviazať na príklad v tej dobe jednoznačne najprestížnejšieho kráľovstva v Európe, čiže na francúzske rady.

Na tomto mieste nemá zmysel podrobne rozoberať všetkých viac-či menej úspešných epigónov francúzskych radov, stavba insígnií ktorých priamo vychádzala z francúzskej koncepcie, preto na ilustráciu uvedieme iba niekoľko príkladov. Už sme sa zmieňovali o insígniách pruského Radu Čierneho orla z roku 1701, ktorých základ tvoril modrý osemhrotý kríž so stredovým medailónom, medzi ramenami ktorého boli vložené čierne pruské orly. Klenot sa mohol nosiť na monochromatickej (oranžovej) stuhe spolu s hviezdou alebo na kolane. Rovnaký tvar insígnie mal aj pruský Rad *Pour le mérite*, ktorý založil Fridrich II. v roku 1740. Zatiaľ čo historicky mladší pruský rad nedisponoval kolanou ani hviezdou a starší rad používal hviezdou bez symbolu kríža, existovali aj omnoho vernejšie a omnoho menej invenčné imitácie francúzskych predlôh. Najdokonalejšie z nich pritom predstavujú neapolský Rad Svätého Januária a španielsky Rad Karola III., ktoré mali spoločného autora – neapolského a neskôr španielskeho kráľa Karola so silnými väzbami na Francúzsko.

Jeho otec Filip V. v roku 1700 nastúpil na španielsky kráľovský trón ako prvý panovník z dynastie francúzskych Bourbonovcov, ktorí na ňom po smrti Karola II. vystriedali rakúskych Habsburgovcov. Nositeľom insígnií francúzskeho Radu Svätého Ducha sa tento vnuk Ľudovít XIV. stal už v roku 1695 a bolo iba prirodzené, že najvyššie francúzske vyznamenanie dostávali aj ďalší príslušníci rodu, ktorí panovali v Španielsku. Vo veku trinástich rokov bol vyznamenaný aj Filipov najstarší syn, princ Karol (promócia sa konala v roku 1729 v Seville), ktorý v roku 1735 nastúpil na trón Kráľovstva oboch Sicílií (Neapolska a Sicílie) ako Karol VII. Neapolský a Karol V. Sicílsky a od roku 1759 sa stal španielskym kráľom Karolom III. Rad Svätého Januária založil v roku 1738 a rad Karola III. v roku 1771.

Insígnie neapolského Radu Svätého Januária z roku 1738 boli, až na farbu a motív stredového medailónu, identické s francúzskym Radom Svätého Ducha.⁵¹ Rad mal jedinú triedu a základom insígnie bol biely osemhrotý kríž s červenou výplňou stredov ramien, medzi ktoré boli vložené zlaté ľalie. Do stredu kríža bola umiestnená polopostava svätého Januária, a klenot sa nosil na červenej stuhe alebo na ozdobnej kolane. Tá mala ohnivká, rovnako ako francúzsky rad, tvorené striedavo ľaliami a trofejami. Strieborná hviezda mala podobu zväčšeného klenotu, a francúzsku predlohu napodobňovala aj imitáciou textilnej výšivky.

Kompozične totožný bol aj španielsky Rad Karola III. z roku 1771, jeho výplne ramien však niesli modrý smalt a do stredového medailónu bola umiestnená Panna Mária. Rovnakú podobu mala aj strieborná hviezda. Jediným rozdielom oproti francúzskemu alebo neapolskému radu bolo prevýšenie klenotu vavrínovým vencom.

Na francúzsku predlohu nadviazal aj švédsky Rad Serafinov z roku 1748. Aj v jeho prípade základ insígnie predstavoval biely osemhrotý kríž, medzi jeho ramená však zakladateľ vložil zlaté hlavičky anjelov. Stredové výplne ramien nahradili zlaté kríže a celok bol doplnený prevýšením v podobe zlatej koruny. Stredový medailón obsahoval iniciály IHS. Klenot sa nosil na modrej stuhe. Strieborná hviezda radu sa až na chýbajúcu korunu a kríže podobala klenotu. Aj ďalšie švédske vyznamenania zriadené v rovnakom roku (Rad Meča, Rad Severnej hviezdy) a roku 1772 (Rad Wasa) dodržiavali navlas rovnakú kompozičnú schému (pravdaže s odlišnou symbolikou) a hviezdy Radu Severnej hviezdy a Radu Wasa boli navyše monochromatické.

Je len veľmi málo známou skutočnosťou, že aj pôvodná, respektíve plánovaná podoba insígnie prestížneho habsburského Vojenského Radu Márie Terézie z roku 1757 mala mať tvar osemhrotého kríža so stredovým medailónom, v ktorom boli umiestnení traja svätci – svätá Terézia, svätý Jozef a svätý Leopold. Pretože však v habsburskej armáde pôsobilo veľké množstvo nekatolíkov, s ohľadom na ich náboženské presvedčenie v definitívnej verzii nového radu došlo k zmene insígnie nielen vypustením svätcov (nahradil ich habsburský erb s heslom na averze a iniciály manželského páru na reverze), ale aj tvar kríža – z osemhrotého sa zmenil na grécky (rovnoramenný) tlapovitý kríž, ktorého konce ramien mali zvláštny tvar spôsobený kombináciou konklávneho základu s konvexným stredom.⁵²

Z totožnej kompozičnej schémy so základom v osemhrotom kríži vychádzal aj ďalší nerealizovaný, tentoraz však ruský Rad Svätej Kataríny podľa projektu z roku 1765.⁵³

⁵¹ Dve takmer totožné insígnie (až na odlišný stredový medailón a detaily kolán) možno veľmi dobre vidieť napríklad na portréte panovníka od Antona Rafaela Mengsa z roku 1761, ktorý sa nachádza v zbierkach madridského Prada.

⁵² LUDWIGSTORFF, Georg. Der Militär – Maria Theresien – Orden. In STOLZER, Johann – STE-EB, Christian (ed.). *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Graz : Akademische Druck - u. Verlagsanstalt, 1996, s. 90. ISBN 3-201-01649-7. Presne rovnaký tvar kríža mala aj insígnia uhorského Radu Svätého Štefana z roku 1764, tá však bola navyše prevýšená svätoštetanskou korunou. Celkový dizajn oboch radov mal výrazne nacionálny charakter – zatiaľ čo vojenský rad bol výrazne habsburský, svätý Štefan zas uhorský. Prejavilo sa to nielen použitím typickej farebnosti a aplikovaním štátnych znakov do stredového medailónu, ale uhorský charakter navyše zdôrazňovala aj svätoštetanská koruna v prevýšení insígnie. Podobný typ kríža a farebnosť ako starší vojenský rad mal aj Rad Leopolda, zatiaľ čo Rad Železnej koruny priamo nadväzoval na pôvodný francúzsky vzor zdôraznením supremácie nad radom výmenou francúzskej orlice za habsburského orla.

⁵³ SPASSKIJ, Ivan Georgievič. *Inostrannye i russkie ordena do 1917 goda*. Leningrad : Izdatel'stvo Gosudarstvennovo Ermitaža, 1963, s. 115.

V hľadani podobnosti v kompozičnej výstavbe klenotu veľkokríža a hviezdy by sme mohli pokračovať mnohými ďalšími príkladmi, ale dôležitejšie je venovať pozornosť vyznamenaniam, ktoré sa fyzickou stavbou svojich insígnií z vyššie uvedeného a takmer všeobecne používaného kompozičného rámca zásadne vymykajú. Ide predovšetkým o anglické vyznamenania, pretože tie priamo nadväzovali na typickú stredovekú podobu Radu Podväzku, vychádzajúcu z insígnií laických rytierskych rádov. Jednotlivé vyznamenania (Rad Bodliaka, 1687, Rad Kúpeľa, 1725, Rad Svätého Patricka, 1783) preto mali základnú insígniu tvorenú oválnym medailónom, predlohou ktorého bola sekundárna insígnia Radu Podväzku, tzv. menší Juraj. Výnimku z uvedenej koncepcie v najstaršom období vývoja anglických vyznamenaní predstavoval Rad Kúpeľa z roku 1725, pretože ten po svojej reorganizácii v roku 1815 zmenil svoju insígniu v podobe medailónu na biely osemhrotý kríž so stredovým medailónom a heslom v medzikruží, medzi ramenami ktorého boli vložené zlaté levy, čiže sa prispôbil štandardnej francúzskej predlohe z predrevolučného obdobia. Táto podoba insígnie zostala vyhradená pre vojakov, zatiaľ čo nositelia insígnií občianskej skupiny radu nosili pôvodný medailón.

Uvedenú ojedinelú, a pre kontinentálne rady absolútne netypickú podobu insígnií v podobe medailónov napodobnili iba dve nemecké vyznamenania – hessenský Domáci Rad Zlatého leva z roku 1770 a anhaltský Spoločný domáci Rad Albrechta Medveďa z roku 1836. Okrem nich medailón tohto typu používala v určitej etape svojho vývoja trojica portugalských rádov ako spoločnú insígniu.⁵⁴ Ojedinelý tvar insígnie mal aj hessensko-kasselský Rad Železnej prilby z roku 1814, ktorý na stred kríža umiestnil veľkú trojrozmernú stredovekú rytiersku prilbu. Orientáciu na svojho stredovekého predchodcu však nezaprie ani insígnia dánskeho Radu Slona z roku 1693, ktorá predstavuje trojrozmernú figúrku slona.

Netradičnú podobu insígnie mal aj mantovský Rad Spasiteľa z roku 1608, ktorý nadväzoval na tamojšie staršie bratstvo Drahocennej krvi. Išlo o oválny medailón umiestnený v ozdobnej kartuši, ktorý sa nosil na ozdobnej kolane. V strede medailónu bol zobrazený relikviár v podobe ampulky s Kristovou krvou. Kolana mala dve verzie – veľká, respektíve štandardná kolana v honosnom prevedení, sa nosila počas významných sviatkov, zatiaľ čo jej zjednodušená a odľahčená verzia bola určená na každodenné nosenie.⁵⁵ Tvar insígnie sa zásadne zmenil až v súvislosti s pokusom o oživenie radu v 19. storočí falošným vojvodom z rodu Gonzaga. Nová insígnia sa prispôbila všeobecnému módnemu trendu a dostala tvar rovnoramenného bieleho kotvového kríža s červenými výplňami ramien. Medzi ramená boli umiestnené čierne orly. Averz stredového medailónu niesol postavu panovníka, za-

⁵⁴ Spojená insígnia troch portugalských rádov (Rad Krista, Rad Svätého Benedikta z Aviza a Rad Svätého Jakuba) mala podobu oválneho medailónu a vznikla v dôsledku reformy rádov kráľovnou Máriou I. v roku 1789. Bolo totiž nariadené, že panovník má vždy nosiť insígnie všetkých troch rádov, čo však v praxi bolo veľmi nepraktické. Aby sa odstránilo súčasné nosenie troch veľkostúh s klenotmi a troch hviezd, zriadili sa osobitné insígnie, ktoré v sebe integrovali symboliku všetkých troch rádov. Do medailónu klenotu veľkokríža boli umiestnené kríže troch rádov a ocitli sa aj v stredovom okrúhlom medailóne spoločnej hviezdy. Od začiatku 19. storočia sa používanie insígnií tohto typu rozšírilo aj na zahraničných panovníkov a kniežatá. DE CHEFDEBIEN, Anne – WODEY, Lawrence (ed.). *Écrins impériaux. Splendeurs diplomatiques du second empire*. Paris : Société des amis du musée national de la Légion d'honneur, 2011, s. 184. ISBN 2-901644-17-1.

⁵⁵ Článok 2, 5 stanov. Stanovy publikované In GIUSTINIAN, Bernard. *Historie cronologiche dell'origine degl'Ordini Militari e di tutte le religioni cavalleresche infino ad hora institute nel Mondo*. Parte seconda. Venezia : Presso Combi et La Noú, 1692, s. 824.

tiaľ čo na reverze sa objavil motív z pôvodnej insígnie – ampulka s krvou, ktorú držia dvaja anjeli. Celok bol prevýšený červenou kniežacou korunou a zavesený na červenej stuhe so žltými okrajovými pruhmi.

Švédsky Rad Amaranty, založený v roku 1653 kráľovnou Kristínou, mal tvar okrúhleho medailónu, ktorý bol ovinutý zeleno smaltovaným vavrínovým vencom. Samotný veniec ovíjala bielo smaltovaná stuha s mottom *DOLCE NELLA MEMORIA* (Sladké spomienky). V strede medailónu boli umiestnené dve obrátené písmená A. Insígnia sa nosila zavesená na oranžovočervenej taftovej stuhe.⁵⁶ Adriaan Schoonebeek, autor faleristickej práce z konca 17. storočia, v kapitole venovanej Radu Amaranty publikoval rytinu, na ktorej bol medailón spolu s ozdobnou retiazkou, ktorá zrejme plnila funkciu kolany.⁵⁷ Toto vyznamenanie, ktoré zaniklo už v nasledujúcom roku po svojom založení spolu s panovníčkinou abdikáciou, malo aj svojho nerealizovaného predchodcu. Išlo o projekt Radu Slnka alebo Radu Ježišovho mena z roku 1650, ktorého insígnia mala mať tvar bielo smaltovaného kríža, prevýšeného slnkom (pôvodný návrh namiesto slnka uvažoval o tŕňovej korune). Samotný nerealizovaný projekt by bol pre vývoj formálnej podoby insígnií nezaujímavý, keby sa Radom Amaranty (a azda aj nerealizovaným predchodcom) celkom očividne neinšpirovala habsburská cisárovná Eleonóra, ktorá v roku 1662 založila Rad Služobníč cnosti. Insígnia tohto radu mala totiž podobu okrúhleho zlatého medailónu olemovaného zeleným vavrínovým vencom, ktorý bol previazaný bielou smaltovanou stuhou s mottom *SOLA UBIQUE TRIUMPHAT* (Samotná víťazí všade).⁵⁸ V strede medailónu bol umiestnený slnečný kotúč. Insígnia sa nosila na zlatej ozdobnej retiazke, ale zachovali sa aj exempláre, ktoré sa nosili na stuhe.⁵⁹ Hoci v období baroka boli štylizovaný slnečný kotúč a vavrínový veniec bežne používanými motívami v ľubovoľnej alegórii alebo umeleckej výzdobe, a aj keď vonkoncom nespochybňujeme autonómnosť habsburského radu, prívetmi nápadná zhoda podoby insígnií oboch radov reálne ponúka možnosť vzájomného vplyvu, resp. priamu inšpiráciu švédskym radom.

Podobne aj druhý habsburský dámsky rad používal insígniu, ktorá mala podobu plochého okrúhleho, resp. oválneho prerezávaného medailónu, podobného anglickým vzorom. Základ klenotu Radu Hviezdového kríža z roku 1668 predstavoval čierny dvojhlavý habsburský orol, na stred ktorého bol položený rovnoramenný červený kríž, prevýšený bielou stuhou s heslom radu. Medailón mal modré lemovanie a dolný, ako aj horný koniec so závesným kruhom zdobili plastické zlaté ornamente.

Jedným z predstaviteľov vyššie zmieňovaných nemeckých vyznamenaní 16. a 17. storočia, ktoré svojimi stanovami, ako aj formálnou výstavbou insígnií výrazne zaostávali oproti módnym trendom, bol Rad Modrej pásky, ktorý v roku 1584 založil bádenský

⁵⁶ LÖWENHIELM, Frederik. Belöningar och utmärkelsetecken. Gavor, Ordinar och Medajler. In NORDENVALL, Per (ed.). *Kungliga Serafimerorden. 1748 - 1998*. Boras Centraltryckeriet, 1998, s. 27-28. ISBN 91-630-6744-7.

⁵⁷ SCHOONEBEEK, Adriaan. *Historie van alle riddelrlyke en krygs – orders*. Amsterdam : Adriaan Schoonebeek, 1697, s. 318.

⁵⁸ Myslí sa tým cnosť, ktorá víťazí predovšetkým nad nežiaducimi vášňami, ale aj nad sebou samou. Podrobný výklad alegórie insígnie a objasnenie ideového pozadia radu skúmala KOLOCH, Sabine. *Figurierte Sonne und Lorberkranz. Zur Ikonografie des Ordenszeichens der Sklavinnen der Tugend*. In *Orden und Ehrenzeichen. Das Magazin für Sammler und Forscher*. BDOS Jahrbuch 2001, s. 78. ISSN 1438-3772.

⁵⁹ KOLÁČNÝ, Ivan. *Řády a vyznamenání habsburské monarchie*. Praha : Nakladatelství Elka Press, 2006, s. 135. ISBN 80-902745-9-5.

markgróf Ernst Friedrich. Insígniu podľa stanov predstavovala iba jednoduchá modrá stuha bez akéhokoľvek zaveseného klenotu, ktorá sa musela nosiť vždy zavesená na krku,⁶⁰ čiže mala archaickú stredovekú podobu (typickým predstaviteľom tejto skupiny insígnií bol bourbonský rád Nádeje z roku 1365). Nový vývinový stupeň tohto radu predstavovalo revidovanie jeho stanov bádenským markgrófom Georgom Friedrichom z Baden – Durlachu v roku 1608, pričom vyznamenanie získalo nové pomenovanie (Rad Zlatej spony), ako aj insígniu, tá však dostala podobu šperku. Jej základom bol okrúhly plastický zelený vavrínový veniec, do stredu ktorého bolo vložené plastické srdce prevýšené korunou. V srdci boli spojené ruky položené na zväzku prekrížených šípov, koruna niesla heslo *Concordia aeterna*. Celok bol prostredníctvom troch retiazok zavesený na závesnom očku, ktorým sa upínal na stuhu zelenej farby.⁶¹

V roku 1589 saský kurfirst Kristián I. založil Zlatú spoločnosť, čiže dynastický rad, ktorý však zanikol čoskoro po zakladateľovej smrti v roku 1591. Aj toto vyznamenanie však malo insígniu v podobe typického šperku s komplikovanou výzdobou. Jej základ tvoril zlatý prerezávaný medailón v tvare srdca po obvode s heslom, do ktorého bol prostredníctvom zelených úponkov vložený menší červený medailón po obvode s heslom, ktorý bol prepichnutý prekríženým mečom a šípom, a v strede ktorého bola alegória vernosti. Vonkajšiu stranu väčšieho medailónu lemovali štylizované ornamenty a v jeho najvyššej časti boli zlaté spojené ruky prevýšené červeným srdcom. Celok sa na stuhu (alebo na kolanu) upevňoval prostredníctvom troch malých retiazok, ktoré sa zbíjali v ornamentálne poňatom závese.⁶²

Na Zlatú spoločnosť nadväzovala Spoločnosť Bratskej lásky z roku 1592, ktorú po smrti zakladateľa Zlatej spoločnosti založil jeho syn, saský kurfirst syn Kristián II. spolu s vojvodom Johannom Georgom a vojvodom Augustom pod poručníctvom brandenburského kurfirsta Johanna Georga a sasko-weimarského vojvodu Friedricha Wilhelma. Aj v tomto prípade mala insígnia podobu zlatého oválu v strede s párom „cukrujúcich sa“ holubov a na reverze sa nachádzalo heslo radu.⁶³ Veľmi podobný charakter, ako aj insígnie mali aj saská Erbová spoločnosť kurfirsta Kristiána II. z roku 1601 a spoločnosť kurfirsta Johanna Georga I. z roku 1611. Insígnia prvého radu v podobe zlatého oválneho medailónu mala vo svojom strede umiestnený kurfirstský erb, nad aj pod ním stuhu s heslom a celý vnútorný priestor bol doplnený bohatou ornamentálnou výzdobou. Reverz insígnie mal v strede menší medailón so slnkom, ktorý bol obklopený šiestimi hviezdami. Na stuhách nad a pod medailónom so slnkom bolo ďalšie heslo. Insígnia sa prostredníctvom troch krátkych retiazok upínala do ozdobného závesu, prostredníctvom ktorého sa upevňovala na tenkú ozdobnú kolanu.

⁶⁰ Článok 10 stanov. Stanovy publikované In ADLER, Lars. *Die Ordensstiftungen der Markgrafen von Baden 1584 – 1803. Adelige Korporationen im Spiegel fürstlicher Landespolitik*. Phaleristische Monographien. Herausgegeben vom Institut für Wissenschaftliche Ordenskunde, Band 5. Offenbach am Main : Edition Graf Klenau, 2008, s. 321. ISBN 3-937064-07-9.

⁶¹ Zatiaľ čo stanovy radu sa venovali predovšetkým povinnosti každodenného nosenia insígnie, jej presnú podobu opisovala osobitná listina. Listina publikovaná tamže, s. 326 -327.

⁶² Zachovaná insígnia publikovaná na internetových stránkach galérie Kugel. The Golden society in Saxony Badge. Galerie J. Kugel, Paris. [cit. 2010-09-13]. Dostupné na internete In: <<http://www.galeriekugel.com>>

⁶³ NIMMERGUT, Jörg. *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945. 3. Sachsen - Württemberg I*. München : Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, 1999, s. 1156. ISBN 3-00-00-1396-2.

Veľmi podobná bola aj insígnia druhého radu z roku 1611, v oválnom medailóne sa však nachádzal čierny dvojhlavý orol prevýšený zlatou korunou, ktorý na hrudi niesol oválny štít s kurfirtským erbom. Vo vnútornom obvode medailónu bolo umiestnené heslo. Reverz insígnie obsahoval dve ruky držiace zelený okrúhly veniec s modrými kvetmi a tento motív sa nachádzal aj na ohnivkách kolany. Spodná časť medailónu niesla záves, na ktorom bola upevnená perla.⁶⁴

Omnoho štandardnejšiu podobu mala insígnia Radu Čierneho kríža, ktorý v roku 1623 založil bádenský markgróf Friedrich V. z Baden – Durlachu. Stanovy síce jej popisu nevenovali žiadnu pozornosť, okrem požiadavky, že sa musí nosiť „na stuhe farby vlasov“, ale obsahovali jej kresbu. Insígnia mala tvar čierneho latinského kríža s kratším drikom (vyzeral takmer ako rovnoramenný), v strede ktorého bola umiestnená bielo-modrá ľalia. Na ramenách kríža sa nachádzali zlaté iniciály a na vrchole plochy horného ramena bolo umiestnené zlaté slnko. Pod krížom bola na malom závese upevnená zlatá lebka s prekríženými kosťami. Zachované insígnie zo 17. storočia vykazujú mierne odlišný tvar – ich základ tvorí rovnoramenný kríž s oblúkovo prehnutými (rozšírenými) ramenami, medzi ktorými sú plastické snečné lúče. Kríž má stredový medailón a na troch horných koncoch ramien osobitné oválne medailóny s ozdobnými uzlami na averze a iniciálami na reverze. Dolné rameno kríža zakončuje malá plastická lebka.⁶⁵

V roku 1692 saský kurfirst Johann Georg IV. spolu s brandenburským kurfirstom Friedrichom III. založili Rad dobrého priateľstva alebo Rad Zlatého náramku. Insígnia a ani jej vyobrazenie sa nezachovalo, podľa popisov však mala podobu dvoch obrnených ramien. Tieto boli prekrížené mečmi, ktoré boli obkolesené palmovými ratolesťami a doplnené heslom. Druhé heslo bolo umiestnené na reverze spolu s iniciálami oboch zakladateľov. Insígnia sa nosila zavesená na červenej stuhe, ktorá sa upevňovala na pravé rameno.⁶⁶

V roku 1696 Wilhelm, knieža z Nassau – Cillenburgu spolu s Franzom Alexandrom, kniežaťom z Nassau – Hadamaru založili spoločné vyznamenanie s názvom Rad Svornosti alebo Spojených sídc (*Orden de la Concorde oder der Vereinigen Herzen*), ktorého insígnie sa prepožičiavali až do roku 1712. Mali podobu smaltovaného srdca prevýšeného kniežacou korunou, pričom v ňom boli umiestnené iniciály oboch kniežat.⁶⁷ Druhé vyznamenanie kniežaťa Wilhelma z Nassau, Rad Kríža z rovnakého roku, malo insígniu v podobe zlatého, čierneho smaltovaného kríža s iniciálami na jeho ramenách.⁶⁸

Typickú podobu šperku mala aj insígnia Radu Vernosti, ktorý v roku 1719 založila Kristína Eberhardina z Brandenbursku – Kulmbachu, manželka saského kurfirsta Fridricha Augusta I. (poľského kráľa Augusta II.). Mala tvar zeleno smaltovaného zlatého trojlístka, ktorý sa nosil zavesený na zlatej retiazke.⁶⁹

⁶⁴ Tamže, s. 1155-1159.

⁶⁵ Text stanov publikovaný In ADLER, Lars, ref. 60, s. 328-330, vyobrazenie insígnie zo stanov, publikované tamže na s. 329, zachované insígnie na s. 97-98.

⁶⁶ NIMMERGUT, s. 1159.

⁶⁷ SCHOOS, Jean. *Die Orden und Ehrenzeichen des Grossherzogtums Luxemburg und des ehemaligen Herzogtums Nassau in Vergangenheit und Gegenwart*. Luxemburg : Verlag der Sankt – Paulus Druckerei AG, 1990, s. 102. ISBN 2-87963-048-7. Stanovy s popisom insígnie publikované In BIEDENFELD, Ferdinand. *Geschichte und Verfassung aller geistlichen und weltlichen, erloschenen und blühenden Ritterorden. Nebst einer Übersicht sämmtlicher Militär - und - Civil - Ehrenzeichen, Medaillen etc. Erster Band. Erloschene Orden*. Weimar : Bernhard Friedrich Voigt, 1841, s. 164.

⁶⁸ SCHOOS, ref. 67, s. 103.

⁶⁹ NIMMERGUT, ref. 63, s. 1159.

Neštandardnú podobu mali aj insígnie Radu Ušľachtilej vášne (*Ordre de la Noble Passion*), ktorý v roku 1704 založil Johann Georg, vojvoda zo Sachsen – Weissenfelsu a Querfurtu. Ich základ predstavovala štandardná dvanásťcípá profilovaná hviezda, ktorá sa však nenosila v štandardnej pozícii hviezdy na hrudi, ale ako klenot zavesený na bielej veľkosti so zlatými bočnými pruhmi. Ďalšou zvláštnosťou bol predimenzovaný stredový medailón, do stredu ktorého bol umiestnený rovnoramenný červený kríž s rozšírenými koncami ramien a tieto z medailónu prečnievali až na paprsky hviezdy. Na kríž bola položená okrúhla stuha s heslom a na jeho stred boli položené veľké spojené iniciály J C, prevýšené kniežacou korunou. Reverz insígnie mal rovnako predimenzovaný medailón s dvomi aliančnými erbmi, prevýšenými korunou a dvomi stuhami s textom viažucim sa na založenie radu.⁷⁰

Podobný tvar mala aj insígnia Radu Vernosti (*Ordre de la Fidélité*), ktorý v roku 1702 založil vojvoda Ernst Ludwig I. zo Sachsen – Meiningenu.⁷¹ Insígnia mala tvar šesťcípce hviezdy, pričom medzi jej cípmi boli umiestnené zlaté ľalie. Oválny stredový medailón s medzikružím s pomenovaním radu na averze niesol iniciály zakladateľa, prevýšené kniežacou korunou, zatiaľ čo reverz v medzikruží obsahoval heslo a v stredovom medailóne stĺp s korunou, psom a iniciálami. Insígnie sa nosili na červenej náhrdelnej stuhe alebo na kolane.

Atypická bola aj insígnia Radu Svätého Sakramenta alebo Radu Svätého Hyacinta, ktorý v roku 1702 založilo knieža Wilhelm Hyacint z Nassau – Siegeny. Mala podobu zlatej medaily s postavou svätého Hyacinta držiaceho v jednej ruke relikviu a v druhej portrét Panny Márie.⁷²

V priebehu 18. storočia bolo na európskom kontinente založených omnoho viac vyznamenaní v podobe radov, než v predchádzajúcom období. Namiesto tridsiatich ich bolo až osemdesiat, čiže takmer trojnásobok. V súvislosti s výtvarnou podobou insígnií je pozorovateľný postupný výrazný odklon od podoby výtvarne zložitých šperkov s komplikovanými alegorickými motívmi v prospech ich postupnej unifikácie do podoby kríža so stredovým medailónom a výzdobou medzi ramenami, ktorý mohol byť doplnený prevýšením alebo ozdobným závesom. Pre európske vyznamenania vzory uvedenej koncepcie predstavovali francúzske rady, zatiaľ čo pre nemecké vyznamenania bol významným inšpiračným zdrojom prestížny pruský Rad Čierneho orla z roku 1701. Napríklad aj Rad Poľovačky, ktorý v roku 1697 založil Heinrich, vojvoda z Nassau – Dillenburgu, bol zreorganizovaný a vybavený novými stanovami v roku 1712, pričom dostal aj nové pomenovanie – Rad Ušľachtilej zábavy (*Ordre du Noble Divertissement*). Zatiaľ čo pôvodná insígnia mala podobu zlatého loveckého rohu so štítkom nesúcim heslo (nosila sa na zlatej reťazi, položenej na zelenej stuhe), nová insígnia z roku 1712 už mala podobu osemhrotého kríža so zlatými loveckými rohmi medzi jeho ramenami, pričom stredový medailón obsahoval bežiaci

⁷⁰ Stanovy s popisom insígnie In GRYPHIUS, Christian. *Kurtzer Entwurff Geist - und Weltlichen Ritter - Orden*. Leipzig und Breslau : Christian Bauch, 1709, s. 434-449. Rytina s dobovým vyobrazením averzu a reverzu insígnie publikovaná In FAHRON, Lutz. Ein unbekannter Orden auf einem Epitaph in einer brandenburgischen Dorfkirche? In *Orden und Ehrenzeichen. Das Magazin für Freunde der Phaleristik*, roč. 14, 2012, č. 77, s. 6. ISSN 1438-3772, tamže na s. 7 aj vyobrazenie kovovej plastickej insígnie umiestnenej na rakve vojvodu.

⁷¹ ILLING, Fritz G. *Orden und Ehrenzeichen der Staaten Thüringens 1590 - 1935*. Hilburgausen : Verlag Frankenschwelle Hans J. Salier, 1994, s. 14. ISBN 978-3-86180-038-5.

⁷² SCHOOS, ref. 67, s. 110.

jeleňa. Druhé vyobrazenie zo stanov zobrazovalo mierne modifikovanú insígniu – ramená kríža niesli prekrížené lovecké trúby a celok bol prevýšený kniežacou korunou. Vzhľadom na honosnejšiu výzdobu a absenciu popisu tejto insígnie v stanovách mohlo ísť o insígniu veľmajstra.⁷³

Štandardnú podobu mali aj insígnie bádenského Radu Vernosti z roku 1715. Vyznamenanie založil markgróf Karol Wilhelm a malo podobu červeného osemhrotého kríža, v rohoch ktorého boli umiestnené po dve spojené iniciály C. Stredový medailón niesol rovnaké iniciály, prevýšené heslom *Fidelitas*. Kríž bol prevýšený kniežacou korunou a insígnie v jedinej triede sa nosili zavesené na oranžovej náhrdelnej stuhe „s jedným úzkym strieborným koncom“, čiže jedným bočným pruhom. Osobitosťou tohto vyznamenania bol coulant, čiže ozdobná spona na stuhe, ktorá bola typická pre Rad Zlatého rúna a pre rád nemeckých rytierov. Okrem nich coulant na stabilizáciu insígnie na stuhe používal už iba bavorský Rad Svätého Huberta z roku 1800 (pôvodne falcký rad z roku 1708).⁷⁴

Rovnako štandardnú podobu mali mať aj insígnie brandenburského Radu Svornosti z roku 1710, ktoré nahradili dávnejšie zaniknutý starší rad rovnakého mena z roku 1660. Tento rad založil korunný princ a neskorší markgróf Christian Ernst z Brandendurgu – Bayreuthu. Insígnie staršieho radu mali neštandardnú podobu náramku, ktorý sa nosil na ľavom ramene alebo na zápästí na modrej stuhe.⁷⁵ Obnovený rad mal už úplne inú podobu – jeho insígnie, ktoré však zakladateľ vyznamenania (opätovne brandenburský markgróf Christian Ernst) nikdy nikomu neprepožičal, mali mať podľa stanov tvar modro smaltovaného osemhrotého kríža, medzi ramenami ktorého boli umiestnené dva čierne pruské a dva červené brandenburské orly. Okrúhly zlatý stredový medailón niesol heslo podložené dvomi olivovými ratolesťami zastoknutými v zlatých korunách a prevýšený kniežacou korunou.⁷⁶

Na tomto mieste sa ešte musíme zmieniť o dvoch vyznamenaniach, ktoré zásadne zmenili svoju podobu a z oválneho medailónu sa transformovali na kríž. Ide o poľský Rad Bieleho orla z roku 1705 a rovnako poľský Rad Virtuti militari z roku 1792. Rad Bieleho orla založil saský kurfirst a poľský kráľ August II. Silný, najpravdepodobnejšie podľa vzoru pruského Radu Čierneho orla z roku 1701 s insígniami v jedinej triede, ktoré kompozične vychádzali z pruského vzoru, ovplyvneného francúzskym Radom Svätého Ducha. Aj insígnia poľského radu mala mať tvar bieleho osemhrotého kríža s červenou výplňou ramien a so stredovým medailónom, na ktorý bol umiestnený veľký biely orol s rozopätými krídlami. V priestore medzi ramenami kríža mali byť umiestnené zlaté lúče a celok mal byť prevýšený zlatou korunou. Insígnia sa mala nosiť na bielej náhrdelnej stuhe s červenými bočnými pruhmi.⁷⁷ Keďže vyznamenanie vzniklo v období severnej vojny a panovník potreboval insígnie radu udeľovať okamžite, časovo, výrobné, ale aj finančne

⁷³ Tamže, s. 106, stanov z roku 1697 publikované na s. 298-300, nové stanov z roku 1712 publikované na s. 304-307, vyobrazenia insígnii v prílohe XXII. a XXIII. za s. 104.

⁷⁴ ADLER, ref. 60, s. 331-336.

⁷⁵ NIMMERGUT, Jörg. *Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945. 1. Anhalt – Hohenzollern*. München : Zentralstelle für wissenschaftliche Ordenskunde, 1997 s. 259. ISBN 3-00-00-1396-2.

⁷⁶ Článok 2 stanov. Statuta und Reguln des Renovirten Ordens de la Concorde. Reprint stanov z roku 1710 publikovaný In LEHMANN, Felix Lorenz Benjamin. *Der Rote Adlerorden. Entstehung und rechtliche Grundlagen (1705 - 1918)*. Rechtshistorische Reihe, Band 243. Frankfurt am Main : Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2002, s. 186-195. ISBN 3-631-37094-6.

⁷⁷ Vyobrazenie insígnie In MECLEWSKA, Marta – SZCZECINA – BERKAN, Anna – ZAWADZKI, Michal (ed.). *Za ojczyne i naród. 300 lat Orderu Orla Białego*. Warszawa : Arx Regia. Ośródek wydawniczy zamku królewskiego w Warszawie, 2005, s.103. ISBN 83-7022-151-3.

náročnú insígniu nahradil jednoduchý zlatý oválny, červeno smaltovaný medailón, v strede ktorého bol na averze umiestnený biely orol a na reverze iniciály panovníka.⁷⁸ Používal sa až do roku 1713, keď sa konečne pristúpilo k výrobe štandardnej insígnie radu, tej však oproti projektu chýbala koruna a zmenila sa aj farba stuhy. Klenot sa nosil na veľkostehe a hviezda na ľavej strane hrudi.⁷⁹

Presne rovnaké osudy mal aj poľský Rad Virtuti militari z roku 1792. Kráľ Stanislav August Poniatowski pôvodne rozhodol o založení dvoch vyznamenaní (Virtuti civili a Virtuti militari), ktoré sa mali udeľovať za občianske a vojenské zásluhy. Obe mali mať totožnú podobu oválnych zlatých a strieborných medailí, ktoré by sa nosili na prievlečnej stuhe a líšili by sa iba svojím pomenovaním, ktoré bolo uvedené na reverze medaily.⁸⁰

Pretože veliteľ ukrajinskej divízie, Jozef knieža Poniatowski, v záujme zvýšenia morálky armády, požiadal panovníka v rovnakom čase o vytvorenie nového prestížneho vojenského radu a predložil mu aj návrh jeho stanov, Medaila Virtuti militari sa zmenila na Rad Virtuti militari. Rad sa spočiatku prepožičiaval v dvoch triedach (navyše na stuhách Radu Svätého Stanislava z roku 1765), hoci projekt uvažoval s piatimi triedami v podobe troch krížov a dvoch medailí. Bolo to však iba dočasné riešenie na preklopenie obdobia do výrobenia nových insígnií radu v čase prvých týždňov rusko-poľskej vojny, keď nebol čas na výrobu technologicky zložitejších insígnií. Pridelovacie dekréty zlatých a strieborných medailí však od počiatku obsahovali popis insígnie v podobe kríža. Práve podľa tohto popisu si mnohí vyznamenaní dávali na svoje vlastné náklady insígnie prerobiť na kríž vo varšavskej dielni kráľovského dvorského zlatníka Jeana Martina. Neskôr sa vyrábali aj oficiálne insígnie v podobe kríža, a zmenu podoby insígnie definitívne potvrdili oficiálne stanovy radu vydané v čase Varšavského kniežatstva. Oproti projektu stanov však už všetkých päť tried radu malo jednotnú insígniu v podobe kríža, pričom jednotlivé triedy sa líšili iba spôsobom závesu, použitým materiálom a povrchovou úpravou. K insígnii 1. triedy, ktorá sa nosila na veľkostehe, patrila aj hviezda.⁸¹

Druhá vývinová etapa tvorby vyznamenaní bezprostredne súvisí s francúzskym Radom Čestnej légie. Tento rad okrem zásadného prínosu pre proces demokratizácie vyznamenaní prispel aj k ukončeniu procesu štandardizácie dovtedajšej vizuálnej podoby radov a, navyše, výrazne ovplyvnil aj proces ich postupného vnútorného členenia. Čestná légia pôvodne nemala žiadnu insígniu, ale úvahy o potrebe jej zriadenia sa objavili okamžite po jej založení v priebehu roka 1802. Generál Mathieu Dumas, ktorý sa aktívne podieľal na prípravách založenia radu, predstavil svoj návrh, ktorý výtvarne zrealizoval maliar Jean – Baptiste Chailiot. Insígnia mala mať podobu oválneho slnečného kotúča, ktorý bol zasadený do dvo-

⁷⁸ Pretože medailón sa zvykne pomenúvať ako „malý rad“, niektorí autori tvrdia, že obidve insígnie vznikli v rovnakom čase. Ak by to mala byť pravda, tak by panovník pri prvom prepožičiavaní insígnií neodovzdával medailóny, ale štandardné kríže. Neoficiálna legalizácia insígnie v podobe kríža sa konala až v roku 1713 prostredníctvom projektu stanov radu, pričom oficiálne stanovy boli publikované až o tri roky neskôr.

⁷⁹ FILIPOW, Krzysztof. *Order Orła Białego 1705 - 2005*. Białystok : Wydawnictwo BUK, 2005, s. 32-33. ISBN 83-95183-17-5, tamže aj kresba z projektu.

⁸⁰ SADOWSKI, Henryk. *Ordery i oznaki zaszczytne w Polsce*. Warszawa : Druk Wacława Masłankiewicza, 1904, s. 131-132.

⁸¹ FILIPOW, Krzysztof. *Order Virtuti militari 1792 – 1945*. Warszawa : Wydawnictwo Bellona, 1990, s. 11-17. ISBN 978-8-31107-789-8.

jitého, vavrínového a dubového venca. V strede slnka sa nachádzal ďalší, tentoraz olivový veniec, štylizovaná ženská hlava a heslo. Hviezda mala mať podobu okrúhleho slnečného kotúča. V jeho strede mal byť umiestnený okrúhly olivový veniec a štylizovaná ženská hlava, zatiaľ čo vavrínový a dubový veniec sa zredukoval na sedem dvojitých ratolestí, umiestnených spolu s heslom na slnečné paprsky.⁸²

Dumasov návrh insígnie, ktorá zjednocovala viaceré revolučné motívy (slnečné lúče osvetľujúce znovuzrodené Francúzsko po stáročiach temnoty, olivový veniec ako znamenie mieru, vavrínový veniec ako znamenie víťazstva a dubový veniec v pozícii antického občianskeho venca) však nenašiel pochopenie a generál preto už v júli 1802 vypracoval novú a zjednodušenú verziu projektu insígnie. Táto mala mať podobu obojstranne razenej zlatej a striebornej medaily s motívom slnka.⁸³ Keďže ani tento návrh nebol úspešný, generál Dumas v auguste 1803 vypracoval svoj posledný a opätovne neúspešný návrh insígnie, ktorej základ tvorila päťcípa hviezda.⁸⁴ Koncom roka 1803 svoju víziu insígnie predložil aj generálny riaditeľ múzeí Dominik barón Denon. Jeho insígnia mala mať podobu päťcípej hviezdy so stredovým medailónom, v ktorej mala byť umiestnená hlava bohyně Pallas Athény a boha Marsa. Reverz medailónu mal obsahovať alegóriu prvého konzula.⁸⁵

V roku 1804 sa objavili dva projekty dvoch významných maliarov. Jean-Baptiste Isabey využil Dumasove predlohy a jeho insígnia mala podobu päťcípej hviezdy postavenej na hrot, ktorá bola podložená okrúhlym slnkom. Medzi slnečným kotúčom a hviezdou bol umiestnený dubový a vavrínový veniec takým spôsobom, aby sa objavoval v cípoch hviezdy.⁸⁶ Jacques – Louis David v máji 1804 predstavil svoju víziu insígnie, ktorá sa nakoniec stala definitívnou.⁸⁷ Išlo o osemramennú hviezdicu, ramená ktorej boli podložené zeleným vavrínovým vencom. V okrúhлом stredovom medailóne bol na averze cisárov portrét a na reverze cisárska orlica. Medzikružie na averze obsahovalo meno a funkciu panovníka, a na reverze bolo heslo *Honneur et Patrie* (Česť a vlasť).

Podobu novej insígnie potvrdil panovníkov dekrét z 11. júla 1804. Hoci nová insígnia už nemala podobu kríža, konštrukčne vychádzala z predchádzajúcich francúzskych vzorov, pretože vznikla prostým rozšírením bieleho osemhrotého kríža o jedno rameno, čím sa kríž transformoval na bielu päťramennú hviezdicu.⁸⁸ Tá sa však v stanovách opisovala ako „hviezda s piatimi dvojitými lúčmi“.⁸⁹ Hviezdica bola podložená zelenými vavrínovými

⁸² CHEFDEBIEN, Anne de – VERGENNES, Charles – Phillipe – WODEY, Laurence – COULLARÉ, Béatrice. *L'insigne de l'honneur. De la légion à l'étoile. Éléments d'histoire des insignes impériaux de la Légion d'honneur 1802 – 1815*. Paris : Société des amis du musée national de la Légion d'honneur et des ordres de chevalerie, 2005. ISBN 978-2-90164-414-9. Text návrhu je citovaný na s. 30, vyobrazenie insígnií sa nachádza na s. 31 a 35.

⁸³ Tamže, citácia na s. 34.

⁸⁴ Tamže, s. 38.

⁸⁵ Tamže, s. 51-54.

⁸⁶ Tamže, s. 62.

⁸⁷ Tamže, s. 64.

⁸⁸ Rovnaký konštrukčný princíp s pridávaním ramien využili aj iné rady, napríklad pôvodne wüzburgský a neskôr toskánsky Záslužný Rad Svätého Jozefa (6 ramien), anglický Rad Svätého Michala a Svätého Juraja (7 ramien), Záslužný Rad Bavorskej koruny (8 ramien). Podobný princíp výstavby využila aj portugalská Medaila Polostrovného veliteľstva z roku 1820 ktorá bola rozdelená do dvanásťich stupňov. Každé rameno hviezdice predstavovalo jeden stupeň medaily s výnimkou prvých dvoch stupňov, ktoré mali podobu okrúhlejšej medaily. ESTRELA, Paulo Jorge. *Ordens e condecoracoes Portuguesas 1793 - 1824*. Lisboa : Tribuna da História, 2009, s. 104-105. ISBN 978-9-72879-992-2.

⁸⁹ Rozdiel medzi hviezdou a hviezdnicou spočíva v podobe zakončenia cípov alebo ramien – v prípade hviezdy sa cípy od stredy smerom von zužujú, kým u hviezdice sa ramená rozširujú.

ratolestami, previazanými stuhou. Insígnie všetkých tried radu mali rovnakú podobu, líšili sa iba použitým materiálom a veľkosťou. Dve najvyššie triedy radu navyše používali aj striebornú a zlatú hviezdu. Neskôr bola insígnia modifikovaná doplnením prevýšenia v podobe panovníckej koruny. Predbežný koncept dekrétu z roku 1804 síce pre vyznamenanie stanovil rôznofarebné stuhy,⁹⁰ Napoleon si však čoskoro uvedomil nezmyselnosť farebnej diferenciacie stúh pre jednotlivé triedy, ktorá bola komplikovaná, rozbíjala celistvý vzhľad inak jednotnej insígnie a, navyše, sa vymykala faleristickej tradícii.⁹¹ Definitívny dekrét so stanovami radu preto pre všetky triedy radu určil jednotnú červenú stuhu s bielym lemovaním.⁹² V rozpore s uvedenou legislatívnou normou sa však predpísaná stuha zmenila ešte raz – už pri prvom prepožičiavaní insígnií 15. júla 1804 v parížskej Invalidovni ju nahradila jednofarebná červená stuha.

Rad Čestnej légie síce stál v protiklade ku francúzskym kráľovským radom, ale na druhej strane na ne bezprostredne nadväzoval a prijal aj viaceré štandardy, ktoré do používania zaviedli práve vyznamenania nenávideného predchádzajúceho režimu. Už sme spomínali novú podobu insígnie, ktorá síce nahradila znamenie kríža, ale zároveň z neho vychádzala konštrukčne (pridaním jedného ramena kríža navyše), ako aj farebne (biely smalt). Historické vzory výrazne ovplyvnili aj podobu monochromatických hviezd (zlatej a striebornej), ktoré používali dve najvyššie triedy radu. Légia podľa príkladu Radu Svätého Ľudovíta použila nielen stredový medailón a medzikružie s textom, ale aj totožnú farbu stuhu. Tá sa, navyše, hoci rad bol rozdelený až do piatich tried, používala v rovnakej podobe ako u staršieho francúzskeho radu – od roku 1805 iba jedna, od roku 1814 obidve najvyššie triedy používali veľkostuhu, zatiaľ čo nositelia insígnií všetkých nižších tried pôvodne nosili klenot iba na prievlečnej náprsnej stuhe, upevnenej v gombíkovej dierke (zmena nastala až v roku 1814). Rovnako aj rozeta na stuhe dôstojníka mala pôvod u Radu Svätého Ľudovíta.

⁹⁰ Podľa článku 5 konceptu dekrétu z 21. júna 1804 (definitívny text dekrétu bol prijatý 11. júla 1804) mali veľkí dôstojníci nosiť insígniu na červenej, bielo lemovanej stuhe, zatiaľ čo stuha komandérov mala byť modrá a lem na nej mal byť červený. Dôstojníci mali mať bielu, červeno lemovanú stuhu a stuha rytierov mala byť jednofarebná červená. Nasledujúci šiesty článok stanov určil, že veľkostuha cisára, princov, veľkých hodnostárov cisárstva a ostatných členov veľkej rady légie, kancelára a pokladníka radu, veliteľov kohort, veľkých dôstojníkov légie v hodnosti maršalov, generálnych inšpektorov, vysokých vojenských a civilných cisárskych úradníkov, prezidenta alebo hodnostára senátu a kardinálov mala byť biela s modrým lemovaním. Dekrét publikovaný In CHEFDEBIEN, ref. 82, s. 60-61.

⁹¹ Diferenciácia jednotlivých tried jedného radu sa najčastejšie realizuje prostredníctvom zmeny veľkosti insígnie alebo zmenou kvality kovu klenotu a typom použitého závesu (stuhu), pričom stuhy majú rovnakú farebnú kombináciu. Iba v celkom ojedinelých prípadoch sa zmenila farebná kombinácia stuh pre niektorú z iných tried radu, a to vzájomnou výmenou farieb. Ako príklad môžu poslúžiť dva bavorské rady – Záslužný Rad Svätého Michala z roku 1837 po zmene jeho stanov v roku 1887 a Vojenský záslužný Rad z roku 1866 po zmene jeho stanov v roku 1905. Článok 11 stanov Záslužného Radu Svätého Michala a článok 9 stanov Vojenského záslužného Radu. Stanovy publikované In LESER, Jacob – LESER, Oskar. *Die Ritter- und Verdienstorden, Ehren-, Verdienst und Denk- Zeichen sowie Dienstalters- Auszeichnungen des Königreichs Bayern*. Straubing : Verlag der Cl. Attenkofer'schen Verlags – Buchhandlung, 1910, reprint Institut für wissenschaftliche Ordenskunde, Standardwerke der Phaleristik VIII. Offenbach am Main : PHV Phaleristischer Verlag Michael Autengruber, 1997, s. 95, 107-108. ISBN 3-932543-28-9.

⁹² Stanovy publikované In DE CHAMBERET, Gabriel Tyrbas. *Manuel du légionnaire ou recueil des principaux décrets, lois, ordonnances etc. relatifs à l'Ordre de la Légion d'honneur*. Paris : Imprimerie de Cosse et J. Dumaine, 1852, s. 78-79.

Jedine používanie kolany bolo neštandardné a nenadväzovalo na bežnú prax. Kolana totiž za cisára Napoleóna I. síce existovala v niekoľkých exemplároch a bola určená pre viacerých prominentných nositeľov insígnií predovšetkým z okruhu cisárskej rodiny, ale jej existencia nemala oporu v žiadnej legislatívnej norme⁹³ a v nasledujúcom období zostala vyhradená iba pre predstaveného radu.

Podobne ako staršie francúzske vyznamenania v podobe radov, aj Rad Čestnej légie spolu s viacerými vyznamenaniami, ktorých zakladateľmi boli príslušníci rodu Bonaparte na panovníckych trónoch v Európe, významne ovplyvnil ďalších zakladateľov vyznamenaní. Nešlo pritom iba o jeho klony so zmenenou symbolikou (za všetky napríklad brazílsky Rad Južného kríža z roku 1822 alebo severoamerická Légia Zásluh z roku 1942), ale predovšetkým o rozšírenie vnútornej štruktúry do viacerých tried, a táto bola spojená so špecifickým spôsobom zavesenia insígnie na diferencované typy stúh. Bonapartské rady navyše priniesli väčšiu variabilitu tvarov klenotov jednotlivých vyznamenaní.⁹⁴

V predchádzajúcom texte sme sa už viackrát zmienili o rozčlenení insígnií niektorých radov do do viac-či menej zložitej hierarchickej štruktúry. Pretože aj v tomto prípade ide o veľmi zaujímavú problematiku, zasluhuje si podrobnejší výklad.

Zakladatelia laických rytierskych rádov, ktoré boli bezprostrednými predchodcami moderných vyznamenaní vo faleristickom ponímaní, svojim organizáciám nedávali žiadnu zložitú organizačnú štruktúru a všetci nositelia insígnií, vrátane samotného rádivého suveréna, si boli rovní. Zakladatelia vyznamenaní spočiatku postupovali rovnakým spôsobom a hoci postavenie hlavy radu oproti laickým rytierskym rádom už bolo na úplne inej kvalitatívnej úrovni (rady na rozdiel od rádov už neboli demokratické, ale autokratické a, navyše, neboli funkčnými organizáciami, ale iba voľnými združeniami nositeľov insígnií), navonok sa prezentovala rovnosť všetkých nositeľov insígnií, s výnimkou inštitútu seniority. To malo za následok absenciu akejkoľvek vnútornej štruktúry príslušného radu, a táto bola navonok vyjadrená jednotnou podobou insígnie, ktorá bola rovnaká pre všetkých vyznamenaných. Jediným náznakom vnútornej hierarchie bol inštitút seniority, ten však nebol navonok vyjadrený žiadnym viditeľným spôsobom a bol vytvorený iba za účelom presného určenia miest jednotlivých vyznamenaných pri slávnostných sprievodoch alebo ich spoločných zasadaniach a ceremonióch.

Celkom iná situácia však nastala po vytvorení kategórie záslužných radov. To, čo vyhovovalo panovníckym alebo dynastickým radom (úzko limitovaný počet nositeľov insígnií a absencia ich zásluhovosti, čiže presných kritérií pre možnosť ich zisku), však nemohlo vyhovovať záslužným radom, pretože zmyslom ich existencie bolo hmotné vyjadrenie symbolickej odmeny za vykonané zásluhy. Jednotlivé zásluhy pritom mali rôzny charakter, ale najmä boli kvalitatívne diferencované, z čoho vyplývala nevyhnutnosť diferenciácie samotného hmotného symbolu odmeny, čiže insígnie záslužného radu. Tá síce v zásade zostala rovnaká pre všetkých vyznamenaných bez ohľadu na veľkosť vykonaných zásluh, ale samotné rady boli formálne rozdelené do viacerých horizontálnych úrovní, zohľadňujúcich mieru vykonaných zásluh. Každá úroveň radu pritom mala základnú insígniu mierne

⁹³ DE CHEFDEBIEN, Anne – HUMBERT, Jean-Marcel (ed.). *Grands colliers. L'orfèvrerie au services d'un idéal*. Société des amis de musée national de la Légion d'Honneur et des ordres de chevalerie. Chatellerault : Facedim, 1997, s. 28. ISBN 2-910575-00-4.

⁹⁴ Prehľad bonapartovských vyznamenaní In DEPLOIGE, Guy. *Les Distinctions Honorifiques de la collection Brouwet au Musée Royal de l'Armée à Bruxelles*. Bruxelles : Musée Royal de l'Armée à Bruxelles, 2006, s. 240-261, 276-351. ISBN 978-2-87051-035-3.

modifikovanú takým spôsobom, aby bolo na prvý pohľad zrejmé jej presné zaradenie do vnútornej štruktúry radu, pričom uvedená modifikácia spočívala predovšetkým vo veľkosti insígnie, v osobitnom spôsobe závesu formou stuhy (alebo kolany) typickej pre každú hierarchickú úroveň, miernej modifikácii výzdoby alebo použitého kovu a nakoniec aj vo formálnom pomenovaní. Uvedené členenie, ako aj pomenovania jednotlivých hierarchických úrovní radov, sa pritom inšpirovalo duchovnými rytierskymi rádmi, ktoré disponovali zložitou organizačnou štruktúrou. V nasledujúcich riadkoch sa bližšie pozrieme na vývoj jednotlivých komponentov hierarchizácie záslužných vyznamenaní v jeho najstaršom vývinovom období, teda do založenia francúzskeho Radu Čestnej légie.

Zatiaľ čo do založenia francúzskeho Radu Svätého Ľudovíta v roku 1693 štandard predstavovali rady bez akejkol'vek vnútornej štruktúry, v období rokov 1693 – 1804 (do zriadenia nositeľnej insígnie pre Rad Čestnej légie) boli okrem týchto dvoch francúzskych vyznamenaní založené dve desiatky radov, ktorých insígnie boli rozdelené do viacerých tried. Je však potrebné podotknúť, že nie všetky uvedené rady mali napriek rozčleneniu insígnii charakter štandardných záslužných radov. Po založení Radu Čestnej légie sa však počet novozaložených záslužných vyznamenaní výrazne zvýšil – oproti predchádzajúcim stojedenástim rokom za obdobie ďalších dvadsiatich siedmich rokov (1804 – 1831) boli popri viacerých jednotriednych radoch (či skôr presnejšie radoch bez vnútorného členenia) založené až štyri desiatky záslužných radov s viactriednou vnútornou štruktúrou.

Ako sme už uviedli, na úplnom začiatku procesu vzniku záslužných radov stál Rad Svätého Ľudovíta z roku 1693, ktorého insígnie boli rozdelené do troch tried. Ak nerátame dvojtriedny ruský dámsky Rad Svätej Kataríny z roku 1714, pretože ten nemal štandardný charakter záslužného radu, dve ďalšie vyznamenania tohto typu boli založené až v roku 1748. Išlo o švédsky Rad Severnej hviezdy a Rad Meča, pričom obidva rady boli spočiatku rozdelené do dvoch, neskôr do viacerých tried. Pretože saský Rad Svätého Jonatána (od roku 1767 premenovaný na Rad Svätého Joachima) so svojou šesťtriednou vnútornou štruktúrou predstavoval akúsi imitáciu duchovných rytierskych rádov a v žiadnom prípade ho nemožno považovať za štandardný záslužný rad, v poradí štvrtým záslužným radom bol habsburský Vojenský Rad Márie Terézie, založený v roku 1757. Rad mal spočiatku dve triedy, tieto sa však v roku 1765 rozšírili na tri. O dva roky neskôr (1759) bol založený württemberský Vojenský Rad Karola, ktorý sa vnútorne členil do dvoch tried až do roku 1799, keď sa zmenilo jeho pomenovanie na Vojenský záslužný Rad a rad dostal trojtriednu štruktúru. V roku 1759 sa aj vytvoril ekvivalent Radu Svätého Ľudovíta v podobe francúzskeho Radu Za vojenské zásluhy, ktorý mal insígnie v troch triedach a tieto boli určené nekatolíkom vo francúzskej armáde. V roku 1764 bol založený uhorský Rad Svätého Štefana s insígniami v troch triedach.

V roku 1767 sa na Rad Božej prozreteľnosti transformovala staršia nassauská spoločnosť z roku 1755, ale hoci novovytvorený rad disponoval trojtriednou štruktúrou, ani v jeho prípade nešlo o štandardné záslužné vyznamenanie, pretože mal charakter spoločnosti zostavenej v duchu osvieteneckých ideí. Štandardným záslužným radom nebol napriek svojmu pomenovaniu ani hessenský Záslužný Rad Svätého Filipa alebo Rad Limburského leva z roku 1770 s insígniami v troch triedach, pretože išlo o vyznamenanie určené výlučne pre členov stavovskej spoločnosti za zásluhy v oblasti vedy a umenia, ako aj občianskej cnosti a neskôr splynul s insígniami tejto spoločnosti.

Skutočným záslužným vyznamenaním však bol ruský Rad Svätého Juraja z roku 1769, ktorý disponoval štvortriednou štruktúrou insígnii. V roku 1771 bol založený španielsky

Rad Karola III., ktorý mal insígnie vo dvoch, od roku 1804 v troch triedach. Trojtriednu štruktúru mal aj švédsky Rad Wasa z roku 1772. Aj ďalšie ruské záslužné vyznamenanie, Rad Svätého Vladimíra z roku 1782, malo štvortriednu vnútornú štruktúru ako starší Rad Svätého Juraja. V roku 1789 sa transformovali tri portugalské, pôvodne duchovné rytierske rády na záslužné vyznamenania. Rady – Krista, Rad Svätého Benedikta z Avíza a Rad Svätého Jakuba z Meča – pritom získali trojtriednu vnútornú štruktúru. V roku 1792 bol založený poľský Rad Virtuti militari. Pôvodný projekt síce rátal s piatimi triedami, ale v dôsledku vojnových udalostí sa realizovali iba dve triedy a ich počet sa rozšíril až v priebehu 19. storočia. V roku 1800 bol založený neapolský Rad Svätého Ferdinanda a za zásluhy, ktorý bol rozdelený do dvoch tried.

Okrem uvedených vyznamenaní viactrednu štruktúru v procese svojho vývoja získali aj mnohé ďalšie rady, ale v priebehu 18. storočia to boli iba dva – hoholoheský Rad Fénixa a ruský Rad Svätej Anny. Hoholoheské vyznamenanie bolo pôvodne založené v roku 1757, ako Rad Zlatého plameňa a po transformácii v roku 1770 spolu so zmeneným pomenovaním dostal aj dvojtriednu vnútornú štruktúru. Ruské vyznamenanie bolo pôvodne šlezvicko-holšteinským radom z roku 1735, ktorý bol do ruskej sústavy vyznamenaní začlenený v roku 1797 a pri tejto príležitosti bolo vyznamenanie rozčlenené do troch tried. V roku 1803 sa transformoval aj starší bádenský Rad Vernosti z roku 1715 a vyznamenanie pri tejto príležitosti bolo rozčlenené do dvoch tried. Od roku 1804 existovala aj insígnia francúzskeho radu Čestnej légie pre štyri triedy radu a od nasledujúceho roku sa počet tried radu zvýšil na päť.

Vnútorná hierarchizácia insígnií jednotlivých vyznamenaní v tomto období bola prezentovaná predovšetkým veľkosťou insígnie príslušného radu a jej zavesením na stuhu. Pretože záves insígnií jednotlivých tried nebol pre všetky vyznamenania jednotný a aj on podliehal vývoju, v nasledujúcich riadkoch sa pokúsime na tento vývoj pozrieť podrobnejšie.

Najstaršími vyznamenaniami, ktoré vznikli priamou transformáciou z laických rytierskych rádov, boli anglický Rad Svätého Juraja alebo Podväzku z roku 1348, pôvodne burgundský, neskôr habsburský Rad Zlatého rúna z roku 1430, savojský Rad Zvestovania Našej Panej z roku 1518 (založený už v roku 1364 ako rád Náhrdelníka) a francúzsky Rad Svätého Michala z roku 1469. Všetky tieto rady po svojej transformácii používali insígnie s dvomi osobitnými spôsobmi závesu klenotu. Každý rad disponoval honosnou kolanou, ktorej nosenie sa však postupne obmedzovalo iba na niekoľko slávnostných príležitostí, zatiaľ čo štandardom pre každodenné nosenie pre všetky, s výnimkou savojského radu, sa stala odľahčená insígnia s klenotom zaveseným na náhrdelnej stuhe. Savojský rad ako odľahčenú insígniu používal menej honosnú a na nosenie omnoho praktickejšiu kolanu.

Od začiatku 17. storočia sa súčasne vo Francúzsku aj v Anglicku popri kolane začala používať namiesto náhrdelnej stuhu Radu Svätého Ducha a Radu Podväzku veľkostahe upravená na tele na spôsob šerpy. Uvedený typ závesu klenotu mal spočiatku neoficiálny charakter a bol iba módnou záležitosťou, nakoniec sa stal povinným štandardom. Vo Francúzsku veľkostahe oficiálne nahradila náhrdelnú stuhu niekedy pred rokom 1665. Nezachovala sa síce žiadna právna norma upravujúca zmenu typu stuhu, ale novela stanov Radu Svätého Michala z tohto roku pri popise nosenia insígnie stanovila, že odteraz má mať, až na stredový medailón, rovnakú podobu ako insígnia Radu Svätého Ducha a bude sa nosiť rovnakým spôsobom ako ona, čiže ako rovnaká veľkostahe na spôsob šerpy, ale inej farby.⁹⁵ V Anglicku sa oficiálna zmena náhrdelnej stuhu uskutočnila až v roku 1682, keď kráľ Karol II. vydal nariadenie o jej povinnej transformácii na veľkostahe.⁹⁶

⁹⁵ Článok 9 stanov. Stanovy publikované In GARDEN DE SAINT ANGE, ref. 38, s. 169.

⁹⁶ BEGENT, ref. 12, s. 168.

Zatiaľ čo vyznamenania v podobe radov bez vnútornej štruktúry veľmi dlhú dobu ako záves klenotu svojej insígnie popri kolane používali náhrdelnú stuhu, v prípade radov s viactriednou štruktúrou nevyhnutne muselo dôjsť k modifikácii závesu a do používania sa dostali obidva druhy stúh, pričom postupom sa veľkostuha v podobe šerpy uprednostnila pre nosenie insígnií najvyššej triedy.

Francúzsky Rad Svätého Ľudovíta z roku 1693 pre dve najvyššie triedy používal veľkostuhu, pričom prvú triedu od druhej diferencovalo iba súčasné použitie hviezdy ako druhej insígnie. Klenot insígnie tretej triedy bol zavesený na malej prievlečnej náprsnej stuhe a práve tento rad zaviedol do používania uvedený typ stuhu. Rovnaké insígnie, až na detaily stredovekého medailónu klenotu, používal aj francúzsky Rad Za vojenské zásluhy z roku 1759.

Francúzsky vzor napodobnil ruský dámsky Rad Svätej Kataríny z roku 1714 iba v prípade svojej prvej triedy, pretože insígniu druhej triedy neupevnil na jednoduchú náprsnú stuhu, ale na typickú dámsku mašľu, ktorú používal už habsburský Rad Hviezdového kríža, založený v roku 1668.

Dva z troch švédskych radov, ktoré boli založené naraz v roku 1748, mali dvojtriednu vnútornú štruktúru, ale napriek tomu, že nositelia insígnií boli v každom rade rozdelení na komandérov a na rytierov, ich insígnie mali celkom odlišné závesy. Zatiaľ čo klenot Radu Meča vyššej triedy sa nosil na veľkostuhe a nižšej triedy na náprsnej stuhe v gombíkovej dierke, klenot Radu Severnej hviezdy vyššej triedy sa nosil na dlhej náhrdelnej stuhe takým spôsobom, aby bol položený „na žalúdku“. Rytieri rovnako ako pri predchádzajúcom rade nosili klenot insígnie zavesený na náprsnej stuhe v gombíkovej dierke. Ďalšie švédske vyznamenanie, Rad Wasa, ktorý bol založený v roku 1772, disponoval trojtriednou vnútornou štruktúrou a jeho insígnie najvyššej triedy mali podobu veľkokríža. Rovnakým spôsobom, ale bez hviezdy, sa nosili insígnie druhej triedy radu, a pre klenot insígnie najnižšej triedy radu bola určená náhrdelná stuha.

Habsburský Vojenský Rad Márie Terézie, založený v roku 1757, mal spočiatku iba dve triedy. Insígnie vyššej triedy sa nosili na veľkostuhe a insígnie nižšej triedy na náprsnej stuhe v gombíkovej dierke. Po rozšírení počtu tried v roku 1765 bola založená tretia trieda, insígnie ktorej sa nosili na náhrdelnej stuhe ako v prípade francúzskeho Radu Svätého Ľudovíta. Tá však už nemala podobu štandardných náhrdelných stúh radov bez vnútornej štruktúry, ktoré boli dlhé a klenot umiestňovali približne do stredu hrude alebo ešte nižšie, ale bola skrátaná a klenot bol umiestnený bližšie pod hrdlo nositeľa. Náprsnú stuhu určenú pre upevnenie v gombíkovej dierke, ako záves insígnie pre svoju druhú triedu, používal aj španielsky Rad Karola III. z roku 1771, zatiaľ čo prvá trieda mala podobu veľkokríža s hviezdou. Počet tried radu sa v roku 1804 rozšíril na tri a jeho insígnie sa nosili na veľkostuhe, na náhrdelnej stuhe a na náprsnej stuhe. Rad používal aj kolanu.

Dve triedy mal po svojom založení v roku 1759 aj württemberský Vojenský Rad Karola až do roku 1799, keď sa ich počet zvýšil na tri a vyznamenanie dostalo nové pomenovanie – Vojenský záslužný Rad.

Uhorský Rad Svätého Štefana z roku 1764 nadviazal na starší habsburský Vojenský Rad Márie Terézie a svoje insígnie v troch triedach nosil rovnakým spôsobom – na veľkostuhe, na náhrdelnej stuhe a na náprsnej stuhe. Oproti svojmu predchodcovi však používal aj kolanu. Svoje insígnie v troch triedach vrátane kolany (nie však výlučne pre najvyššiu, ale pre prvú a druhú triedu radu) rovnakým spôsobom nosil aj nassauský Rad Božej prozreteľnosti z roku 1767. Štandardné závesy v podobe veľkostuhy, náhrdelnej stuhu a náprsnej stuhu

pre svoje tri triedy používali aj tri portugalské rady po svojej transformácii z roku 1789 – Rad Krista, Rad Svätého Benedikta z Avíza a Rad Svätého Jakuba z Meča a tiež hessenský Záslužný Rad Svätého Filipa alebo Rad Limburského leva z roku 1770.

Ruský Rad Svätého Juraja z roku 1769 sa od ostatných vojenských radov vymykal svojou štvortriednou štruktúrou. Insígnie najvyššej triedy sa nosili na veľkostihe, zatiaľ čo dve nižšie triedy používali náhrdelné stuhy, a triedy od seba odlišovalo iba používanie hviezd. Insígnie najnižšej triedy radu boli zavesené na náprsnej stuhe. Rovnaký spôsob závesu používali aj insígnie štvortriedneho ruského Radu Svätého Vladimíra z roku 1782.

Oproti tomu poľský Rad Vitruvi militari z roku 1792 mal mať pôvodne až päťtriednu štruktúru, pričom insígnie prvých troch tried mali mať klenoty v tvare krížov zavesených na veľkostihe, na náhrdelnej stuhe a na prievlečnej stuhe a zostávajúce dve triedy mali mať klenoty v podobe medailí zavesených na náhrdelných stuhách. V praxi sa však v prvej etape vývoja radu realizovali iba posledné dva typy insígnií.

Hohenloheský Rad Fénixa aj po svojom rozšírení do dvoch tried v roku 1770 pokračoval v používaní náhrdelnej stuhy pre prvú triedu radu tak, ako to robil už jeho beztriedny predchodca, Rad Zlatého plameňa z roku 1757, zatiaľ čo klenot insígnií druhej triedy bol upevnený na náprsnej stuhe. Rad Svätej Anny vo svojej pôvodnej podobe nosil klenot insígnií v jedinej triede zavesený na náhrdelnej stuhe, zatiaľ čo po začlenení medzi ruské vyznamenania v roku 1797 sa insígnie v troch triedach nosili štandardne na veľkostihe, na náhrdelnej stuhe a na náprsnej stuhe. Neapolský Rad Svätého Ferdinanda a za zásluhy z roku 1800 mal dve triedy, pričom ich insígnie sa nosili na veľkostihe a náhrdelnej stuhe. Rovnakým spôsobom sa od roku 1803 nosili aj insígnie bádenského Radu Vernosti, dovtedy rad disponoval iba insígniami v jedinej triede.

Ďalšie zvýšenie počtu tried zaviedol francúzsky Rad Čestnej légie – zatiaľ čo jeho pôvodné členenie nepresahovalo počet tried dvoch starších ruských radov, od roku 1805 francúzskemu radu pribudla aj piata trieda. Dovtedy sa jeho insígnie všetkých tried nosili na jednotnej náprsnej stuhe, po zriadení novej triedy sa tieto nové insígnie nosili na veľkostihe. Zmena používania pôvodne jednotnej náprsnej stuhy pre zostávajúce triedy radu nastala až v roku 1814. Najvyššia trieda sa nosila na veľkostihe rovnako ako druhá trieda, tá však nemala hviezdu. Insígnie tretej triedy sa nosili na náhrdelnej stuhe a posledné dve triedy používali rovnakú náprsnú stuhu, pričom insígnia vyššej triedy mala na stuhe upevnenú rozetu.

Z uvedeného prehľadu vyplýva, že historicky najstarším spôsobom závesu klenotov insígnií vyznamenaní v podobe radov bolo ich nosenie na ozdobnej kolane podľa vzoru laických rytierskych rádov. Pretože stanovy vtedajších vyznamenaní zásadne vyžadovali pod hrozbou trestu alebo pokuty ich každodenné nosenie, z praktických dôvodov kolany začali nahrádzať jednoduché náhrdelné stuhy. Od 17. storočia ich však začali nahrádzať omnoho efektnejšie veľkostihy. V prípade radov s členitou vnútornou štruktúrou náhrdelné stuhy zostávali vyhradené pre nižšiu triedu radu, ich rozmery však boli podstatne skrátené, v dôsledku čoho sa klenot radu presunul z hrude pod hrdlo svojho nositeľa. Rad Svätého Ľudovíta do používania zaviedol jednoduchú náprsnú stuhu, ktorá sa postupne stala štandardným typom závesu pre klenot insígnií najnižšej triedy radu. Ďalšiu inováciu priniesol až v roku 1814 Rad Čestnej légie, ktorý ozdobnú rozetu zavedenú Radom Svätého Ľudovíta (pôvodne v rokoch 1698 – 1701 však mala slúžiť na odlišenie penzionovaných dôstojníkov od aktívnych) použil ako rozlišovací prvok pre náprsnú stuhu. Tá odtiaľ mohla slúžiť pre dve, v prípade kombinácie s hviezdou až pre tri triedy radu. Vyznamenania, založené od

1. tretiny 19. storočia, už do spôsobov závesov insígnií nepriniesli nič nové a iba opakovali a variovali dovtedy používané stuhy. Jediná ďalšia inovácia spočívala vo vytvorení občianskej a vojenskej skupiny niektorých radov, ktorá ich inak jednotné insígnie od seba viditeľne odlišovala prostredníctvom pridaných prvkov vojenskej symboliky (meče, trofeje, vence a podobne), ale na používaných stuhách sa nič nezmenilo.

Istým spôsobom osobitný prípad predstavuje saský Vojenský rad Svätého Henricha z roku 1736. Saský kurfirst a neskorší poľský kráľ August II. Silný svoj Rad Bieleho orla založil v roku 1705 najpravdepodobnejšie podľa vzoru pruského Radu Čierneho orla z roku 1701 s insígniami v jedinej triede, ktoré kompozične vychádzali z pruského vzoru, ovplyvneného francúzskym Radom Svätého Ducha. Jeho syn, saský kurfirst Friedrich August II. (v personálnej únii poľský kráľ August III.), v roku 1736 založil prvé saské vojenské záslužné vyznamenanie takisto podľa francúzskeho vzoru, tentoraz však vychádzal z Radu Svätého Ľudovíta a insígnie svojho vyznamenania rozčlenil do dvoch tried. Nepublikovaný návrh stanov nositeľov insígnií oficiálne členil na komandérov a rytierov a ich insígnie mali byť zavesené na rozdielnych stuhách (náhrdelná stuha a náprsná stuha),⁹⁷ v praxi sa však všetci nazývali rytiermi a svoje insígnie nosili v skutočnosti zavesené na veľmi dlhej náhrdelnej stuhe, v dôsledku čoho mal rad de facto iba jedinú triedu.⁹⁸ Po jeho obnove v roku 1768 sa síce formálne dôsledne rozdelili jednotlivé triedy, ale komandéri podľa francúzskeho vzoru nosili rovnakú veľkostuhu ako veľkokrižníci bez hviezdy. Rytieri (nazývali sa nositeľmi malého križa) svoju insígniu nosili na náprsnej stuhe v gombíkovej dierke.⁹⁹ Následná ďalšia obnova, resp. confirmácia radu v roku 1796 priniesla iba modifikáciu insígnie, rovnako ako ďalšia obnova radu v roku 1807, ktorá sa konala v dôsledku zmeny politického statusu krajiny, ktorú Napoleon Bonaparte povýšil na kráľovstvo.¹⁰⁰ Keďže stanovy radu z tohto obdobia neboli nikdy publikované,¹⁰¹ zmenu v spôsobe nosenia insígnie komandéra priniesli až stanovy z roku 1829, ktoré už predpisovali náhrdelnú stuhu.¹⁰²

V doterajšom texte sme, prirodzene, používali termín trieda, pretože je to súčasný štandardný termín na označenie príslušnej úrovne vnútornej štruktúry radov. Ale aj samotné pomenovanie jednotlivých tried radov, vrátane používania termínu trieda, predstavuje osobitnú problematiku, ktorá prešla zaujímavým vývojom.

Najstaršie záslužné vyznamenanie, Rad Svätého Ľudovíta z roku 1693, na označenie nositeľov insígnií použil termíny veľkokriž, komandér a rytier, pričom jeho stanovy obsahovali iba tieto slovné pomenovania bez akéhokoľvek číselného označenia. Dve z nich (komandér a rytier) zjavne poukazovali na priamu inšpiráciu zakladateľa radu u duchovných rytierskych rádov,¹⁰³ ale v skutočnosti aj označenie najvyššej triedy – veľkokriž, malo úplne

⁹⁷ Článok 2 a 4 stanov. Návrh stanov z roku 1736 publikovaný In RICHTER, Georg. *Der Königlich Sächsische Militär St. Heinrichs - Orden 1736 - 1918*. Ein Ehrenblatt der Sächsischen Armee. Dresden : Verlag der Wilhelm und Bertha von Baensch Stiftung, 1937, s. 12-14.

⁹⁸ WEBER, Dieter – ARNOLD, Paul – KEIL, Peter. *Die Orden des Königreiches Sachsen*. Offenbach : Graf Klenau Verlags, 1997, s. 19. ISBN 3-921566-21.

⁹⁹ Článok 5 stanov. Stanovy z roku 1768 publikované In RICHTER, ref. 97, s. 15-21.

¹⁰⁰ V roku 1796 sa do prevýšenia nad horné rameno osemhrotého križa dostala kurfirstská koruna, pričom ramená križa boli širšie ako u predchádzajúceho typu insígnie. V roku 1807 kurfirstskú korunu v prevýšení klenotu nahradila kráľovská koruna.

¹⁰¹ NIMMERGUT, ref. 63, s. 1178.

¹⁰² Článok 5 stanov. *Statuten des Königlich Sächsischen Militair – St. Heinrichs – Orden vom 23. December 1829*. b.m.: s.n., ca 1829.

¹⁰³ Zatiaľ čo označenia hodností v duchovných rytierskych rádoch boli plne funkčné a jednoznačne určovali postavenie svojho nositeľa v hierarchii rádu, ako aj rozsah jeho právomocí, v prípade vyznamenani boli tieto hodnostné označenia iba čestné a viazali sa výlučne na podobu insígnie radu.

rovnaký pôvod. Uvedeným termínom sa totiž neoficiálne a neformálne nazývali bailliovia špitálnikov rádu svätého Jána Jeruzalemského, pretože na svojich odevoch a plášťoch nosili väčšiu verziu kríža, než ostatní členovia rádu.¹⁰⁴ Pretože Rad Za vojenské zásluhy z roku 1757 bol presnou kópiou Radu Svätého Ľudovíta, pomenovanie tried nevykazovalo žiadne zmeny.¹⁰⁵

Stanovy švédskeho Radu Meča a Radu Severnej hviezdy z roku 1748, ako aj Radu Wasa z roku 1772 o všetkých nositeľoch insígnií hovorili ako o rytieroch radu. Dva staršie rady s dvojtriednou štruktúrou ich rozdelili na komandérov a rytierov, zatiaľ čo historicky mladší Rad Wasa už disponoval trojtriednou štruktúrou a na najvyššie miesto zaradil veľkokríž. Rad Severnej hviezdy zároveň o nositeľoch insígnií nižšej triedy hovoril ako o prostých rytieroch alebo rytieroch malej severnej hviezdy.¹⁰⁶

V roku 1757 bol založený habsburský Vojenský rad Márie Terézie a jeho stanovy po prvý raz v histórii vyznamenaní v súvislosti s insígniami aplikovali termín trieda, keďže podľa nich „*členovia radu sú rozdelení o dvoch tried, totiž na veľkokríže a rytierov*“.¹⁰⁷ Všetky nasledujúce vydania stanov, napriek zvýšeniu počtu tried, obsahovali iba pôvodný text z roku 1758 a pomenovanie novozriadenej triedy (komandér), ktorá sa včlenila medzi už existujúce, sa dostalo do používania bez akejkoľvek legislatívnej normy. Rovnakú frazeológiu celkom logicky použil aj uhorský Rad Svätého Štefana z roku 1764, avšak ten označenie jednotlivých tried mierne modifikoval, keďže všetkých nositeľov insígnií radu spoločne označoval ako rytierov a zatiaľ čo o druhej triede hovoril iba ako o komandéroch, nositeľov insígnií prvej triedy označoval za „*nositeľov prvej triedy*“ alebo za „*nositeľov veľkokríža*“, zatiaľ čo nositeľov insígnií tretej triedy označoval aj za „*rytierov malého kríža*“.¹⁰⁸ Rovnaké označenie nositeľov insígnií (veľkokríž, komandér, rytier) použili aj tri portugalské rady po reforme v roku 1789, ale v tomto prípade sa obmedzili iba na ich enumeráciu a nehovorili o žiadnych triedach radov.¹⁰⁹

V roku 1759 bol založený württemberský Vojenský Rad Karola, ktorý sa vnútorne členil do dvoch tried. Nositelia insígnií prvej triedy boli podľa stanov označovaní za komandérov a zároveň aj veľkokrížnikov. Oproti tomu nositelia insígnií 2. triedy boli iba rytiermi, hoci za rytierov radu sa považovali aj nositelia insígnií vyššej triedy. Po reorganizácii radu v roku 1799 sa hierarchia ustálila v štandardnej podobe – prvú triedu predstavovali veľkokríže,

¹⁰⁴ BOULTON, ref. 8, s. 25, 30.

¹⁰⁵ Ordonnance du roi portant création de l'ordre de Mérite Militaire. Stanovy publikované In WALKER, M. *Collection complète par ordre chronologique des lois, édits, traités de paix, ordonnances, déclarations et réglemens d'intérêt général antérieurs a 1789*. Tome troisième. Paris : Moessard et Jousset, 1836, s. 409-411.

¹⁰⁶ Spoločné stanovy švédskych radov z roku 1748, ako aj Radu Wasa z roku 1772 publikované In CANZLER, Johann Georg. *Memoires pour servir à la connoissance des affaires politiques et économiques du Royaume de Suède jusq' a la fin de la 1775me année*. Tome premier. Londres : George Conrad Walther, 1776, s. 139-172.

¹⁰⁷ Článok 6 stanov. *Statuten des löblichen Militärischen Maria Theresia Ordens*. Wien : Johann Thomas Trattner, 1759, s. 8.

¹⁰⁸ Článok 3 stanov. Stanovy publikované In *Memoria insignis ordinis S. Stephani hungariae regis apost. secularis*. Vindobonae : Typis status procusa, 1864, s. 29.

¹⁰⁹ Článok 4 stanov z roku 1789, stanovy publikované In ESTRELA, ref. 88, s. 34.

druhú komandéri a tretiu rytieri.¹¹⁰ Rovnakú terminológiu v súvislosti s pomenovaním jednotlivých tried radu používal aj nassauský Rad Božej prozreteľnosti z roku 1767¹¹¹ a od roku 1768 po modifikácii svojich stanov aj saský Vojenský Rad Svätého Henricha z roku 1736.¹¹²

Španielsky Rad Svätého Karola z roku 1771 nositeľov insígnií členil na dve triedy (s využitím termínu trieda) s atypickými prívlastkami, čiže na rytierov veľkokríža a na pensionovaných rytierov. Od roku 1804 bola založená tretia trieda radu a nositelia jej insígnií boli oficiálne označení ako nadpočetní rytieri.¹¹³

Do značnej miery neštandardné pomenovania mali aj nositelia insígnií hohlenlohského Radu Fénixa z roku 1770. Zatiaľ čo jeho bezprostredný predchodca, Rad Zlatého plameňa z roku 1757, ich nazýval rytiermi, po reforme radu sa oficiálne hovorilo o dvoch triedach (s použitím tohto pojmu), pričom prvou boli komandéri a druhou rytieri.¹¹⁴

Dve triedy (opätovne s použitím termínu trieda) mal aj neapolský Rad Svätého Ferdinanda a za zásluhy z roku 1800, pričom nositeľov ich insígnií označoval ako rytierov veľkokríža a rytierov komandérov.¹¹⁵ Presne rovnaké označenia používal po roku 1803 aj zreformovaný bádenský Rad Vernosti, založený v roku 1715 v jedinej triede.¹¹⁶

Dve triedy vo svojej prvej etape mal aj poľský Rad Virtuti militari z roku 1792, ale ten až do roku 1807 nedisponoval stanovami. V období Varšavského kniežatstva sa jednotlivé triedy pomenúvali štandardne ako veľkokríž, komandér, rytier a zlatá a strieborná medaila, čiže rovnako ako v projekte nerealizovaných stanov.¹¹⁷

Francúzsky Rad Čestnej légie v roku 1802, teda už v čase, keď ešte neexistovala žiadna insígnia radu, členil každú svoju kohortu na veľkých dôstojníkov, komandérov, dôstojníkov a na legionárov a uvedená schéma zostala platná pre označenie tried radu aj po zriadení insígnie.¹¹⁸ Od roku 1814 sa pomenovania zmenili na veľkostuhu,¹¹⁹ veľkodôstojníka, komandéra, dôstojníka a legionára. Ďalšia úprava z nasledujúceho roka legionára zmenila na

¹¹⁰ NIMMERGUT, ref. 63, s. 1704, 1706.

¹¹¹ SCHOOS, ref. 67, s. 112-116.

¹¹² Článok 3 stanov. Stanovy publikované In RICHTER, ref. 97, s. 15-21.

¹¹³ Caballeros grandes cruces, cabbaleros pensionados (caballeros pensionistas), caballeros supernumerarios. Článok 4 a 9 stanov. *Constituciones de la Real y distinguida Orden Española de Carlos Tecero, instituida por el augusto padre del Rey nuestro Señor a 19. Setiembre de 1771 en celebridad del felicisimo nacimiento del infante*. Valencia: En la oficina de Don Benito Monfort, 1811, s. 7, 10.

¹¹⁴ Stanovy publikované In ALBRECHT, Joseph (ed.). *Historische Nachrichten über den Fürstlich Hohenlohischen Haus – und Phönix – Orden*. In *Archiv für Hohenlohische Geschichte*, Band I., Heft 2. Öhringen : Druck der P. Baumann'schen Officin, 1860, s. 205-242.

¹¹⁵ Článok 12 stanov. Stanovy publikované In *Delle cerimonie pubbliche delle onorificenze della nobilitá e de titoli e degli ordini cavallereschi nel Regno delle Due Sicilie. Libro uno con 16 Tavole Litografiche*. Napoli : Stabilimento Tipografico di Nicola Fabricatore, 1854, s. 144.

¹¹⁶ Citované In BIEDENFELD, ref. 67, s. 104.

¹¹⁷ SADOWSKI, ref. 80, s. 146.

¹¹⁸ Cisársky dekrét z 2. messidora roku XII., týkajúci sa insígnií členov Čestnej légie. Dokument publikovaný In DE CHAMBERET, ref. 92, s. 78-79.

¹¹⁹ Kráľovské nariadenie z 21. júna 1814, týkajúce sa zmien prijatých v insígnií Čestnej légie. Dokument publikovaný tamže, s. 120. Ďalšie nariadenie vydané o mesiac neskôr však v súvislosti s 1. triedou radu hovorilo, že veľká insígnia nesie názov veľkostuha, a termín veľkokríž sa v ňom už neobjavil. Kráľovské nariadenie z 19. júla 1814 týkajúce sa Čestnej légie. Dokument publikovaný tamže, s. 121-124.

rytieria.¹²⁰ Pomenovanie najvyššej triedy na veľkokríž sa zmenilo až v roku 1816 nariadením týkajúcim sa zmien v organizácii, zložení a administrácii radu.¹²¹

Osobitne neštandardné pomenovania pre jednotlivé triedy radu používal saský Rad Svätého Jonatána (od roku 1767 premenovaný na Rad Svätého Joachima). Nositelia insígnií jednotlivých tried radu boli označení ako veľkokríž, komandér, rytier, expektant, nositeľka malého kríža a čestný člen.¹²² V tejto súvislosti je však potrebné opätovne pripomenúť, že tento rad nebol typickým vyznamenaním, ale akýmsi hybridom medzi ním a duchovným rytierskym rádom.

V prehľade sme zámerné vynechali ruské vyznamenania, a pretože vývoj používania pojmu trieda nebol až taký priamočiary, ako by sa mohlo zdať na základe stanov vyznamenaní z 19. storočia, pokúsime sa to dokumentovať práve na príklade ruských radov. Zatiaľ čo Rad Svätého Ondreja z roku 1698 ešte nemal žiadne vnútorné členenie a projekt stanov radu z roku 1720 všetkých nositeľov insígnií označoval ako rytierov, Rad Svätej Kataríny z roku 1714 už svoje insígnie diferencoval do dvoch skupín a ich nositeľky označoval ako dámy veľkokríža a rytierske dámy.¹²³ Oproti tomu stanov Radu Svätého Juraja z roku 1769 síce v súvislosti s veľmajstrovskou funkciou panovníka a prevzatím insígnií radu hovorili o rytierovi veľkokríža¹²⁴ a o ostatných nositeľoch insígnií ako o rytieroch, ale Katarína II. na inom mieste stanov rad rozčlenila do štyroch hierarchických skupín, pričom na ich označenie sa použil termín trieda (1. – 4. trieda radu, rytier 1. – 4. triedy radu). V prípade najvyššej triedy radu sa tiež použil termín 1. trieda veľkého kríža.¹²⁵ Podobný postup panovníčka zvolila aj v prípade Radu Svätého Vladimíra z roku 1782 – všetci nositelia insígnií sa označovali za rytierov¹²⁶ a samotný rad bol rozčlenený do štyroch hierarchických skupín. Oproti predchádzajúcemu radu, ktorý však operoval iba s pojmom trieda, panovníčka tentoraz použila formuláciu „*prvý stupeň alebo trieda veľkého kríža*“, zatiaľ čo ostatné triedy bez akejkoľvek bližšej charakteristiky pomenovala iba ako „*2. – 4. stupeň alebo trieda*“.¹²⁷

¹²⁰ Kráľovské nariadenie z 17. februára 1815, týkajúce sa Čestnej légie. Dokument publikovaný tamže, s. 133-139.

¹²¹ Kráľovské nariadenie z 26. marca 1816, týkajúce sa organizácie, zloženia a administrácie Čestnej légie pod názvom Kráľovský Rad Čestnej légie, hlava 1, článok 4. Dokument publikovaný tamže, s. 161.

¹²² NIMMERGUT, ref. 63, s. 1377-1379.

¹²³ Článok 4 stanov. Ustav Ordena sv. Jekateriny ili tak nazycamavo Ordena Osvoboždenia. Stanovy publikované In ZAMYSLOVSKIJ, E. E. – PETROV, I. I. (ed.). *Istoričeskij očerk rossijskich ordenov i sbornik osnovnyh ordenskich statutov*. Sankt – Petersburg : Tipografija V.S. Balaševa, 1891, 2. časť, s. 31-32.

¹²⁴ Článok 1 stanov. Statut voennavo ordena sv. velikomučenika i pobedonosca Georgija. Stanovy publikované tamže, s. 38.

¹²⁵ Článok 6-7 stanov. Tamže, s. 39-40.

¹²⁶ Článok 3 stanov. Statut Ordena sv. ravnoapostoľnovo knjaza Vladimira. Stanovy publikované tamže, s. 47.

¹²⁷ Článok 8 stanov. Tamže, s. 48-49.

Spoločné stanovky ruských radov vydané Pavlom I. v roku 1797 používali pojem „trieda alebo pomenovanie“, ako aj nezmyselné členenie tried na stupne: „*triedy ruského radu s menom svätej Kataríny sa členia na dva stupne: prvým sú dámy veľkého kríža, druhým dámy menšieho kríža alebo rytierske dámy*“.¹²⁸ Podobne nezmyselne rozdelené sú aj insígnie Radu Svätej Anny.¹²⁹ Na iných miestach stanov sa však zároveň hovorí súborne o „*triedach svätej Kataríny, svätého Alexandra a svätej Anny*“.¹³⁰ Pojem trieda ako ekvivalent pojmu stupeň pritom použil aj Mikuláš I. pri novelizácii stanov Radu Svätej Anny v roku 1829. Zatiaľ čo všetci nositelia insígnií boli pomenovaní ako „*rytieri svätej Anny*“,¹³¹ samotný rad sa členil na „*stupne alebo triedy*“.¹³² V prípade Radu Svätého Juraja z roku 1833 ich novelizácia síce ponechala súhrnné označenie rytier radu, ale vypustila slovo trieda. Rad sa teda členil na 1. stupeň veľkokríža, 2. stupeň veľkokríža a na 3. a 4. stupeň.¹³³ Výlučne o stupňoch už hovorili stanovky Radu Svätého Stanislava z roku 1839,¹³⁴ rovnako ako aj Radu Svätého Vladimíra z roku 1845.¹³⁵

V každom prípade sa však napriek rôznym vývojovým peripetiám termín trieda uplatňoval v stanovách veľkého počtu vyznamenaní zakladaných od začiatku 19. storočia, a to predovšetkým z nemeckých krajín. Práve uvedený pojem sa stal natolko všeobecne rozšíreným, že sa nakoniec stal odborným termínom na označenie jednotlivých úrovní vnútornej hierarchie radov (na rozdiel od dekorácií ktoré používajú termín stupeň), a to aj v prípade, ak ich vlastné stanovky uvedený pojem nepoužívali alebo nepoužívajú v súčasnosti.

¹²⁸ Článok 9 stanov. Ustanovenie Imperatora Pavla I. dlja rossijskich ordenov. Stanovky publikované tamže, s. 66.

¹²⁹ Článok 12 stanov. Tamže, s. 67.

¹³⁰ Článok 18 stanov. Tamže, s. 70.

¹³¹ Článok 3 stanov. Statut Ordena sv. Anny. Stanovky publikované tamže, s. 111.

¹³² Článok 16 stanov. Tamže, s. 114.

¹³³ Článok 3 stanov. Statut Ordena sv. Georgia. Stanovky publikované tamže, s. 134 -135.

¹³⁴ Článok 2 stanov. Statut Ordena sv. Stanislava. Stanovky publikované tamže, s. 189-190.

¹³⁵ Článok 31 stanov. Statut Ordena sv. Vladimíra. Stanovky publikované tamže, s. 236.

Insígnie laických rytierskych rádov, transformovaných na vyznamenania

Rad Zlatého rína

Rad Zvestovania Našej Panej

Rad Svätého Juraja alebo Podväzku

Unifikácia francúzskych radov I.

Rad Svätého Michala

Rad Svätého Ducha

*Spojená insígnia rádu svätého Lazara a Panny Márie z hory Karmel
(averz, reverz)*

Unifikácia francúzskych radov II.

Rad Svätého Ludovíta

Rad Za vojenské zásluhy

Rad Čestnej légie

I. GRAUS: ENTWICKLUNG DER ORDENSINSIGNIEN BIS ZUM ANFANG DES 19. JAHRHUNDERTS

Die Auszeichnungen entstanden zwar gemäß der ordenskundlichen Wahrnehmung (als tragbare und nichtübertragbare Verdienstauszeichnungen) mittels einer direkten Transformierung und unter dem Einfluss der laienhaften Ritterorden, jedoch durch ihre bildnerische Form haben diese Insignien keineswegs auf ihre Vorgänger angeschlossen, sondern auf die geistlichen Ritterorden. Diese Ritterorden verwendeten die Kreuze in mehreren Arten und Farben als Symbole zum Ausdruck ihrer Identität. An gleichen Kriterien bei der Gestaltung der Insignie richtete sich die älteste Auszeichnung, die ohne die vorherige Transformierung vom älteren laienhaften Ritterorden gegründet worden ist – nämlich der französische Orden vom Heiligen Geist aus dem Jahre 1578. Seine Insignien hatten einen beträchtlichen Einfluss nicht nur auf die Gestaltung der weiteren französischen Auszeichnungen, sondern auch auf die dortigen Ritterorden und die Insignie des Obersten Heroldes des Königreichs, ebenso wie auf den noch älteren Orden des Heiligen Michael aus dem Jahre 1469, der, beeinflusst durch den Orden vom Heiligen Geist, sich zur Änderung seiner Insignie bewegen hat. Der Orden vom Heiligen Geist führte einige Normen ein im Bereich der Gestaltung und Konstruktion der Insignien (Kreuz bestehend aus acht Spitzen mit Dekoration zwischen den Balken und mit Medaillon in der Mitte, aufgehängt auf einer Schleife, und die zweite Insignie der gleichen Form, die vom Träger an seiner Brust und an seinem Mantel getragen wurde), und in der Art, wie sie an einer großen Schleife getragen wurden. Diese wurden dann im Jahre 1693 vom Orden des Heiligen Ludwig weiterentwickelt, indem in das mittlere Medaillon mit einer Kreisringfläche mit Inschrift versetzt wurde und der Orden in drei hierarchische Klassen unterteilt worden ist. Die beschriebenen Normen wurden zu allgemein gültigen Mustern für die Gründer zahlreicher europäischer Auszeichnungen.

Der Autor der vorliegenden Studie analysiert diesen Entwicklungsprozess unter der besonderen Berücksichtigung von Auszeichnungen, die der allgemeinen Standardisierung nicht gefolgt sind und die ähnliche Insignien verwendeten, wie die laienhaften Ritterorden. Des weiteren widmet er sich der zweiten Entwicklungsstufe der physischen Form von Insignien, die durch die Gründung Insignie für den französischen Orden der Ehrenlegion im Jahre 1804 beeinflusst wurde. Die ältesten Auszeichnungen in Form von Orden ebenso wie die Ritterorden folgten keiner inneren Hierarchie. Ihre Insignien waren für alle Ausgezeichneten gleich. Nach der Entstehung der Verdienstorden im Jahre 1693 kam es jedoch zu einer inneren Gliederung der Orden, die nach außen hin durch das Aufhängen des Schmucks auf unterschiedliche Schleifenarten ihren Ausdruck fand. Die Studie befasst sich ausführlich mit der Art und Weise, wie die Insignien aller mehrklassigen Orden getragen wurden, die in den Jahren 1693 – 1804 gegründet wurden. Besondere Aufmerksamkeit gilt dabei der Entstehung und Bedeutung der Bezeichnung „Klasse“, die ab 1757 die entsprechende Stufe innerhalb der internen Struktur mehrere Orden bezeichnete und die am Ende zum fachlichen ordenskundlichen Terminus zur Bezeichnung der einzelnen Stufen im Rahmen der inneren Hierarchie der Orden wurde, und dass auch in dem Fall, wenn ihre eigene Satzung den angeführten Terminus nicht beinhaltete, bzw. wenn dieser in den Satzungen heutzutage nicht präsent ist.

SLOVENSKÁ ÚTOČNÁ VOZBA: OD PRAPORU K PLUKU (ZÁŘÍ 1939 – ÚNOR 1940)*

OLDŘICH PEJS

PEJS, O.: Slovak Armoured Force: from Battalion to Regiment (September 1939 – February 1940). *Vojenská história*, 3, 17, 2013, pp 44-63, Bratislava.

The published study deals with the problems of changes related to shifting from the battalion of the Slovak Armoured Force to creation of the armoured force regiment in the period from the end of the campaign against Poland practically until the start of new organization in October 1940. The author's attention is concentrated on characteristics of the organizational changes resulting in origin of the armoured force battalion, staffing of the changes performed, training and education of the armoured force members and cannon units defending against the armoured forces. The final part of the study also outlines the unsuccessful attempt on creating a higher fast troop.

Military History. Slovakia. World War Two. Slovak Army in 1939 – 1940.

Prápor útočnej vozby (PÚV) predstavoval jedinou tankovou jednotku slovenskej armády. Vznikl na bázi *Pluku útočné vozby 3* bývalé československej armády, ktorý bol dislokovaný na Slovensku v Turčianském Svätém Martině. Trpěl jako většina jednotek a útvarů rodící se slovenské armády nedostatkem důstojníků a rotmistrů z povolání, vyznačoval se nedostatečným stupněm vycvičenosti jednotlivce i praporečnických setnin a disponoval bojovou technikou, výzbrojí a výstrojí v různém stavu opotřebovanosti či pojízdnosti. To vše mělo značný vliv na jeho bojeschopnost. Kasárna PÚV v Turčianském Svätém Martině byla hodnocena jako nejmodernější na Slovensku, nalézal se zde dostatečný prostor pro ubytování mužstva, potřebné skladovací prostory pro uložení zásob a výstroje a umístění výzbroje, rovněž sociální zázemí (vybavení kuchyně, prádelny a sociálního zařízení) se dalo označit jako vyhovující,¹ stejně tak moderní ošetřovna vybavená psychotechnickou

* Studie obsahově a chronologicky navazuje na práci PEJS, Oldřich. První měsíce slovenské útočné vozby (březen – srpen 1939). In *Vojenská história*, 2011, roč. 15, č. 4, s. 30-54. ISSN 1335-3314.

¹ Stavební oddělení Ministerstva národní obrany (MNO) pod vedením přednosty stot. stav. Vojtěcha Kováče zajistilo v katastrálním území Turčianský Svätý Martin vyměření všech pozemků, z nichž ty, které byly oploceny a tvořily součást kasáren PÚV, mělo převzít MNO do vlastnictví; část pozemků, které ležely mimo oplocení kasáren PÚV, mělo převzít MNO do árendy a tyto pozemky měly sloužit jako cvičiště pro potřeby místní posádky; všechny ostatní pozemky měly být vráceny původním vlastníkům. Akce měla proběhnout do konce března 1940. Slovenský národný archív (dále „SNA“), f. Kancelária prezidenta republiky (dále „KPR“) 1939-1945, šk. 51, KPR č.j. 936/voj.1940.

stanici.² Bez ohledu na zmíněnou personální nenaplněnost pracovalo velitelství PÚV, zejména jeho velitel mjr. pěch. Štefan Čáni, na posilování organizační struktury jednotky, neboť 19. srpna 1939 navrholo, aby PÚV byl rozšířen o motocyklovou rotu, která by s rotou obrněných automobilů vytvořila motorizovaný přezvědný oddíl (MPO), nepochybně i jako předstupeň organizačních změn vedoucích k opětovnému zřízení armádního útvaru útočné vozby na stupni pluk.³ Německo-polská válka a aktivní účast Slovenska na polském tažení realizaci těchto zamýšlených kroků pozastavila.

Polní PÚV se polského tažení v září 1939 zúčastnil v síle 15 důstojníků, 3 rotmistrů a 450 příslušníků mužstva, kteří disponovali 13 obrněnými automobily (OA), 22 lehkými tanky (LT) a 6 kanony proti útočné vozbě (KPÚV). Tvořil součást Rychlé skupiny a soustředil se v prostoru Strážske – Brekov. Přestože se v poli nacházelo velitelství PÚV, 2 roty tanků o 4 četach, 1 rota OA o 4 četach a 1 rota KPÚV o 3 četach, nutno bojovou účast PÚV na polském tažení hodnotit jako symbolickou, neboť polní jednotka nedosáhla prakticky žádných bojových výsledků a byla pouze předmětem propagandistického využití dobových sdělovacích prostředků (fotografů a filmařů).

Organizační přechod útočné vozby od praporu k pluku

Ministr národní obrany gen. I. tř. Ferdinand Čatloš nařídil 4. listopadu 1939 organizační změny ve slovenské armádě. PÚV se tak nově organizoval ve složení: velitelství s pomocnou rotou, rota MPO (četa OA, četa tančíků, četa motocyklistická), 1. a 2. rota tanková, 3. rota tanková (rámcová), rota KPÚV a náhradní rota. Bylo stanoveno, že později bude vytvořen pluk z jednotek PÚV a KPÚV. Za tím účelem se měl prapor KPÚV soustředit v Turčianském Svätém Martině a přejít do kmenového stavu PÚV. Výcvik poddůstojnického dorostu motorizovaných rot KPÚV se měl nadále provádět u PÚV.⁴

Prapor KPÚV (SV Hlohovec) pod velením stot. pěch. Bohumíra Kamira byl organizován do 3 motorizovaných kanonových rot, které byly samostatné a přidělené vyšším jednotkám, 1. rota zůstala dislokována v Hlohovci, 2. rota se nacházela ve Zvolenu a 3. rota nově v Sabinově.⁵ PKPÚV byl původně budován z dosavadního IV. praporu Pěšího pluku 7 jako kanonový prapor (prapor pěších kanonů) a kmenově byl zadělen u Pěšího pluku 5 se třemi rotami, které byly hospodářsky, výcvikově a kázeňsky přidělené k pěším plukům: 1. rota v Hlohovci k Pěšímu pluku 5, 2. rota ve Zvolenu k Pěšímu pluku 3 a 3. rota v Prešově k Pěšímu pluku 2, takticky podléhaly velitelstvím vyšších jednotek.⁶ Z kanonového praporu se při přechodu do nové organizace slovenské armády v květnu 1939 stal kanonový prapor proti útočné vozbě. Vedle stot. pěch. Bohumíra Kamira zde k důstojnickému sboru dále příslušeli npor. pěch. Ján Kovačovic, Emil Krokavec, Anton Nevrkla, por. pěch. Jozef Arnold, Jozef Bevelaqua, Vojtech Boššányi, Leopold Ďurana, Ján Hurtečák, Štefan Mihalík a

² Vojenský historický archiv Bratislava (dále „VHA“), f. Hlavné vojenské veliteľstvo (dále „HVV“), Obyčajné, 1939, šk. 122, MNO (HVV) č.j. 117248/zdrav.1939.

³ VHA, f. MNO, Tajné, 1939, šk. 2, PÚV č.j. 1002 Taj.1939.

⁴ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (dále „VÚA-VHA“), f. Sbirka dokumentů Armády Slovenské republiky 1939-1945 (dále „Sbirka“), šk. 6, fasc. 7-3-6, MNO-HVV č.j. 24738 Taj./1.oddel.1939, Organizačné zmeny v armáde.

⁵ VHA, f. MNO, Tajné, 1939, šk. 2, MNO-HVV č.j. 24117 Taj.1.org.1939, 24933 Taj.1.odd.1939.

⁶ VHA, f. HVV, Dôverné, 1939, šk. 10, MNO-HVV č.j. 201541/dôv.1.org.1939, Organizácia brannej moci, Vložka 3, Príloha 1, a Vložka 5.

k rotmistrovskému sboru Pavel Chlapík, Peter Klenovič, Ján Krajner, Michal Kusý, Štefan Smitňa, dnem 30. června 1939 byl od PKPÚV přemístěn k Pěšímu pluku I rot. pěch. Ján Krajner a dnem 31. července byl od Pěšího pluku 4 přemístěn k PKPÚV rot. zbroj. Mikuláš Veselka,⁷ dále byl vyjmenován s účinností od 1. září za rotníka z povolání titulární rotník Jozef Čapkovič.⁸ PKPÚV byl rovněž posílen aktivovanými aspiranty. Čet. asp. prez. sl. Jozef Fil od Pěšího pluku 1 a čet. asp. prez. sl. Michal Cambel od Pěšího pluku 5 byli aktivováni dnem 1. srpna a jmenováni poručíky pěchoty a dnem 31. srpna přemístěni k PKPÚV.⁹ Vyřešila se i otázka aspirantů prezenční služby, kteří byli dnem 1. září vyjmenováni za poručíky pěchoty prezenční služby (Viktor Baloga, Ondrej Galuščák, Ondrej Gladiš, Vratislav Kaprál, Peter Kmeť, Kornel Kotula, Ján Krištofič, Imrich Lysák, Július Paulík, Jozef Tencer, Ivan Zbihlej).¹⁰

Velitel PKPÚV stot. Kamir však byl české národnosti. A to představovalo v období vyjatého slovenského nacionalismu problém při práci s podřízenými. Jemu samotnému bylo zřejmé, že organizace a dislokace PKPÚV se neosvědčila, a proto podal 13. října návrh na opětovné sloučení celého praporu v Hlohovci a jeho reorganizaci, která by umožnila dosáhnout řádného a lehčího řízení služby a výcviku a rovněž by usnadnila operativní dispoziční s praporem podle aktuální potřeby, neboť pro případ mobilizace se výzbrojní stanice pro celý prapor nacházela v Hlohovci.¹¹ Kamir upozornil, že decentralizace rot praporu (Hlohovec, Zvolen, Sabinov) nevyhovuje po stránce jednotnosti výcviku, není možné řídit, dozírat a usměrňovat výcvik mužstva, není možné provádět opravy zbraní a motorových vozidel, gážisté nejsou dosud řádně vycvičeni a prakticky všichni neabsolvovali ani kanonový ani řídičský kurz. Zdrucujícím způsobem zkritizoval velitelské schopnosti velitele 2. roty npor. pěch. Emila Krokavce a velitele 3. roty npor. pěch. Jána Kovačovice zejména v průběhu polského tažení, když neváhal uvést, že projevovali úplnou bezradnost a kladli na něho nemožné a nesmyslné požadavky, takže spolupráce s nimi nadále není a nebude možná. V případě Krokavce předložil protokoly o hrubých urážkách a podrývání velitelské autority velitele praporu a dále ukázky korespondence Kovačovice svědčící o ztěžování chodu služby a požádal, aby oba jmenovaní byli od jednotek PKPÚV přeloženi.¹² Krokavec si to však nenechal líbit a podal na Kamira stížnost z důvodu, že velitel PKPÚV v důvěrném praporem rozkaze uveřejnil závady u 2. roty s hrozbou, že to bude mít vliv na kvalifikaci dotyčného důstojníka (tj. Krokavce): „*Vzhl'adom na vyhrážanie veliteľom praporu na moju kvalifikáciu cítim, že sa mi neoprávnene krivdí*“ a požadoval, „*aby v záujme služby byly*

⁷ *Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 3, s. 3-4. – Jako zástavník zbrojníctva byl Mikuláš Veselka od PKPÚV přemístěn dnem 15. prosince 1939 k Pěšímu pluku 5. *Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 11, s. 4; VHA, f. HVV, Důvěrné, 1939, šk. 78, MNO (HVV) č.j. 211998 Dôv./zbroj.1939.

⁸ *Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 5, s. 12. – Čapkovič byl propuštěn z branné moci dnem 1. dubna 1941 jako neschopný žádné vojenské služby. *Důvěrný vestník MNO*, 1941, roč. 2, č. 4, A) část osobná, s. 25.

⁹ *Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 2, s. 2.

¹⁰ *Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 5, s. 3 a 5.

¹¹ Návrh na zrušení PKPÚV podal 6. listopadu i velitel 3. divize plk. gšt. Augustin Malár s tím, aby roty KPÚV byly hospodářsky a kmenově podřízeny veliteli jednoho z pěších pluků v každé divizi. Návrh odůvodnil tím, že PKPÚV jako orgán pro případ mobilizace nevyhovuje a nemá na dosažení pohotovosti nejmenší vliv, velitel PKPÚV má minimální vliv na detašované roty a velitelé rot jsou zatíženi agendou, když dostávají rozkazy od velitele divize, velitele PKPÚV a velitelů pěších pluků. VHA, f. HVV, Důvěrné, 1939, šk. 76, MNO (HVV) č.j. 211475 Dôv./1.odd.1939.

¹² VHA, MNO, Tajné, 1939, šk. 2, MNO-HVV č.j. 24679 Taj.1.odd.1939.

pomery u tohto práporu vyšetrené do podrobností a učinená náprava.“ Stížnost za odůvodněnou považoval velitel Pěših pluku 3 mjr. pěch. Mikuláš Markuš (Markus) a předložil ji MNO k rozhodnutí.¹³ MNO přijalo radikální řešení, které však bylo ovlivněno i trestním vyšetřováním Kovačovice pro přečin ublížení na zdraví a zločin zpronevěry a krádeže s návrhem na zproštění služby. PKPÚV byl podřízen PÚV a soustředěn v Turčianském Sv. Martině, Kamír jako gázista české národnosti odešel k 31. prosinci ze slovenské armády, Krokavec se stal jeho nástupcem na místě velitele a Kovačovic nastoupil 12. prosince službu na MNO, kde měl vést u remontní služby HVV evidenci koní.¹⁴

PKPÚV se od 23. listopadu přesouval po železnici z Hlohovce do Turčianského Svätého Martina, kde se soustředil 28. listopadu, v posádce Hlohovec zůstal pouze strážní oddíl v síle 3 rotníci a 67 mužů (velitel strážního oddílu rtk. pěch. Dominik Škoda).¹⁵ Oficiálně byl PKPÚV přemístěn z Hlohovce do Turčianského Svätého Martina dnem 23. listopadu.¹⁶ Od 1. ledna 1940 byl podřízen veliteli PÚV a fungoval jako II. prapor ÚV za účelem zajištění jednotného vedení PÚV a PKPÚV z důvodů kázeňských a především výcvikových; v této souvislosti I. náčelník štábu mjr. gšt Emil Novotný poznamenal, že bude nutné přejmenovat Prapor ÚV na Pluk ÚV.¹⁷

Velitelem PÚV byl mjr. pěch. Štefan Čáni, I. praporem pobočníkem stot. pěch. Jozef Dobrotka, velitelem pomocné roty npor. pěch. Ľudovít Gálik, náhradní roty npor. pěch. František Ploskuňák, roty OA por. jezd. Ľudovít Demčák, roty tanků por. pěch. Štefan Vančo a roty KPÚV por. pěch. Ján Kukliš. HVV obdrželo 8. ledna hlášení Čániho, že došlo k přejmenování PKPÚV na II. prapor ÚV. Zároveň Čáni předložil návrh na reorganizaci ÚV na pluk. Doporučil organizovat velitelství pluku s pomocnou rotou, kde bude hospodářská správa a technická správa; dále I. prapor ÚV (což měl být bývalý PÚV) s těmito rotami a jejich označením: 1. rota (bývalá rota MPO), 2. rota (bývalá 1. rota tanková), 3. rota (bývalá 2. rota tanková) a 4. rota (bývalá 3. rota tanková rámcová); II. prapor ÚV (bývalý PKPÚV) s těmito rotami a jejich označením: 5. rota (bývalá 1. rota PKPÚV), 6. rota (bývalá 2. rota PKPÚV), 7. rota (bývalá 3. rota PKPÚV) a 8. rota (bývalá rota KPÚV bývalého PÚV); dále náhradní prapor s náhradní rotou. Čáni navrhl nové označení rot I. a II. praporu ÚV s cílem utajení organizace pluku s tím, že podobné označení praporů a setnin měl již i bývalý čs. PÚV 3, ale charakter jednotlivých setnin ÚV se však nemění. Na místa velitelů praporů navrhl stot. pěch. Jozefa Dobrotku, svého dosavadního I. pobočníka, jako velitele I. praporu ÚV, npor. pěch. Emila Krokavce, bývalého velitele 2. roty PKPÚV, jako velitele II. praporu ÚV¹⁸ a npor. pěch. Františka Ploskuňáka, dosavadního velitele náhradní roty PÚV, za velitele náhradního praporu.¹⁹ Velitel Rychlé jednotky (RJ) pplk. děl. Jozef Turanec 18. ledna schválil předložený návrh reorganizace ÚV, a to co do vnitřní organizace praporů a rot a co do personálního ustanovení velitelů praporů.²⁰

¹³ VHA, f. HVV, Důvěrné, 1939, šk. 77, MNO (HVV) č.j. 211798 Dův./osob.1.odd.1939.

¹⁴ VHA, f. HVV, Důvěrné, 1939, šk. 81, MNO (HVV) č.j. 212525 Dův./osob.1939, č.j. 212949 Dův./osob.1939.

¹⁵ VHA, f. MNO, Tajné, 1939, šk. 2, MNO-HVV 24906 Taj.1.odd.1939.

¹⁶ *Vestník důvěrný MNO*, 1939, roč. 1, č. 3, čl. 10.

¹⁷ VHA, f. MNO, Důvěrné, šk. 30, MNO 150072 Dův./Vš.odb.1940. - V dislokačním přehledu 2. divize platném od 1. ledna 1940 je vyznačen PÚV s velitelstvím a s pomocnou rotou, dále MPO rota, 1., 2., 3. rota tanků, rota KPÚV, náhradní rota, rota VGPL 2, PKPÚV. Srov. VHA, f. VV2, šk. 14, Velitelstvo 2. divize č.j. 26180 Taj.1.org.1940, Dislokačný prehľad 2. divize, útvarov a ústavov a ich podriadenosť.

¹⁸ Krokavec převzal po odchodu stot. pěch. Bohumíra Kamíra 1. ledna 1940 funkci velitele PKPÚV.

¹⁹ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 1, fasc. 2-4-1, MNO-HVV č.j. 135019 Taj./jazd.1939.

²⁰ VHA, f. MNO, Tajné, šk. 6, MNO-HVV č.j. 135045 Taj./jazd.1940.

Na základě schválení nadřízeným velitelstvím provedl Čáni 25. ledna reorganizaci PÚV s účinností od 1. února takto: beze změny zůstalo velitelství PÚV s pomocnou rotou, hospodářská správa a technická správa, bylo vytvořeno velitelství I. praporu (velitel stot. pěch. Jozef Dobrotka), velitelství II. praporu (velitel stot. pěch. Emil Krokavec) a velitelství náhradního praporu (velitel npor. pěch. František Ploskuňák). Dále ustanovil npor. pěch. Ludovíta Gálika I. pobočником velitele PÚV, npor. pěch. Ludovíta Demčáka velitelem náhradní roty se současným pověřením k vedení agendy pobočnika velitele náhradního praporu, por. pěch. Jána Jarembáka velitelem 1. roty se současným pověřením k vedení agendy technického pobočnika velitele PÚV, por. pěch. Leopolda Ďuranu velitelem 8. roty, por. pěch. Štefana Formendera velitelem pomocné roty, por. pěch. Dezidera Bohúňa II. pobočником velitele PÚV a orientačním a zpravodajským důstojníkem velitelství PÚV. Čáni nařídil, aby odevzdání a převzetí nových funkcí bylo provedeno nejpozději do 10. února.²¹ Definitivní podobu ÚV dal rozkaz inspektora branné moci gen. II. tř. Alexandra Čunderlíka z 9. února, který z pozice zástupce hlavního vojenského velitele sloučil dnem 15. února PÚV a PKPÚV v *Pluk útočnej vozby* (PÚV) a za jeho velitele ustanovil mjr. pěch. Štefana Čániho, dosavadního velitele PÚV, rovněž ustanovil i Dobrotku, Krokavce a Ploskuňáka za velitele praporů.²² Hospodářem PÚV byl npor. hosp. Anton Brodský.

Za oficiální datum reorganizace praporu ÚV na pluk ÚV tak nutno považovat 15. únor 1940. Na základě vytvoření armádního útvaru ÚV v síle pluku předložil jeho velitel mjr. Čáni dne 20. února a 26. února nadřízenému velitelství jeho mírové počty. Velitelství pluku tvořil velitel se zástupcem a pomocnými orgány: 1. plukovním pobočником a 2. plukovním pobočником, dále technickým pobočником, zbrojním a chemickým důstojníkem, orientačním a zpravodajským důstojníkem, šéflékařem, hospodářem pluku s přiděleným důstojníkem hospodářské služby včetně výkonu funkce správce augmentačního skladu, technickým hospodářem s přiděleným důstojníkem zbrojní služby. Pomocnou rotu tvořila velitelská četa s velitelským družstvem a hospodářským družstvem, dále dílenská četa se dvěma družstvy, četa pro zásobování a odsun se zásobovacím družstvem a třemi vyprošťovacími (rámcovými) družstvy, spojovací četa s telefonním družstvem a dvěma rádiotelegrafními družstvy. Bojové jádro pluku tvořily I. a II. prapor. Bývalá rota MPO (nyní 1. rota) v I. praporu byla tvořena četou OA (jeden OA vz. 27, 3 OA vz. 30 a jeden náhradní OA vz. 27, který byl uskladněn), četou tančíků (3 Tč. vz. 33 a jeden náhradní Tč. vz. 33, který byl uskladněn), motocyklovou četou se třemi družstvy (rota disponovala 22 motocykly solo a 3 motocykly s přívěsem) a pomocnou četou (velitelský roj, zákopnický roj, rádiotelegrafní roj, zpravodajský roj, hospodářský roj, zdravotní poddůstojník). Dále zde byly tankové roty, dvě bojové a jedna rámcová. Bojové roty se třemi četami po 4 lehkých tancích (vždy jeden vůz náhradní, uskladněný)²³ a pomocným družstvem (výkonný rotmistr, velitelský roj

²¹ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 1, fasc. 2-11a-1, MNO-HVV č.j. 135106 Taj./2.odd.1940.

²² VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 1, fasc. 2-11b-1, MNO č.j. 135157 Taj./19.1940. - Neujde však pozornosti, že přednosta osobní skupiny MNO stot. pěch. Michal Lokšik v jiných oficiálních dokumentech uvedl, že z rozkazu ministra národní obrany byli již dnem 1. února 1940 ustanoveni: velitelem Pluku ÚV mjr. pěch. Štefan Čáni (*Důvěrný vestník MNO*, 1940, roč. 1, č. 1, s. 4.), velitelem I. praporu Pluku ÚV stot. pěch. Jozef Dobrotka, velitelem II. praporu Pluku ÚV stot. pěch. Emil Krokavec, velitelem náhradního praporu Pluku ÚV npor. pěch. František Ploskuňák (VHA, f. MNO, Důvěrné, šk. 30, MNO č.j. 151827 Dův./osob.1940).

²³ Náhradní tank, který byl uskladněn, bylo možné použít jako náhradu za vůz poškozený nebo jako záměnu za vůz, který je nutno uvést do provozuschopného stavu.

s jedním lehkým tankem, hospodářský roj), celkem na rotu 13 lehkých tanků; rámcová rota bez bojových vozidel.²⁴ V organizaci II. praporu se nacházely čtyři motorizované kanonové roty, každá se třemi četami po 4 kanonech vz. 37 ráže 3,7 cm a pomocným družstvem.²⁵

Personální stav útočné vozby

Po demobilizaci po polském tažení zůstal v činné službě ve slovenské armádě odvodní ročník 1938 v počtu 14 300 mužů, z odvodního ročníku 1937 zůstalo pouze 4 000 mužů, dále 839 délesloužících, a také aktivní důstojnický a rotmistrovský sbor.²⁶ PÚV počítal pro mírovou službu s celkovou potřebou jednoho ročníku mužstva prezenční služby následovně: strážní a hotovostní služba – 30 mužů, pro 3 směny 90 mužů; instruktoři nováčků – jeden instruktor na 10 nováčků, pro 4 roty (bez náhradní roty) 40 instruktorů; vnitřní služba – dozorcí orgány pro 5 rot, 3 směny 30 mužů, dílenská četa technických dílen 20 mužů, krejčí, obuvníci, sedláři 10 mužů, oděvní, zbrojní, technický sklad 10 mužů, písaři, příkazníci na velitelství praporu, hospodářské správě, technické správě, v důstojnické jídelně, zátiší, telefonní ústředně, posádkovém velitelství 20 mužů; celkem tedy 220 mužů, úhrada z mužstva odvodního ročníku 1938 by pak činila 280 mužů, takže u PÚV mohlo být propuštěno mužstvo odvodního ročníku 1937 bez rizika, že by utrpěl chod služby u útvaru. U PKPÚV však činila celková potřeba 300 mužů a úhrada z mužstva odvodního ročníku 1938 by pak činila pouze 141 mužů.²⁷

MNO nařídilo propustit 10. listopadu 1939 do poměru mimo činnou službu vojenské osoby odvodního ročníku 1937, jimž skončila zákonná prezenční služba 30. září 1939, kterou řádně odsloužily, a které byly přidrženy k mimořádnému cvičení nebo povolány k pokračování prezenční služby. Útvary si měly ponechat pro potřebu strážní a jiné vnitřní služby stanovený počet poddůstojníků a mužstva, aby mohlo mužstvo odvodního ročníku 1938 zůstat ve výcviku. Ponechány mohly být vojenské osoby, které se dobrovolně přihlásily, a dále ty, jejichž ponechání v činné službě nebude na újmu jejich existence, resp. neutrpí na své existenci velké ztráty (např. sezónní pracovníci, nezaměstnaní apod.); tyto vojenské osoby měly konat pravidelná cvičení ve zbrani. Pro PÚV byl stanoven počet těchto vojenských osob na 80 (např. Cyklistický prapor si mohl ponechat 50 osob, JPO I 100, JPO II 100, JPO III 80, těchto počtů však nebylo dosaženo).²⁸ Vlášda s tímto opatřením vyslovila souhlas 29. listopadu 1939.²⁹ V důsledku úsporných opatření nařídilo MNO propustit 28. prosince 1939 mužstvo odvodního ročníku 1937, které bylo ponecháno v další činné službě, a to až na nezbytné výjimky, které jsou nepostradatelné pro chod služby (tj. strážení hranic, ošetřování koní apod.). V další činné službě odvodního ročníku 1937 mohli být ponecháni do 1. března 1940 ti, kteří se dobrovolně hlásí, a dále ti, kteří jsou bez práce. Nakonec bylo mužstvo odvodního ročníku 1937 definitivně propuštěno 29. února 1940.³⁰

²⁴ PÚV tak disponoval 79 kusy 3,7 cm kanonů vz. 34, z toho 26 kusy v bojových vozidlech v mírovém používání u rot a 53 kusy v bojových vozidlech uložených v augmentačním skladě.

²⁵ VHA, f. MNO, Tajné, šk. 6, MNO č.j. 135212 Taj./19.1940, č.j. 135245 Taj./19.1940.

²⁶ VHA, f. MNO, Tajné, 1939, šk. 2, MNO-HVV č.j. 24762 Taj.I.oddel.1939.

²⁷ VHA, f. HVV, Důvěrné, 1939, šk. 74, MNO (HVV) č.j. 210483 Dôv./3.odd.1939.

²⁸ SNA, f. KPR 1939-1945, šk. 51, KPR č.j. 678/voj.1939.

²⁹ SNA, f. KPR 1939-1945, šk. 51, KPR č.j. 1704/voj.1939.

³⁰ SNA, f. KPR 1939-1945, šk. 51, KPR č.j. 2417/voj.1939, 1752/voj.1940.

Při repartici nováčků odvodního ročníku 1939 určených pro vojenskou prezenční službu bylo stanoveno, že do PÚV třeba vtělit zpravidla brance menší střední postavy slovenské národnosti, zdravé (srdce, plíce, oči), spolehlivé, netrestané, přikázaná kvóta nováčků činila 300, přikázaná kvóta řidičů motorových vozidel činila 118 branců (na tuto kvótu měla vtělit doplňovací okresní velitelství (DOV) Bratislava 10, Levoča 18, Liptovský Svätý Mikuláš 10 a Žilina 80 branců).³¹ MNO stanovilo 27. listopadu 1939 DOV, aby po konečné reorganizaci ÚV vtělily do PÚV ještě 150 nováčků slovenské národnosti odvedených při dodatečných odvodech do 31. prosince 1939 pro PKPÚV, jednat se mělo o absolventy nižších středních škol, měšťanských škol, řidiče motorových vozidel – kovodělníky, dále ostatní řidiče motorových vozidel, motocyklisty – kovodělníky, ostatní motocyklisty, zámečníky, strojní zámečníky, automechaniky, elektromontéry, elektromechaniky, instalatéry, kováře, soustružníky, klempíře, ostatní kovodělníky, dále 20 % rolníků, úředníků, lesníků, obchodníků, pokud bude nedostatek nováčků kovodělného řemesla, měli se vtělit nováčci jiných řemesel a ostatní.³²

Dále bylo stanoveno, že nováčci německé, maďarské a rusínské národnosti odvodního ročníku 1939 pro prezenční službu budou vtěleni do určených útvarů pěchoty a dělostřelectva, což se však netýkalo speciálních a technických zbraní včetně PÚV.³³ Z rozkazu Čatloše, který se přikláněl k radikálnímu křídlu HSLS a jehož ovlivňoval předseda vlády Vojtech Tuka svým vyhraněně negativním vztahem k představitelům evangelické a.v. církve, se akce vtělování nováčků stanovených národností rozrostla na akci vtělování (přemístění) nováčků k vybraným útvarům podle náboženství s tím, aby „východniari“ byli přemístěni na střední a západní Slovensko, vše pod záminkou zajištění náležité náboženské pastorace. Dotčenými nováčky byli nováčci národnosti slovenské, rusínské, polské a české národnosti evangelického a.v. vyznání (luteráni), dále evangelického reformovaného vyznání (kalvíni) a řeckokatolíci. Akce se dotkla nováčků německé a maďarské národnosti bez ohledu na náboženské vyznání.³⁴ Jako náhradu za přemístěné nováčky měly dotčené útvary dostat nováčky slovenské národnosti římskokatolického vyznání s tím, že Stráž prezidenta republiky mohla být složena pouze z mužstva římskokatolického vyznání. Uvedené opatření se netýkalo nováčků důstojnického dorostu a postupně z něho byly vyjímány útvary speciálních a technických zbraní, např. PÚV, Cyklistický prapor, telegrafní vojsko, automobilní vojsko, lelectvo apod., které naléhavě potřebovaly ve svých řadách ponechat specialisty. V lednu 1940 byla tato akce, která by negativně zasáhla do armádního organismu, odvolána a zůstala v platnosti pouze pro nováčky německé a maďarské národnosti a pro řeckokatolíky slovenské, rusínské, polské a české národnosti.³⁵ V odvodním ročníku 1939 se také nalézalo celkem 154 negramotných vojáků, pro které byly organizovány kurzy, k těm se však PÚV nepočítal.³⁶ V záloze vykazoval PÚV k 15. lednu 1940 60 důstojníků a 1 360 příslušníků mužstva.³⁷

³¹ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 1, fasc. 1-20-1, MNO č.j. 24769 Taj./dopl.1939.

³² VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 1, fasc. 1-27-1, MNO č.j. 24805 Taj./dopl.1939.

³³ VHA, f. MNO, Tajné, 1939, šk. 2, MNO-HVV č.j. 24769 Taj. dopl. 1939.

³⁴ VHA, f. MNO, Tajné, 1939, šk. 2, MNO-HVV č.j. 24936 Taj.dopl.1939.

³⁵ VHA, f. MNO, Tajné, 1940, šk. 5, MNO-HVV č.j. 135063 Taj.dopl.1940.

³⁶ SNA, f. Ministerstvo vnútra 1938–1945, šk. 1033, MNO č.j. 152496/17.1940; SNA, f. KPR 1939–1945, šk. 52, KPR č.j. 2746/voj.1940.

³⁷ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 1, fasc. 2-8-1, MNO 135048 Taj./15.odd.1940.

Posádka Turčianský Svätý Martin - mužstvo 1. ročníku prezenční služby k 15. lednu 1940

Národnost	Počet	Náboženství	Počet
Slovenská	1 184	římskokatolické	960
Maďarská	1	řeckokatolické	6
Rusínská	3	evangelické a.v.	221
Česká	1	evangelické ref.	1
		bez vyznání	1
Celkem	1 189	Celkem	1 189

SNA, f. KPR 1939-1945, šk. 51, MNO č.j. 150637 Dôv./dopl.1940, Prehľad mužstva voj. útvarov v jednotlivých posádkach.

Posádka Turčianský Svätý Martin – mužstvo 2. ročníku prezenční služby k 15. lednu 1940

Národnost	Počet	Náboženství	Počet
Slovenská	1 083	římskokatolické	900
Maďarská	2	řeckokatolické	30
Rusínská	9	evangelické a.v.	169
Česká	6	židovské	7
Židovská	7	jiné	1
Celkem	1 107	Celkem	1 107

SNA, f. KPR 1939-1945, šk. 51, MNO č.j. 151504 Dôv./15.odd.1940, Prehľad mužstva voj. útvarov v jednotlivých posádkach.

Podle mírového složení a dočasných počtů z 23. prosince 1939 zůstalo vtěleno do PÚV – velitelství s pomocnou rotou – 83 mužů, MPO rota – 125 mužů, tanková rota – 131 mužů, KPÚV rota – 104 mužů, náhradní rota – 16 mužů; do PKPÚV- velitelství s pomocnou rotou – 10 mužů, roty KPÚV – po 100 mužích, náhradní rota byla společná s PÚV.³⁸ Čáni požádal 5. ledna 1940 HVV o navýšení stanoveného počtu pomocné roty (z 83 mužů na 107 mužů) z důvodu, aby zvládla všechny úkony velitelství PÚV, jinak by byl ohrožen chod technických dílen pluku. Zároveň požadoval upravit i organizaci všech setnin KPÚV jednotně na 104 muže pro každou rotu KPÚV.³⁹ Velitel RJ pplk. Turanec tento požadavek odmítl z důvodu, že rozdělení nováčků do kontingentů již bylo provedeno a doporučil, aby setniny sloučily v četách mužstvo výcvikově do vyššího počtu, čímž by se materiálním ulehčením technické správě ušetřilo na práci. Turanec také uvedl, že setniny KPÚV budou muset vystačit se současným stavem, teprve v budoucnu bude jejich organizace řešena ve všeobecné organizaci RJ.⁴⁰ K 12. lednu 1940 tak činil systemizovaný počet osob v PÚV celkem 53 důstojníků, 37 rotmistřů, 55 dělesloužících a 900 příslušníků mužstva;⁴¹ skuteč-

³⁸ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 6, fasc. 7-6-6, MNO-HVV č.j. 24964 Taj./1.odd.1939, Mírové složení a dočasné počty – vydanie. - PÚV vykazoval ke dni 15. ledna 1940 v záloze 60 důstojníků a 1360 příslušníků mužstva I. zálohy. VHA, f. MNO, Tajné, 1940, šk. 5, MNO-HVV č.j. 135048 Taj.dopl.1940.

³⁹ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 1, fasc. 2-4-1, MNO-HVV č.j. 135019 Taj./jazz.1939.

⁴⁰ VHA, f. MNO, Tajné, šk. 6, MNO-HVV č.j. 135045 Taj./jazz.1940.

⁴¹ K tomu nutno připočítat 2 místa důstojníků, 1 místo dělesloužícího a 1 místo ve stavu mužstva na stav rámcové 3. tankové roty.

ný stav činil 30 důstojníků (z nichž pplk. zdrav. Maximilian Neufeld byl na dovolené s čekáním), 24 rotmistřů, 12 dělesloužících (z nichž 2 byli v praktickém kurzu) a 932 mužů.⁴² V únoru 1940 již činil úhrn prezenčního počtu PÚV celkem 35 důstojníků, 23 rotmistřů a 941 příslušníků mužstva (14 dělesloužících, 134 poddůstojníků, 793 vojáků).⁴³

Inspektor branné moci gen. II. tř. Alexander Čunderlík rozhodl 19. ledna 1940 z důvodu, aby PÚV nezůstal bez inteligentního dorostu pro funkce nižších velitelů, o přemístění aspirantů od pěších, jezdeckých a dělostřeleckých útvarů. Každá divize tak měla určit po ukončení výcviku jednotlivce vždy 3 aspiranty-nováčky (celkem tak 9 aspirantů), které pěší pluky měly odeslat přímo k PÚV. V první řadě se určovali absolventi nebo frekventanti techniky, či absolventi průmyslových škol, při jejich nedostatku mohli být určeni i aspiranti, kteří měli technické znalosti a měli civilní řídičský průkaz.⁴⁴ Čunderlík reagoval na požadavek Čániho, že PÚV každý rok dostal aspiranty po absolvování školy na důstojníky pěchoty v záloze od jiných útvarů, ale ve výcvikovém roce 1940 nebudou zřízeny zvláštní školy pro důstojníky pěchoty v záloze a PÚV tak zůstane bez důstojnického dorostu. Čáni požadoval důstojnický dorost od jiných útvarů, aby si ho mohl u PÚV od počátku cvičit s ohledem na specifčnost výcviku u této speciální zbraně. Přednosta všeobecného odboru pplk. Turanec však nařídil 10. února (se souhlasem Čunderlíka a velitele pěchoty) na nálehavou žádost Čániho, který se odvolával na nedostatek vycvičených záložních důstojníků, aby kvóta aspirantů-nováčků pro PÚV byla zvýšena na 6 aspirantů od každé divize (celkem tak 18 aspirantů).⁴⁵

PÚV posiloval svůj důstojnický sbor. K tomu Čáni využil přítomnost Čatloše v Turčianském Sv. Martině, který zde zahájil jeden z aplikačních kurzů pro důstojníky v záloze, aby mu osobně odevzdal seznam důstojníků, které si sám vybral z jiných útvarů k doplnění početního stavu důstojníků PÚV, a nabídl za ně i náhradu.⁴⁶ Proto byl dnem 15. listopadu 1939 přemístěn od PÚV k Pěšimu pluku 4 por. pěch. Ondrej Toth⁴⁷ a dnem 15. prosince 1939 k Vojenské akademii v Banské Bystrici rot. hosp. Ján Kuchta,⁴⁸ ale dnem 30. listopadu 1939 byli naopak k PÚV přemístěni por. pěch. Cyril Kuchta od Pěšího pluku 1, por. pěch. Martin Ďuriš-Rubánsky od Pěšího pluku 4 a por. jezd. Jozef Nižňanský od JPO III⁴⁹ a dále por. pěch. Rudolf Harvánek od Pěšího pluku 2.⁵⁰

Dnem 1. listopadu 1939 byli přeloženi ze skupiny důstojníků jezdeckta do skupiny důstojníků pěchoty por. jezd. Ľudovít Demčák a Jozef Nižňanský,⁵¹ dnem 1. prosince přeložen do skupiny rotmistřů hospodářské služby dôst. zást. jezd. Julius Hampl.⁵² a dnem

⁴² VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 1, fasc. 2-6-1, MNO-HVV č.j. 135042 Taj./jz.1940.

⁴³ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 1, fasc. 2-19-1, MNO č.j. 135272 Taj./dopl.1940.

⁴⁴ VHA, f. MNO, Důvěrné, šk. 30, MNO 150850 Dův./jz.1940.

⁴⁵ VHA, f. HVV, Obyčejné, 1940, šk. 128, MNO (HVV) č.j. 192802/15.odd.1940.

⁴⁶ VHA, f. HVV, 1939, Důvěrné, šk. 81, MNO (HVV) č.j. 212346 Dův./osob.1939.

⁴⁷ *Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 9, s. 4; VHA, f. HVV, Důvěrné, 1939, šk. 77, MNO (HVV) č.j. 211702 Dův./1.os.odd.1939.

⁴⁸ *Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 11, s. 4; *Důvěrný vestník MNO*, 1940, roč. 1, č. 1, s. 9.

⁴⁹ *Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 9, s. 5. – Nižňanský byl však následně přeložen do skupiny důstojníků jezdeckta a dnem 15. prosince 1939 přemístěn zpět k JPO III. *Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 11, s. 5.

⁵⁰ *Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 10, s. 3. – K PÚV měl být přemístěn dnem 30. listopadu 1939 od Pěšího pluku 2 por. pěch. Karol Rydlo (*Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 10, s. 3.), ale toto přemístění bylo zrušeno, takže k jeho uveřejněnému přemístění od PÚV k Pěšimu pluku 8 dnem 31. prosince 1939 nemohlo prakticky dojít (*Osobný vestník MNO*, 1940, roč. 2, č. 1, s. 10).

⁵¹ *Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 10, s. 4.

⁵² *Vestník osobný MNO*, 1939, roč. 1, č. 11, s. 5.

1. ledna 1940 rot. pěch. Peter Klenovič.⁵³ Od 1. ledna 1940 byli ve skupině důstojníků pěchoty povýšeni na nadporučíky por. pěch. Jozef Bevelaqua, Belo Boššányi, Ľudovít Demčák, Martin Ďuriš-Rubánsky, Rudolf Harvánek, Ján Hurtečák, Štefan Lupták a Štefan Vančo,⁵⁴ ve skupině důstojníků hospodářské služby na nadporučíka por. hosp. Anton Brodský⁵⁵ a za poručíka početní služby byl jmenován dôst. zást. poč. s odb. zk. Karol Schlosser.⁵⁶ Dále byli dnem 1. ledna 1940 přeloženi do skupiny důstojníků jezdeckta z povolání por. jezd. v zál. Juraj Červenák,⁵⁷ dnem 1. února 1940 do skupiny důstojníků pěchoty z povolání por. pěch. v zál. Imrich Cisár a Ondrej Galuščák⁵⁸ a dnem 15. února 1940 por. pěch. v zál. Karol Adamec a por. pěch. v zál. Jozef Voško.⁵⁹

PÚV měl pouze jednoho zbrojíře (sic!), i když bylo systemizováno 5 zbrojířů a 2 děl-mistři, a v činné službě se nalézalo 50 kanonů 3,7 cm vz. 34 (vz. 37) a 72 lehkých a těžkých kulometů a v augmentačním skladě dalších 110 kanonů 3,7 cm vz. 34 (vz. 37) a 193 lehkých a těžkých kulometů.⁶⁰ Zbrojní důstojník pluku por. tech. zbroj. František Pacelt ve své funkci ještě zastával funkci velitele technických dílen útvaru, technického hospodáře a chemického důstojníka. Velitel pluku byl tak nucen pro velitelské funkce využívat služeb především aktivovaných aspirantů jako velitelů čet: por. pěch. Karol Adamec (velitel čety), por. pěch. Cyril Bednár (velitel čety a materiální důstojník), por. pěch. Dezider Bohúň (řadový důstojník, způsobilý pro funkci pobočníka a zpravodajského důstojníka), por. pěch. Michal Cambel (velitel čety), por. pěch. Imrich Cisár (velitel čety), por. pěch. Juraj Červenák (velitel čety), por. pěch. Jozef Fil (velitel čety), por. pěch. Štefan Formender (velitel čety), por. pěch. Ondrej Galuščák (velitel čety), por. pěch. Ján Herha (velitel čety a materiální důstojník) a por. pěch. Pavel Švarc (velitel čety a materiální důstojník).⁶¹

Výcvik a výchova příslušníků útočné vozby

Při kladení základů slovenské branné moci vyzdvihl Čatloš, že celý národ se dívá na svou armádu jako na nejvýraznější projev státní suverenity a na zabezpečení mírového a svobodného rozvoje celého slovenského života. Úkolem velitelského sboru se tak stalo armádu vychovávat a vést v tom duchu, aby se bez výhrad a politického přibarvování stala disciplinovaným a poslušným tělesem slovenské vlády vyšlé z vůle národa. Čatloš zdůrazňoval, že je třeba kladné a dobré zkušenosti bývalé armády (myšleno československé armády – pozn. O. P.) upotřebit při budování slovenské armády a odstranit a vyhubit škodlivé jevy, které se v armádě rozmohly (nekázeň, neuposlechnutí rozkazů, osobní prospěchářství, protekce, nevojenské vystupování, nenošení vojenského stejnokroje, alkoholismus, neúcta velitelského sboru navzájem), Čatloš zdůraznil, že je nutné použít všechny prostředky a způsoby k tomu, aby vlastenecký a křesťanský duch a dobrá nálada zavládla a opanovala natrvalo všechny příslušníky armády.⁶² Velký důraz se proto kladl na mravní, národní,

⁵³ *Osobný vestník MNO*, 1940, roč. 2, č. 2, s. 15. – Klenovič byl byl přemístěn dnem 15. března 1940 k MNO. *Důvěrný vestník MNO*, 1940, roč. 1, č. 1, s. 9.

⁵⁴ *Osobný vestník MNO*, 1940, roč. 2, č. 1, s. 2.

⁵⁵ Tamže, s. 3.

⁵⁶ Tamže, s. 4.

⁵⁷ *Důvěrný vestník MNO*, 1940, roč. 1, č. 1, s. 16.

⁵⁸ Tamže, s. 15-16.

⁵⁹ Tamže, s. 16.

⁶⁰ VHA, f. MNO, Důvěrné, šk.30, MNO 154126 Dôv.I/4.odd.1940.

⁶¹ VHA, f. MNO, Důvěrné, šk. 30, MNO 155625 Dôv./H.1940.

⁶² VHA, f. MNO-Prezidium, sg. 1168, MNO-HVV č.j. 23844 Dôv./3.odd.1939.

náboženskou, osvětovou a tělesnou výchovu, která se stala organickou součástí vojenské služby a dostala vznešený cíl: do všech složek armády zavést železnou a uvědomělou disciplínu, vypěstovat národní hrdost, lásku k vlasti a slovenskému národu na nejvyšší stupeň, vypěstovat v nejvyšší míře smysl pro úctu a oddanost představeným, nepřipustit kritizování, politizování a náboženskou nesnášenlivost a vojáka duševně přerodit tak, aby se cítil nerozlučnou částí celku armádního celku, který je poslán plnit nejvznešenější úlohu: ubránit celistvost státu a svobodu národa.⁶³

Výcvikové směrnice na rok 1940, vydané HVV 21. prosince 1939, uváděly, že boj klade na každého vojáka požadavky vystupňované na nejvyšší míru, každý voják musí vydržet napětí boje a překonat slabost, kterou v něm probouzí pud sebezáchovy, musí mít duši zocelenou citem povinnosti, obětavosti, vlastenectví a smysl pro čest. Mravní síla se projevuje disciplínou a vědomím povinnosti každého jednotlivce i celých jednotek a právě mravní síly vždy rozhodují o výsledku boje, neboť vítězí ti, kteří vytrvají. Jednotky nejsou přemoženy, když utrpěly ztráty, ale když poklesly na duchu a samy se pokládají za přemožené. Výcvikové směrnice dále usoudily, že bez ohledu na slovenskou samozřejmost, je nutné ve slovenské armádě ve zvýšené míře pěstovat i náboženské věci, neboť náboženská výchova a zanícenost dělá bojovníka fanatickým, nepřemožitelným a spolehlivým. Mravní, národní a osvětové výchově se měl věnovat řadový důstojnický sbor v podobě přednášek, zvláštní náboženskou výchovu měli provádět vojenští duchovní podle svých zvláštních programů. Na ty však nakonec přešlo i provádění přednášek mravní výchovy, pro posádku Turčianský Sv. Martin byl určen katolický duchovní npor. duch. Šimon Záhora a evangelický duchovní npor. duch. Sámuel Sirotko, resp. příprava přednášek, které následně provedli řadoví důstojníci (stanoveno, že pro posádku Turčianský Sv. Martin přednášku připraví katolická duchovní správa přiřčená k Pešímu pluku 5 v Nitře, tzn. stot. duch. Dezider Kišš).⁶⁴

Výcvikové směrnice HVV (PÚV vydal vlastní směrnice pro výcvik 2. ledna 1940) k výcviku ve zbraní stanovily: útočná vozba přizpůsobí svůj výcvik zásadám vytyčených v těchto směrnících pro pěchotu, výcviku ve střelbě z kanonu tanku musí předcházet dokonalý střelecký výcvik.⁶⁵ Polní ostrá střelba byla stanovena pro I. prapor PÚV na období 15. – 30. červen 1940 ve výcvikovém táboře Lešť (Oremov Laz), pro II. prapor PÚV v období 24. červenec – 15. srpen 1940 v prostoru Porubka u Kamenice nad Cirochou.⁶⁶ Spolupráce ÚV s jinými zbraněmi se měla provádět podle zvláštních rozkazů a při nácviu spolupráce útvarů s útočnou vozbou byly útvary povinny využít přítomnosti útočné vozby na ostré střelbě. Došlo k rozdělení výcvikového období zrychleného výcviku, což pro ÚV znamenalo provést v lednu až březnu 1940 základní pěší výcvik a odborný výcvik jednotlivce a výcvik specialistů, v dubnu až červnu 1940 mělo dojít k prohlubování a k pokračování

⁶³ K otázkám výchovné práce ve slovenské armádě v období 1939-1940 srov. ŠUMICHRASŤ, Peter. Výchovná práca v slovenskej armáde v zázemí v rokoch 1939 – 1944. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 2, s. 26-35. ISSN 1335-3314.

⁶⁴ PEJS, Oldřich. Duchovní správa ve slovenské armádě 1939 – 1945. In *Historie a vojenství*, 1995, roč. 44, č. 2, s. 80. ISSN 0018-2583; VHA, f. VV2, šk. 14, Důverný rozkaz 2. divízie, č. 18, čl. B-74.

⁶⁵ PÚV měl provést ostré střelby ve výcvikovém prostoru Lešť ve dnech 27. srpna až 5. září 1939. Na telegrafickou depeši MNO (HVV) byla ostrá střelba po vystřelení 216 ran OPGN vz. 34 z důvodu mimořádných opatření přerušena. VHA, f. HVV, Důverné, 1939, šk. 35, MNO (HVV) č.j. 206391 Dôv./zbroj.1939.

⁶⁶ VHA, f. MNO, Důverné, šk. 36, MNO č.j. 158310/17.dôv.1940.

v základním pěším výcviku a odborném výcviku jednotlivce a ke zdokonalování výcviku specialistů, v červenci až do poloviny srpna měl být prováděn výcvik družstva, od poloviny srpna do poloviny září výcvik čety a roty.⁶⁷

Aktuálním problémem slovenské armády se stala výchova a výcvik důstojnického sboru a příprava nižších důstojníků zbraní a služeb v záloze a tento systém výcviku a výchovy ve vojenských školách byl doplněn o řadu vojenských kurzů.⁶⁸ V Banské Bystrici se ve školním roce 1939 zúčastnilo školy na důstojníky pěchoty v záloze (velitel školy stot. pěch. František Vepřek) 507 aspirantů, z toho 16 vtělených k PÚV a 10 k PKPÚV.⁶⁹ Po polském tažení se rozběhly spolu s reorganizací slovenské armády nejprve aplikační kurzy různého typu. V Turčianském Sv. Martině byl 9. října zahájen aplikační kurz pro důstojníky pěchoty v záloze, jemuž velel pplk. pěch. Ján Imro. Kurz navštěvovalo 246 důstojníků a 87 aspirantů.⁷⁰ Velitel PKPÚV Kamir zřídil ve dnech 12. – 26. října kurz pro motorizované kanonové jednotky za účelem zdokonalení praktických vědomostí gážístů a poddůstojníků PKPÚV.⁷¹ Náčelník štábu HVV mjr. gšt. Emil Novotný centrálně nařídil 24. října konání dalších kurzů v armádě. Pro nováčky se měly konat ve dnech 3. listopadu – 16. prosince instruktorské kurzy u útvarů. Plk. pěch. Eduard Lifka měl organizovat kurzy pro důstojníky pěchoty, pplk. děl. Jozef Turanec pro důstojníky dělostřelectva a mjr. jezd. Štefan Horský pro důstojníky jezdeckta s tím, že důstojníci ostatních stavovských skupin se zařadili do kurzů pěchoty. Mělo se jednat o aplikační kurzy nižších aktivních důstojníků (por. až npor., ze stot. ti, kteří se nezúčastnili velitelských kurzů v Tatrách během mimořádných opatření) ve dnech 2. – 16. listopadu, dále o aplikační kurzy pro nižší aktivované a reaktivované důstojníky (por. až stot.) jako zdokonalovací kurzy ve dnech 20. listopadu – 16. prosince a aplikační kurzy pro důstojníky v záloze, kteří z jakýchkoliv důvodů nenastoupili vojenskou činnou službu v době mimořádných opatření, ve dnech 6. – 20. listopadu.⁷² V době probíhající reorganizace slovenské armády však odvelení důstojníků od útvarů vytvářelo napětí ve výkonu služby a muselo tak dojít ke sloučení kurzů pro nižší aktivní, aktivované a reaktivované důstojníky do jednoho společného kurzu ve dnech 13. listopadu – 20. prosince, přičemž z aktivních důstojníků by se kurzu zúčastnili pouze ti, které mohly útvary při reorganizaci armády a pořádání kurzů postrádat.⁷³ Zároveň v rámci pěchoty se umožnilo PÚV konat tento kurz samostatně. Aplikační kurzy pro důstojníky v záloze se rozdělily do dvou turnusů (13. – 27.

⁶⁷ VHA, f. MNO, Dôverné, šk. 53, MNO-HVV č.j. 212692 Dôv./3.odd.výcv.1939, 150424 Dôv./3.odd.výcv.1940.

⁶⁸ Srov. BAKA, Igor. Vznik a výstavba slovenskej armády (marec 1939 – október 1940). In PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (eds.). *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami : Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov* 6. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove ; Universum, 2007, s. 221-222. ISBN 978-80-8068-669-7.

⁶⁹ VHA, f. HVV, Dôverné, 1939, šk. 55, MNO (HVV) č.j. 208353 Dôv./3.odd.1939.

⁷⁰ VHA, f. HVV, Dôverné, šk. 72, MNO (HVV) 210188 Dôv./pech.1939.

⁷¹ VHA, f. HVV, Dôverné, 1939, šk. 72, MNO (HVV) č.j. 210157 Dôv./3.odd.1939.

⁷² VHA, f. HVV, Dôverné, 1939, šk. 73, MNO (HVV) č.j. 210336 Dôv./3.výcv.1939, Kurzy v novembri a decembri 1939, všeobecné nariadenie pre složky MNO.

⁷³ Cílem kurzů bylo dát důstojníkům pevný a jednotný základ pro způsob vedení výcviku, prohloubit, rozšířit a usměrnit taktické uznanosti frekventantů teoreticky a prakticky s důrazem na rozkazovací a povelovou techniku. Zvláštní pozornost měla být věnována schopnosti velet četě, rotě případně praporu ze strany pořádku, disciplíny a výcviku, jakož i ze strany taktického a administrativního. VHA, f. HVV, Dôverné, 1939, šk. 176, MNO (HVV) č.j. 211028 Dôv./pech.1939, Aplikačné kurzy pre nižších akt. dôst. – zriadenie.

listopadu, 1. – 15. prosince), ale MNO povolilo kromě kurzu pěchoty, dělostřelectva a zdravotnictva uspořádat podle počtu frekventantů pouze jeden turnus.⁷⁴

Samostatný aplikační kurz pro důstojníky pěchoty z PÚV-KPÚV, jehož velitelem byl Čáni, proběhl v Turčianském Sv. Martině, do kurzu z PÚV-KPÚV bylo přijato 22 frekventantů důstojníků a 23 frekventantů aspirantů,⁷⁵ od 20. února 1940 měl být zřízen poddůstojnický kurz ÚV pro II. prapor (kanonový) a od 1. dubna 1940 pro I. prapor (tankové roty a rota MPO) po ukončení výcviku jednotlivce. K tomu vydal gen. Čunderlík jako zástupce hlavního vojenského velitele 8. února 1940 směrnice pro výcvik v poddůstojnických kurzech pěchoty na rok 1940, cílem výcviku a školení byla příprava na válku, rozvinutí pozorovacích schopností, správného úsudku a vojenského vystupování.⁷⁶

U PÚV probíhal od 2. listopadu 1939 do 31. ledna 1940 kurz ÚV a velitel autovojska HVV pplk. děl. Ján Krenčej schválil vykonání řídičských zkoušek na běžných typech motorových vozidel I. až IV. kategorie, na pásových vozidlech měly být zkoušky provedeny později. Vzhledem k tomu, že u PÚV se nalézal dostatek automobilových odborníků a byla zde tak zaručena potřebná úroveň zkoušek a zajištěn dobrý výsledek kurzu, bylo rozhodnuto, že příslušníci PÚV budou cvičeni na řidiče motorových vozidel ve vlastních kurzech.⁷⁷ Výcvik řidičů byl u PÚV zahájen 1. února 1940, k čemuž PÚV požadoval přidělit cvičná vozidla, aby nebyl nucen při výcviku použít vozidel novějších typů, jejichž životnost se následkem intenzivního provozu snižovala. Velitel RJ pplk. Turanec požadavku vyhověl a PÚV obdržel cvičná vozidla od autovojska.⁷⁸

Ve slovenské armádě však probíhaly i další speciální kurzy, kde se očekávala i účast příslušníků PÚV. U Telegrafního praporu 1 v Turčianském Sv. Martině byl organizován od 22. ledna do 20. března 1940 spojovací kurz pro aspiranty pěchoty, jezdeckta a dělostřelectva s cílem vycvičit cvičitele pro spojovací čety, kde by došlo k zácviku nastoupivších nováčků.⁷⁹ Od PÚV se kurzu účastnili des. asp. Štefan Fogelton a des. asp. Ladislav Janík. V kurzu došlo k náznaku vzpoury neuposlechnutím rozkazu skupinou cca 40 aspirantů (Tiso účastníkům 4. října 1940 udělil milost), takže kurz byl ukončen 11. března 1940. Aspiranti měli také projít výcvikem pro šifrovací a dešifrovací službu, ale vzhledem k ukončení spojovacího kurzu, byl šifrovací kurz zrušen.⁸⁰ Kurzu pro rotmistry početní služby v Bratislavě (velitel kurzu stot. dopl. Karel Šárka) se v termínu od 8. ledna do 2. března od PÚV zúčastnil svob. dsl. Štefan Petro.⁸¹ Kurz řemeslníků v Trenčíně (velitel kurzu npor. tech. zbroj. Mikuláš Kollár), který měl vycvičit řemeslníky (elektromontéry, svářeče, klempíře, gumaře) těch útvarů, jež mají vlastní dílny pro opravu automobilního materiálu, úspěšně absolvovalo v termínu od 1. března do 15. dubna 9 vojáků od PÚV.⁸² Trubači slovenské

⁷⁴ VHA, f. HVV, Důvěrné, 1939, šk. 75, MNO (HVV) č.j. 210838 Dôv./3.výcv.1939, Kurzy v novembri a decembri 1939 pre dôst., dodatok.

⁷⁵ VHA, f. MNO, Důvěrné, šk. 57, MNO č.j. 151161 Dôv.-I/1.1940.

⁷⁶ VHA, f. MNO, Důvěrné, šk. 57, MNO č.j. 151209 Dôv./17.1940.

⁷⁷ VHA, f. MNO, Důvěrné, šk. 57, MNO č.j. 150464 Dôv./aut.1940.

⁷⁸ VHA, f. MNO, Důvěrné, šk. 30, MNO č.j. 150499 Dôv./aut.1940, č.j. MNO 150813 Dôv./jazz. 1940.

⁷⁹ VHA, f. MNO, Důvěrné, šk. 57, MNO-HVV č.j. 150477 Dôv./tel.1940.

⁸⁰ VHA, f. MNO, Důvěrné, šk. 57, MNO č.j. 151332 Dôv.-II/9.1940.

⁸¹ VHA, f. HVV, Obyčejné, 1939, šk. 117, MNO (HVV) č.j. 114892/dop.1939.

⁸² VHA, f. HVV, Obyčejné, 1940, šk. 128, MNO (HVV) č.j. 192465/7.1940; šk. 135, MNO (HVV) č.j. 198958/7.1940.

armády se měli soustředit 1. března 1940 u Pěšího pluku 4 (kasárna v Pezinku), kde probíhal 14-denní trubačský kurz (velitel kurzu por. pěch. Teodor Hirner), při kterém se měli naučit nové slovenské signály polnicí. PÚV odesílalo do kurzu jednoho plukovního a dva praporeční trubače.⁸³ Lyžařského kurzu 2. divize ve Smrekovici, který skončil 23. února, se od PÚV účastnili por. pěch. Leopold Ďurana a rtk. pěch. Jozef Hudek. Čáni si však stěžoval, že nezbytně potřebuje frekventanty kurzu kvůli intenzivnímu výcviku u PÚV a lyžařský výcvik je pro příslušníky PÚV bezúčelný. Turanec proto nařídil, aby příslušníci PÚV byli ihned odesláni zpět k útvaru.⁸⁴

Nesmíme však ani zapomínat na výuku na vojenských školách. Vysoká vojenská škola se sídlem v Bratislavě, která byla zřízena 15. ledna 1940 s odděleními pro důstojníky generálního štábu a pro důstojníky intendanstva v tříletém studiu,⁸⁵ zahájila činnost 15. února 1940. Pro předměty pro rychlé jednotky byli určeni jako šéf mjr. gšt. Ján Krnáč a jako mimořádní profesori mjr. jezd. Ján Veselý, mjr. jezd. Ján Malár, mjr. pěch. Štefan Čáni, mjr. pěch. Martin Palkovič a stot. jezd. Tibor Dualský.⁸⁶ Pro Vojenskou akademii se sídlem v Banské Bystrici, která zahájila činnost 15. listopadu 1939,⁸⁷ obdržel velitel PÚV povolení, aby v rámci vojenského výcviku v zimním období vykonal informativní přednášku o prostředcích útočné vozby a následně o taktickém použití útočné vozby a obraně proti ní.⁸⁸ Do Vojenské akademie v Banské Bystrici nastoupilo ve školním roce 1939/40 celkem 125 akademiků, mezi vojenské akademiky byli přijati pro pěchotu i svob. asp. Pavel Chlebuš a svob. asp. Dominik Miartuš z PÚV a svob. asp. Gejza Vagner z PKPÚV a pro letectvo svob. asp. Viliam Gábriš z PKPÚV.⁸⁹

Na cestě k vyššímu svazku?

Motorizace a mechanizace vojsk se stala synonymem pro výstavbu armád ve 30. letech 20. století v Evropě, která však vyžadovala značné finanční prostředky zatěžující příslušný státní rozpočet. Motorizované, motomechanizované či mechanizované svazky předpokládaly vyváženou strukturu (tanky, dělostřelectvo, pěchota, průzkumná jednotka, technické a týlové zabezpečení), tzn. jednotky pohybující se shodnou rychlostí a se stejnou průchodivostí terénu. Stručně řečeno, mělo jít o rychlé svazky dostatečně dotované tanky, které palbou podporuje dělostřelectvo a zabezpečuje pěchota. Motorizace armád tou dobou však nepokročila natolik, aby tato moderní představa nabyla reálných podob. Východiskem z nouze se tak mohly stát jezdecko-mechanizované svazky, kde koně jako přepravní prostředek měly svým manévrovacím stylem blízko tehdejšími slabými tankovými jednotkám. Spojení tankových a jezdeckých jednotek do společného svazku se jevilo jako adekvátní řešení v konkrétní situaci. Tuto cestu zvolila i bývalá československá armáda,

⁸³ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 15, fasc. 18-8-15, MNO č.j. 194199/17.1940, Trubačský kurz slovenskej armády – zriadenie.

⁸⁴ VHA, f. HVV, Obyčejné, 1940, šk. 128, MNO (HVV) č.j. 192793/I.1940.

⁸⁵ *Vecný vestník MNO*, roč. 1940, č. 1, čl. 2.

⁸⁶ SNA, f. KPR 1939-1945, šk. 51, KPR č.j. 174/voj.odd.1940.

⁸⁷ VHA, f. HVV, Dôverné, 1939, šk. 71, MNO (HVV) č.j. 209907 Dôv./3.výcv.1939.

⁸⁸ VHA, f. MNO, Dôverné, šk. 53, MNO č.j. 151860/III.Dôv.1940, 155515/III.Dôv.1940.

⁸⁹ VHA, f. HVV, Dôverné, 1939, šk. 70, MNO (HVV) č.j. 209878 Dôv./3.výcv.1939, Vojenská akademia, prijatie uchádzačov a prijímacie zkúšky; šk. 81, MNO (HVV) č.j. 212364 Dôv./ref.voj.ak.1939, Soznam voj. akademikov prijatých do VA.

když se v prosinci 1936 objevil návrh rychlé vyšší jednotky, složené z jezdeckta, cyklistů, motorizované pěchoty a tanků a od roku 1937 došlo k budování rychlých divizí. Jejich nehomogenní organizační struktura o nestejně výkonnosti jednotlivých prvků ztrácela však při větších přesunech soudržnost a vyhovovala tak pouze za určitých bojových situací a pro určitý bojový cíl.⁹⁰

Ve slovenské armádě došlo v dubnu 1939 k improvizovanému náznaku zřízení rychlé jezdecké brigády, označené jako „Rychlá brigáda“, kterou měly tvořit dva jezdecké pluky, cyklistický prapor, PÚV a dělostřelecký pluk. Naznačený krok měl jepiči život. Od mjr. jezd. Štefana Horského, velitele JPO II, se dozvídáme, že bývalý velitel jezdeckta až do svého odchodu z MNO (Horský tak míní sám sebe) sledoval systémem oddílovým, aby jezdecký oddíl byl způsobilý přeměnit se na jezdecký pluk.⁹¹ Po skončení polského tažení se zvýšil velitelský aparát v důsledku aktivování aplikačních kursů, proto mohl (Horský – pozn. O. P.) předložit iniciativní návrh na zřízení RJ, v jejímž rámci by jezdeckto mělo lepší možnost postupně se zorganizovat na stupeň pluk. Čatloš sledoval stejný cíl, když souhlasil se zřízením RJ.⁹² V předběžné organizaci MNO a HVV z 6. listopadu se proto v rámci HVV a jeho všeobecného odboru (přednosta pplk. děl. Jozef Turanec), kam byla včleněna agenda dřívějšího správního odboru, objevila jako nová složka „*Rýchla jednotka*“ (za velitele předběžně navržen Turanec).⁹³

Velení RJ se proto 9. prosince 1939 ujal pplk. děl. Jozef Turanec. RJ byla organizována 12. prosince jako „*Rýchla jednotka*“ při MNO a jejími útvary se staly: JPO I (SV Bratislava, velitel mjr. jezd. Ján Veselý), JPO II (SV Nitra, velitel mjr. jezd. Štefan Horský), JPO III (SV Michalovce, velitel mjr. jezd. Ján Malár), PÚV (SV Turčianský Svätý Martin, velitel mjr. pěch. Štefan Čáni), Cyklistický prapor (SV Turčianský Svätý Martin, velitel mjr. pěch. Martin Palkovič), referentem jezdeckta RJ se stal stot. jezd. Hynek (Ignác) Korvas, který byl dnem 1. ledna 1940 jako důstojník české národnosti propuštěn do Protektorátu Čechy a Morava a na jeho místo nastoupil dne 20. prosince 1939 stot. jezd. Tibor Dualský, přidělený k RJ od JPO I.⁹⁴

⁸³ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 15, fasc. 18-8-15, MNO č.j. 194199/17.1940, Trubačský kurz slovenskej armády – zriadenie.

⁸⁴ VHA, f. HVV, Obyčajné, 1940, šk. 128, MNO (HVV) č.j. 192793/I.1940.

⁸⁵ Vecný vestník MNO, roč. 1940, č. 1, čl. 2.

⁸⁶ SNA, f. KPR 1939-1945, šk. 51, KPR č.j. 174/voj.odd.1940.

⁸⁷ VHA, f. HVV, Dôverné, 1939, šk. 71, MNO (HVV) č.j. 209907 Dôv./3.výcv.1939.

⁸⁸ VHA, f. MNO, Dôverné, šk. 53, MNO č.j. 151860/III.Dôv.1940, 155515/III.Dôv.1940.

⁸⁹ VHA, f. HVV, Dôverné, 1939, šk. 70, MNO (HVV) č.j. 209878 Dôv./3.výcv.1939, Vojenská akademia, prijatie uchádzačov a prijímacie zkúšky; šk. 81, MNO (HVV) č.j. 212364 Dôv./ref.voj.ak.1939, Soznam voj. akademikov prijatých do VA.

⁹⁰ STRAKA, Karel. *Československá armáda, pilíř obrany státu z let 1932 – 1939*. Praha : Ministerstvo obrany ČR, 2007, s. 88. ISBN 978-80-7278-376-2.

⁹¹ Velitelství jezdeckta u HVV bylo zrušeno 15. srpna 1939, zde zůstal jen referát vojenských převzvědných oddílů, který vedl stot. jezd. Hynek (Ignác) Korvas. Dosavadní jezdecké korouhve byly přejmenovány na jezdecké převzvědné oddíly.

⁹² VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 1, fasc. 2-8-1, MNO 135060 Taj./jazd.1940.

⁹³ VHA, f. MNO-Prezidium, Dôverné, šk. 1, MNO 211186/1.org.1939.

⁹⁴ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 83, fasc. 39-21-83, a.j. 55-59-2, Kroniky, MNO, Rýchla jednotka, 26. januára 1940.

V mírové organizaci slovenské armády z 10. ledna 1940 jsou evidovány pod velitelstvím RJ (zde vedeno jako Velitelství rychlých zbraní) pod velením mjr. pěch. Martina Palkoviče: v Turčianském Svätém Martině PÚV (velitel mjr. pěch. Štefan Čáni), PKPÚV (npor. pěch. Emil Krokavec) a Cyklistický prapor (mjr. pěch. Robert Schneider), dále v Bratislavě JPO I (mjr. jezd. Ján Veselý), v Bratislavě a v Seredi JPO II (mjr. jezd. Štefan Horský) a v Humenném, Čemerném a Prešově JPO III (mjr. jezd. Ján Malár).⁹⁵ V rámci stanovení rozvrhu agendy a působnosti jednotlivých složek MNO (navenek vystupovalo MNO a HVV jako MNO) platné od 22. ledna 1940 hlavnímu vojenskému veliteli přímo podléhal I. (všeobecný) odbor, do jehož působnosti náležela I. skupina (A), v níž byl zařazen referát „*Rýchla jednotka*“ jako oddělení pod vedením přednosta mjr. Palkoviče, který byl zároveň referentem pěchoty. Palkovič z titulu této funkce provedl ve dnech 13. února – 23. února 1940 informativní prohlídku výcviku nováčků v některých útvech slovenské armády (Pěší pluk 4, Pěší pluk 5 a JPO I) za účasti příslušníka Německé vojenské mise (DHM) mjr. von Langsdorffa.⁹⁶ Palkovič byl oficiálně přemístěn od Cyklistického praporu k MNO dnem 1. února 1940.⁹⁷ JPO I až III jako útvary RJ podléhaly velitelsky a takticky přímo MNO, veliteli RJ, a jen oblastně příslušnému velitelství divize; po stránce intendantní služby byly podřízené příslušné divizní intendantci (podle oblastí) jako I. instanci a MNO jako II. instanci.⁹⁸

Přednosta dotčeného oddělení byl velitelem RJ, referentem a výkonným orgánem ve všech záležitostech týkajících se RJ. Náležela mu organizace cyklistických jednotek, jezdeckých přezvědných oddílů a útočné vozby v dohodě s I. oddělením generálního štábu a s příslušnými složkami MNO, dále spolupráce při zpracování služebních předpisů pro RJ a součinnost při vypracování mobilizačních směrnic pro RJ podle směrnic HVV, spolupráce při vypracování organizačních předpisů RJ, návrhy na ustanovení velitelů jednotlivých složek RJ, součinnost při rozložení a ubytování RJ, záležitosti týkající se výzbroje a výstroje RJ za součinnosti příslušných složek MNO, resp. spolupráce ve výstroji RJ, součinnost s automobilní službou při přidělování a doplňování automobilů a bicyklů a s remontní službou při přidělování a doplňování koní pro služby RJ, výcvik RJ podle směrnic HVV v dohodě s 3. oddělením generálního štábu a výběr důstojníků a rotmistřů složek RJ jako instruktorů v dohodě s osobní skupinou, vypracování cvičebních řádů a výcvikových směrnic pro RJ v dohodě s 3. oddělením generálního štábu, evidence gázistů RJ.⁹⁹

Použití RJ bylo nejpravděpodobnější v jižní části I. divize, kdy v případě válečného konfliktu s jižním sousedem se dalo očekávat jeho ofenzivní vystoupení proti Slovensku proti oblasti I. divize na směrech v pořadí důležitosti: Nové Zámky – Nitra, Dunajská Streda – Trnava, Dunajská Streda – Bratislava (Pezinok) a Nové Zámky – Zlaté Moravce. Šlo by tak o postup nepřítele především v údolí Nitry a Hronu. Nedal se však vyloučit i postup jižního souseda na východě státu, a proto sem směřoval i plán velitelského cvičení, neboť podle výcvikových směrnic na rok 1940 v rámci velitelského cvičení ve 4. týdnu měsíce června měla RJ provést po jednom taktickém a zároveň materiálním cvičení v terénu, předmět cvičení měl zvolit velitel RJ, délka cvičení měla činit 3 dny; pluky měly v měsíci

⁹⁵ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 1, fasc. 2-5-1, MNO 135023 Taj./1.odd.1940, Schematický prehľad mierovej organizácie slovenskej armády.

⁹⁶ VHA, f. MNO, Dôverné, šk. 36, MNO č.j. 153533 Dôv./2.odd.1940.

⁹⁷ *Osobný vestník MNO*, 1940, roč. 2, č. 1, s. 10.

⁹⁸ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 33, fasc. 26-29-33, MNO-HVV č.j. 151088 Dôv./19.1940.

⁹⁹ VÚA-VHA, f. Sbirka, šk. 62, fasc. 36-3-62, Rozvrh agendy a pôsobnosť jednotlivých složiek Ministerstva národnej obrany platná od 22. januára 1940.

květnu provést po jednom velitelském cvičení v terénu se současným řešením materiálních otázek, předmět cvičení měl určit velitel RJ. Dalo by se tak předpokládat, že hlavní náplní výcviku RJ se musí stát procvičování rychlého a organizovaného soustředění po dalekém přesunu a rychlé přípravy k boji a nácvik následného útoku či protiútku do boku nepřítelů a přechodu k další ofenzivní činnosti.

Výstavba, složení a úkoly RJ se staly předmětem úvah na Vysoké vojenské škole, o čemž svědčí studijní materiál „*Rychlá jednotka – vojnové slozenie*“ z 23. února 1940, který zachoval již klasické složení RJ z jezdecké skupiny (jezdecko, cyklisté, hipodělostřelectvo) a z motomechanizované skupiny (ÚV, MPO, motorizované dělostřelectvo),¹⁰⁰ kde výrazně chyběla motorizovaná pěchota, ale také námětem velitelsko-takticko-materiálních cvičení v terénu jednotlivých útvarů RJ („*JPO na zvedách pred pešou divíziou*“, „*JPO ako bočný voj divízie*“, „*JPO v krytu*“, „*Tanky za ústupového boja rýchlej jednotky na širokom fronte*“, „*Cykl. prapor pri približovaní a zjednaní dotyku*“).¹⁰¹ Vyvrcholením mělo být, ale nebylo, neboť bylo zrušeno, velitelské cvičení RJ navržené náčelníkem štábu velitelství 3. divize mjr. gšt. Jánem Krnáčem jako řídicím cvičení do prostoru Hybe – Tatranská Polianka – Kežmarok – Poprad s ubytovacím prostorem jezdecké skupiny Ružomberok, motorizované skupiny Banská Bystrica a MPO Liptovský Sv. Mikuláš.¹⁰² Řekněme si však, o co by vlastně mělo jít při nasazení rychlých jednotek? Jejich operace v obraně nebo v útoku musí být provedena náhle a celou silou a její trvání musí být v několika dnech ukončeno. Tankové prapory a motorizované prapory podstatně zesilují bojovou a údernou hodnotu rychlých jednotek, rychlé jednotky stojí a padají s pojízdností svých vozidel, není tak možné, aby rychlá jednotka byla schopna zahájit bojovou činnost po přesunu na vzdálenost 100 km pouze některými motorizovanými jednotkami po 5 hodinách a po přesunu na vzdálenost 200 km po 9 – 11 hodinách a jako celek až po 36 hodinách. Můžeme si proto vůbec dovolit odpovědět kladně na otázku, zda by toho byly útvary RJ v uvažované podobě schopny, když funkční taktický svazek tohoto typu ve skutečnosti ve slovenské armádě neexistoval?

První rok slovenské útočné vozby lze označit jako rok konsolidační, který provázely nezbytné kroky s cílem uchovat schopnost jejího případného bojového nasazení, což symbolická účast na polském tažení nijak neprovedla. Pozice Čániho byla prakticky neotřesitelná, neboť si ho Čatloš cenil jako odborníka. Není tak možné v jeho případě hovořit o nějakých chaotických zásazích do citlivého vojenského organismu, které by způsobila nervozita z chování reálného protivníka - maďarského Honvédu. Slovenské útočné vozbě se podařilo v prvním roce její existence uchovat soudržnost a přechodem od praporu k pluku nabrat dech. Na 150 maďarských tančíků typu CV 3/33 a CV 3/35 italského původu vyzbrojených kulometry nepředstavovalo dosud hrozbu, již by se slovenští tankisté nedokázali s úspěchem postavit. Maďarsko však již setřásl omezení Trianonu a v maďarských tankových jednotkách se chleba začal lámat na rozhraní let 1939/40, kdy se slovenská útočná vozba, a potažmo útvary RJ slovenské armády, rozhodovaly, co dál. V této klíčové chvíli se ukázaly limity válečného Slovenska, které mu vystavily jednak dlouholeté soužití v rámci jednotného československého státu a jednotné československé armády, jednak chvatné osamostatnění pod německou kuratelou. Zatímco Maďaři disponovali výrobní základnou schopnou produkce vlastní či licencované tankové techniky, na Slovensku tato otázka nebyla na pořadu dne, neboť se zde daly využít jen omezené průmyslové kapacity jako důsledek jejich teritoriálního rozmístění v meziválečném Československu. Slovenským vojákům nezbylo nic jiného, než

¹⁰⁰ VHA, f. MNO, Tajné, šk. 7, MNO č.j. 135390 Taj./19.1940.

¹⁰¹ VHA, f. MNO, Důvěrné, šk. 36, MNO č.j. 154272 Dův./2.1940.

¹⁰² VHA, f. MNO, Tajné, šk. 5, MNO č.j. 135748 Taj./2.1940.

se spoléhat na německou pomoc, ke které se sami Němci z mezinárodněpolitických důvodů zavázali. Slovenské velení se proto v následujícím období logicky obrátilo do prostředí, které důvěrně znalo, a odkud se dala očekávat vstřícnost a podpora výzbrojních představ jeho tankistů, a to do českých zbrojovek. V nich však Němci již uplatnili svůj rozhodující vliv a čas rychle prokázal, jak liknavě se k vojenským potřebám svého spojení postavili a jak protěžovali jeho jižního souseda, neboť licence na tankovou techniku pro Maďary schvalovali vcelku bez zábran a dodávkám moderních středních tanků vlastní produkce pro maďarský Honvéd, o nichž si mohla slovenská armáda nechat jen zdát, překážky do cesty nekladli.¹⁰³ Nakonec Maďaři drželi v pomyslném šachu jak Slovensko, tak Rumunsko. Maďarský nástup v tankové výzbroji proto slovenská armáda již nedokázala zachytit a slovenská útočná vozba zůstala o pověstný krok zpět. V geopolitické sféře Německa jako klíčové mocnosti států Osy se nejednalo o nic překvapivého.

K zodpovězení se tak nabízí pouze otázka, jaký vliv měla německá vojenská doktrína, německý model výstavby tankových vojsk a samotná činnost DHM na Slovensku na chod slovenské útočné vozby ve sledovaném období jejího přechodu od praporu k pluku, zda zde také nepřevážil německý zájem příliš neposilovat slovenské vojenské ambice v evropském středovýchodním prostoru. Můžeme zaznamenat, že gen. Alexander Čunderlík jako armádní inspektor a genpor. Paul Otto jako šéf DHM provedli teprve ve dnech 29. května – 6. června 1940 prohlídku vojenských oddílů, vojenských zařízení a výcvikových táborů (navštívili celkem 13 posádkových velitelství, 1 budoucí posádkové velitelství, 3 výcvikové tábory a 1 sklad). Prohlídka Turčianského Sv. Martina vyústila v návrh vyslat cca na 14 dní k veliteli PÚV odborníka pro útočnou vozbu k odstranění zjištěných nedostatků.¹⁰⁴ Při poradě konané 9. července 1940, které se účastnili za slovenské MNO gen. Čunderlík a plk. Turanec a za německou DHM genpor. Otto a mjr. Kray, však bylo na základě žádosti šéfa DHM rozhodnuto, aby vedle Pěšího pluku 4 a Dělostřeleckého pluku 1 v Bratislavě, kde již k jejich zřízení došlo, se zřídily i u PÚV, ženijního pluku, JPO a telegrafního vojska vzorné roty (eskadrony) podle německého vzoru, přičemž ke každé takové jednotce by byl odvelen německý důstojník – odborník, který by byl nápomocen při organizaci a výcviku těchto setnin. Mjr. Čáni byl okamžitě ústně informován, že dostane následující den přiděleného jednoho německého důstojníka a má ihned zahájit výcvik. Turanec jednal neodkladně a nařídil obrátit se ohledně organizace a výcviku na DHM, aby byl pro každou zbraň určen německý důstojník – poradce, který dá slovenskému veliteli patřičné pokyny a vypracuje programy výcviku. Turanec však tímto krokem vlastně zahájil pouze přípravné práce na realizaci vzorných rot u vybraných jednotek s cílem vytvořit kádr vycvičených důstojníků a poddůstojníků pro budoucí všeobecný výcvik podle německého vzoru.¹⁰⁵ Nutno proto zaznamenat, že teprve ve dnech 17. – 18. července 1940 provedl obhlídku PÚV hauptmann Ludwig Hamann a navrhl zreorganizovat PÚV podle německého vzoru a za tím účelem považoval za žádoucí postavit výcvikovou rotu.¹⁰⁶ Neunikne pozornosti, že až následně 23. září 1940 byl k PÚV přidělen na dobu půl roku oberleutnant Peter Schwarzhaupt spolu se dvěma poddůstojníky za účelem řízení výcviku podle německého vzoru.¹⁰⁷ Vliv zástupců německé armády na výstavbu slovenské útočné vozby ve sledovaném období jejího přechodu od praporu k pluku tak nelze dokladovat, nijak se neprojevil.

¹⁰³ Slovenská ÚV obdržela od Němců v roce 1943 zanedbatelný počet středních tanků (5 kusů Panzerkampfwagen III Ausf. N) pro výcvikové účely v zápolí. Srov. UHRIN, Marian, Středné tanky slovenskej armády 1939-1945. In *Hobby Historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století*, roč. 2, 2011, č. 11, s. 14. ISSN 1804-2228.

¹⁰⁴ VHA, f. MNO, Důvěrné, 1940, šk. 1, MNO č.j. 158888/III.Dôv.1940.

¹⁰⁵ VHA, f. MNO, Důvěrné, 1940, šk. 20, MNO č.j. 159977/I.Dôv.1940.

¹⁰⁶ VÚA-VHA, Sbirka, šk. 62, fasc. 36-4-62, DHM č.j. 164/40.

¹⁰⁷ VHA, f. 53, šk. 59, 1940, Zprav., sg. 4 ½-4, PV Turčianský Sv. Martin č.j. 230/Dôv.1940.

O. PEJS: DIE SLOWAKISCHEN PANZERTRUPPEN: VOM BATAILLON ZUM REGIMENT (SEPTEMBER 1939 – FEBRUAR 1940)

Die vorliegende Studie ist auf die Veränderungen fokussiert, die mit dem Übergang vom Panzerbataillon zum Panzerregiment der Slowakischen Armee seit der Beendigung des Polenfeldzugs bis zur Neuorganisation der slowakischen Streitkräfte im Oktober 1940 zusammenhängen. Die Aufmerksamkeit des Autors richtet sich auf die Charakteristik der organisatorischen Veränderungen, die zur Entstehung des Panzerregiments führten, des Weiteren auf die personelle Sicherstellung der vorgenommenen Veränderungen, auf die Ausbildung und Erziehung der Angehörigen der Einheiten der Panzertruppen und Panzerabwehrverbände. Im abschließenden Teil der Studie deutete er auch den gescheiterten Versuch der slowakischen Armeeführung an, eine höhere Kampfbrigade zu bilden.

Der Autor des vorliegenden Beitrags stellt fest, dass das erste Jahr des Bestehens der slowakischen Kampfbrigaden als die Zeit der Konsolidierung zu bezeichnen ist. Es wurden notwendige Maßnahmen getroffen mit dem Ziel, den möglichen Kampfeinsatz dieser Kampfverbände zu gewährleisten. Die symbolische Teilnahme der slowakischen Einheiten am Polenfeldzug ist keineswegs als der wahre Prüfstein ihrer Kampffähigkeit zu bezeichnen. Die Position von Stabschef Čáni, des Befehlshabers des Panzerbataillons, war praktisch unerschütterlich, da er von Verteidigungsminister Gen. Čatloš als Fachmann sehr geschätzt wurde. In seinem Fall ist es daher völlig unzutreffend, wenn man von chaotischen Einlenkungen im sensiblen Militärorganismus spricht, die durch Nervosität resultieren von Manövern des realen Gegners – der ungarischen Honvéd, motiviert sein sollten. Den slowakischen Panzerverbänden ist es im ersten Jahr ihres Bestehens gelungen, den Zusammenhalt beizubehalten, und durch den Übergang vom Bataillon zum Regiment noch zusätzlich an Stärke zu gewinnen. Um die 150 ungarischen Tankettes CV 3/33 und CV 3/35 italienischer Herstellung ausgestattet mit Maschinengewehren stellten für die slowakischen Panzerkämpfer keine ernstzunehmende Bedrohung dar, der sie ohne Hoffnung auf Erfolg gegenüberstehen würden. Ungarn ist es jedoch zu dieser Zeit bereits gelungen, die Einschränkungen des Trianon-Vertrages außer Kraft zu setzen, und die Panzerkampfverbände an der Wende 1939/1940 umzuorganisieren, während die slowakischen Panzertruppen, bzw. schnelle Truppen der Slowakischen Armee erst erwogen haben, welche Maßnahmen zu treffen seien. Während dieser Schlüsselzeit offenbarten sich die beschränkten Möglichkeiten der Kriegs-Slowakei, die zum einen im langjährigen Bestehen innerhalb des tschechoslowakischen Staates und der zentralisierten tschechoslowakischen Armee ihren Ursprung hatten, und zum anderen mit der in Eile Proklamierten Selbstständigkeit unter der Kuratel des „dritten“ Reiches eng verknüpft waren. Während Ungarn über eigene Produktionsbetriebe zur Herstellung von einheimischer oder lizenzierter Panzertechnik verfügte, stellte sich in der Slowakei diese Frage erst gar nicht, da man hierzulande lediglich auf begrenzte Wirtschaftskapazitäten (als Folge der territorialen Dislozierung in der Tschechoslowakei der Zwischenkriegszeit) zurückgreifen konnte. Den slowakischen Soldaten ist nichts anderes übrig geblieben, als sich auf die deutsche Hilfe zu verlassen, zu der sich Deutschland aus internationalpolitischen Gründen selbst verpflichtet hatte. Die slowakische Armeeführung richtete in der Folgezeit ihre Aufmerksamkeit also logischerweise auf das Umfeld, das ihr vertraulich bekannt war, und zwar auf die Rüstungsbetriebe in Böhmen, von denen sie sich Entgegenkommen und Unterstützung ihrer Bedürfnisse versprach. Die Deutschen vermochten es jedoch, ihren entscheidenden Einfluss in den Betrieben im Protektorat Böhmen und Mähren durchzusetzen. Mit der Zeit wurde immer deutlicher, dass sie sich zu den militärischen Forderungen des slowakischen Verbündeten eher lässig verhielten. Im Gegensatz dazu zeigten sie viel Entgegenkommen gegenüber Ungarn; den Budapester Lizenzanforderungen auf Panzertechnik wurde von den Deutschen relativ problemlos und schnell zugestimmt, und den Lieferungen an modernen mittleren Panzern deutscher Herstellung an die ungarische Honvéd, von denen die slowakische Armee lediglich träumen dürfte, wurden keine Hindernisse in den Wege gestellt. Die Ungarn hielten nicht nur die Slowaken, sondern auch die Rumänen „in Schach“. Der Antritt Ungarns im Bereich der Panzerausrüstung konnte daher von der slowakischen Armee nicht aufgefangen werden und die

slowakischen Panzerkampfverbände lagen daher einen Schritt zurück. Nimmt man aber das Verhalten Deutschlands in seiner geopolitischen Einfluss-Sphäre im Allgemeinen, so ist es alles andere als überraschend.

In diesem Zusammenhang stellt sich die Frage nach dem Einfluss der deutschen Militärdoktrin, des Ausbaus von Panzerarmee nach dem deutschen Muster und die Frage nach der eigentlichen Tätigkeit der Deutschen Heeresmission (DHM) in der Slowakei bezogen auf das Funktionieren der slowakischen Panzerkampfverbände 1939 – 1940, während ihrer Transformation vom Bataillon zum Regiment. Insbesondere, ob auch in diesem Fall das Bestreben Deutschlands nach der Einschränkung slowakischer militärischer Ambitionen im ostmitteleuropäischen Raum nicht die Oberhand gewann. Man kann feststellen, dass Gen. Alexander Čunderlík als Armee-Inspektor und Gen.-Lt. Paul Otto als Chef der DHM in den Tagen 29. Mai – 6. Juni 1940 eine Inspektion der slowakischen Verbände, der Militäranlagen und der militärischen Ausbildungslager durchgeführt haben (insgesamt besuchten sie 13 Garnisonskommandanturen, eine zukünftige Garnisonskommandantur, 3 militärische Ausbildungslager und einen militärischen Lagerplatz). Die Inspektion von Turčiansky Sv. Martin mündete in den Vorschlag, dem Befehlshaber des Panzerbataillons für eine Zeit von ungefähr 14 Tagen einen Spezialisten für Kampfswagen zur Behebung der festgestellten Mängel zuzuordnen. Nach einer am 9. Juli 1940 abgehaltenen Beratung unter Anwesenheit von Vertretern des slowakischen Verteidigungsministeriums, Gen. Čunderlík und Oberst Turanec, und der Deutschen Heeresmission Gen.-Lt. Otto und Mjr. Kray, wurde aufgrund eines Gesuchs des Chefs der DHM entschieden, dass außer dem Infanterieregiment 4 und Artillerieregiment 1 in Bratislava, wo die Musterkompagnie (-Schwadronen) nach dem deutschen Vorbild bereits errichtet worden ist, diese auch beim Panzerbataillon, Pionierregiment, bei der Kavallerie-Aufklärungstruppe und beim Telegraphen-Heer errichtet werden sollen. Zu jeder Kompagnie wurde ein Spezialist – Wehrmachtsoffizier beordert, mit der Aufgabe Hilfe zu leisten bei der Organisation und Ausbildung der Kompagnie. Mjr. Čáni war sofort mündlich unterrichtet worden, dass er am nächsten Tag einen Wehrmachtsoffizier zugeteilt bekommt und dass er mit der Ausbildung sofort beginnen solle. Turanec handelte unverzüglich und wandte sich an die DHM betreffend Organisation und Ausbildung. Er verlangte die Zuteilung eines Wehrmachtsoffiziers-Spezialisten zu jeder Kompagnie, der dem slowakischen Befehlshaber die nötigen Anweisungen erteilen und das Ausbildungsprogramm ausarbeiten sollte. Turanec ist es durch diesen Schritt allerdings nur gelungen, Vorbereitungsarbeiten einzuleiten zur Errichtung von Musterkompagnien bei ausgewählten Einheiten mit dem Ziel, neue Kader von ausgebildeten Offizieren und Unteroffizieren für die zukünftigen allgemeine Ausbildung nach deutschem Muster zu bilden. Am 17. – 18. Juli 1940 hat Hauptmann Ludwig Hartmann eine Besichtigung des Panzerbataillons durchgeführt und danach die Umorganisation des Panzerbataillons nach dem deutschen Muster vorgeschlagen. Er hielt es für sinngemäß, eine Ausbildungskompagnie zu errichten. Es ist auffallend, dass erst am 23. September 1940 der Oberleutnant Peter Schwarzhaupt und zwei Unteroffiziere dem Panzerbataillon zugeteilt worden sind mit dem Ziel, die Ausbildung nach dem deutschen Vorbild zu leiten. Die Frage, welchen Einfluss die Vertreter der Wehrmacht auf die Errichtung der slowakischen Panzerverbände seit ihrem Übergang von Panzerbataillon zum Panzerregiment nahmen, kann anhand der Quellen nicht dokumentiert werden.

OBNOVENIE PÔSOBNOSTI VOJENSKEJ SPRÁVY A REALIZÁCIA BRANNÉHO ZÁKONA NA INKORPOROVANOM ÚZEMÍ SEVERNÉHO SPIŠA V ROKOCH 1939 – 1942

EDUARD LAINCZ

LAINCZ, E.: Renewal of the Operation of the Military Administration and Implementation of the Military Service Act in the Incorporated Territory of Northern Spiš in 1939 – 1942. *Vojenská história*, 3, 17, 2013, pp 64-76, Bratislava.

The study deals with several military aspects of the Slovak authorities' integration efforts towards population in the Northern Spiš territory, which was incorporated in the Slovak Republic after the German-Polish war in the fall of 1939. The author's attention concentrates on two specific problems. The first is the effort of the army authorities to solve the question of returning the relevant Polish prisoners of war to the incorporated territory. The second one is the question of inclusion of the recruits from this territory in the military units of the Slovak Army. The study is based on the original archival research and therefore represents a certain progression in knowledge compared to the works published previously.

Military History. Slovakia. World War Two. Military Administration and Implementation of the Military Service Act in the Territory of Northern Spiš in 1939-1942.

Spiš je región, ktorý sa rozprestiera na území dvoch krajín – Slovenska a Poľska. A práve severozápadné územie slovenskej časti Spiša¹ sa stalo v prvej polovici 20. storočia viackrát predmetom hraničných sporov medzi týmito susednými štátmi. Teritoriálne spory mali negatívny dopad predovšetkým na miestne goralské obyvateľstvo, ktoré sa nedobrovoľne dostalo v roku 1920 na základe rozhodnutia Konferencie veľvyslancov² z novovybudovanej Československej republiky pod správu orgánov poľskej štátnej moci na devätnásť rokov.³

¹ Konkrétne ide o tieto obce: Čierna Hora, Durštín, Fridman s osadou Falštín, Jurgov, Kacvín, Krompachy, Lapšanka, Nedeca, Nižné Lapše, Nová Bela, Repiská, Tribš, Vyšné Lapše.

² Súčasťou Poľska sa okrem 14 obcí severného Spiša stalo aj týchto 13 hornooravských obcí: Bukovina – Podsklie, Chyžné, Jablonka, Pekelník, Srnie, Podvlek, Harkabúz, Vyšná a Nižná Zubrica, Oravka, Suchá Hora, Hladovka a časť obce Nižná Lipnica.

³ Najkomplexnejšie otázku severného Spiša v medzivojnovom období spracovala historička Milica Majeriková – Molitoris. Pozri: MAJERÍKOVÁ, Milica. *Vojna o Spiš. Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte česko-slovensko-poľských vzťahov*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2007, s. 45-91. ISBN 978-83-7490-093-5.

Následkom poľskej expanzívnej politiky voči Československu nastala zmena hraníc na území severného Slovenska aj po Mníchovskej dohode. Varšava vystúpila 1. novembra 1938 s maximalistickou požiadavkou teritoriálneho rozšírenia na území Kysúc, Oravy a Spiša. Nové hranice mala vytýčiť spoločná československo-poľská delimitačná komisia⁴. Rokovania delimitačnej komisie sa začali 16. novembra v Žiline. Stanovenie nových hraníc bolo sprevádzané mohutnými demonštráciami miestneho obyvateľstva proti pripojeniu k Poľsku. Rokovania komisie sa napokon uzatvorili 1. decembra v Zakopanom, kde bol aj podpísaný záverečný protokol. K Poľsku boli pripojené obce Svrčinovec, Čierne, Skalité (okres Čadca), Javorina (okres Kežmarok), Suchá Hora, Hladovka (okres Trstená), Lesnica (okres Spišská Stará Ves). Slovensko tak stratilo 226 km² územia a 4 280 obyvateľov.⁵

Opätovná zmena príslušnosti tohto územia sa realizovala na základe revízie hraníc na začiatku druhej svetovej vojny. Po spoluúčasti slovenskej armády na útoku Nemecka voči Poľsku bola táto oblasť Spiša právne pripojená na konci roku 1939 už nie k Československej republike, ale k samostatnej Slovenskej republike.⁶ Inkorporované tak boli územia okupované Poľskom od roku 1938, a taktiež obce na severnom Spiši a hornej Orave, ktoré Poľsko získalo v roku 1920 a 1924 z územia Československa.⁷

Aj keď oficiálne inkorporovanie územia severného Spiša prebehlo až koncom roka, činnosť slovenských orgánov a armády sa začala už začiatkom septembra. Začalo sa s integráciou tohto územia do Slovenskej republiky a odstránením výsledkov medzivojnového polonizačného⁸ tlaku na miestnych obyvateľov. Táto snaha sa vyvinula vo viacerých oblastiach každodenného života – náboženstvo (slovenské bohoslužby, slovenská náboženská literatúra, slovenskí kňazi), kultúra (prednášky, výlety po Slovensku, slávnostné manifestácie), školstvo (budovanie slovenských knižníc, budovanie škôl a zväčšenie počtu slovenských tried), hospodárstvo (séria príspevkov, materiálna pomoc, zásobovanie, budovanie infraštruktúry) a spolková činnosť (Spolok Svätého Vojtecha, Slovenská Liga, Matica Slo-

⁴ Slovenská vláda menovala následne 8. novembra do tejto komisie ako predsedu Dr. Františka Hrušovského a členov: Dr. Ladislava Hlaváčka, Ing. Jána Slávika, mjr. gen. št. Štefana Jurecha, Pavla Čarnogurského a Milana Poláka. Pôvodne sa mala delimitačných prác zúčastniť aj dvojica Anton Granatier a Dr. Ivan Krno, no napokon ani jeden z nich do rokovania nezasiahol.

⁵ Bližšie k činnosti delimitačnej komisie pozri: ŠIMONČIČ, Jozef. Denník Dr. Františka Hrušovského, predsedu delimitačnej komisie československo-poľskej v roku 1938. In *Studia historica Tyrnaviensia III*. Trnava : FF TT, 2003, s. 305-332. ISBN 80-89074-634; SNA Bratislava, f. Anton Granatier, šk. 4, č. 166, Predbežná zpráva o hraničných otázkach poľsko-československých, s. 4.; JAKUBEC, Pavol. Septembrová kríza 1938 a delimitácia Československo-poľskej hranice v okolí Javoriny. In *Z minulosti Spiša XV*, 2007, s. 163-192. ISBN 978-80-969456-2-7.

⁶ Na základe dohody medzi Nemeckom a Slovenskou republikou v Berlíne sa tieto územia oficiálne 21. novembra 1939 opätovne pripojili k Slovenskej republike. Ústavný zákon 325/1939 Sl. z. o inkorporácii tohto územia bol schválený 22. decembra 1939. Bližšie k právnej stránke inkorporácie CIAĞWA, Józef. Slovenský právny systém na severnom Spiši v rokoch 1939 – 1945. In *Terra Scepusiensis*. Levoča - Wrocław : Kľaštorko n. o., 2003, s. 927-937. ISBN 80-7114-457-6.

⁷ ŽUDEL, Juraj. Utváranie hraníc Slovenska. In *Slovenská archivistika*, XXX, č. 2, 1995, s. 222-234. ISSN 0231-6722.; MELNÍKOVÁ, Marta – VRABCOVÁ, Eva. Utváranie severných hraníc Slovenska v 20. storočí. In *Slovenská archivistika*, XXXI, č. 2, 1996, s. 16-26. ISSN 0231-6722.

⁸ Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA Bratislava), fond (ďalej f.) Ministerstvo vnútra 1938 – 1945 (ďalej MV), šk. 13, č. 5594/39 prez.; č. 82.365/1938 prez.; č. 3070/1938; č. 12.740/1939 prez.; č. 88.090/1938; Na popoľštení Spiša v medzivojnovom období sa podieľalo skoro 30 poľských organizácií. Pozri: MAJERÍKOVÁ, ref. 2, s. 45-91, 119-129.

venská, Živena) na prinavrátenom území severného Spiša.⁹ Osvetovej činnosti na severnom Spiši sa venoval predovšetkým okresný veliteľ Hlinkovej gardy v Spišskej Starej Vsi Július Kolbenheyer, ktorý na základe organizovania výjazdov do prinavrátených spišských obcí, konaním prednášok a zakladaním miestnych veliteľstiev HG a Hlinkovej mládeže chcel podporiť prehĺbenie slovenského národného povedomia.¹⁰ Štátne orgány tak postupne prebrali a obsadili mladí slovenskí úradníci, učitelia, kňazi a žandári, ktorí tiež prispeli ku konsolidácii pomerov na tomto území.¹¹ Vďaka týmto akciám sa pri sčítaní obyvateľstva v roku 1940 až 99 % obyvateľstva prihlásilo k slovenskej národnosti.¹² Starosti však naďalej robila najmä mládež, ktorá bola vychovaná v poľskom duchu, a preto ich slovenské národné cítenie bolo oslabené.¹³

Vojenský zajatci z inkorporovaného územia v rokoch 1939 – 1941

Prvou snahou o integráciu prinavráteného územia severného Spiša k Slovenskej republike v rámci armády bola snaha armádnych orgánov o vyriešenie otázky návratu zajatcov z tohto územia. Išlo o reemigráciu vojakov, ktorí bojovali v poľskej armáde, počas nemecko-poľského konfliktu v septembri 1939. Časť z nich bola zajatá a dostala sa neskôr do nemeckých zajateckých táborov, niektorí sa dostali do zajatia sovietskej armády alebo sa ako zajatci nachádzali na území Slovenska.

Prví zajatci z poľskej armády boli už od 4. septembra 1939 sústreďovaní v zajateckom tábore v Ružomberku, ktorý viedol ako veliteľ npor. Arpád Lucinkievicz. Zajatecký tábor bol podľa úradného hlásenia „*vedený podľa predpisov koncentračného tábora, avšak s ohľadom na dosiahnutie vytýčeného cieľa, jednalo sa so zajatcami ako s budúcimi našimi občanmi*“.¹⁴

Do tábora bolo v období od 4. do 8. septembra prevzatých 550 mužov a 1 žena. Zloženie zajatcov bolo pestré. Prevažne sa tam nachádzali rodáci z hornej Oravy. Medzi zajatými vojakmi bolo aj sedem Židov¹⁵, sedem Poliakov a jeden muž z Ružomberka, ktorý sa chcel pridať k légiám vytvárajúcim sa na území Poľska¹⁶. O stravovanie v tábore sa staral Červený kríž v Ružomberku. Keďže množstvo zajatcov v tábore neúmerne stúplo až na 551, bolo

⁹ LAINCZ, Eduard. Politicko-spoločenské pomery na inkorporovanom území severného Spiša v rokoch 1939-1945. In *Almanach Slováci v Poľsku XIII*, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012, s. 125-140. ISSN 1233-0205.; MAJERIKOVÁ, Milica. Školstvo, kultúra a náboženské pomery na inkorporovanom území Spiša 1939 – 1945. In *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 230-244. ISBN 978-80-89335-37-4.

¹⁰ VHA Bratislava, f. 53, šk. 12, č. j. 741/HS HG/1939; č. j. 1239/ HS HG/1939.

¹¹ SNA Bratislava, f. Ústredňa štátnej bezpečnosti 209 (ďalej ÚŠB), šk. 286, inv. č. 5, č. 69/ŠB/1941.

¹² SNA Bratislava, f. ÚŠB, šk. 386, inv. č. 5, š. 38/1942 ŠB.

¹³ SNA Bratislava, f. MV, šk. 75, č. 16844/40.; SNA Bratislava, f. Úrad Predsedníctva vlády, šk. 30, č. 8639/39.

¹⁴ SNA Bratislava, f. MV, šk. 23, z. č. 20133/1939.

¹⁵ Po zrušení zajateckého tábora v Ružomberku boli odtransportovaní do Nemecka. Pozri: SNA Bratislava, f. MV 1938 – 1945, šk. 23, z. č. 20133/1939.

¹⁶ Išlo o Českú a Slovenskú légiu, oficiálne zriadenú dekrétom poľského prezidenta Ignacyho Moścického z 3. 9. 1939. Bližšie k tejto problematike FRIEDL, Jiří. *Na jedné frontě. Vztahy československé a polské armády (Polskie siły zbrojne) za druhé světové války*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2005, s. 103-126. ISBN 80-7285-061-X.

9. septembra rozhodnuté, že zajatci pochádzajúci zo slovenského územia budú postupne od nasledujúceho dňa prepustení.¹⁷ Transporty sa začali za asistencie Hlinkovej gardy (ďalej HG) 10. septembra, keď boli na slávnostne vyzdobených nákladných autách prevezení zajatci do rodných obcí. Návrat zajatcov mal manifestačný ráz.¹⁸ V každej obci sa rozlúčili so zajatcami krátkym prejavom, zaspievala sa národná hymna a rozdali sa obrázky Andreja Hlinku a Jozefa Tisa.¹⁹ Zajatecký tábor bol nakoniec 13. septembra 1939 zatvorený. Dovedna náklady na chod tohto tábora činili sumu 16 517, 15 Ks.²⁰

O celkovej situácii ohľadom zajatcov z inkorporovaného územia v tejto dobe vypovedá hlásenie okresného veliteľa HG v Spišskej Starej Vsi z 10. októbra 1939: „Z oslobodeného územia je ešte veľa príslušníkov býv. poľskej armády v zajatí, medzi ktorými sú mnohí naši Slováci. Niektorých týchto sme zistili, že v ktorých táboroch zajateckých sa nachádzajú a na žiadosť cestou úradov sa aj vrátili. Jedna sa však ešte o niekoľko desiatok nešťastníkov nášho štátu z obcí: Nedeca, Kacvin, Fridman, Krempachy, Nová Bela, Nižné Lapše, Vyšné Lapše, Durštnín, Tribš a Lapšanka. Prosíme, aby bolo učinene opatrenie u nemeckého vojenského veliteľstva pre prepustenie týchto zajatcov z patričných táborov.“²¹

Do nemeckých zajateckých táborov sa dostalo 586 Slovákov, ktorí boli príslušníkmi poľskej armády.²² Podnet na ich prepustenie vyšiel od ich príbuzných a predstaviteľov miestnych orgánov, ktorí sa obracali so žiadosťami na ich prepustenie na slovenskú vládu.²³ Miestne veliteľstvo HG v Jurgove sa 26. septembra 1939 obrátilo na MNO, aby „pomohlo otcom rodín, navrátiť sa z poľskej armády k svojim opusteným deťom. Zároveň prosí o návrat koní, ktoré boli odvedené do poľskej armády.“²⁴ Na Ministerstvo zahraničných vecí SR zaslali zoznam vojakov poľskej armády, ktorí boli obyvateľmi obcí pripojených k Slo-

¹⁷ Dvaja zajatci pred prepustením zomreli: vojak Ján Smiech z Pekelníka (následky zranenia po zásahu do brušnej dutiny) a civil Babel Butora z Chyžného (žalúdočný vred). Zomreli v ružomerskej krajskej nemocnici a boli pochovaní na cintoríne v Ružomberku. SNA Bratislava, f. MV 1938 – 1945, šk. 23, z. č. 20133/1939.

¹⁸ Tento manifestačný návrat zajatcov, ktorý okrajovo spomenul v článku Napravenie krivdy na ľudácky spôsob (*História*, 2001, č. 6, s. 15. ISSN 1335-8316) aj Igor Baka, vyvracia historik Peter Jašek v štúdiu *Postavenie brančov z inkorporovaného územia v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1945*. In *Nepokojná hranica*, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010, s. 98. ISBN 978-83-7490-346-2. Odvoláva sa pritom na článok od Ľudomíra Molitorisa - *Ako Spišiáci bránili Nový Sacz (Spomienky Jakuba Palucha)*, ktorý bol uverejnený v časopise *Život* (2009, č. 9, s. 24-25. ISSN 0514-0188). Treba však poznamenať, že závery, ku ktorým dospel P. Jašek v spomínanej štúdiu, sú nesprávne. Po preskúmaní archívnych prameňov musíme dať za pravdu I. Bakovi, keďže P. Jašek nesprávne stotožnil septembrové prepustenie zajatcov zo zajateckého tábore v Ružomberku s decembrovým prepustením zajatcov z nemeckých táborov. Práve toto prepustenie zajatcov z decembra 1939 opisuje aj vo svojich spomienkach Jakub Palucha.

¹⁹ SNA Bratislava, f. MV 1938 – 1945, šk. 23, z. č. 20133/1939.

²⁰ Na úpravu ubytovacích priestorov sa vydalo 2862 Ks, strava 6 225,05 Ks, transporty 6 141, 10 Ks a výdavky na zástavy 1 289 Ks.

²¹ Vojenský historický archív Bratislava (ďalej VHA), f. 53, šk. 12, c. j. 1224/ HS HG/1939.

²² MOLITORIS, Ľudomír. 70. výročie vypuknutia II. svetovej vojny. In *Život*, 2009, č. 9, s. 24. ISSN 0514-0188.

²³ SNA Bratislava, f. Ministerstvo zahraničných vecí (ďalej MZV), šk. 157A, č. j. 50043/1940.; šk. 157B; SNA Bratislava, f. MV, šk. 23, z. č. 20470/1939.; Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad, f. Okresný úrad Kežmarok, šk. 44, č. 1722 prez./1939.

²⁴ VHA Bratislava, f. 53, šk. 12, inv. č. 11, č. j. 1/1939.

venskej republiky. K zoznamu priložili aj žiadosť, aby MZV urobilo v tejto veci príslušné kroky. V zozname sa nachádzalo 106 vojakov a mená 9 majiteľov, ktorým boli odvedené kone poľskou armádou.²⁵

Slovenské orgány mali teda záujem o zajatcov z bývalej poľskej armády, ktorí mali domovskú príslušnosť na inkorporovanom území Spiša. Stávalo sa preto, že prepustení boli aj zajatci poľskej národnosti. Avšak v niektorých prípadoch alebo žiadostiach kritériom pri rokovaní o zajatcoch bolo aj ich slovenská národnosť. Tieto rôzne prípady uvádzame aj v nasledujúcom texte.

Rokovania sa začali 7. novembra, keď náčelník štábu Hlavného vojenského veliteľstva mjr. gšt. Emil Novotný požiadal prostredníctvom nemeckej vojenskej misie v Bratislave nemeckú stranu o prepustenie zajatcov z nemecko-poľskej vojny, ktorí sú slovenskej národnosti a pochádzajú zo Spiša a Oravy.²⁶ Prostredníctvom MZV a MV sa začali postupne zhromažďovať zoznamy týchto zajatcov nachádzajúcich sa v nemeckých zajateckých táboroch.²⁷ Situácia sa vylepšila po podpísaní slovensko-nemeckej zmluvy z 21. novembra 1939 o pripojení územia Spiša a Oravy naspäť k Slovenskej republike. Hlavné veliteľstvo nemeckej branej moci 23. novembra na podnet hlavného veliteľstva pozemných vojsk sa obrátilo na slovenské vyslanectvo v Berlíne s ponukou na prepustenie zajatcov slovenskej národnosti, ktorí sa nachádzali v nemeckých zajateckých táboroch. Ich počet sa odhadoval na približne 100 mužov.²⁸ Prvý transport prepustených zajatcov išiel cez Devínsku Novú Ves až do Ružomberka so sprievodom 15 nemeckých vojakov. O tejto ceste informovalo MZV 16. decembra 1939 konzulát Slovenskej republiky vo Viedni.²⁹

Prednosta všeobecnej skupiny Hlavného vojenského veliteľstva ppl. del. Jozef Turanec informoval už 15. decembra Okresný úrad v Ružomberku, že 20. decembra prídu na ružomerskú železničnú stanicu zajatci poľskej armády, ktorí sú príslušní na prinavrátené územie. Stravu a ich ďalší transport mal zadovážiť okresný úrad. Náklady hradilo MV. Zaujímavosťou je, že MNO nemalo námietky proti tomu, aby si zajatci nechali svoju vojenskú uniformu poľskej armády. Brali ohľad na to, že zajatci pochádzali z najchudobnejších oblastí Slovenskej republiky. Jedinou podmienkou tohto ponechania bolo to, že vojenské čiapky s poľským odznakom museli odovzdať starostovia ich rodných obcí najbližšej žandárskej stanici.³⁰ Transport so zajatcami do Ružomberka napokon prišiel až 22. decembra 1939.³¹

O ceste bývalých zajatcov z Ružomberka nás informujú spomienky jedného zo zajatcov Jakuba Palacha z Krempách: „*Po spísaní našich údajov a obede Oravci išli domov a my, Spišiáci, sme sa dostali železnicou do Spišskej Belej. Po ceste do Spišskej Starej Vsi sme zastavili nákladne auto a ďalej sme šli pešo domov. V Krempachoch sme boli o 21.00 hodine.*“³²

Počet prepustených zajatcov sa v jednotlivých prameňoch odlišuje. Zatiaľ čo konzulát

²⁵ VHA Bratislava, f. 53, šk. 12, inv. č. 11, č. j. 152082/dôv.2. oddel. 1939.

²⁶ PEJS, Oldřich. Poľští zajatci z války německo-polské na Slovensku. In *Vojenská historie*, 3, č. 1, 1999, s. 27. ISSN 1335-3314.

²⁷ SNA Bratislava, f. MZV, šk. 157A, č. j. 8902/1939.

²⁸ PEJS, ref. 26, s. 27.

²⁹ SNA Bratislava, f. MZV, šk. 157A, č. 51.923/1940.

³⁰ VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany - Kabinet ministra, šk. 1, inv. č. 120, č. 116587/prac. odd. 1939.

³¹ PEJS, Oldřich. Slovenska diplomacie a váleční zajatci slovenské národnosti (1939 – 1942). In *Vojenská historie*, roč. 15, č. 3, 2011, s. 124. ISSN 1335-3314.

³² MOLITORIS, Ludomír. Ako Spišiáci bránili Nový Sacz (Spomienky Jakuba Palucha). In *Život*, 2009, č. 9, s. 25. ISSN 0514-0188.

SR vo Viedni vo svojej správe MZV uvádza 46 zajatcov³³, prednosta Hlavného vojenského veliteľstva spomína 80 až 90 zajatcov³⁴. V spomienkovej literatúre³⁵ sa uvádza dokonca len 38 mužov. My sa prikláňame k správe konzulátu SR vo Viedni, ktorý MZV v Bratislave oznámil, že počet prepustených zajatcov na Slovensko je 46. Tento údaj získali na základe telefonického rozhovoru s Armeekomandom 17, ktoré vykonávalo transport z nemeckých zajateckých táborov.

Nemecké orgány prepustili všetkých zajatcov, ktorí mali bydlisko na území Slovenska, nezávisle na tom, akú majú národnosť. Preto boli prepustení aj zajatci poľskej národnosti bývajúci na inkorporovanom území, ako napríklad bol Jan Mirga z Tribša.³⁶

O prepustenie ďalších zajatcov z nemeckých táborov sa pokúšal aj Alojz Miškovič³⁷, ktorý 8. januára 1940 poslal na Vyslanectvo SR v Berlíne zoznam 9 zajatcov z poľskej armády slovenskej národnosti, ktorí pochádzali z Jurgova, Repísk a Čiernej Hory.³⁸

V ďalšom priebehu až do 29. apríla 1940 bolo podľa zoznamu, ktorý poslal do Bratislavy vojenský atašé v Berlíne pplk. del. Benedikt Dúbravec, z Nemecka prepustených postupne na územie Slovenska 74 zajatcov slovenskej národnosti. Z prinavrátených spišských obcí bolo 30 zajatcov. Ďalších 186 zajatcov ostalo v nemeckých zajateckých táboroch, pretože sami neprejavili nijakú iniciatívu na prepustenie.³⁹

Nemecká branná moc 26. mája 1940 odovzdala posádkovému veliteľstvu v Ružomberku dvoch zajatcov: Cyprián Smrečák (Vyšná Lipnica) a Jozef Lukáš (Krempachy). Nasledujúci deň boli menovaní odoslaní do svojich domovských obcí prostredníctvom pešieho pluku 6.⁴⁰ Posádkové veliteľstvo v Ružomberku 4. júna 1940 prepustilo aj ďalších dvoch zajatcov príslušných na prinavrátené územie: Jozef Modlibowski (Nedeca – statkár na zámku) a Kajetán Lawrencec (Nižné Lapše – finančný strážca). Zaujímavosťou je, že títo zajatci mali v zozname prepustených uvedenú poľskú národnosť.⁴¹

O návrat ďalších zajatcov sa pokúšali ministerstvá SR aj v ďalšom období. Okresný úrad v Spišskej Starej Vsi zaslal 1. júla 1940 zoznam slovenských zajatcov v nemeckých táboroch Ústredni štátnej bezpečnosti, ktorá ho poslala MNO. To nakoniec vypracovalo pre MZV celkový zoznam zajatcov, ktorí sa nachádzali ešte na území Nemecka. Ich počet bol 82 mužov, z ktorých 36 vojaci sa narodili v inkorporovaných spišských obciach. U ďalších 11 nebolo známe miesto ich pobytu, preto sa mohli nachádzať naďalej v zajateckých táboroch na území Nemecka, ZSSR, Maďarska⁴², Rumunska a Južoslávie. Medzi nimi sa nachádzali ešte traja zajatci z Jurgova a Fridmana. Dovedna sa ešte v zajatí nachá-

³³ SNA Bratislava, f. MZV, šk. 157A, č. 51.923/1940.

³⁴ VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany - Kabinet ministra, šk. 1, inv. č. 120, č. 116587/prac. odd. 1939.

³⁵ MOLITORIS, Ako, ref. 18, s. 25.

³⁶ Tamže.

³⁷ Bol rodákom z Jurgova, absolventom duchovného seminára v Spišskej Kapitule, kde prijal 29. 6. 1925 kňazskú vysviacku. Neskôr pôsobil ako profesor čsl. jazyka a literatúry na Rímskokatolíckom učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule. V rokoch 1939 – 1944 pôsobil ako vedecký pracovník Vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov v Bratislave a bol aj vládny poradcom pre Spiš a Oravu.

³⁸ SNA Bratislava, f. A. Miškovič, šk. 1, inv. č. 75.

³⁹ SNA Bratislava, f. MZV, šk. 157A, č. 51.923/II - 1940.

⁴⁰ VHA Bratislava, f. 55, šk. 51, 55 – 51 – 2, č. 103.780/dôv. 16. oddel. 1940.

⁴¹ VHA Bratislava, f. 55, šk. 51, 55 – 51 – 2, č. 623/dôv. 1940.

⁴² Takýmto prípadom bol rodák z Jurgova Ondrej Pľučinský, ktorý bol v maďarskom zajateckom tábore Érsekújvár Lengyel Tábor. Pozri: SNA Bratislava, f. MZV, šk. 160, z. č. 55.051/II – 1940.

dzalo 39 vojakov z prinavrátených spišských obcí. Tento zoznam bol predložený na MZV 11. novembra 1940.⁴³ Prepustenie týchto zajatcov sa malo konať už len individuálne, pretože Nemci vyhlásili existenciu Poľska, ako štátu, za minulosť. Preto aj poľskí zajatci nemohli byť legitímne považovaní za vojnových zajatcov, na ktorých sa sťahovala Ženevská zmluva. Začali sa preto využívať ako civilná pracovná sila.⁴⁴

Koncom apríla 1940 začalo MZV prostredníctvom vyslanectva v Moskve riešiť prepustenie poľských zajatcov, ktorí boli príslušní na inkorporované územie, zo sovietskych zajateckých táborov. Pri sovietskych úradoch za ich prepustenie po celý rok intervenovali najmä vyslanec v Moskve Fraňo Tiso a prvý tajomník vyslanectva Gejza Krno, ktorí túto činnosť vykonávali na základe žiadosti príbuzných jednotlivých zajatcov, na základe zoznamov poskytnutých MNO a zoznamov vypracovaných ÚŠB.⁴⁵

Vyslanectvo v Moskve sa obrátilo 5. júla 1940 na Ľudový komisariát vnútorných vecí ZSSR s požiadavkou na prepustenie zo zajateckých táborov na území ZSSR príslušníkov poľskej armády, ktorí pochádzajú z inkorporovaného územia. Zároveň priložili zoznam deŕín, ktoré boli odčlenené od bývalého Poľska a pripojené k Slovenskej republike.⁴⁶

Ohľadom zajatých vojakov slovenskej armády sa konala 25. januára 1941 v budove ministerstva vnútra porada, na ktorej sa zúčastnili aj zástupcovia MZV a MNO. Na tejto porade sa prerokovala otázka repatriácie vojenských zajatcov z nemecko-poľskej vojny nachádzajúcich sa na území Sovietskeho zväzu. Na základe tejto porady si už 27. januára vymenili správy MV a MZV ohľadom návratu zajatcov zo ZSSR. Išlo o 19 vojenských zajatcov, ktorí boli príslušní na prinavrátené územie. Sovietsky komisariát pre zahraničné veci vydal v tejto otázke po zdĺhavých rokovaníach a intervenciách 13. januára 1941 úradnú nótu, v ktorej naznačil, že proti tejto repatriácii nemajú žiadne námietky. Priali si túto vec čo najskôr vybaviť, a to podľa vzoru repatriácie nemeckých zajatcov. Vyslanectvo v Moskve zaslalo aj zoznam prepustených s požiadavkou, aby o prepustení boli informovaní aj rodinní príslušníci zajatcov, lebo vyslanectvo je neustále týmito príbuznými urgované.⁴⁷

Zajatci mali dostať od slovenského vyslanectva v Moskve hromadný pas, ktorý bude opatrený nemeckým tranzitným vízom a sovietskym výjazdným vízom. Následne sovietske úrady odovzdajú zajatcov na pohraničnej stanici v meste Brest-Litovsk zástupcovi slovenského vyslanectva v Berlíne. Finančne malo túto cestu uhradiť slovenské vyslanectvo v Moskve. Po odovzdaní budú zajatci prevedení z Brest-Litovska cez Krakov, Nový Targ až do hraničnej obce Suchá Hora, kde ich prevezmú príslušné úrady. Cestovné náklady tejto cesty cez Generálny Gubernát malo hradiť vyslanectvo v Berlíne.⁴⁸ Ministerstvá mali vyriešiť „*či títo vojenský zajatci po svojom príchode na Slovensko budú poslaní do nejakého karanténneho tábora alebo pod., alebo či budú rozposlaní do svojich rodných obcí. Nech zástupcovia Slovenska čakajú na hraniciach na nich a nech sa postarajú pre nich o cestovné lístky, stravu a prípadne ubytovanie a lekársku prehliadku.*“⁴⁹

⁴³ SNA Bratislava, f. MZV, šk. 157A, z. č. 50043/40.

⁴⁴ PEJS, Slovenska, ref. 31, s. 124.

⁴⁵ PEJS, ref. 26, s. 32.

⁴⁶ SNA Bratislava, f. MZV, šk. 157A, MZV č.j. 31511/II-1941.

⁴⁷ VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Spisy dôverné (ďalej MNO – D), šk. 174, inv. č. 223, č. j. 30.421/II – 1941.

⁴⁸ VHA Bratislava, f. MNO – D, šk. 174, inv. č. 223, č. j. 11.389/17 – 1941.

⁴⁹ VHA Bratislava, f. MNO – D, šk. 174, inv. č. 223, č. j. 30.421/II – 1941.

V polovici februára vyslanec v Moskve Fraňo Tiso informoval, že zoznam prepustených zajatcov bude doplnený Martinom Gil'om z Fridmanu, ktorý bol reklamovaný svojou rodinou. F. Tiso žiadal od sovietskych úradov aj podrobné dotazníky a fotky prepustených, aby neboli na územie Slovenska poslaní náhodou aj zajatci z územia bývalého Poľska. No tejto jeho prosbe, z technických dôvodov, nebolo možné vyhovieť. Informoval sa preto u nemeckého veľvyslanectva, kde dostal takúto odpoveď: „*Soviety podľa ich skúsenosti obyčajne si dobre rozmyslia koho vypustia. Sovietskeho občana nám neodovzdajú, nanajvýš sa môže stať, že sa môže dostať na Slovensko občan žijúci na území pripojenom ku Slovenskej republike, ktorého štátna príslušnosť je sporná, alebo je príslušný do Generálneho Gubernátu. Vždy je možná dohoda s Nemcami o odoslaní ich do Generálneho Gubernátu.*“⁵⁰

MZV požiadalo teda 27. februára 1941 vyslanectvo v Berlíne, aby sa ihneď spojilo s vyslanectvom v Moskve a zariadilo potrebné záležitosti na prevzatie zajatcov na nemeckej strane sovietsko-nemeckej hranice.⁵¹

Podľa ohlásenia MZV mal prísť transport devätnástich zajatcov do Suchej Hory 26. marca. Preto MNO poslalo 25. marca do Dolného Kubína pplk. gšt. Karola Pekníka, ktorý mal následne 26. marca prísť do Suchej Hory ako zástupca MNO pri prevzatí vojenských zajatcov zo ZSSR.⁵² K prevzatiu zajatcov mali byť vyslaní aj posádkový šéflekár a dvaja ozbrojení strážcovia, z toho jeden poddôstojník. Na prevoz zo Suchej Hory do Dolného Kubína malo byť použité jedno nákladné auto s vodičom pre zajatcov a jedno auto pre strážnych. Pri prevzatí boli prítomní len zástupca MNO, zástupcovia vnútornej správy verejnej a bezpečnostnej správy. Po prevezení zajatci boli ubytovaní v odľahlej vojenskej budove. Tam mal šéflekár posádky zriadiť karanténny tábor kvôli predpokladu, že zajatci mohli priniesť so sebou nákazu brušného a škvrnitého týfusu. Ďalej boli aj odšvihavení. Po týchto lekárskejších prehliadkach prebehlo s každým jednotlivcom osobitne spísanie protokolu, v ktorom boli uvedené všetky potrebné údaje. Tieto protokoly boli zaslané príslušným Doplňovacím okresným veliteľstvám (ďalej DOV), do ktorých patria jednotliví vojaci podľa bydliska. DOV neskôr rozhodlo aj o brannom pomere, respektíve služobnej povinnosti každého jednotlivca po skončení karanténnej lehoty.⁵³

Predpokladaný plán príchodu zajatcov zo ZSSR nebol dodržaný. Transport v sile devätnástich mužov, sprevádzaný nemeckými vojakmi, prišiel do Suchej Hory 29. marca o osemnástej hodine. Zajatcov po príchode prevzal za vojenskú správu šéflekár posádky čat. asp. Milan Novák a dopravil ich k posádke v Dolnom Kubíne. Do Dolného Kubína dorazil transport o dvadsiatej druhej hodine. Zajatci boli podľa predbežného plánu ubytovaní vo vojenských ubytovniach. Pri prezentačnej prehliadke nebola zistená u nich žiadna infekčná choroba. Karanténa na týfus bola stanovená na 2 – 3 týždne. Pri následnom výsluchu a spisovaní protokolov jednotlivých zajatcov sa zistilo, že z ich celkového počtu boli len štyria z inkorporovaného územia. Ostatní vojaci boli z Generálneho Gubernátu.⁵⁴ Z prinavrátených spišských obcí boli dvaja zajatci – Martin Cil z Fridmanu a Michal Šoltýs z Lapšanky.⁵⁵

⁵⁰ VHA Bratislava, f. MNO – D, šk. 174, inv. č. 223, č. j. 30.617/II – 1941.

⁵¹ VHA Bratislava, f. MNO – D, šk. 174, inv. č. 223, č. j. 30.772/II/1941.

⁵² VHA Bratislava, f. MNO – D, šk. 174, inv. č. 223, č. j. 52.141 Dôv. II/5. 1941.

⁵³ VHA Bratislava, f. MNO – D, šk. 174, inv. č. 223, č. j. 52141 Dôv. I/5 odd. 1941.

⁵⁴ VHA Bratislava, f. MNO – D, šk. 174, inv. č. 223, č. j. 22 Dôv/1941.

⁵⁵ VHA Bratislava, f. MNO – D, šk. 174, inv. č. 223, č. j. 55772 Dôv. II/1941.

Ostatní zajatci museli byť transportovaní po dohode s Nemcami do Generálneho Gubernátu. Stalo sa tak 14. mája 1941, keď slovenské úrady odovzdali pätnásť poľských zajatcov nemeckým pohraničným orgánom.⁵⁶

V ďalšom období sa návrat zajatcov konal už len individuálne, hlavne na základe jednotlivých žiadostí ich rodinných príslušníkov.⁵⁷

Na záver treba poukázať na fakt, že v nami sledovanom období (1939 – 1941), bol vyvíjaný nátlak na činnosť slovenských úradov, hlavne v prípade návratu zajatcov, ktorí pochádzali z inkorporovaných obcí severného Spiša a hornej Oravy. Návratom zajatých vojakov z prinavráteneho územia sa malo podporiť rýchlejšie začlenenie tohto územia do Slovenskej republiky a prispieť tak ku konsolidácii miestnych pomerov.

Branci z inkorporovaného územia v slovenskej armáde v rokoch 1940 – 1942

Začiatkom roka 1940 sa začala riešiť aj otázka začlenenia brancov z inkorporovaného územia do vojenských útvarov slovenskej armády. Keďže sa to týkalo bývalých príslušníkov poľskej armády, ich štátna spoľahlivosť pre slovenskú armádu bola po rokoch medzi-vojnovnej polonizácie otázna.

Pretože išlo o veľmi citlivú otázku, o evidenciu brancov a o ich celkovú situáciu na prinavrátenej území sa zaujímal aj Kancelária prezidenta republiky prostredníctvom svojej vojenskej pobočky.⁵⁸ MNO ju 13. júla 1940 informovalo, že ohľadom brancov z inkorporovaného územia, bola založená nová evidencia výnosom MNO č. 192. 106/ 15 – 140 zo dňa 27. januára 1940. Všetky práce spojené s evidenciou a začlenením brancov do jednotlivých vojenských útvarov boli ukončené 30. marca 1940.⁵⁹

Výkaz vojenských osôb z inkorporovaného územia bol vykonaný veľmi podrobne. Boli rozdelení podľa odvodových ročníkov a aj podľa jednotlivých jednotiek. Po tomto súpise sa zistilo, že celkový počet vojenských osôb žijúcich na prinavrátenej území bol 2 690 mužov. Z toho 1 878 mužov I. zálohy (do štyridsať rokov) a 812 mužov II. zálohy. Všetci boli postupne zaradení do vojenských útvarov slovenskej armády.⁶⁰

Pri prevode brancov z inkorporovaného územia sa vyskytli problémy. Podľa hlásení Doplňovacieho okresného veliteľstva v Ružomberku a Spišskej Novej Vsi, boli pri súpise brancov zarátaní do konečného zoznamu takmer všetky osoby mužského pohlavia (tzn. invalidi, vojaci prepustení z poľskej armády pre neschopnosť, neodvedení branci atď.), teda vojaci i nevojaci narodení v rokoch 1890 – 1917. Dokonca tieto zoznamy, spísané jednotlivými notárskymi úradmi, nemali dostatok potrebných údajov, dát a boli často napísané len na základe výpovedí príbuzných jednotlivých brancov. Väčšina z nich nemala ani vojenské doklady,⁶¹ a preto tieto súpisy boli neúplné.⁶² Branci boli zaradení do tých istých vojenských útvarov, v ktorých absolvovali prezenčnú službu v Poľsku, ale aj do špeciálnych jednotiek, ako napr. pluk útočnej vozby, spojovací prápor, automobilový prápor atď.⁶³

⁵⁶ PEJS, Slovenska, ref. 31, s. 126.

⁵⁷ Tamže, s. 124.

⁵⁸ SNA Bratislava, f. Kancelária prezidenta republiky (ďalej KPR) 1939 - 1945, šk. 52, č. j. 161.917/ 15 - 1940.

⁵⁹ SNA Bratislava, f. KPR 1939 - 1945, šk. 52, č. j. 206.643/15 - 1940.

⁶⁰ SNA Bratislava, f. KPR 1939 - 1945, šk. 52, č. j. 10.247/1940.

⁶¹ V DOV Ružomberok malo vojenské doklady len 1100 osôb z celkového počtu 2 198 brancov.

⁶² VHA Bratislava, f. MNO - D, šk. 101, inv. č. 124, č. j. 16.162/Dôv. dopl. 1941.

⁶³ VHA Bratislava, f. MNO - D, šk. 101, inv. č. 124, č. j. 16.162/Dôv. dopl. 1941.

Branci sa rozdelili na dve skupiny. Tou prvou boli branci, ktorých ešte vojenská služba iba čakala. Prvé odvody brancov z okresu Spišská Stará Ves prebehli v dňoch 11., 14. a 15. mája 1940. Prvú odvodovú triedu tvorili muži narodení v roku 1920, druhú odvodovú triedu tvorili muži narodení v rokoch 1918 a 1919.⁶⁴ Ročníky 1918 a 1919 boli smerované na front a vojaci ročníka 1920 najprv pôsobili pri zabezpečovaní vojenských transportov smerujúcich na front.⁶⁵ Po absolvovaní výcviku boli v neskoršom období na front posielaní aj vojaci narodení v roku 1920.⁶⁶ Odvody prebehli dovedna v štyroch okresoch prinávráteného územia (Spišská Stará Ves, Kežmarok, Trstená, Čadca). Povolanych bolo dovedna 647 brancov, z ktorých bolo napokon odvedených 292 mužov do vojenskej služby a 51 do útvarov pracovnej služby. Čiže, spolu bolo odvedených 343 brancov, tzn. 53% z celkového počtu povolaných mužov. Počítalo sa u týchto vojakov s prevýchovou, po stránke národnej a kultúrnej.⁶⁷ Z okresu Spišská Stará Ves a Kežmarok bolo napokon odvedených do vojenskej služby 122 brancov a do pracovnej služby 13 brancov.⁶⁸

DOV predložili zoznamy brancov s udaním príslušných útvarov, podľa ktorých mali byť následne sústredení na trojtýždňové cvičenie v zálohe. Kurz mal byť zriadený koncom júla 1940 s cieľom precvičiť a oboznámiť brancov z inkorporovaného územia s výcvikom slovenskej armády. Branci mali byť zaradení do útvarov na strednom a západnom Slovensku.⁶⁹ Takéto zaradenie by zamedzilo ovplyvňovanie brancov „*cudzou ideológiou*“.⁷⁰

Tento zámer Kancelárie prezidenta republiky sa napokon v praxi nezrealizoval. Po viacerých rokovaníach presadilo MNO v septembri 1940 plán, že branci budú zaradení do jednotiek pešieho pluku 4. Konkrétne branci zo Spiša do Liptovského Svätého Mikuláša.⁷¹

Inak sa k odvodom brancov pristupovalo v roku 1941. Na základe „*Cestovného a pracovného plánu odvodových komisií pre hlavné odvody v roku 1941*“, odvodové komisie mali prísť do okresu Spišská Stará Ves v dňoch 10. – 13. mája 1941. Pravdepodobný počet osôb, ktoré sa dostavia na odvod, mal byť podľa predbežných odhadov 361 brancov.⁷² Branci mali nastúpiť do vojenskej a aj pracovnej služby 1. októbra 1941. Na rozdiel od minulého roku sa zaradenie do vojenských útvarov konalo na teritoriálnom princípe. Preto boli branci z inkorporovaného územia zaraďovaní nielen do pešieho pluku 4, ale podľa potreby aj do iných útvarov.⁷³

V roku 1942 a tiež v nasledujúcich rokoch sa už nestretávame pri odvodoch brancov do slovenskej armády s osobitnou kategóriou „*brancov z inkorporovaného územia*“. Preto sa dá predpokladať, že už neboli pochyby o ich štátnej spŕahlivosti pre slovenskú armádu.⁷⁴

⁶⁴ SNA Bratislava, f. KPR 1939 - 1945, šk. 52, č. j. 198.966/15 - 1940.

⁶⁵ BRINČKA, Ján. Vojnové osudy fridmanského ženistu. In *Almanach Slováci v Poľsku X*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2004, s. 45. ISSN 1233-0205.

⁶⁶ BRINČKA, ref. 65, s. 59.

⁶⁷ SNA Bratislava, f. KPR 1939 - 1945, šk. 52, č. j. 7626/voj. 1940.

⁶⁸ SNA Bratislava, f. KPR 1939 - 1945, šk. 52, č. j. 201.959/15 - 1940.

⁶⁹ SNA Bratislava, f. KPR 1939 - 1945, šk. 52, č. j. 10.247/voj. 1940.; šk. 52, č. j. 206.643/15 - 1940.

⁷⁰ Myslelo sa ňou pôsobenie poľskej ideológie, v ktorej susedstve branci žili. Pozri: VHA Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Spisy tajne (ďalej MNO - T), šk. 11, inv. č. 51, č. j. 7626./voj. - 1940.

⁷¹ VHA Bratislava, f. MNO - T, šk. 8, inv. č. 36, č. j. 5940 taj./15. oddel. 1940.

⁷² VHA Bratislava, f. MNO - D, šk. 101, inv. č. 124, č. j. 51.150/II./15. dopl. 1941.

⁷³ VHA Bratislava, f. MNO - T, šk. 11, inv. č. 51, č. j. 655 taj. III./15 - 1941.

⁷⁴ VHA Bratislava, f. MNO - T, šk. 19, č. j. 9527/1942.; šk. 23, č. 4200/1943.

Druhú skupinu brancov z prinavráteneho územia tvorili tí vojaci, ktorí už vojenskú službu absolvovali v rámci poľskej armády. Tým boli roky služby v poľskej armáde uznané, ale mali byť povolaní na výcvik v slovenskej armáde. Mali to byť štyri po sebe idúce cvičenia vojakov v zbrani.⁷⁵ Oficiálne sa mali konať kvôli tomu, aby si branci z inkorporovaného územia zvykli na odlišnú výzbroj ako v poľskej armáde. Tieto cvičenia vysvetľoval minister národnej obrany generál I. triedy Ferdinand Čatloš tým, že v slovenskej armáde nastali zmeny, preto sa museli noví branci s nimi oboznámiť.⁷⁶ Tie osoby, ktoré boli od vojenskej služby v poľskej armáde oslobodené, boli považované za členov pracovnej služby a priradené do zálohy.⁷⁷ Pokiaľ išlo o priznanie hodnosti dôstojníka alebo rotmajstra brancom z inkorporovaného územia, museli si podať riadne doloženú žiadosť o priznanie hodnosti na oddelenie MNO II/3. Hodnosti im mohol priznať príslušný DOV len po riadnom overení štátnej a politickej spoľahlivosti.⁷⁸

MNO postupne povolalo všetkých brancov na cvičenie, aby boli preškolení v slovenskej armáde, pokiaľ nebude v polovojenskom výcviku HG vycvičený dostatočný počet záložníkov. DOV povolalo najprv dôstojníkov v zálohe odvodného ročníka 1935 na prvé trojtýždňové cvičenie, ktoré začalo 15. mája 1940. Do Liptovského Svätého Mikuláša bolo povolaných 49 a do Levoče 26 dôstojníkov.⁷⁹

Koncom roka 1941 sa konal kurz HG pre gardistov z inkorporovaného územia v Liptovskom Sv. Mikuláši. Zámerom Hlavného veliteľstva HG bolo najmä zapojenie tohto územia do práce v HG a prevýchova gardistov a brancov. V rámci tejto akcie navrhoval náčelník štábu HG Otomar Kubala, aby MNO povolalo vojenských príslušníkov tohto kraja na mimoriadne vojenské cvičenie, kde by si osvojili vojenský výcvik v slovenskej armáde. O. Kubala k tejto akcii ešte poznamenal „*Som presvedčený, že MNO má záujem, podobne ako HG, aby tento kraj bol čím skoršie úplne zapojený do štátneho celku po všetkých stránkach.*”⁸⁰

Program výcviku po stránke vojenskej určilo Veliteľstvo pozemného vojska (ďalej VPV) a po národno-výchovnej stránke Hlavné veliteľstvo HG. Boli im vyhradené na to denne 1 – 2 hodiny. Obsah prednášok sa ale musel konzultovať s VPV. Príslušné DOV prerozdělili brancov I. zálohy na dve skupiny. Tých, čo konali v bývalej poľskej armáde vojenskú službu najmenej 5 mesiacov do prvej skupiny, a tých čo slúžili v poľskej armáde menej ako päť mesiacov do druhej skupiny.⁸¹

Na nariadenie MNO veliteľ pešieho pluku 4 vykonal informačnú cestu v dňoch 16. – 17. októbra 1941 na inkorporované územie. Tu, na okresných úradoch v Trstenej a v Spišskej Starej Vsi, mal zistiť, kedy by sa mohlo vzhľadom na najdôležitejšie poľnohospodárske jesenné práce cvičenie brancov začať. Dozvedel sa, že poľnohospodárske práce budú najneskoršie do 10. novembra 1941 ukončené. Preto navrhol po dohode s okresnými náčelníkmi termín nástupu brancov na 10. novembra 1941 s tým, že by sa oba turnusy do Vianoc vystriedali. No tento dátum bol pre nedostatok dôstojníkov, ktorí mali plniť úlohu veliteľov cvičenia, ohrozený.⁸²

⁷⁵ SNA Bratislava, f. KPR 1939 - 1945, šk. 52, č. j. 7626/voj. 1940.

⁷⁶ JAŠEK, ref. 18, s. 100.

⁷⁷ VHA Bratislava, f. MNO - D, šk. 101, inv. č. 124, č. j. 26.679/15 - 1941.

⁷⁸ VHA Bratislava, f. MNO - D, šk. 101, inv. č. 124, č. j. 74.806/1941.

⁷⁹ VHA Bratislava, f. MNO - T, šk. 8, inv. č. 36, č. j. 135.573/15-1940.

⁸⁰ VHA Bratislava, f. MNO - T, šk. 11, inv. č. 51, č. j. 11.300/I. odd. 1941.

⁸¹ VHA Bratislava, f. MNO - D, šk. 175, inv. č. 224, č. j. 76.045 Dôv./15 - 1941.; VHA Bratislava, f. MNO - T, šk. 11, inv. č. 51, č. j. 797 - I/1 - 1941.

⁸² VHA Bratislava, f. MNO - D, šk. 175, inv. č. 224, č. j. 20.688 Dôv. I/a - 1941.

Cieľom tohto mimoriadneho cvičenia bola skôr ako výcvik so zbraňou, národná pre-výchova brancov z inkorporovaného územia a zapojenie týchto krajov do štátneho celku. Preto sa všetko pripravovalo tak, aby sa povolaní branci cítili dobre a ich precvičenie malo výchovný úspech.⁸³ Pôvodný plán konať cvičenie v okolí Liptovského Sv. Mikuláša bol zrušený. VPV navrhlo skôr mestské prostredie. Toto rozhodnutie zdôvodňovalo tým, že „povolaní tu nebudú zasa iba medzi sebou, ako by tomu bolo napr. v Tatrách, prírody užijú doma“.⁸⁴

MNO nariadilo 5. novembra 1941 povolať brancov z inkorporovaného územia v dvoch turnusoch. Branci zo spišských obcí v počte 356 mužov, ktorí patrili pod DOV Spišská Nová Ves, boli povolaní k pešiemu pluku 5 do Spišskej Novej Vsi. Povolaní boli do vý-nimočnej činnej služby na čas tri týždne s nástupom 24. novembra 1941.⁸⁵ Pretože veliteľ DOV Spišská Nová Ves nemal z prinavrátených spišských obcí na druhý turnus žiadnych brancov, precvičenie záložníkov z inkorporovaného územia v rámci spišských dedín v ďalšom turnuse bolo zrušené.⁸⁶

Výcvikovú skupinu brancov v Spišskej Novej Vsi navštívil 2. decembra 1941 aj minister národnej obrany F. Čatloš. S výsledkom výcviku bol spokojný a veliteľovi mjr. pech. Jozefovi Lehockému vydal ústny rozkaz prepustiť brancov, ktorých už predtým povolal na cvičenie v zbrani pri mobilizácii, do pomeru mimo činnej služby. Taktiež vojaci, ktorí mali rodinné ťažkosti, boli z cvičenia prepustení, prípadne dostali 2 – 4-dňovú dovolenku. Rozhodnutie minister nechal na veliteľovi skupiny.⁸⁷ Kurz v Spišskej Novej Vsi 7. decem-bra 1941 navštívil osobne aj minister vnútra Alexander Mach v sprievode plk. Benedikta Dúbravca.⁸⁸

S povolaním veľkého množstva brancov na cvičenia boli spojené aj problémy ich pre-pravy. Tieto problémy spomína aj okresný náčelník v Spišskej Starej Vsi v periodickej správe za mesiac december 1941. Poznamenáva, že „v tomto mesiaci pozoruhodnejšia udalosť bolo povolanie viac ako 800 záložníkov z inkorporovaných obcí k vojenskému cvičeniu. Pre budúcnosť bolo by vhodné, aby príslušné vojenské úrady dali na vedomie dopravným úradom väčší príliv záložníkov na tratiach, aby tieto mohli prípravy učiť na včasné nastúpenie záložníkov k vojenskému cvičeniu. Posledne stalo sa, že záložníci pre ne-dostatok dopravných prostriedkov a snehové zaveje museli sánkami byť dopravení k svojim vojenským útvarom.“⁸⁹

Pre doplnenie armády a zaškolenie vojakov pre potreby východného frontu boli povola-ní muži ročníkov 1921 a 1922. Títo branci boli povolaní 1. októbra 1942. Len z obce Fridman bolo povolaných 13 brancov, ktorí boli zadelení k jednotkám v Liptovskom Sv. Mikuláši a Spišskej Novej Vsi. No našli sa aj takí, ktorí boli začlenení do špeciálnych jed-notiek. Jedným z nich bol rodák z Fridmanu František Kutarňa, ktorý sa dostal do ženijnej jednotky v Novom Meste nad Váhom.⁹⁰ Podľa spomienok jedného z účastníkov bojov na

⁸³ VHA Bratislava, f. MNO - T, šk. 11, inv. č. 51, č. j. 797 – I/1 - 1941.

⁸⁴ VHA Bratislava, f. MNO - T, šk. 11, inv. č. 51, č. j. 30.452 Taj./Ia 1941.

⁸⁵ VHA Bratislava, f. MNO - D, šk. 175, inv. č. 224, č. j. 76.045 Dôv./15 - 1941.

⁸⁶ VHA Bratislava, f. MNO - D, šk. 175, inv. č. 224, č. j. 79069/Dôv./15 – 1941.

⁸⁷ VHA Bratislava, f. MNO - D, šk. 175, inv. č. 224, č. j. 7/Dôv. 1941.

⁸⁸ VHA Bratislava, f. MNO - D, šk. 175, inv. č. 224, č. j. 76.045 Dôv./15 – 1941.

⁸⁹ SNA Bratislava, f. ÚŠB, šk. 763, inv. č. 2, č. j. 846/1941.

⁹⁰ BRINČKA, Vojnové osudy fridmanského ženistu, ref. 65, s. 45.

východnom fronte Jozefa Tomaškoviča bojovalo na východnom fronte z inkorporovanej obce Fridman dovedna 30 mužov (ročníky 1919 – 1923), z ktorých štyria zahynuli a viacerí boli zranení.⁹¹

V ďalšom období už z armádnych dokumentov osobná kategória brancov z inkorporovaného územia vypadla. Preto možno konštatovať, že z hľadiska štátnej spoľahlivosti už od roku 1942 aj branci, ktorí už vojenskú službu absolvovali v rámci poľskej armády, boli považovaní za dôveryhodný element slovenskej armády.

E. LAINCZ: WIEDERAUFNAHME DER TÄTIGKEIT DER MILITÄRVERWALTUNG UND DIE VERWIRKLICHUNG DES WEHRGESETZES IN DEN ZUR SLOWAKEI ANGESCHLOSSENEN GEBIETEN DER NÖRDLICHEN ZIPS IN DEN JAHREN 1939 – 1942

Im vorliegenden Beitrag werden die Bemühungen um die Wiederherstellung der Verhältnisse im militärischen Bereich auf den Gebieten Polens vorgestellt, die 1939 an die Slowakei erneut angeschlossen worden sind. Zwei Aspekte der Wiederherstellung der militärischen Verhältnisse werden genau analysiert: die Organe der Militärverwaltung waren zunächst bemüht, Bedingungen für die Integration der an die Slowakei angeschlossenen Gebiete der nördlichen Zips zu schaffen, indem sie die Frage der Rückkehr von Gefangenen aus diesem Gebiet zu regeln versuchten. Es ging dabei um Re-Emigration von Soldaten, die während des Polenfeldzugs im September 1939 als Mitglieder der Polnischen Armee gekämpft haben. Ein Teil von ihnen geriet in Gefangenschaft und wurde später in die deutschen Gefangenenlager transportiert, andere wurden in den Wehrdienst der Roten Armee eingezogen, oder wurden in der Slowakei gefangenommen. Der vorliegende Beitrag ist auf die Zeit von 1939 – 1941 fokussiert, als es gelang, vielen aus den wiederangeschlossenen Gebieten der nördlichen Zips stammenden Gefangenen die Heimkehr zu ermöglichen. In der Folgezeit verlief die Rückkehr von Gefangenen aus diesen Gebieten auf individueller Basis, hauptsächlich aufgrund der schriftlichen Gesuche ihrer Familienangehörigen. Im zweiten Teil der Studie richtet sich die Aufmerksamkeit des Autors auf die kontinuierliche Eingliederung der Wehrpflichtigen aus den angeschlossenen Gebieten in die Militärverbände der slowakischen Armee, zu der es hauptsächlich in den Jahren 1940 – 1942 kam. Da es sich um ehemalige Angehörige der polnischen Armee handelte, hat ihnen die Kanzlei der Präsidenten der Slowakischen Republik mittels ihrer militärischen Zweigstelle spezielle Aufmerksamkeit geschenkt. Die Wehrpflichtigen wurden in zwei Gruppen aufgeteilt. In der ersten Gruppe waren Wehrpflichtige, die erst vor dem Wehrdienstantritt standen. In der zweiten Gruppe waren Soldaten aus den angeschlossenen Gebieten, die ihren Wehrdienst bereits in der polnischen Armee geleistet haben. Die Zeit, die sie in der polnischen Armee abgedient haben, wurde ihnen angerechnet, sie wurden allerdings zur Militärabrichtung berufen. Das Ziel dieser Maßnahme lag in erster Linie nicht in der militärischen Ausbildung, sondern vielmehr in der „nationalen Umerziehung“ und in der Integration der an die Slowakei von Polen angeschlossenen Gebiete mit dem Mutterland. Diese Thematik wird vom Autor des Beitrags bis ins Jahr 1942 zurückverfolgt, als die Wehrpflichtigen aus den angegliederten Gebieten in den offiziellen Dokumenten nicht mehr als Sonderkategorie angeführt werden. Dies kann auch als in Hinweis ihrer Zuverlässigkeit aus der Sicht der slowakischen Armeeführung gedeutet werden.

⁹¹ BRINČKA, Vojnové osudy Jozefa Tomaškoviča, ref. 66, s. 59.

ZBROJNÁ VÝROBA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1969 – 1992 (2. časť)¹

JAN ŠTAIGL – PETER TURZA

ŠTAIGL, J. - TURZA, P.: Armament Production in Slovakia in 1969-1992 (Part 2.). *Vojenská história*, 3, 17, 2013, pp 77-109, Bratislava.

The study refers to the previous research of J. Štaigl dealing with the questions of armament production in Slovakia in the period of the 1950's and 1960's, or to the first part of the joint work of J. Štaigl and P. Turza, published in *Military History* No. 2/2013, focusing on the armament production development in the normalization years. The current study deals with the armament production in Slovakia in 1988-1992 compared to the development in the Czech Republic. Study of the two authors is based on the extensive published literature of the Czech and Slovak authors, archival sources and contemporary press of Slovak origin. A number of sources mostly of national origin have enabled the authors to analyze the development from attenuation of the armament production, plans and efforts for conversion as well as consequences. In terms of the methodological procedure of chronological concentration on the key questions, the study uncovers the scale of changes in the armament production, with the decrease by 94.4 percent occurring within several years (from 1988 to 1992). The attenuation has practically stopped the production of tanks, infantry combat vehicles, artillery equipment and other commodities in Slovakia.

Military History. Slovakia. Armament Production in 1969-1992.

V roku 1988 sa rozvojové tendencie zbrojnej výroby na Slovensku skončili a nastal jej pokles. Objem špeciálnej produkcie, vyjadrený hodnotou v miliónoch Kčs bežných cien, klesol o 3 335 mil. Kčs. Hodnota objemu produkcie zbrojnej výroby v českých krajoch, naopak, stúpla o 774 mil. Kčs, čím sa výsledná hodnota objemu celej produkcie špeciálu v ČSSR upravila na stratových 2 561 mil. Kčs. V roku 1989 sa tempo poklesu zrýchlilo, pričom negatívny vývoj už zasiahol aj závody v Čechách. Hodnota objemu produkcie zbrojného priemyslu v tom roku na Slovensku klesla o 5 997 mil. Kčs a v Čechách o 1 744 mil. Kčs, čo v celej ČSSR predstavovalo pokles o 7 741 mil. Kčs.²

¹ Prvá časť štúdie bola publikovaná vo *Vojenskej histórii*, roč. 17, 2013, č.2, s. 75-112. ISSN 1335-3314.

² KRČ, Miroslav et al. *Obranný průmysl země s tranzitivní ekonomikou v letech 1990 – 2002*. Vyškov : Vysoká vojenská škola pozemního vojska 2004, s. 117-118. ISBN 80-7231-115-8.

Všeobecný rámec poklesu zbrojnej produkcie tvorilo zmierňovanie medzinárodného napätia, ktoré sa začalo v polovici 80. rokov a viedlo k zmenám vo svetovej vojensko-politickej situácii. Tzv. nové myslenie, ktoré v zahraničnej politike ZSSR presadzovalo reformátorské vedenie sovietskych komunistov na čele s M. S. Gorbačovom, smerovalo k novej kvalite vzťahov s USA a zastaveniu pretekov v zbrojení. Po návrhoch na podstatné zníženie počtu jadrových zbraní a zavedení moratória na rozmiestňovanie zbraní v kozmickom priestore, ktoré Gorbačov predložil americkému prezidentovi R. Reaganovi na ich stretnutí v islandskom Reykjavíku v októbri 1986, sa historickým prielomom vo veľmocenských vzťahoch stala dohoda o stiahnutí a likvidácii všetkých sovietskych a amerických rakiet stredného doletu z Európy, podpísaná 17. decembra 1987 vo Washingtone. Tým sa vytvárala priaznivá klíma aj pre odzbrojovacie rokovania v rámci Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe.

Členské štáty Varšavskej zmluvy, v ktorých v prvej polovici 80. rokov rýchlo klesala výkonnosť ekonomik, prijali tento vývoj ako vítané východisko na úpravu vojenských výdavkov a znižovanie zbrojnej záťaže. Vo výstavbe ich ozbrojených síl sa začal presadzovať princíp rozumnej dostatočnosti a obmedzovania objednávok na vojenskú techniku. V kontexte s tým nadobúdala stále reálnejšie kontúry aj myšlienka konverzie zbrojnej výroby, tzn. jej prevedenia na civilné účely. Aktuálnosť uskutočnenia konverzie výrazne rezonovala napríklad na zasadnutiach Politického poradného výboru krajín Varšavskej zmluvy v júli 1988 vo Varšave a v júli 1989 v Bukurešti. Spájala sa s potrebou udržania úrovne ozbrojených síl na stupni spoľahlivého zabezpečenia štátov Varšavskej zmluvy, s realizáciou konverzie aj v štátoch NATO a s predpokladom pozitívneho medzinárodného ohlasu na prípadnú iniciatívu socialistických krajín v tejto oblasti.³

Rozpočtové výdavky na obranu sa znižovali aj v ČSSR. V porovnaní s rokom 1984, keď činili 33 508 mil. Kčs (v bežných cenách), klesli v roku 1985 na 31 491 mil. Kčs. Medziročný prírastok výdavkov, ktorý v roku 1984 predstavoval 113,8 percenta, v roku 1985 klesol na 94,0 percenta. V nasledujúcich rokoch výdavky na obranu opäť stúpili, v medziročných prírastkoch až na hodnotu 110,3 percenta v roku 1988, čo v ich finančnom objeme predstavovalo 37 727 mil. Kčs. Pod rastúcim tlakom ekonomických ťažkostí však Predsedníctvo ÚV KSČ a vláda ČSSR v tom roku rozhodli o znížení výdavkov na obranu a o ich pevnej väzbe s rastom národného dôchodku. Medziročný prírastok výdavkov na obranu a bezpečnosť v nasledujúcich rokoch nemal prekročiť hodnotu 103 percent národného dôchodku.

³ Tieto myšlienky odzneli najmä vo vystúpeniach M. S. Gorbačova na spomenutých rokovaniach Politického poradného výboru členských štátov Varšavskej zmluvy. Vo Varšave uviedol, že „*Stálo by za to zvážiť napríklad vhodnosť návrhu myšlenky o konverzii alespoň časti vojenského priemyslu štátů Varšavskej smlouvy a NATO na výrobu zařízení, přístrojů a materiálů pro ochranu a obnovu životního prostředí, k záchraně zdraví miliónů lidí. To by byla záležitost hodná humanistických tradic Evropy. A socialismus by zde měl být v iniciativní a vůdčí pozici.*“ (NA Praha, f. KSČ-ÚV-02/1, zv. 81, a. j. 79 *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavskej smlouvy ve Varšavě ve dnech 15. a 16. července 1988, Vystoupení s. M. S. Gorbačova.*) V Bukurešti k tomu dodal: „*Bylo by vhodné posoudit otázky konverze v rámci Varšavskej smlouvy včetně národních plánů konverze. Bylo by rovněž třeba iniciativně vyjít s otázkou konverze na 44. VS OSN. To by ve světě nepochybně vyvolalo velkou pozornost.*“ (NA Praha, f. KSČ-ÚV-02/1, zv. 118, a. j. 124 *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavskej smlouvy v Bukurešti 7. – 8. července 1989, Vystoupení generálního tajemníka ÚV KSSS a předsedy Nejvyššího sovětu SSSR M. S. Gorbačova.*)

V roku 1989 výdavky na obranu skutočne zaznamenali pokles na 102,5 percenta (38 675 mil. Kčs).⁴ Výhľadovo sa pritom počítalo s postupným znižovaním výdavkov na obranu tak, aby do roku 1992 ich objem klesol o 10 percent v porovnaní s rokom 1989.⁵ V bežných cenách sa vojenské výdavky v rokoch 1989 – 1992 znížili z 35,1 na 26,9 mld. Kčs, pričom ich podiel na celkových výdavkoch štátu klesol z 13,3 na 5,7 percenta.⁶

V tomto čase sa začali prejavovať aj problémy s odbytom československej vojenskej produkcie, a to tak v socialistických, ako nesocialistických, predovšetkým rozvojových krajinách. Rozdiel medzi dodávkami plánovanými na 8. päťročnicu a zníženými objemami dodávok vojenského materiálu z ČSSR do socialistických štátov vytváral pre rok 1989 stratu 2 302 mil. Kčs vo veľkoobchodných cenách (2 579 mil. Kčs vo FCO) a pre rok 1990 stratu 1 871 mil. Kčs vo veľkoobchodných cenách (2 006 mil. Kčs vo FCO).⁷ Výrazne sa na tom podieľalo zníženie požiadaviek na dodávky produktov zbrojného priemyslu, najmä lietadiel, tankov a bojových vozidiel pechoty, do ZSSR.⁸ V októbri 1988 československý premiér L. Adamec pri svojej návšteve v Moskve žiadal sovietskeho ministerského predsedu N. Ryžkova, aby ZSSR potvrdil pôvodne dohovorovaný objem dodávok špeciálnej techniky z ČSSR, a to na rok 1989 aj na strednodobú perspektívu. Ryžkov žiadosť odmietol s odôvodnením, že v novej medzinárodnej situácii ZSSR potrebuje len minimálne množstvo novej vojenskej výzbroje, pričom na väčšiu modernizáciu armády ani nemá finančné prostriedky.⁹ Podobný bol výsledok z rokovaní predsedov plánovacích komisií ČSSR a ZSSR v januári 1989, nasledujúcich stretnutí predsedov vlád oboch krajín vo februári či rokovaní delegácií vlád ČSSR a ZSSR v apríli toho roku.¹⁰ Negatívne dopady tohto vývoja na čs. zbrojnú výrobu umocnil rozpad sovietskeho bloku, ZSSR, RVHP a jej trhov, ako aj zánik Varšavskej zmluvy.¹¹

⁴ KRČ, Miroslav et al. *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů 2000, s. 74-77. ISBN 80-85864-93-2.

⁵ NA Praha, f. KSČ-ÚV-02/1, zv. 127, a. j. 133 (P133/81, b. 13) Zpráva k „Návrhu programu obnovy a upevnění rovnováhy čs. ekonomiky“. Znižovanie vojenských výdavkov v podobnom rozsahu deklarovali aj ďalšie štáty Varšavskej zmluvy. Pozri FUČÍK, Josef. Odzbrojení a vojenské výdaje. In *Plánované hospodářství*, 1989, č. 9, s. 67-76.

⁶ PRŮCHA, Václav et al. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. 2. díl, období 1945 – 1992*. Brno: Doplněk 2009, s. 967-998. ISBN 978-80-7239-228-5.

⁷ VÚA-SA MO Praha, f. MNO/kan. min. 1988, šk. 31, č. j. 0052/10-18 *Podklad na jednání předsedy vlády ČSSR s. L. Adamce s předsedou rady ministrů SSSR s. N. Ryžkovem za FMNO*.

⁸ V roku 1987 predstavoval vývoz zbraní do ZSSR 55 percent celkového čs. exportu vojenského materiálu. Útlum má širší pozadí. *Hospodářské noviny*, 2. 10. 1990, s. 3.

⁹ *Ako prekovat' meče na pluhy a neprísť o prácu*. http://spravy.pravda.sk/ako-prekovat-mece-na-pluhy-a-neprist-o-pracu-fee/sk_domace.asp?c=A110910_211852_sk_domace_p23ixzz25xDnj6y9.

¹⁰ NA Praha, f. KSČ-ÚV-02/1, zv. 115, a. j. 120 *Komplexný návrh postupu na efektivní využití volných kapacit výroby speciální techniky – Důvodová zpráva*.

¹¹ V dôsledku znižovania vojenských výdavkov v „spojeneckých“ krajinách Varšavskej zmluvy a rozpadu toho vojensko-politického zoskupenia československý vývoz produkcie zbrojného priemyslu do týchto štátov v rokoch 1986 – 1990 klesol o cca 40 percent. BAJZÍKOVÁ, Anna. *Obranný priemysel a zbrojenie – fenomén štátneho sektoru (prípád Československa a Českej republiky)*. Bakalárska práca. Praha: Univerzita Karlova – Fakulta sociálních věd 2009 (dostupné na internete: es.fsv.cuni.cz/default/file/download/id/11123), s. 44.

Obmedzovanie objemu alebo rušenie dohovorovaných kontraktov na dodávky zbrojnej techniky zo strany rozvojových krajín¹² sprevádzalo aj narastanie ich pasívneho salda vinou platobnej neschopnosti. Najväčším dlžníkom bola Sýria, u ktorej československé pohľadávky za vývoz špeciálu v roku 1990 dosiahli sumu 750 mil. USD, ďalej Irak a Líbya.¹³

Nesplatené vládne úvery za dodávky vojenskej techniky alebo iné formy vojenskej pomoci tvorili podstatnú časť celkovej zadlženosti rozvojových krajín.¹⁴ V súhrne daných skutočností sa prejavovali a stále intenzívnejšie prehlbovali symptómy nutnosti konverzie vojenského priemyslu.

O útlme zbrojárskej výroby rozhodlo Predsedníctvo vlády ČSSR (PV ČSSR) na konci júna 1988, pričom prvé projekty boli zastavené uzneseniami tohto orgánu č. 105 a 112 z toho istého mesiaca. Následne, 9. júla 1988, vláda ČSSR prijala uznesenie, ktorým jednotlivým rezortom uložila pripraviť materiály o využití uvoľňovaných kapacít špeciálnej techniky pre náhradnú civilnú výrobu. Na základe uznesenia PV ČSSR z 13. januára 1989 potom vznikla komisia odborníkov zo Štátnej plánovacej komisie (ŠPK), Štátnej komisie pre vedecko-technický a investičný rozvoj (ŠKVTRI), novovytvoreného Federálneho ministerstva hutníctva, strojárstva a energetiky (FMHSE), Federálneho ministerstva zahraničného obchodu (FMZO), Federálneho ministerstva národnej obrany (FMNO), Federálneho ministerstva financií (FMF) a Výboru ľudovej kontroly (VLK) ČSSR s úlohou spracovať komplexný materiál o možnostiach využitia voľných kapacít špeciálnej výroby.¹⁵ Návrhy na ich využitie mala orientovať najmä na: 1) náhradu novej investičnej výstavby uvažovanej v 8. a 9. päťročnici pre ďalší rozvoj špeciálnej výroby, 2) náhradu za novú investičnú výstavbu v civilnej výrobe a 3) náhradnú výrobu s optimálnym a efektívnym využitím danej technológie pre oblasť civilnej a špeciálnej výroby.

Spracovaným materiálom s názvom „Komplexný návrh na efektívne využitie voľných kapacít výroby špeciálnej techniky“ sa vláda ČSSR zaoberala 25. mája 1989. Materiál mal „komplexne riešiť situáciu vyplývajúcu ze zníženia požiadaviek na dodávky špeciálnej techniky, ktorá vznikla v súvislosti so zmenami vo vojnepolitickom vývoji, novým pojetím obrannej dostatečnosti štátu Varšavské smlouvy, ale i s ohľadom na prehodenie zájmov niektorých nesocialistických zemí o nákup špeciálnej techniky“.¹⁶ V tomto zmysle „vytvára vecný a časový postup riešiaci využitie uvoľňovaných kapacít a promítnutí tohoto riešenia do procesu tvorby ročných plánů a smernice 9. päťletky. Respektuje termíny koordinácie výro-

¹² Rozdiel medzi dohovorovanými a do zvláštnej časti plánu 8. päťročnice zahrnutými dodávkami a spresnenými požiadavkami rozvojových krajín predstavoval pre ČSSR na rok 1989 stratu 1 300 mil. Kčs vo veľkoobchodných cenách (1 950 mil. Kčs vo FCO) a na rok 1990 stratu 765 mil. Kčs vo veľkoobchodných cenách (1 042 mil. Kčs vo FCO). Tamže, s. 126.

¹³ Tamže, s. 42; pozri aj BAKA, Igor. Československá vojenská pomoc Líbyi v druhej polovici osemdesiatych rokov 20. storočia. In *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 4, s. 24-25 a 30. ISSN 1335-3314.

¹⁴ Ak v roku 1985 predstavovali čs. pohľadávky v rozvojových krajinách sumu 9,9 mld Kčs, tak v roku 1988 sa očakávalo ich zvýšenie na cca 19,8 mld. Kčs a do roku 1990 na cca 30 mld. Kčs. NA Praha, f. KSC-ÚV-02/1, zv. 99, a. j. 100 (P100/89, informácia k bodu 8) *Analýza základných vývojových trendů ovlivňujících vývoj devizové pozice ČSSR*.

¹⁵ Skupina bola dodatočne doplnená o pracovníkov Federálneho ministerstva práce a sociálnych vecí, Štátnej banky Československej, českej a slovenskej plánovacej komisie a rezortov hospodárstva ČSR a SSR.

¹⁶ NA Praha, f. KSC-ÚV-02/1, zv. 115, a. j. 120 *Komplexný návrh postupu na efektívni využití volných kapacit výroby špeciální techniky - Stanovisko sociálně ekonomického oddělení ÚV KSČ*.

*by a vzájemných dodávek speciální techniky zemí Varšavské smlouvy. Umožňuje realizovat v plánovacím procesu rozhodnutí nejvyšších orgánů o vyčlenění podílu národního důchodu na obranu a bezpečnost. Sleduje, aby uvolněné kapacity pro výrobu speciální techniky byly využity na produkci obecného určení v podmínkách dodržení optimálních výstupů z rozboru všech ekonomických souvislostí, vyjadřující efektivnost výroby speciální techniky.*¹⁷

Východiskovú časť návrhov tvoril technicko-ekonomický rozbor voľných kapacít výroby špeciálnej techniky spracovaný podľa jednotlivých výrobcov a ich produkcie. Analyzoval existujúce a predpokladané vzťahy medzi projektovanou a voľnou kapacitou s dopadom na možné straty, vyjadrené vo viacerých ukazovateľoch: priamy materiál, priame mzdy, počet „voľných“ robotníkov, kalkulované náklady a „ušlý“ zisk. Stav a odhadované perspektívy vývoja špeciálnej výroby na Slovensku s vybranými ukazovateľmi sú uvedené v tabuľke č. 1 a prílohe č. 1.

Ako možné „námety“ náhrad za utlmanú výrobu skupina navrhovala: 1) pre závody kombinátu ZŤS Martin – hydraulické prvky a agregáty, dopravné vozíky, roboty a manipulátory, spaľovacie motory, obrábacie a jednoúčelové stroje, traktory, stavebné stroje rôznych typov, rýpadla, poľnohospodárske stroje; 2) pre závody kombinátu ZVS Brno, včítane ZVS Dubnica nad Váhom – textilné stroje, polygrafické stroje, strojársky spotrebný tovar, rozvoj programov a aplikácií elektroniky, roboty, jednoúčelové, obrábacie a šablónové stroje a vzduchotechnické prvky; 3) pre podniky Tesla, včítane Tesla Liptovský Hrádok – investičnú elektroniku a 4) pre výrobné organizácie v pôsobnosti Ministerstva priemyslu SSR – únikové filtre pre havarijné situácie, detekčné trubičky pre mierové použitie (CO-ALKO) a tieniaci materiál pre jadrové elektrárne.¹⁸

Ďalšiu časť materiálu tvoril zoznam záväzných úloh špeciálnej investičnej výstavby, u ktorých sa prehodnocovali zámery ich riešenia a dokončenia.¹⁹ Prehľad týchto stavieb na Slovensku uvádza tabuľka č. 2.

Na základe predložených materiálov PV ČSSR prijalo uznesenie č. 159, v ktorom schválilo zásady pre využívanie kapacít uvoľňovaných útlmom špeciálnej výroby pre náhradné programy civilného charakteru (pozri prílohu č. 2) a harmonogram ďalšieho postupu pri riešení s tým súvisiacich otázok. Zo schválených zásad následne vychádzali uznesenia PV ČSSR č. 84 z 21. septembra a č. 108 z 30. novembra 1989. Prvé sa týkalo útlmu a zastavenia výroby tankov v ZŤS Martin k 1. januáru 1991, a to bez uchovania výrobných kapacít pre prípad brannej pohotovosti štátu. Druhé uznesenie potom prijalo opatrenia na obmedzenie investičnej výstavby viazanej na zbrojársku výrobu.

¹⁷ Tamže – *Důvodová zpráva.*

¹⁸ Tamže – *Náměty náhrad utlumované výroby speciální techniky civilní výrobou v rozhodujících organizacích.*

¹⁹ Tamže – *Seznam závazných úkolů speciální investiční výstavby, u kterých se přehodnocují záměry jejich řešení a dokončení.*

Tabuľka č. 1

**Technicko-ekonomický rozbor voľných kapacít výroby špeciálnej techniky²⁰
na Slovensku**

Ústredný orgán - Hospodárska organizácia	Ukazovateľ	Merná jednotka	8. 5LP		9. 5LP		
			1989	1990	1991	1993	1995
ZŤS Martin	projektovaná kapacita	mil. Kčs	11 759	11 802	11 905	12 506	12 565
	voľná kapacita	mil. Kčs %	4 222 35,9	3 436 29,1	6 891 57,9	7 703 61,6	7 660 61,9
	Výpadky:						
	-priamy materiál	mil. Kčs	2 871	2 341	4 656	5 309	5 358
-počet robotníkov	osôb	2 442	2 592	4 430	5 144	5 402	
-zisk	mil. Kčs	1 530	1 364	2 006	1 656	1 660	
MP SSR	projektovaná kapacita	mil. Kčs	436	526	526	526	526
	voľná kapacita	mil. Kčs %	285 48,7	302 48,7	396 70,6	390 69,4	390 69,4
	Výpadky:						
	-priamy materiál	mil. Kčs	113	110	142	142	142
-počet robotníkov	osôb	420	599	787	787	787	
-zisk	mil. Kčs	48	44	54	54	54	
MVŽP SSR	projektovaná kapacita	mil. Kčs	84	84	84	84	84
	voľná kapacita	mil. Kčs %	34 40,5	34 40,5	34 40,5	34 40,5	34 40,5
	Výpadky:						
	-priamy materiál	mil. Kčs	6	6	6	6	6
-počet robotníkov	osôb	17	17	17	17	17	
-zisk	mil. Kčs	18	18	18	18	18	

V súlade s uvedenými uzneseniami spracovalo FMHSE materiál o výrobe a odbyte špeciálnej techniky, ktorý novo špecifikoval záväzné štátne úlohy pre organizácie rezortu v zvláštnej časti 9. päťročného plánu. Okrem ekonomických súvislostí rešpektoval aj spresnenú koncepciu vyzbrojovania a technického zabezpečenia ČSLA na obdobie 1991 – 1995 s výhľadom do roku 2000. Materiál vychádzal zo základného členenia zamerania rozvoja špeciálnej techniky do troch kategórií: 1) perspektívne odbory a pododbery „*u nichž se předpokládá další rozvoj kapacit*“, 2) odbory a pododbery, ktoré „*i při prokazatelně ekonomicky neefektivní výrobě budou zachovány z důvodu potřeb zabezpečení obrany a bezpečnosti státu*“ a 3) útlmové pododbery a vybrané úlohy špeciálnej techniky. V kontexte s tým rozoberal situáciu v jednotlivých výrobných organizáciách so zameraním na požiadavky odberateľov a vyťažované výrobné kapacity z hľadiska zabezpečenia hlavných úloh v 9. päťročnici. Výrobcovia špeciálu zo Slovenska v pôsobnosti FMHSE boli zaradení do druhej a tretej kategórie (pozri prílohu č. 3). Zo 110 podnikov, ktoré sa v ČSSR zaoberali výrobou špeciálnej techniky, materiál FMHSE špecifikoval šesť „*u nichž útlum výroby*“.

²⁰ Tamže – *Technicko-ekonomický rozbor voľných kapacít výroby špeciálnej techniky spracovaný podľa výrobců a výrobků, u nichž dochází v letech 1989, 1990 a v 9. pětiletce k nižšímu odbytu.*

Tabuľka č. 2

**Závazné úlohy špeciálnej investičnej výstavby s prehodnotením
ich riešenia a dokončenia²¹**

Podnik	Názov stavby	Rok začatia/ dokončenia	Rozpočtové náklady (mil. Kčs)	
			pôvodné	spresnené
<i>Zastavená príprava, vypustené zo ZČ 8. 5LP</i>				
ZĽS Košice	účelové nadstavby		100,0	
ZĽS Martin	dobudovanie kapacít		258,9	
ZSNP Žiar n. Hronom	zlievareň hliníkových odliatok		168,0	
ZĽS Detva, závod Hriňová	výroba prevodoviek pre T-72		173,0	
<i>Znížené rozpočtové náklady</i>				
Mostáreň Brezno	hala ST Brezno	1987/91	297,4	287,4
<i>Spracovať návrh plného výrobného vytlačenia</i>				
Kovohuty ZSNP Žiar n. Hronom	výroba hliníkových odliatok	1981/83	49,3	
ZSNP Žiar n. Hronom	rozšírenie zlievarne hliníkových odliatok	1984/88	151,3	
ZĽS Martin	rekonštrukcia oceľiarne pre T-72	1984/89	86,6	
ZĽS Detva, závod Rimavská Sobota	výroba náhradných dielov	1980/84	228,5	
ZĽS Košice	modernizácia závodu	1978/82	106,1	
ZĽS Košice	zavedenie výroby prvkov T-72	1981/1986	88,6	
ZĽS Košice, závod Prakovce	výstavba oceľiarne	1975/85	342,5	
ZĽS Detva, závod Vlkanová	výstavba závodu	1979/83	198,7	
ZĽS Martin	náradovňa	1978/83	190,3	
ZĽS Detva	náradovňa pre T-72	1982/84	54,9	
Čs. vagónka Poprad	zabezpečenie výroby železnič. mostov	1982/85	134,0	
<i>Prehodnotenie opodstatnenosti stavieb</i>				
ZĽS Dubnica		1988/92	230,0	
ZĽS Dubnica	SV-rotačné kovanie	1989/94	581,0	
ZĽS Komárno		1988/91	132,0	
ZĽS Detva		1989/92	228,0	

speciální techniky vyvolává zásadní dopady do běžné ekonomiky a které nemohou bez pomoci ústředních orgánů situaci zvládnout“ a ďalších 8 podnikov, ktoré pomoc potrebujú. Počítal s nasledujúcimi formami finančnej pomoci: 1) zľavy odvodov zo zisku alebo dotácie do rozdelenia zisku do fondu kultúrnych a sociálnych potrieb, 2) dotácie zo štátneho rozpočtu a 3) ponechanie odpisov ako výnimka z uznesenia vlády ČSSR č. 179/1989. Zo Slovenska sa navrhovaná finančná výpomoc týkala štyroch výrobných organizácií – závodov kombinátu ZĽS Martin, ZVL Považská Bystrica, Vihorlat Snina a Tesla Liptovský Hrádok. Z centrálnych devízových zdrojov im okrem toho malo byť pridelených 688 mil.

²¹ Tamže – *Seznam závazných úkolů speciální investiční výstavby, u kterých se přehodnocují záměry jejich řešení a dokončení.*

Kčs FCO, z toho ZŤS Martin 280 mil, ZVLS Považská Bystrica 276 mil., Vihorlatu Snina 30 mil. a Tesle Liptovský Hrádok 102 mil. Kčs FCO.²²

Podobne postupovalo aj Ministerstvo priemyslu SSR, ktoré po reorganizácii orgánov štátnej správy spojenej, okrem iného, s vytvorením FMHSE, zabezpečovalo úlohy výroby a dodávok špeciálnej techniky v dvoch organizáciách: 1) v štátnom podniku Slovchémia Bratislava, kam patril k. p. SLZ Hnúšťa s výrobou prostriedkov na ochranu horných ciest dýchacích (lícnicové filtre) a jednoduchých prostriedkov chemického prieskumu (preukazníkové trubičky), k. p. Chemko Strážske – výroba vojenských trhavín a k. p. PCHZ Žilina – ochranný materiál pre špeciálne použitie (na obloženie bojovej pásovej a kolovej techniky na zníženie koeficientu rádioaktívneho žiarenia) a 2) v štátnom podniku Makyta Púchov – prostriedky na ochranu povrchu tela. Uznesenie vlády SSR č. 188 zo 16. júna 1989 ministerstvu uložilo „rozpracovať program náhrad za utlmanú alebo zrušenú výrobu špeciálnej techniky pri dodržaní vysokej efektívnosti, súčasne riešiť zhromadenie výroby špeciálnej techniky s cieľom obmedzenia investičnej výstavby a zefektívnenia výroby“.²³ Pripravený materiál bol schválený uznesením vlády SSR č. 166 zo 4. apríla 1990. V jeho úvode sa konštatovalo, že nevyužitie kapacity špeciálnej výroby v danom rezorte sú prevažne jednoúčelové zariadenia bez možnosti širšieho využitia pre civilnú výrobu. V ďalšej časti sa uvádzali predpokladané výrobné zámery v jednotlivých podnikoch, a to v SLZ Hnúšťa – zapojenie do programu komplexného systému ochrany povrchu tela a dýchacích ciest proti škodlivým účinkom v priemysle a poľnohospodárstve, v Chemko Strážske – výroba priemyselných trhavín plastifikovaných vodou bez prísad nitroglycerínu a nitrocelulózy, v PCHZ Žilina a Makyta Púchov – zatiaľ nestanovené.²⁴

Ďalšie usmernenia procesu konverzie prijalo predsedníctvo federálnej vlády už v nových spoločensko-ekonomických podmienkach po zrušení monopolu komunistickej moci. Začiatok formovania nového pluralitného politického systému sprevádzalo naštartovanie ekonomickej reformy smerujúcej od centrálne plánovaného k trhovému hospodárstvu. Išlo o komplex opatrení, ktorých jadrom bola cenová liberalizácia, odstránenie monopolných štruktúr a zrovnoprávnenie foriem vlastníctva, reštrukturalizácia priemyselnej výroby, zmena orientácie zahraničného obchodu, politika sociálnej ochrany a starostlivosti o životné prostredie.²⁵ Súčasťou vládneho scenára reformy bol aj tzv. program obnovy a upevnenia rovnováhy čs. ekonomiky. Jeho ťažiskom mala byť diferencovaná podpora „rozvoje efektívneho socialistického podnikání cestou rozširování nabídky zboží a služeb při současném uplatnění globální i selektivní restrikce poptávky“. Súbežne s tým mal prebiehať „proces změny struktury výroby a služeb směrem k vyšší efektívnosti čs. ekonomiky, rovnovážného růstu, reagující též na změny podmínek na zahraničních trzích“.²⁶ V tomto širšom rámci sa

²² SNA Bratislava, f. MP 1939 – 1992 (utajované), šk. 78, č. 0059/89 *Materiál pre poradu vedení FMHSE č. 230/89, Věc: Koncepcie výroby a odbytu speciální techniky v resortu hutnictví, strojírenství a elektrotechniky po roce 1990.*

²³ SNA Bratislava, f. MP 1939 – 1992 (utajované), šk. 34, č. 0118/90 *Program náhrad za utlmanú alebo zrušenú výrobu špeciálnej techniky.*

²⁴ Tamže a č. 0272/90 *Uznesenie vlády Slovenskej republiky zo 4. apríla 1990 č. 166.*

²⁵ PRŮCHA, ref. 6, s. 940-995; ŠULC, Jaroslav. *Obnovit rovnováhu československé ekonomiky (II.)*. In *Plánované hospodárství*. 1989, č. 8, s. 18-22; VORÁČEK, Josef. *Program strukturálních změn čs. strojírenství*. In *Plánované hospodárství*, 1989, č. 12, s. 1-7; PETŘÍČEK, Václav. *Rozvoj nových forem ovlivňování vnějších ekonomických vztahů ČSSR*, tamže, s. 35-41 a iné práce.

²⁶ NA Praha, f. KSČ-ÚV-02/1, zv. 127, a. j. 133 (P133/89, b. 13) *Zpráva k „Návrhu programu obnovy a upevnění rovnováhy čs. ekonomiky“.*

predpokladalo konverziu zbrojnej výroby orientovať predovšetkým na ponuku priemyselného spotrebného tovaru na zahraničných aj vnútorných trhoch. Jej rozšírenie mal, okrem iného, zabezpečovať „*přechod podniků s utlumovanou zbrojní výrobou zejména na výrobu spotřebního zboží, náhradních dílů pro spotřební zboží nebo zajištění subdodávek pro výrobu spotřebního zboží u jiných výrobců*“.²⁷

Medzi realizačnými opatreniami, ktoré sa týkali konverzie, bolo významné najmä uznesenie predsedníctva federálnej vlády č. 42 z 26. apríla 1990. Okrem iného, vyslovilo súhlas so zastavením výroby a dodávok bojových vozidiel pechoty v roku 1990, pričom o obnove výroby a dodávkach v roku 1991 sa malo rozhodnúť na základe požiadaviek rezortov obrany a zahraničného obchodu. Dalo aj súhlas, aby výrobcovia vojenskej produkcie hľadali možnosti vhodných medzinárodných kooperácií pri príprave rozvojovej stratégie československej ekonomiky do roku 1992.²⁸

Prvotné zámery konverzie predpokladali, že jej výsledkom bude pokles zbrojnej výroby do roku 1992 na polovicu až jednu tretinu objemu z roku 1987.²⁹ V roku 1990 sa uskutočnila čiastková korekcia týchto predpokladov. V rámci ČSFR³⁰ malo zníženie tvoriť 85 – 89 percent, pričom na Slovensku to malo byť viac ako 90 percent a v Českej republike asi 80 percent.³¹ Finančná hodnota objemu čs. produkcie „špeciálu“ mala do roku 1992 klesnúť na cca 4 mld. Kčs, tzn. na 13,8 percenta jej hodnoty z roku 1987³², z toho na Slovensku na cca 2 mld. Kčs, tzn. na 11,3 percenta.³³ Náklady na konverziu sa odhadovali zhruba na 19 mld. Kčs, z toho 13,54 mld. Kčs na Slovensku.³⁴ Podľa iných zdrojov mali celkové dopady konverzie zbrojných podnikov na Slovensku predstavovať 7,5 – 7,9 mld. Kčs.³⁵

Pokles zbrojnej výroby nemal postihnúť všetky podniky s rovnakou intenzitou. Podľa federálnych zámerov sa najväčší útlm vojenskej produkcie predpokladal v ZŤS Martin, ZŤS Dubnica nad Váhom, PPS Detva a ZVS Dubnica nad Váhom, tzn. v podnikoch s výrobou špeciálnej pásovej techniky a veľkokalibrovej munície. Objem výroby špeciálu v týchto podnikoch mal klesnúť z 11,9 miliardy Kčs v roku 1988 na 0,34 miliardy Kčs v roku 1992, tzn. o 97,2 percenta. Ich podiel na zbrojnej výrobe v Slovenskej republike, ktorý v roku 1988 tvoril 61,5 percenta, sa mal znížiť na 24,1 percenta.³⁶ Priebeh konverzie v rokoch 1988 – 1990 približuje tabuľka č. 3. Dokumentuje, že v tomto časovom období klesol objem zbrojnej produkcie (v mil. Kčs bežných cien) v slovenských podnikoch na 42,8 percenta objemu z roku 1987 (pre porovnanie: v ČR na 65 percent). Do roku 1990 podiel zbrojnej výroby na celkovej priemyselnej výrobe na Slovensku klesol z 10 až 11 percent v rokoch 1987 – 1988 na 1,6 percenta.³⁷

²⁷ Tamže.

²⁸ ČECHÁK, Oldřich et al. *Zbrojní výroba – Konverze – Obranyschopnost*. Praha : MAGNET-PRESS 1993, s. 52-53. ISBN 80-85469-49-9.

²⁹ KRČ, Miroslav. *Konverze zbrojní výroby ČSFR*. Brno : Vojenská akademie, 1992, s. 17.

³⁰ Od 23. 4. 1990 bol oficiálny názov čs. štátu Česká a Slovenská Federatívna Republika (ČSFR).

³¹ KRČ, ref. 29, s. 17.

³² Fond speciální techniky. *Hospodářské noviny*, 31. 5. 1991, s. 1.

³³ Zbrojná výroba v prechode. *Národní obroda*, 6. 4. 1991, s. 2.

³⁴ Štyri miliardy. *Národní obroda*, 15. 6. 1991, s. 1.

³⁵ Koľko stojí konverzia. *Národní obroda*, 13. 1. 1992, s. 3 a Obrovský balvan konverzie. *Hospodářské noviny*, 13. 4. 1993, s. 2.

³⁶ KRČ, ref. 2, s. 117-118.

³⁷ Tamže, s. 123 a ĎURČENKA, Juraj. Privatizácia zbrojoviek sa nepohla z miesta. In www.sme.sk/2164043/privatizacia-zbrojoviek-sa-nepohla-z-miesta.html.

Kým federálna vláda presadzovala čo najrýchlejšie tempo konverzie³⁸, na Slovensku sa začali, a to v nadväznosti na jej podstatne negatívnejšie hospodárske a sociálne dopady

Tabuľka č. 3

Zbrojná výroba v ČSSR a ČSFR 1987 – 1990 (hodnota produkcie v mil. Kčs bežných cien)³⁹

	1987		1988		1989		1990	
	objem	%	objem	%	objem	%	objem	%
Zbrojná výroba ČSSR (ČSFR) spolu	29 298	100,0	26 737	100,0	18 996	100,0	15 107	100,0
- z toho:								
Česká republika	11 557	39,5	12 331	46,1	10 587	55,7	7 515	49,7
Slovenská republika	17 741	60,5	14 406	53,9	8 409	44,3	7 592	50,3
Podiel zbrojnej výroby na strojárскеj výrobe ČSSR (ČSFR)		11,3		10,0		6,9		5,7
Predaj								
- do tuzemska	6 558	22,4	7 689	28,8	6 802	35,8	7 200	47,7
- vývoz spolu	22 740	77,6	19 038	71,2	12 195	64,2	7 907	52,3
z toho:								
- socialistické, resp. bývalé soc. štáty	17 055	58,2	15 134	56,6	11 179	58,8	6 305	41,7
- ostatné	5 658	19,4	3 904	14,6	5 616	5,3	1 603	10,6
Vývoz zbrojnej produkcie dovedna		100,0		91,3		64,8		51,6

v porovnaní s Českou republikou⁴⁰, stále intenzívnejšie ozývať hlasy volajúce po jeho spomalení a dôslednejšom rešpektovaní slovenských špecifik.⁴¹ Dňa 8. januára 1991 sa touto otázkou zaoberala vláda SR. Prijala uznesenie o spomalení tempa konverzie na Slovensku, ktoré počítalo aj s čiastočným obnovením zbrojárскеj výroby. Základnú ideu tohto rozhodnutia vtedajší minister hospodárstva SR Jozef Balcák sformuloval takto: „*Proces podstatného zmiernenia konverzie neznamená, že budeme zbrane vyrábať donekonečna, alebo že sa táto výroba bude zvyšovať. Budeme ich vyrábať len dovtedy, kým budeme mať objednávky, materiál, príslušnú technológiu, pracovníkov, pričom postupne budeme civilnú výrobu*

³⁸ Dokazujú to, okrem iného, vyjadrenia ministra zahraničných vecí ČSFR Jiřího Dienstbiera na zahraničných cestách v roku 1991, pri ktorých objasňoval aj niektoré otázky konverzie čs. zbrojného priemyslu. Zdôrazňoval neprijateľnosť vyriešenia konverzie za dva alebo tri roky, pretože „*dovtedy naše zbrojárске podniky padnú*“. *Dovtedy zbrojovky padnú? Hospodárské noviny* 8. 5. 1991, s. 3.

³⁹ KRČ, ref. 29, s. 16.

⁴⁰ Podľa vtedajšieho ministra hospodárstva SR Jozefa Balcáka dopady rozhodnutí vlády ČSFR o útlme alebo zastavení zbrojnej výroby z roku 1990, ktoré sa týkali najmä ťažkých zbraní, boli pre slovenské podniky päťnásobne vyššie ako u českých podnikov. Zbrojárstvo či konverzia? *Národná obroda*, 11. 2. 1991, s. 3. V racionálnych číslach to J. Balcák komentoval na 8. schôdzi Slovenskej národnej rady v novembri 1990, keď uviedol, že kým v Českej republike v dôsledku konverzie zbrojnej výroby dochádza k zníženiu výroby o necelé 2 miliardy, na Slovensku je to o niečo viac ako 10 miliárd korún. <http://www.psp.cz/eknih/1990snr/stenprot/008schuz/s008001.htm>.

⁴¹ Pozri napríklad rozhovor redaktora Hospodárskych novín s ministrom vlády SR - predsedom Úradu pre správu a privatizáciu národného majetku SR Augustínom Mariánom Húskom v októbri 1990. Slovenská daň obrane republiky. Konverzia skúškou porozumenia. *Hospodárské noviny*, 2. 10. 1990, s. 3.

intenzívne rozvíjať.⁴² Podľa predstáv vlády a vedúcich manažérov slovenských zbrojoviek nemal novo vymedzený časový horizont trvania konverzie ako „reálneho priestoru pre trvalý prechod zbrojnej výroby na civilnú“ trvať 3 – 4 roky.⁴³ Aktívnu spoluprácu so zástupcami veľkých zbrojárskeho podnikov, regiónov aj odborových zväzov mal zabezpečovať poradca pre otázky konverzie, ktorého funkcia vznikla na úrade vlády SR.⁴⁴

V priebehu roka 1991 prijala federálna vláda ďalšie uznesenia ku konverzii, ktoré boli zamerané predovšetkým na jej konkrétne problémy. Išlo najmä o uznesenie č. 326 z 30. mája o prístupoch federálnych orgánov ku konverzii zbrojnej výroby a o predĺžení existencie zvláštneho fondu špeciálnej techniky pri Federálnom ministerstve hospodárstva na rok 1991 s dotáciou 0,5 miliardy Kčs, z toho viac ako 400 mil. Kčs na Slovensku.⁴⁵ Vojenská technika zaradená do tohto fondu bola určená predovšetkým na export, pričom platilo, že pokiaľ nebude vyvezená v roku 1991, tak ju ministerstvo obrany v roku 1992 odkúpi za vlastné prostriedky. Ďalej išlo o uznesenie vlády ČSFR č. 591 z 26. septembra o riešení niektorých ekonomických dopadov, ktoré vyplývali z obmedzenia zbrojnej výroby a uznesenia č. 756 z 21. novembra o návrhu finančnej podpory zo štátneho rozpočtu na realizáciu zbrojnej výroby v roku 1991. Zabezpečenie priebehu konverzie sa sústreďovalo najmä na dva okruhy problémov: na prekonanie dôsledkov prudkého utlmenia výroby a na prípravu a zavádzanie nových výrobných programov a odbyť ich produkcie.

Do konca roka 1991 zbrojná výroba v ČSFR klesla na 36,5 percenta⁴⁶ a na Slovensku, cez prijaté opatrenia, na 23,3 percenta úrovne z roku 1988. Finančná hodnota výrobkov slovenských zbrojoviek v tomto roku predstavovala 4,5 mld. Kčs.⁴⁷ Pokles zbrojnej výroby pokračoval aj v roku 1992. Na jeho konci, v čase zániku ČSFR, produkcia výroby špeciálu na Slovensku z hľadiska hodnoty objemu predstavovala 958,63 mil. Kčs v bežných cenách.⁴⁸ V porovnaní s predchádzajúcimi rokmi to predstavovalo 12,6 percenta z roku 1990, 11,4 percenta roku 1989, 6,6 percenta roku 1988 a 5,56 percenta roku 1987. Znamená to, že oproti vrcholu produkcie v roku 1987 výroba špeciálu v slovenských podnikoch do konca roka 1992 klesla o 94,44 percenta.⁴⁹ Podiel zbrojnej výroby na celkovej priemyselnej výrobe Slovenska sa v tomto období znížil z približne 6,3 percenta na 0,9 percenta.⁵⁰

⁴² Zbrojárstvo či konverzia? *Národná obroda*, 11. februára 1991, s. 3.

⁴³ Konverzia sa nekončí. *Národná obroda*, 24. 1. 1991, s. 7.

⁴⁴ KRČ, ref. 29, s. 45-46.

⁴⁵ Fond špeciálnej techniky. *Hospodárske noviny*, 31. 5. 1991, s. 1-2 a IVÁNEK, Ladislav. Ekonomické aspekty konverzie České (Československé) zbrojní výroby. In *Obrana a strategie*, 2002, č. 1, s. 133. ISSN 1214-6463.

⁴⁶ KRČ, ref. 2, s. 117.

⁴⁷ GOGAEVÁ, Viktória. *Komparace pracovních trhů v ČR a SR (diplomová práce)*. Brno : Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta 2006, s. 18 (dostupné na internete: is.muni.cz/th/50204/esf_m/DIPLOMOVA_PRACA.txt).

⁴⁸ SEDLÁK, Mikuláš. *Deštruktivní transformácia slovenského hospodárstva*. In <http://www.kultura-fb.sk/new/old/archive/18-3-17.htm>. Podľa Ing. Vladimíra Pavlíka, riaditeľa odboru špeciálnej výroby MH SR v roku 1993, išlo o pokles hodnoty objemu zbrojnej výroby v porovnateľných cenách z 19,3 mld. korún na 1,9 mld. korún. Obrovský balvan konverzie, *Hospodárske noviny*, 13. 4. 1993, s. 2.

⁴⁹ KRČ (ref. 34, s. 117) uvádza, že pokles zbrojnej výroby na Slovensku v rokoch 1988 – 1992 predstavoval 89,4 percenta. Domnievame sa, čo vyplýva aj z našich prepočtov, že tento údaj nezahŕňa pokles objemu výroby v roku 1988 voči jeho úrovni v roku 1987.

⁵⁰ BARTL, Jaroslav. Peripetie zbrojárskej výroby. *Hospodárske noviny*, 26. 7. 1993, s. 4.

Zostaviť relevantný prehľad jednotlivých komodít špeciálu vyrobených v priebehu „konverzných“ rokov 1988 – 1992 sťažuje rozdielnosť, respektíve nedostatok informácií. Publikácia o československých tankových silách v rokoch 1945 – 1992 napríklad uvádza, že bolo vyrobených 597 tankov v prevedení T-72M1⁵¹ a T-72M1K⁵², pričom však nezohľadňuje výrobu v roku 1992.⁵³ Materiál spracovaný bývalým vedúcim pracovníkom ZŤS Martin tento počet so započítaním produkcie v roku 1992 zvyšuje na 615 tankov, z toho 559 tankov T-72M1 a 56 tankov T-72M1K.⁵⁴ Vo výrobe vyslobodzovacích tankov VT-72B⁵⁵ sa oba zdroje zhodujú na objeme 100 kusov. Dovoľme si pridržať sa martinského zdroja, podľa ktorého sme spracovali aj časové rozloženie a predurčenie tejto produkcie tankov uvedených v tabuľke č. 4.

Tabuľka č. 4

Výroba tankov T-72 v ZŤS Martin v rokoch 1988 – 1992⁵⁶

Typ	Odberateľ	Produkcia v rokoch					Dovedna
		1988	1989	1990	1991	1992	
T-72M1	FMNO/FMO	146	29	82			257
	MZO	123	27	25	84	43	302
T-72M1K	FMNO/FMO	5	5				10
	MZO	10	1		9	26	46
VT-72B	FMNO/FMO	15	20	15			50
	MZO		40	10			50

U ďalších produktov zbrojnej výroby sú problémy s údajmi podstatne väčšie. Väčšinou sa musíme uspokojiť so súhrnnými objemami, prepočtami alebo približnými odhadmi. Platí to aj pre utlmený režim výroby bojových vozidiel pechoty BVP-2 v ZŤS Detva. Zvláštna časť 9. päťročného plánu predpokladala, že v rokoch 1987 – 1990 bude vyrobených 1 480 vozidiel, z toho 310 pre čs. armádu a 1 170 na vývoz. Skutočnú produkciu do roku 1990, keď sa výroba skončila, napokon tvorilo 344 vozidiel základného prevedenia, z ktorých 250 prevzala čs. armáda. Vyrobený bol aj jeden prototyp veliteľskej verzie BVP-2K⁵⁷, pričom pôvodný plán počítal so sériovou výrobou 169 kusov (22 pre ČSLA a 147 na vývoz). Po skončení výroby BVP-1 v roku 1987 sa v nasledujúcom roku skončila výroba jeho veliteľskej verzie BVP-1K (plán = 169 kusov, z toho 22 pre ČSLA a 147 na vývoz), podobne ako niektorých ďalších špecializovaných verzií – pojazdného hlásneho zariadenia BŮRKA-III (plán = 14 kusov pre ČSLA) a vozidla MP-31 systému PASUV (plán = 96 kusov, všetky na

⁵¹ Modernizovaná verzia bojového tanku T-72. V ZŤS Martin sa sériovo vyrábala od augusta 1988.

⁵² Veliteľská verzia bojového tanku T-72M1K. Sériová výroba v ZŤS Martin sa začala v roku 1985, skončila v roku 1991.

⁵³ FRANCEV, Vladimír. *Československé tankové sily 1945 – 1992*. Praha : Grada Publishing, a. s. 2012, s. 147. ISBN 978-80-247-4029-4.

⁵⁴ JEŽEK, František. *Výrobky vojenskej pásovej techniky vyrábané v Strojárskych závodoch v Martine v období 1981 až 2001*. Archív Vývoj Martin, a. s. 2001.

⁵⁵ Výroba VT-72B sa v ZŤS Martin začala v roku 1988.

⁵⁶ FRANCEV, ref. 53.

⁵⁷ Spracované podľa VHÚ-VHA Praha, f. MNO/GŠ-TAS, pomôcky č. 0212/19 a 0212/20. Rovnaké údaje sú uvedené na internete (sk.wikipedia.org/wiki/PMP-2, forum.valka.cz/viewtopic.php/t/10482 a www.bvp.cz/bvp-2). Podľa Franceva (ref. 53, s. 151) malo byť vyrobených až 434 vozidiel BVP-2. Tento údaj však považujeme za podstatne nadsadený.

vývoz). V roku 1989 bola zastavená výroba zdravotníckej verzie AMB-1 (plán = 96 kusov, všetky na vývoz) a vyslobodzovacieho pásového vozidla VPV (plán = 422 kusov, z toho 72 pre ČSLA a 350 na vývoz). Naproti tomu ZŤS Detva v rokoch 1988 – 1989 vyrobili 200 bojových prieskumných vozidiel (BPzV) SVATAVA (plán = 300 kusov), ktorých vývoj prebiehal v rokoch 1985 – 1987 v Konštrukte Trenčín.⁵⁸

V roku 1989 sa skončila na Slovensku aj výroba delostreleckej techniky, konkrétne 152 mm samohybnej kanónovej húfnice vz. 77 DANA a 122 mm raketometu vz. 70 GRAD v ZŤS Dubnica nad Váhom. Produkcia veľkokalibrovej munície v ZVS Dubnica bola podstatne znížená, pričom nerealizované exportné dodávky prechádzali do spomenutého zvláštneho fondu, odkiaľ ich v roku 1992 prevzala armáda. V roku 1989 konverzia naplno zasiahla aj ZŤS Košice, ktoré zastavili, okrem iného, výrobu žeriavového a vyslobodzovacieho automobilu AV-12 a niektorých cisternových návesov a prívosov. Z nerealizovaných projektov možno spomenúť napríklad 120 mm samohybný mínomet PRAM-S v ZŤS Martin, závod Topoľčany, ktorého výroba sa skončila v roku 1990 len v dvanásťkusovej overovacej sérii, samohybný protiletadlový komplet STROP (v Konštrukte Trenčín vyrobené 2 kusy prototypov) či systémy vytvárania protipechotných, respektíve protitankových mínových polí na diaľku KUŠ a KRÍŽNA (Konštrukta Trenčín, vyrobené prototypy).

V kontexte s útlmom výroby vojenskej techniky a munície sa, samozrejme, znižoval aj objem výroby ďalšieho vojenského materiálu. Napríklad Chemko Strážske v roku 1989 realizovalo dodávky vojenských trhavín podľa požiadaviek odberateľov z rezortu FMHSE „*ktoré boli súhrnne nižšie ako ukladala osobitná časť vykonávacieho štátneho plánu*“. Konkrétne išlo o 85,8 tony kryštalického hexogénu, čo predstavovalo 45,2 percenta pôvodného výrobného plánu, ďalej 170 ton flegmatizovaného hexogénu (73,9 percenta) a 405 ton trhaviny T/H/E (100 percent).⁵⁹ Zložitá situácia vznikala aj v SLZ Hnúšťa. Riaditeľ podniku v liste ministrovi priemyslu SR z 18. júna 1990 informoval, že zatiaľ čo kapacita výroby lícnicových filtrov G2020 do ochranných masiek M-10M je 850-tisíc kusov za rok, a pre rok 1990 je zaistený odbyt vo výške 326-tisíc kusov. Pre rok 1991 mal podnik objednávku len od Federálneho ministerstva obrany ČSFR, a to na objem 70-tisíc kusov, čo tvorilo len 5,3 percenta projektovaných výrobných kapacít.⁶⁰ Výrazne klesla aj výroba preukazníkových trubičiek, keď ročná kapacita výroby predstavovala 3 500 ks. V roku 1990 sa vyrobilo 2 000 ks a pre rok 1991 bolo „objednaných“ 900 ks, čo by znamenalo využitie výrobných kapacít na 25,7 percenta.⁶¹

Výrazne obmedzený vývoz zbrojnej produkcie prebiehal v podmienkach liberalizácie zahraničného obchodu spojenej so zavedením vnútornej zameniteľnosti meny⁶², ako aj

⁵⁸ VHÚ-VHA Praha, f. MNO/GŠ-TAS, pomôcky č. 0212/19 a 0212/20, ref. 53, s. 150-152 a TURZA, Peter. Svatava. *Obrana*, 2010, č. 9, s. 26. ISSN 1336-1910.

⁵⁹ SNA Bratislava, f. MP SSR 1968-1992 (utajované), šk. 34, č. j. 0691/90 *Správa o plnení úloh výroby a dodávok pre veľkokalibrovú muníciu v r. 1989 a jej zabezpečenie pre rok 1990, vrátane dodávok špeciálnych drevených obalov a investičnej výstavby pre tento program*.

Poznámka: Trhavina T/H/E sa vyrábala na báze zmesi tritolu, hexogénu a vosku.

⁶⁰ SNA Bratislava, f. MP SSR 1968-1992 (utajované), šk. 34, č. 0374/90 *Pomoc pri riešení problémov náhrady výroby špeciálnej techniky v SLZ Hnúšťa* a Konverzia sa nekončí. *Národná obroda*, 24. 1. 1991, s. 7.

⁶¹ SNA Bratislava, f. MP SSR 1968-1992 (utajované), šk. 34, č. 0374/90 *Pomoc pri riešení problémov náhrady výroby špeciálnej techniky v SLZ Hnúšťa*.

⁶² Bližšie PRŮCHA, ref. 6, s. 961-964 a MERVART, Josef. Změny v čs. platebním styku se zahraničím. In *Národní hospodářství*, 1992, č. 5, s. 17-20.

posilňovania kompetencií slovenských národných orgánov. Po prijatí tzv. kompetenčného zákona v decembri 1990 (ústavný zákon č. 556/1990 Zb.) vláda SR v januári 1991 uložila ministromi medzinárodných vzťahov SR „dohodnúť sa s Ministerstvom zahraničného obchodu ČSFR o spôsobe zabezpečenia odbytu zbraní i náhradných výrobkov prostredníctvom slovenských vývozných orgánov“.⁶³ Tým sa malo slovenským podnikom a orgánom automaticky umožniť samostatné obchodovanie so špeciálnou produkciou, tzn. bez predchádzajúceho odobrenia federálnymi orgánmi.⁶⁴ Vláda ČSFR sa otázkami obchodovania so zbraňami zaoberala 21. marca 1991, pričom v podstate len spresnila existujúcu prax. Podľa jej záverov o vývoz špeciálneho materiálu „môže požiadať každý čs. subjekt, povolenie ho však zaväzuje dodržiavať presné zásady. Ide napr. o oznámenie, kto je konečným užívateľom zbraní, a že tá krajina ich už nemôže predávať ďalej. Platí tiež, že na každý jednotlivý prípad je potrebné mať súhlas.“⁶⁵

Najväčšími odberateľmi pokračujúceho exportu špeciálu v tomto období však už neboli štáty bývalého sovietskeho bloku, ale rozvojové krajiny. Posledné väčšie obchodné transakcie s vojenskou technikou medzi ČSFR a štátmi Varšavskej zmluvy tvorili dodávky 126 ks ShKH DANA a 45 vyslobodzovacích tankov VT-72B do ZSSR v rokoch 1987 – 1989, respektíve v rokoch 1989 – 1990.⁶⁶ Podstatne menší objem mali dodávky špeciálu do NDR, Maďarska a Rumunska (pozri tabuľku č. 5). Po prechode na zúčtovanie vo voľných menách s krajinami RVHP od 1. januára 1991 sa vývoz slovenskej špeciálnej produkcie do nich v podstate celkom utlmil.

Dopyt po zbraňach, v konkrétnom prípade po tankovej technike, klesal aj v krajinách tzv. tretieho sveta (pozri tabuľku č. 5).⁶⁷ V lete 1991 vnútropolitickú aj medzinárodnú scénu rozvíril predaj čs. tankov do Sýrie. Malo ísť o kontrakt dohovorovaný ešte počas vlády Vladimíra Mečiara, ktorý tak nová slovenská vláda na čele s Jánom Čarnogurským⁶⁸, ako aj federálna vláda, nemohli zrušiť.⁶⁹ Podľa údajov z archívu ZTS Martin objem kontraktu tvorilo 215 tankov T-72M1 a 44 tankov T-72M1K⁷⁰, podľa publikovaných informácií 250⁷¹,

⁶³ Zbrojárstvo či konverzia? *Národná obroda*, 11. februára 1991, s. 3.

⁶⁴ Po skončení monopolu zahraničného obchodu, ktorý „vlastnila“ firma OMNIPOL, mohol prakticky každý výrobca vyvážať svoju produkciu do zahraničia za konvertibilnú cenu. Podmienkou bolo získanie vývozných licencií od Federálneho ministerstva zahraničného obchodu ČSFR a súhlasu medzirezortnej komisie FMZO a FMZV ČSFR s vývozom konkrétnej komodity a oblasťou jej určenia. Pozri napr. Konec monopolu zahraničného obchodu. Volne, ale s licencií. *Hospodárske noviny*, 14. 6. 1990, s. 1; Problémy s vývozom zbraní. *Národná obroda*, 10. 3. 1991, s. 13 a inde.

⁶⁵ Zbrane len s povolením. *Národná obroda*, 22. 3. 1991, s. 1-2. Pozri tiež Kdo bude vyvážať zbrane? *Hospodárske noviny*, 11. 3. 1991, s. 1-2.

Poznámka: Žiadosť o udelenie licencií posudzovala komisia zložená z pracovníkov odboru pre kontrolu obchodu s vojenským materiálom FMZO a zástupcov FMZV.

⁶⁶ FRANCEV, ref. 53, s. 156 a forum.valka.cz/viewtopic.php/t/12305.

⁶⁷ Hlavnými príčinami boli dostatočné zásoby zbraní z predchádzajúceho obdobia, narastajúca plátobná neschopnosť a pomerne rýchlo rozvíjaná vlastná zbrojná výroba. Bližšie napr. Zbrojná výroba a zahraničný obchod. Útlm má širší pozadí. *Hospodárske noviny*, 2. 10. 1990, s. 3.

⁶⁸ V. Mečiara v marci 1991 Slovenská národná rada z funkcie predsedu vlády SR odvolala. Na jeho miesto nastúpil J. Čarnogurský, dovtedajší podpredsa vlády SR.

⁶⁹ Pozri rozhovor s predsedom vlády ČSFR Mariánom Čalfom. Izrael nesúhlasí, ale chápe. *Národná obroda*, 11. 5. 1991, s. 13 a Minister J. Bakšay: Je to naposledy. *Národná obroda*, 4. 1. 1992, s. 12.

⁷⁰ JEŽEK, ref. 54.

⁷¹ Na palube naše tanky. *Národná obroda*, 31. 1. 1992, s. 4 a Zbrane ako tovar. *Národná obroda*, 13. 2. 1992, s. 12.

respektíve 225⁷² tankov, v celkovej hodnote 225 mil. Kčs.⁷³ Zákazka sa mala realizovať v niekoľkých dodávkach, a to prostredníctvom obchodnej organizácie ZŤS Martin s názvom UNIMPEX. Zámer predaja vyvolal ostré protesty viacerých krajín, predovšetkým USA, Izraela a Nemecka. Kritické články v dennej tlači, či dokonca diplomatické demarše vlád týchto štátov, žiadali zrušenie pripravovanej transakcie. Ako hlavný dôvod uvádzali, že Sýria je „najnebezpečnejším susedom Izraela“ a dodávka tankov preto predstavuje „akt namierený proti Izraelu“.⁷⁴ USA a Izrael dokonca „výmenou“ za zrušenie obchodu Česko-Slovensku ponúkli pomoc pri konverzii zbrojného priemyslu. Okrem iného išlo o vyslanie skupiny amerických odborníkov na túto problematiku zloženú „z uniformovaných i civilných pracovníkov ministerstva obrany Spojených štátov, ako aj odborníkov zo súkromného sektoru“.⁷⁵

Tabuľka č. 5

Export tankovej techniky z ČSFR v rokoch 1988 – 1992 (počet kusov)⁷⁶

Typ	Štát	Roky					Spolu
		1988	1989	1990	1991	1992	
<i>Socialistické štáty</i>							
T-72 M1	NDR	24	27				51
	Bulharsko	12					12
T-72M1K	NDR	2	1				3
Vyslodbodzovací tank VT-72B	ZSSR		35	10			45
	NDR		3				3
	Maďarsko		2				2
<i>Rozvojové štáty</i>							
T-72M1	Alžírsko	48					
	Líbya	39					
	Sýria			25	84	43	152
T-72M1K	Sýria				9	26	44

Vláda ČSFR odmietala názory o politickom charaktere predaja tankov Sýrii. Zdôrazňovala, že je vynútený ekonomickou situáciou a snahou získať finančné prostriedky pre konverziu zbrojnej výroby v Martine, pretože „Aby sme mohli s výrobou prestať, potrebujeme investície.“⁷⁷ Pod medzinárodným tlakom však 8. októbra 1991 rozhodla o pozastavení vývozu „ťažkých konvenčných zbraní“ do krajín Blízkeho východu, a to až do uskutočnenia

⁷² Konverze na Oravě a v Dubnici s problémy. *Hospodářské noviny*, 26. 9. 1991, s. 7.

⁷³ Menší vývoz i dovoz. *Hospodářské noviny*, 10. 5. 1991, s. 1-2 a Rovní, rovnější a najrovnejší. *Národní obroda*, 16. 10. 1991, s. 1.

⁷⁴ Pozri napr. Nie tankom do Syrie! *Národní obroda*, 6. 5. 1991, s. 1 a 4; USA nás chápu. *Národní obroda*, 7. 5. 1991, s. 1; Tvrdá kritika zo strany Die Welt. *Národní obroda*, 8. 5. 1991, s. 4; Izrael nesúhlasí, ale chápe. *Národní obroda*, 11. 5. 1991, s. 13; Opäť o vývoze zbraní. *Národní obroda*, 13. 6. 1991, s. 1, Tanky a politika. *Národní hospodářství*, 7. 5. 1991, s. 1; Obtíže konverzie. *Hospodářské noviny*, 13. 6. 1991, s. 1 a Jak nás vidí USA? *Hospodářské noviny*, 19. 6. 1991, s. 2.

⁷⁵ USA nesúhlasia, ale chápu. *Národní obroda*, 2. 5. 1991, s. 4.

⁷⁶ Spracované podľa JEŽEK, ref. 54.

⁷⁷ M. Čalfa k vývozu zbraní. *Hospodářské noviny*, 10. 5. 1991, s. 1.

mierovej konferencii o tomto regióne.⁷⁸ Po jej začatí 30. októbra 1991 v Madride⁷⁹ vyhlásila, že „*pominuly důvody k pozastavení těchto dodávek*“⁸⁰ a povolila ich obnovenie.⁸¹ Prvú z nových dodávok tvorilo 16 tankov T-72M1, ktoré mali byť do Sýrie dopravené z poľského prístavu Štetín na nemeckej nákladnej lodi Godewind. V Stredozemnom mori pri Gibraltári ju však zadržali lode nemeckého vojenského námorníctva a vrátili do Nemecka. Dôvodom malo byť podozrenie, že tanky pochádzajú z vyradovanej výzbroje čs. armády⁸², čím by bol porušený zákon o preprave vojnového materiálu na nemeckých lodiach.⁸³

Podobné „problémy“ sprevádzali aj ďalšie čs. dodávky tankovej techniky do Sýrie. Dánska loď NadiaJ, ktorá na začiatku februára 1992 prevážala nasledujúcu zásielku 12 tankov T-72M1 a T-72M1K, mala v blízkosti dánskeho ostrova Aero v Baltskom mori poruchu a bola odtiahnutá do prístavu Soeby na opravu. Dánske úrady následne vyhlásili, že jej „*náklad sa nachádza na dánskom území a podlieha zákonodarstvu Dánska, ktoré zakazuje vývoz zbraní do niektorých krajín, ako sú krajiny Blízkeho východu*“.⁸⁴ V júni 1992 potom poľská pohraničná stráž v prístave Štetín „odhalila“ údajné sfalšovanie colných dokumentov k zásielke 290 debien s náhradnými dielcami na tanky čs. výroby určenými pre Sýriu.⁸⁵ V rovnakom čase sa v USA, Nemecku a iných štátoch objavili aj „overené“ informácie, že Česko-Slovensko dodáva tanky tiež do Izraela⁸⁶ a ďalšie zbrane do Barmy.⁸⁷ Záujem o čs. vojenskú techniku mal údajne prejaviť aj Irán.⁸⁸

Spomenuté incidenty nepochybne prispeli k rozhodnutiu Rady obrany štátu (ROŠ) ČSFR z konca marca 1992 o prevzatí kontroly nad predajom zbraní. Hlavným dôvodom však pravdepodobne bolo neschválenie pripraveného zákona o vývoze zbraní vo Federálnom zhromaždení. ROŠ nemala byť výkonným kontrolným orgánom, ale dočasne, tzn. do prijatia uvedeného zákona „*Prevzala kontrolu nad inštitúciami, ktoré túto úlohu budú plniť.*“ Súčasne vypracovala zoznam krajín „*do ktorých je, vzhľadom na politické záuj-*

⁷⁸ Čs. tanky do Sýrie. *Hospodářské noviny*, 31. 12. 1991, s. 1.

⁷⁹ Konferencia sa uskutočnila pod patronátom USA a ZSSR a zúčastnili sa jej ministri zahraničia a vedúci predstavitelia všetkých krajín Blízkeho východu. Pre nezmieriteľné postoje Izraela a arabských štátov po troch dňoch sa skončila bez výsledkov.

⁸⁰ Čs. tanky do Sýrie. *Hospodářské noviny*, 31. 12. 1991, s. 1.

⁸¹ Federálny minister zahraničného obchodu J. Bakšay v tejto súvislosti ubezpečil, že „*Ide o jedinú akciu, ktorá má umožniť ZTS Martin predat tanky, ktoré ešte má k dispozícii a získať tak prostriedky pre prechod z vojenskej výroby na civilnú.*“ Jej uskutočnením sa mal vývoz tankov z Česko-Slovenska definitívne skončiť. Minister J. Bakšay: Je to naposledy. *Národná obroda*, 4. 1. 1992, s. 12.

⁸² Malo ísť o zbrane, ktoré čs. armáda vyradovovala v dôsledku znižovania počtov jej bojovej techniky po podpísaní Zmluvy o konvenčných ozbrojených silách v Európe (CFE) 19. 11. 1990 v Paríži.

⁸³ Na palube naše tanky. *Národná obroda*, 31. 1. 1992, s. 4 a Tanky so súhlasom. *Národná obroda*, 1. 2. 1992, s. 2.

⁸⁴ Povezie ich NadiaJ. *Národná obroda*, 3. 2. 1992, s. 1 a Opäť trampoty s tankmi. *Národná obroda*, 5. 2. 1992, s. 4.

⁸⁵ Rozruch v štetínskom prístave. *Národná obroda*, 5. 6. 1992, s. 4.

⁸⁶ Informáciu o predaji 350 tankov T-72 do Izraela zverejnili nemecké agentúry AD a DPA, pričom ako zdroj uviedli izraelský rozhlas. J. Bakšay: Je to fáma. *Národná obroda*, 8. 2. 1992, s. 1.

⁸⁷ O vývoze čs. zbraní do Barmy informovalo ministerstvo zahraničia USA. Vláda ČSFR toto tvrdenie dementovala, pričom však pripustila, že môže existovať nelegálny vývoz zbraní prostredníctvom zatiaľ neidentifikovanej firmy. Vývoz čs. zbraní môže byť nelegálny. *Hospodářské noviny*, 22. 10. 1992, s. 2.

⁸⁸ Menší vývoz i dovoz. *Hospodářské noviny*, 10. 5. 1991, s. 2.

my Česko-Slovenska, nevhodné zbrane dodávať“ a stanovila konkrétne oblasti a zbrane, kde o súhlase na vývoz bude sama rozhodovať. Ďalej išlo zoznam „menej nebezpečných zbraní“ a zoznam teritórií pre vývoz, nad ktorými preberá kontrolu medzirezortná komisia zložená z námestníkov ministrov zahraničného obchodu a zahraničných vecí ČSFR.⁸⁹ Napokon schválila aj zoznam materiálov, „ktoré síce nemajú povahu zbraní, ale môžu sa využívať pre výstroj alebo výzbroj armády“. Kontrolu týchto komodít malo zabezpečovať ministerstvo zahraničného obchodu.⁹⁰ V súvislosti s rozhodnutím ROŠ minister obrany Luboš Dobrovský potvrdil, že „Česko-Slovensko zbrane predávať neprestane. Výraba ich a bude ich vyvážať. Je to právo každého štátu.“⁹¹

Z porovnania údajov o exporte vojenského materiálu vyplýva, že podiel vývozu zbraní na celkovom vývoze tovaru zo Slovenska, ktorý v roku 1988 tvoril 8,9 percenta, v roku 1992 klesol na 2,0 percenta. Hodnota vývozu zbrojárskej techniky zo Slovenska do bývalých socialistických štátov predstavovala v roku 1988 čiastku 6,1 mld. Kčs FCO, v roku 1989 len 4,4 a v roku 1992 už len 0,1 mld. Kčs FCO. Do nesocialistických krajín Slovensko vyviezlo v roku 1988 zbrojársku techniku za 2,8 mld. Kčs FCO, v roku 1989 za 0,6 a v roku 1992 za 1,9 mld. Kčs. FCO.⁹²

Náhlym útlmom výroby vznikli zbrojným podnikom veľké straty, ktorých podstatnú časť, asi 70 percent, tvorili nepoužité zásoby, najmä strategické suroviny a ďalej nevyužité základné prostriedky (výrobné zariadenia). Napríklad v ZTS Turčianske strojárne Martin mali nevyužité zásoby materiálu, prípravkov, náradia asi za 347 mil. Kčs a nevyužitelných základných prostriedkov za 200 – 250 mil. Kčs.⁹³ Celkový objem strát slovenských podnikov v roku 1991 predstavoval viac ako 3 mld. Kčs v bežných cenách (pozri tabuľku č. 6).⁹⁴ Na kompenzáciu strát v SR i ČR uvoľnila federálna vláda 2,6 miliardy Kčs. Následne, na základe zmlúv s jednotlivými podnikmi, prešli nepoužité zásoby a nevyužité základné prostriedky do majetku federácie, ktorá ich ďalej ponúkala vo verejnej súťaži.⁹⁵

⁸⁹ Medzi „zakázané“ štáty a teritória patrili nástupnícke štáty bývalej Juhoslávie, Juhoafrická republika, Irak, Azerbajdžán a Arménsko, ďalej išlo o Barmu, Kórejskú ľudovo-demokratickú republiku, Sýriu, Líbyu, Irán a Kubu. Na zozname tzv. rizikových oblastí, do ktorých bol vývoz povolený len s osobitným súhlasom, boli: Cyprus, Moldavsko, Gruzínsko, Alžírsko, Egypt, Jemen, Jordánsko, Libanon, Maroko, Mauretánia, Sudán, Tunisko, Izrael, Afganistan, Kambodža, Kórejská republika, Vietnam, Tchaj-wan, Guatemala, Salvádor, Nikaragua, Haiti, Angola, Libéria, Togo, Čad a Somálsko. Zakázané teritória pre vývoz zbraní. *Národná obroda*, 13. 5. 1992, s. 13.

⁹⁰ Vývoz sa nezastaví. *Národná obroda*, 2. 4. 1992, s. 12.

⁹¹ Tamže.

⁹² BARTL, Jaroslav. Peripetie zbrojárskej výroby. *Hospodárske noviny*, 26. 7. 1993, s. 4.

⁹³ Lesk a bieda konverzie. *Národná obroda*, 2. 5. 1991, s. 7.

⁹⁴ KRČ, ref. 2, s. 119.

⁹⁵ Predaj sa skončil výnosom 1,4 miliardy Kčs, čo znamenalo, že výsledný dopad na štátny rozpočet federácie predstavoval stratu 1,2 miliardy Kčs. Tamže, s. 50-51. Zostatok 136 milióna Kčs bol pri delimitácii majetku ČSFR rozdelený medzi ČR (56 mil. Kčs) a SR (80 mil. Kčs). BAJZÍKOVÁ, ref. 11, s. 50.

Tabuľka č. 6

Straty z rýchleho útlmu zbrojnej výroby v roku 1991 (mld. Kčs)⁹⁶

Položka	Slovenská republika		Česká republika		ČSFR	
	pôvodné *	upravené **	pôvodné *	upravené **	pôvodné *	upravené **
nevyužité zásoby	2,5	2,387	2,4	0,8	4,9	3,187
nevyužité základné prostriedky	2,2	0,826	3,2	0,2	5,4	1,026
spolu	4,7	3,2166	5,6	1,0	10,3	4,2166
ostatné ***			2,1	-	4,9	-
dovedna	7,5	3,2166	7,7	1,0	15,2	4,213

* pôvodné hodnotenie na počiatku roka 1991

** upravené hodnotenie na konci roka 1991

*** neumorené náklady budúcich období, nevyvedené režijné náklady, úroky, penále, neproduktívne náklady

V rokoch 1989 – 1990 požadoval zbrojný priemysel v ČSFR na konverziu dotácie zo štátneho rozpočtu (išlo o dotácie na útlm špeciálnej výroby) vo výške 2 mld. Kčs a na obdobie 1991 – 1992, keď mala konverzia podľa predpokladov kulminovať, ďalšie takmer 4 mld. Kčs. V roku 1989 získali výrobcovia zbraní od štátu na mzdy 367 mil. Kčs a v roku 1990 im štát zo zisku vyčlenil 818 mil. Kčs.⁹⁷ V tom istom roku boli desiatim vybraným podnikom pridelené dotácie v súhrnnej sume 1,2 mld. Kčs. Zo Slovenska boli do výberu zaradené ZŤS Martin, ktoré, okrem tzv. návratnej finančnej výpomoci 404 mil. Kčs v roku 1989⁹⁸, dostali 406 mil. Kčs, ZVL Považská Bystrica – 305 mil. Kčs a Mostáreň Brezno – 21 mil. Kčs.⁹⁹ Nedostatok prostriedkov podniky pocítovali aj pri zabezpečovaní alternatívnych výrobných programov. V roku 1991 v rámci ČSFR predložili viac ako 300 projektov náhradnej produkcie s nákladmi vo výške 26 miliárd Kčs, pričom žiadali o finančnú výpomoc štátu v sume 3,6 mld. Kčs. Federálna vláda však 30. mája 1991 na podporu nábehu nových výrobkov vyčlenila len 1,5 mld. Kčs.¹⁰⁰ Ministerstvo hospodárstva SR predložilo 118 projektov, z ktorých bolo vybraných 64 (pozri tabuľku č. 7), pričom na ich realizáciu pripadlo 1,2 mld. Kčs.¹⁰¹ Z tejto čiastky dostali podniky kombinátu ZŤS zhruba 900 mil. Kčs (ZŤS Martin 304, Dubnica 222, Detva 182 atď.).¹⁰² Z dôvodu oneskoreného pridelenia finančných prostriedkov však malo byť v roku 1991 realizovaných len asi 60 percent nákladov.¹⁰³

⁹⁶ ČECHÁK, ref. 28, s. 71.

Poznámka: Hospodárska rada vlády SR na svojom zasadnutí 10. 1. 1992 čiastku poskytnutú zo štátneho rozpočtu na „riešenie otázky nepotrebných zásob a nepoužiteľnej technológie“ v roku 1991 zaokrúhlila na 3,5 mld. Kčs. Pozri Dominovala konverzia a jadrové elektrárne. *Národná obroda*, 11. 1. 1992, s. 2.

⁹⁷ Štát a konverzia. *Národná obroda*, 7. 5. 1992, s. 12.⁹⁸ Fond špeciálnej techniky. *Národná obroda*, 1. 6. 1991, s. 13.⁹⁹ BAJŽÍKOVÁ, ref. 11, s. 50.¹⁰⁰ Federácia pomáha konverzii. *Národná obroda*, 31. 5. 1991, s. 1-2.¹⁰¹ IVÁNEK, ref. 45.¹⁰² Konverzné peniaze nešli na platy. *Národná obroda*, 7. 2. 1992, s. 13 a Nestačia miliardy, treba trhy. *Národná obroda*, 27. 2. 1992, s. 2.¹⁰³ KRČ, ref. 2, s. 119.

Tabuľka č. 7

Projektý konverzie s podporou federálneho rozpočtu¹⁰⁴

	1991			1992		
	podniky	projekty	mld. Kčs	podniky	projekty	mld. Kčs
Česká republika	36	62	0,3	21	43	0,21
Slovenská republika	30	64	1,2	25	47	0,79
ČSFR	66	126	1,5	46	90	1,00

Podobná situácia vznikla aj v roku 1992, keď požiadalo o dotáciu 62 podnikov so 172 projektmi, ktorých realizačné náklady predstavovali čiastku 2,660 mld. Kčs. Požiadavky 34 slovenských podnikov činili 2,157 mld. Kčs na 109 projektov, z toho 69 nových. Uznesením federálnej vlády č. 443/1992 však bola uvoľnená len 1 miliarda Kčs. Z nej išlo na Slovensko 792,6 mil. Kčs na dotovanie 47 projektov¹⁰⁵, predovšetkým tých, ktorých realizácia nevyžadovala viac ako 50 mil. Kčs.¹⁰⁶ Zodpovedalo to zámeru, aby výška finančnej pomoci štátu na schválené projekty nebola vyššia ako 30 percent objemu investičných nákladov.¹⁰⁷ Úhrnná finančná čiastka (federálne dotácie, náklady podnikov a investorov) vynaložená na nábeh civilných výrobných programov v slovenských podnikoch v rokoch 1989 – 1992 predstavovala 18,2 mld. Kčs (pre porovnanie: v ČR išlo o sumu 8,1 mld. Kčs).¹⁰⁸

V septembri 1991 Finančná rada ČSFR rozhodla o oddlžení konverzných podnikov spolu s posilnením kapitálovej účasti bánk. V rámci tohto procesu boli zadlženým podnikom znížené úvery o 2 679,7 mld. Kčs.¹⁰⁹ Na Slovensku boli oddlžené podniky podľa zoznamu, ktorý v novembri 1991 schválila Hospodárska rada vlády SR. Vybraným podnikom mali Všeobecná úverová banka (VÚB) a Investičná banka odpísať spolu 12,5 mld. Kčs úverov, pričom základnou podmienkou oddlženia boli perspektívne výrobné programy zaručujúce „prosperitu ekonomického okolia“.¹¹⁰ Oddlženie sa však realizovalo len v rámci VÚB, ktorá napríklad ZŤS Dubnica nad Váhom „odpustila“ priame dlhy vo výške 900 mil. Kčs.¹¹¹ Uvedené systémové opatrenia federálnej i slovenskej vlády na riešenie následkov konverzie,

¹⁰⁴ ČECHÁK, ref. 28, s. 74.

¹⁰⁵ Tamže, s. 76.

Poznámka: Údaje o výške dotácií v roku 1992 sa podstatne líšia. Podľa Hospodárskej rady vlády SR malo ísť o dotácie 1,2 mld. Kčs na konverzné programy a 1,2 mld. Kčs. na podporu proexportných programov. Dominovala konverzia a jadrové elektrárne. *Národná obroda*, 11. 1. 1992, s. 2. Už spomenutý Ing. V. Pavlík v rozhovore pre *Hospodárske noviny* uviedol, že dotácie pre SR v roku 1992 predstavovali len 589 mil. Kčs. *Obrovský balvan konverzie. Hospodárske noviny*, 13. 4. 1993, s. 2.

¹⁰⁶ Koľko stojí konverzia. *Národná obroda*, 13. 1. 1992, s. 3.

¹⁰⁷ Vývoz sa nezastaví. *Národná obroda*, 2. 4. 1992, s. 12.

¹⁰⁸ VOPAT, Zdeněk et al. *Konstrukta Trenčín v dejinách československého a slovenského zbrojného priemyslu*. Bratislava : Magnet Press, 2000, s. 114. ISBN 80-968327-8-6.

¹⁰⁹ KRČ, ref. 2, s. 120.

Poznámka: Oddlženie sa uskutočnilo formou „vydania obligácií fondmi národného majetku, ktoré budú odovzdané vybraným komerčným bankám...tieto obligácie potom fondy národného majetku v stanovenom čase preplatia bankám z príjmov, ktoré získajú vo veľkej privatizácii.“ Problém oddlženia dospel. Mala by to byť rýchla operácia. In *Národná obroda*, 12. 10. 1991, s. 3.

¹¹⁰ Oddlženie nie je dar. *Hospodárske noviny*, 19. 11. 1991, s. 1 a 3.

¹¹¹ http://mesto.sk/prispevky_velke_banovce_nad_bebravou/prehladnesnejcesk774765660.phtml?tlac=1.

tn. dotácie zo štátneho rozpočtu a oddĺženie vybraných podnikov, sa však dotýkali len časti problémov. Neumorené náklady budúcich období, nevyvedené režijné náklady, penále, škody alebo úroky z úverov, ktoré si viaceré podniky museli zobrat' na zavedenie civilnej výroby, ostali nevyriešené.

Preorientovanie štruktúry a výrobných programov konverzných podnikov bolo zamerané predovšetkým na projekty a na ne nadväzujúce obchodné aktivity prínosné tak pre vnútorný, ako medzinárodný trh. Napríklad v ZŤS Martin „rozbehli“ asi desať projektov, z toho dva s účasťou štátneho rozpočtu federácie v roku 1991 nad 50 mil. Kčs, ktoré boli schválené ako čiastková náhrada za produkciu tankov. Od Investičnej banky, okrem toho, dostali úver vo výške 2,42 mld. Kčs¹¹² a ďalšie prostriedky získali prevodom z vlastných zdrojov. So získaným kapitálom sa orientovali na spoluprácu s talianskou firmou Lombardini pri výrobe licenčných vznetrových motorov pre malú poľnohospodársku mechanizáciu a na výrobu stavebných a cestných strojov, najmä buldozérov a pásových nakladačov, v kooperácii s nemeckou firmou Hanomag AG Hannover. Motory Lombardini sa v roku 1992 montovali prevažne z dovozených komponentov. Vlastná výroba tvorila okolo 20 percent, pričom sa predpokladalo, že do konca roka 1993 dosiahne 40 – 80 percent. Pripravovalo sa aj nadviazanie kontaktov s čínskymi podnikateľmi s cieľom vytvoriť spoločný podnik na výrobu lesných kolesových traktorov v závode Trstená, ktorý bol súčasťou ZŤS Turčianske strojárne.¹¹³

V ZŤS Hriňová sa zamerali na mechanické prevodovky a nápravy vozidiel a v PPS Detva na výrobu náprav pre autobusy, nákladné automobily a stavebné stroje. Závod v Detve okrem toho podpísal kooperačnú zmluvu so spomenutou nemeckou firmou Hanomag na výrobu a dodávku oceľových konštrukcií a licenčno-kooperačnú zmluvu s talianskou firmou CESAB Spa Bologna na výrobu vysokozdvížných vozíkov.¹¹⁴ V PS Považská Bystrica pokračovala výroba leteckých motorov DV-2 pre lietadlá L-39 (záujem o ne prejavila firma General Electric) a ložísk¹¹⁵, neskôr sa zamerali na výrobu poľnohospodárskej mechanizácie, malých motocyklov, zariadenia ekologického charakteru a rozšírenie výroby klasických injekčných striekačiek, v ZVS Dubnica nad Váhom na výrobu mobilného robotového transportného systému SERVOCAN, transformátorov a tlmiviek, v ZŤS Dubnica nad Váhom na výrobu zariadení pre ťažobný priemysel a hydraulické prevodovky¹¹⁶, v Tesle Liptovský Hrádok na výrobu digitálnych pobočných ústrední, v Slovenských lodeniariach na produkciu kontajnerov a rámov stavebných strojov, v ZŤS Prakovce na prepravné plošiny o nosnosti 15 ton, vo VSS Košice na výrobu reaktorov pre čističky odpadových vôd, v Meopte Bratislava na spätný projektor Meotar, objektívy a voľné optické diely, v Tesle Vráble na mikrovlnné trúby a pod.¹¹⁷ Zmeny nastali aj vo výrobnom sortimente Slovenských lodení v Komárne.¹¹⁸

¹¹² Bezbolestný Damoklov meč(iar). *Národná obroda*, 30. 1. 1991, s. 13.

¹¹³ Pozri ZŤS a Lombardini si podali ruky. *Národná obroda*, 15. 3. 1991, s. 7; Aféra Lombardini – možno obyčajná závišť. *Národná obroda*, 7. 3. 1992, s. 6 a V Martine potrebujú kapitál, *Hospodárske noviny*, 1. 2. 1993, s. 3.

¹¹⁴ Nápravy z Detvy. *Hospodárske noviny*, 16. 3. 1993, s. 1.

¹¹⁵ Dobrých správ je málo. *Hospodárske*, 5. 11. 1991, s. 17 a Prospech z konverzie. *Národná obroda*, 4. 11. 1991, s. 13.

Poznámka: Projektovaná ročná kapacita výroby motorov DV-2 bola 250 kusov. Na rok 1991 však strojárne mali objednávky len na 19 motorov. Konverzia vzťahov, *Národná obroda*, 12. 12. 1991, s. 13.

¹¹⁶ Môcť pracovať = šťastie. *Hospodárske noviny*, 7. 3. 1991, s. 7.

¹¹⁷ ČECHÁK, ref. 28, s. 68 a KRČ, ref. 2, s. 121-122.

¹¹⁸ Deti, ktoré sa nevracajú domov. *Hospodárske noviny*, 1. 9. 1993, s. 4.

Reálne prínosy väčšiny projektov nenapĺňali celkom pôvodné predstavy. Napríklad v roku 1991 sa predpokladané zámery vo výrobe a vytváraní nových pracovných miest v konverzných podnikoch na Slovensku splnili cca na 50 percent. Konverzné programy, ktoré nedostali podporu zo štátneho rozpočtu, sa realizovali len v minimálnom rozsahu a časť projektov pre nedostatok zdrojov, ako aj z dôvodu nezabezpečenia odbytu bola pozastavená alebo zrušená. V roku 1991 bol výpadok vojenskej výroby kompenzovaný náhradnou výrobou len na 20 percent, a v roku 1992 predstavovala táto náhrada asi 30 percent.¹¹⁹

Konverzia sa, samozrejme, dotkla aj výskumnej a vývojovej základne zbrojného priemyslu. Príspevok štátneho rozpočtu na financovanie úloh výskumu a vývoja zbrojnej techniky sa stále znižoval. Ak v roku 1989 predstavoval cca 1,2 miliardy Kčs, tak do roku 1992 klesol na cca 155 mil. Kčs.¹²⁰ Rad projektov bol zastavený alebo ich riešenie sa výrazne zredukovalo. Zastavený bol napríklad vývoj operačného systému PASUV, mostného tanku T-72 ÚDER, podkalibrového náboja SKALKA a pod. V prototypovej fáze zostala do roku 1992 prieskumná verzia BVP-1 s označením VYŠEHRAD, ak aj samohybný výbušný odminovač SVO na podvozku BVP-1 (plán = 8 kusov vyrobených v roku 1990 pre čs. armádu). V záverečnej fáze sa skončil tiež vývoj delostreleckej prieskumnej pozorovateľne SNĚŽKA na predĺženom podvozku BVP-1. Namiesto nej bola do výzbroje čs. armády zaradená delostrelecká pozorovateľňa DP-90 postavená na podvozku klasického OT-90.¹²¹

Jednotlivé pracoviská, v snahe uchovať aspoň časť vývojovej kapacity „špeciálky“, respektíve neprípustiť jej celkové zastavenie¹²², boli nútené hľadať nové možnosti a nadväzovať nové kontakty. V Konštrukte Trenčín klesol do roku 1992 podiel výroby špeciálu z 95 na 40 percent, pričom „nad vodou“ podnik držal najmä vývoj automatického samohybného protiletadlového kompletu STROP II¹²³ a vývoj 155 mm ShKH ZUZANA, ktorý nadviazal na prerušený vývoj 152 mm ShKH ONDAVA ako modernizácie úspešnej DANY. Do polovice roka 1992 podnik do vývoja nových programov investoval, a to predovšetkým z vlastných zdrojov, 14 mil. Kčs. Sústredil sa najmä na potravinárske stroje, plastikársku a gumársku techniku, zariadenia na spracúvanie dreva a ekologické zariadenia. V máji 1992 manažment podniku rokoval s predstaviteľmi americkej firmy Oliv Ordnance a britskej Royal Ordnance o účasti Konštrukty na programe likvidácie munície, ktorý vyplýval z dohody o znižovaní zbrojného arzenálu.¹²⁴ Výskumný ústav hydraulických mechanizmov

¹¹⁹ ČECHÁK, ref. 28, s. 54.

¹²⁰ VOPAT, ref. 108, s. 108.

¹²¹ Obrnený transportér (bojové pásové pancierované vozidlo) OT-90 vznikol úpravou BVP-1, z ktorého bola odobraná bojová veža vybavená 73 mm kanónom vz. 71, spriahnutým 7,62 mm guľometom PKT a odpalovacím zariadením pre PTRS 9K11 MALJUTKA. Bola nahradená vežou BTR-60Pb z vozidla OT-64 SKOT s výzbrojou: veľkokalibrový guľomet 14,5 mm KPVT a spriahnutý guľomet 7,62 mm SGMТ vz. 43/66 (následne vymenený za guľomet 7,62 PKT). Prestavba BVP-1 sa uskutočňovala vo Vojenskom opravárenskom podniku 026 Šternberk.

¹²² V tejto súvislosti denná tlač zverejnila, okrem iného, informáciu, že ZŤS Martin mal v tomto čase „konštrukčne vyvinutý modernizovaný typ tanku T-72, ktorý by mal údajne vyhovovať i európskym nárokom roku 2000.“ Boj o tankové trhy. *Národná obroda*, 16. 3. 1962, s. 13.

Poznámka: Išlo o vývoj projektu tanku T-72M2E, ktorého prototyp s označením T-72M2E „Moderná“ martinská zbrojovka predstavila v roku 1994 na brnianskom veľtrhu IDEТ.

¹²³ Vývoj kompletu v Konštrukte Trenčín pokračoval aj po rozdelení ČSFR. Vyústil do vzniku samohybného hybridného (hlavňovo-raketového) protiletadlového kompletu na podvozku Tatra-815 8x8 s označením BRAMS.

¹²⁴ Konverzia na druhú. *Národná obroda*, 25. 5. 1992, s. 2 a Vývoj čs. zbraní pred križovatkou. Premena alebo rozpad? *Národná obroda*, 27. 6. 1992, s. 12.

ZŤS v Dubnici nad Váhom predpokladal zlikvidovanie takmer celej „špeciálnej“ kapacity. V pláne mal, okrem iného, prípravu „dokumentácie pre úplný sortiment axiálnych hydrostatických prevodov ľahkého typového radu, regulácií a ovládania s výrobou od roku 1991 a podobne i riešenie úplne novej generácie týchto prevodov pre výrobu od roku 1992... i riešenie kompaktných hydrostatických prevodov pre poľnohospodárske traktory talianskej firmy SAME v kooperačnej výrobe s podnikmi ZŤS.“¹²⁵

V lete 1991 boli podniky s významnejším podielom vojenskej produkcie a poskytnutou federálnou dotáciou na ich konverzné programy zaradené do privatizačného programu. Do prvej vlny kupónovej privatizácie, ktorá prebehla v piatich kolách od mája do decembra 1992, zaradili zo Slovenska asi jednu tretinu podnikov so špeciálnou výrobou.¹²⁶ Chýbali však najväčšie zbrojovky, ktoré sa mali privatizovať v druhej vlne.¹²⁷ Ako je zrejmé z tabuľky č. 8, väčšina z podnikov zaradených do prvej vlny sa mala privatizovať v maximálnom, tzn. 97 percentnom, rozsahu akcií. Výnimku predstavovali PS Považská Bystrica, kde si štát dočasne ponechal 10 percent akcií. Privatizácia všetkých slovenských zbrojových podnikov zaradených do prvej vlny sa skončila s previsom dopytu po ich akciách nad ich ponukou. Z hľadiska záujmu o akcie prevažoval dopyt zo strany držiteľov investičných kupónov (DIK) nad dopytom investičných privatizačných fondov (IPF). DIK-ovia mali záujem najmä o akcie PS Považská Bystrica, Mostárň Brezno, Tesly Liptovský Hrádok a ZVT Banská Bystrica. IPF uprednostňovali nákup akcií predovšetkým Slovenských Lodenic Komárno a ZŤS Bardejov.¹²⁸

Tabuľka č. 8

Vybrané podniky so zbrojnou výrobou zaradené do 1. vlny kupónovej privatizácie¹²⁹

Podnik	Základné imanie (v tis. Kčs)	Na kupónovú privatizáciu		Ostatné akcie v %	Počet predaných akcií (v %)
		počet akcií	%*		
Považské strojárne Považská Bystrica	3 994 018	3 464 130	87	DOČ-10	98
Mostáreň Brezno	634 909	615 862	97		88
Slovenské lodenice Komárno	626 306	607 517	97		97
VSS Košice	853 374	827 773	97		90
Tesla Liptovský Hrádok	340 000	329 800	97		93
ZŤS Bardejov	580 860	563 434	97		91
ZVT Banská Bystrica	451 567	438 020	97		99

* 3 percentá blokované pre reštitučný fond
DOČ – dočasné ponechanie akcií vo fonde národného majetku

Medzi najzávažnejšie súvislosti konverzie patrilo riešenie sociálnych problémov, najmä otázky vytvárania nových pracovných príležitostí pre zamestnancov uvoľňovaných zo

¹²⁵ Konverzia: Neobide ani výskumníkov. *Hospodárske noviny*, 4. 8. 1990, s. 4.

¹²⁶ ČECHÁK, ref. 28, s. 57.

¹²⁷ Druhá vlna kupónovej privatizácie prebehla v roku 1994 len v Českej republike. Štátne orgány Slovenskej republiky od tohto spôsobu privatizácie odstúpili.

¹²⁸ KRČ, ref. 29, s. 62.

¹²⁹ Tamže, s. 58-59.

zbrojnej výroby. Vo väčšine prípadov pritom išlo o pracovníkov s vysokou kvalifikáciou i vyšším mzdovým zaradením. Pôvodné zámery konverzie predpokladali, že do konca roka 1992 bude v rámci federácie z pôvodných 78-tisíc pracovníkov, ktorí sa priamo podieľali na zbrojnej výrobe, uvoľnených asi 58-tisíc. Z tohto počtu malo ísť o 38-tisíc zamestnancov slovenských zbrojoviek, pričom prácu na Slovensku malo stratiť aj ďalších 50 – 70-tisíc osôb spojených so zbrojnou výrobou nepriamo.¹³⁰ Federálne aj republikové orgány odhadovali, že konverzné programy vytvoria približne 30-tisíc pracovných miest, čím sa očakávaná nezamestnanosť zníži približne na 50 percent. Na Slovensku malo vzniknúť okolo 21-tisíc pracovných príležitostí, ktoré by umožnili zamestnať 55,3 percenta prepustených osôb. Na báze programov civilnej výroby s podporou federácie malo byť v roku 1991 vytvorených 4 500 a v roku 1992 ďalších 9 500 nových pracovných miest.¹³¹

Na jar 1991, v nadväznosti na konkretizáciu postupu pri realizácii systémových opatrení na riešenie sociálnych dopadov konverzie zbrojárskej výroby v rezortoch MPSV ČSFR a MH SR, sa sociálne dôsledky konverzie na Slovensku spresňovali. Podľa analýz malo byť konverziou priamo alebo nepriamo postihnutých okolo 80-tisíc osôb.¹³² Vo februári 1992 bol pritom zverejnený údaj, že z počtu 45 000 pracovníkov v strojárstve prepustených do konca roka 1991, prišlo o prácu v dôsledku obmedzovania zbrojnej výroby 85 percent, tzn. 38 250 osôb.¹³³ Najmasovejším prepúšťaním bol postihnutý stredoslovenský región, kde bolo sústredných najviac podnikov so špeciálnou výrobou. V roku 1987 zamestnávali okolo 24-tisíc pracovníkov.¹³⁴ Z nich v rokoch 1988 – 1991 napr. ZŤS Dubnica nad Váhom uvoľnili 3 100 osôb, z toho 2 900 zo zbrojných prevádzok. Celková zamestnanosť v tomto podniku v dôsledku konverzie potom klesla z pôvodných 16 000 na 5 000 zamestnancov. V ZŤS Martin sa počet zamestnancov do roku 1991 znížil o 3 900 a dovedna o 10 800 osôb, PPS Detva zo zbrojnej výroby prepustili 2 415 zamestnancov¹³⁵ a z Konštruktúry Trenčín v rokoch v rokoch 1990 – 1992 odišlo 908 pracovníkov, čím sa počet zamestnancov znížil na 61,2 percent ich stavu k 31. decembru 1989.¹³⁶ Do konca roka 1992 počet pracovníkov vo všetkých slovenských podnikoch so zbrojnou výrobou klesol na 4 620 osôb.¹³⁷ V porovnaní s rokom 1987, keď sa na zbrojnej výrobe priamo podieľalo okolo 35 500 pracovníkov, išlo o pokles o viac ako 30 800 osôb, tzn. asi o 86 percent. Konverzia tak mala výrazný podiel na celkovom raste nezamestnanosti v dôsledku prebiehajúcej ekonomickej transformácie.¹³⁸ Viacerí pracovníci zo zbrojných prevádzok sa po zavedení náhradných výrobných programov rekvifikovali. V rokoch 1991 – 1992 rekvifikačnými kurzami napríklad v PPS Detva rekvifikačnými kurzmi prešlo 525 zamestnancov, v PS Považská

¹³⁰ IVÁNEK, ref. 45 a KRČ, ref. 29, s. 41.

¹³¹ KRČ, ref. 29, s. 78.

¹³² Pozri napr. vystúpenie J. Belcáka na 13. schôdzi SNR v dňoch 23.-24. apríla 1991 (dostupné na <http://www.snemovna.cz/eknih/1990snr/stenprot/013schuz/s013018.htm>.); ref. 20, s. 78; O problému zvaném konverze. *Hospodářské noviny*, 30. 4. 1991, s. 14 a Koľko stojí konverzia. *Národná obroda*, 13. 1. 1992, s. 3.

¹³³ Zbrane ako tovar. *Národná obroda*, 13. 2. 1992, s. 12.

¹³⁴ VOPAT, ref. 106, s. 114.

¹³⁵ Tamže, s. 78.

¹³⁶ Tamže, s. 121.

¹³⁷ KRČ, ref. 2, s. 125.

¹³⁸ K 31. 12 1991 bolo na Slovensku 301 951 nezamestnaných, čo predstavovalo 57,7 percenta ich celoštátneho počtu. SEDLÁK, ref. 48.

Bystrica 1 000 a v ZŤS Dubnica 3 023 zamestnancov.¹³⁹ Predpokladané náklady na riešenie sociálnych dôsledkov konverzie – vrátane rekvalifikácie – vláda SR odhadovala na 275 mil. Kčs.¹⁴⁰

V súvislosti s konverziou a, najmä, jej sociálnymi dôsledkami, sa medzi časťou obyvateľstva, predovšetkým na Slovensku, objavili názory, že zastavenie zbrojárskej výroby by mali alebo mohli zaplatiť Spojené štáty americké. Živnou pôdou pre ich vznik a šírenie boli predovšetkým spomenuté protesty USA proti vývozu tankov do Sýrie, ale tiež publikované informácie o rôznych rokovaniach čs. politikov o prípadnej americkej pomoci.

Pokusy viacerých politikov o získanie pomoci amerických priemyselníkov pri uskutočňovaní konverzie česko-slovenského zbrojného priemyslu mali širší kontext: boli výrazom a súčasne aj demonštráciou novej orientácie česko-slovenskej zahraničnej politiky.¹⁴¹ Išlo predovšetkým o aktivity ministra zahraničných vecí ČSFR J. Dienstbiera a ministra medzinárodných vzťahov SR Pavla Demeša.

Minister Dienstbier otázku americkej pomoci konverzii v ČSFR prvýkrát otvoril pri oficiálnej návšteve USA v apríli 1991, a to počas rokovaní so šéfom americkej diplomacie Jamesom Bakerom, predstaviteľmi Kongresu a amerického ministerstva obrany. Ako po návrate uviedol, dostal prísľub, že „*dostaneme zoznam firiem z USA majúcich záujem o spoluprácu v tejto oblasti a že americká strana tento záujem bude podporovať*“.¹⁴² Podčiarkol pritom, že USA problém konverzie spájajú s otázkou sociálnej a politickej stability v ČSFR a osobitne na Slovensku, kde jej nepriaznivé dôsledky podporujú vznik a šírenie nacionalistických tendencií. Malo by preto ísť o firmy ochotné investovať najmä do slovenských podnikov v prípade ich privatizácie.¹⁴³ Konkrétnejšiu podobu mali rokovania J. Dienstbiera a federálneho ministra hospodárstva Vladimíra Dlouhého o pomoci amerických podnikateľov konverzii česko-slovenských zbrojoviek v októbri 1991, keď sprevádzali prezidenta V. Havla na jeho ceste do USA.¹⁴⁴ Za získanie amerických investícií pre konverziu zbrojárskeho priemyslu loboval aj P. Demeš, ktorý bol ako jediný zástupca slovenskej vlády členom tejto delegácie. Po skončení oficiálneho programu zostal niekoľko dní v USA a „súkromne“ rokoval s americkou administratívou.¹⁴⁵

Spojené štáty sa do procesu konverzie v ČSFR priliš „nehrmuli“. Pre rozhodnutie o formách prípadnej pomoci českým a slovenským zbrojovkám si americký Kongres najskôr nechal od nevládnej neziskovej organizácie Rand vypracovať analýzu ich vhodnosti a možných rizík. Štúdia varovala pred poskytnutím finančnej pomoci, ktorá by „*byla nejspíše zneužitá ke konzervácii súčasných riđídících struktur*“ a odporúčala zvoliť formu priamych investícií zo súkromného sektora. Zdôrazňovala, že tieto „*už svou povahou směřují do zis-*

¹³⁹ KRČ, ref. 29, s. 78.

¹⁴⁰ Bezbolestný Damoklov meč(iar). *Národná obroda*, 30. 1. 1991, s. 13.

¹⁴¹ DIENSTBIER, Jiří. *Od snění k realitě (vzpomínky z let 1989 – 1999)*. Praha : Lidové noviny 1999, s. 252-263. ISBN 80-7106-325-8.

¹⁴² Išiel som s posolstvom. *Národná obroda*, 19. 4. 1991, s. 5.

¹⁴³ Prísľúbili investície pre zbrojovky. *Národná obroda*, 16. 4. 1991, s. 4.

¹⁴⁴ Pozri Americká investičná misia na Slovensko. Prichádzajú premeniť meče na pluhy. *Národná obroda*, 7. 10. 1991, s. 3; Na programe obrana a konverzia. *Národná obroda*, 26. 10. 1991, s. 1 a 4; Ťažobné veže náhradou za zbrane? *Národná obroda*, 12. 12. 1991, s. 1 a inde.

¹⁴⁵ TRNÍK, Michal. *Zahraničná politika Českej a Slovenskej republiky voči USA v období 1993 – 2004 (komparácia)*. Bakalárska práca. Praha : Univerzita Karlova – Institut politologických štúdií 2005 (dostupné na internete: diplomovka.sme.sk/zdroj/3127.pdf), s. 15-16 a Slovensko a konverzia zbrojoviek. *Národná obroda*, 21. 11. 1991, s. 5.

¹⁴⁶ Bez privatizace řešení v nedohlednu. *Hospodářské noviny*, 4. 11. 1991, s. 3.

*kových odvetví, přinesly by nové technologie a know-how, byly by přesně cíleny“.*¹⁴⁶

Americké príslušby „odobrené“ Kongresom vyvrcholili návštevou námestníka ministra obrany USA D. Atwooda a tzv. obchodnej a priemyselnej investičnej misie v ČSFR v prvej polovici októbra 1991. Pri tejto príležitosti veľvyslanectvo USA v spolupráci s americkou vládnu agentúrou OPIS, ktorá sa zaoberala investíciami v zahraničí, zorganizovalo v Prahe a Bratislave stretnutie niektorých členov misie s manažérmi česko-slovenských podnikov „kteří uvažují o investičních projektech a mají zájem o spojení s americkým kapitálem“. Zástupcovia amerických firiem tu mali ponúkať spoluprácu v energetike a plynárenstve, odpadových systémoch, biomedicínskych výrobách, chemickom priemysle, spotrebnom tovare, zásobovaní uhlím, keramike, ťažbe ropy, plynu a metánu, v telekomunikáciách a iných odvetviach.¹⁴⁷ Okrem týchto stretnutí bola vytvorená spoločná medzivládna komisia USA a ČSFR pre otázky konverzie zbrojárskeho priemyslu.¹⁴⁸ Treba však konštatovať, že pobyt americkej misie, ako aj činnosť spomenutej komisie, žiadne reálne výsledky, aspoň nie pre české a slovenské podniky s utlmovanou zbrojnou výrobou, nepriniesli.¹⁴⁹

* * *

Zánikom ČSFR a vytvorením dvoch samostatných štátov ostali otázky konverzie otvorené. V pokračujúcom procese transformácie ekonomík oboch republík táto ďalej prebiehala v podmienkach separácie dovtedy relatívne jednotného zbrojne priemyselného potenciálu, v čiastočne odlišných vnútropolitických pomeroch a inými metódami. S ňou spojený pokles zbrojnej produkcie na Slovensku trval až do roku 1999, keď jej „dno“ dosiahlo 2,6 percenta úrovne z roku 1987. Hodnota vyrobeného špeciálu v tomto roku predstavovala 651 mil. Sk b. c., pričom sa na výrobe priamo podieľalo 3 513 pracovníkov.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Investiční mise USA přijede do ČSFR. *Hospodářské noviny*, 1. 10. 1991, s. 7.

¹⁴⁸ TRNÍK, ref. 145, s. 15.

¹⁴⁹ Zloženie „obchodnej a investičnej misie“ bolo pozoruhodné: z vyše dvadsiatich jej členov boli len piati zástupcovia priemyselných kruhov a ostatní z ministerstva obrany a zastupiteľských úradov USA. Vtedajší slovenský poslanec Roman Hofbauer o pobyte misie v ČSFR a jeho výsledkoch napísal: „Naše federálne orgány zorganizovali exkurziu pracovníkov Pentagónu a vojenských odborníkov po našich zbrojovkách. Tí si nasníмали a nafilmovali všetko, čo im srdce ráčilo, o čom naši novinári môžu len snívať. Medzi piatimi predstaviteľmi priemyselných kruhov boli zastúpení najväčší svetoví výrobcovia a exportéri zbraní, General Dynamics, General Electric, Arondale Industries a General Motors. Neprinieslo to žiadny projekt konverzie našej zbrojnej výroby. To sa, pochopiteľne, od zástupcov Pentagónu a najväčších amerických zbrojárskeho koncernov ani nedalo predpokladať. Rovnako ako by nebolo možné čakať od žraloka, že zachráni topiaceho sa.“ Podivuhodná misia v zbrojovkách. *Národná obroda*, 5. 12. 1991, s. 13.

¹⁵⁰ KRČ, ref. 32, s. 125.

Technicko-ekonomický rozbor výroby špeciálnej techniky na Slovensku

názov výrobku finálny (čiastkový) výrobca (charakter výrobnej kapacity)	Ukazovateľ	Merná jednotka	8. 5LP		9. 5LP		
			1989	1990	1991	1993	1995
tank T-72 <u>ZŤS Martin</u> (mechanická výroba korby, veže, kanóny, montáž uzlov, finálna montáž, skúšky)	projektovaná kapacita	mil. Kčs ks	5 926 250	5 900 250	5 800 250	5 800 250	5 800 250
	odbyť pre:						
	FMO	ks	49	120	10	-	-
	FMZO	ks	68	54	30	50	30
voľná kapacita	mil. Kčs	3 649	2 714	50 756	5 230	5 265	
	ks	133	76	210	220	220	
	%	61,6	46,0	87,5	90,2	90,6	
BVP-2 <u>ZŤS Martin</u> (mechanická výroba korieb, motorov, veží, kanónov, montáž uzlov, finálna montáž, skúšky)	projektovaná kapacita	mil. Kčs	4 622 1300	4 622 1300	4 622 1300	5 043 1000	5 043 1000
	odbyť pre:						
	FMO	ks	250	280	166	135	105
	FMZO	ks	613	545	470	470	470
voľná kapacita	mil. Kčs	255	34	885	1 395	1 293	
	ks	437	475	664	395	425	
	%	5,5	0,7	19,0	27,7	27,7	
ShKH vz. 77 DANA <u>ZŤS Martin</u> , <u>podnik Dubnica</u> (výroba delostreleckej nadstavby, montáž, skúšky) <u>Tatra Bánovce</u> (výroba podvozkov)	projektovaná kapacita	mil. Kčs ks	1 035 120	1 035 120	1 035 120	1 047 120	1 106 120
	odbyť pre:						
	FMO	ks	10	-	45	45	45
	FMZO	ks	82	-	-	-	-
voľná kapacita	mil. Kčs	260	550	645	645	660	
	ks	28	63	75	75	75	
	%	25,1	53,1	62,3	61,6	62,4	
mínomet PRÁM L <u>ZŤS Martin</u> , <u>závod Topoľčany</u> (mechanická výroba, montáž, skúšky)	projektovaná kapacita	mil. Kčs ks	20 80	20 80	20 80	20 80	20 80
	odbyť pre:						
	FMO	ks	78	38	54	54	12
	FMZO	ks	-	-	-	-	-
voľná kapacita	mil. Kčs	-	9	7	7	16	
	ks	2	42	26	26	69	
	%	-	45	35	35	80	
RM GRAD na T815 <u>ZŤS Martin</u> , <u>závod Dubnica</u> (výroba delostreleckej nadstavby, montáž, skúšky)	projektovaná kapacita	mil. Kčs ks	125 60	125 60	125 60	125 60	125 60
	odbyť pre:						
	FMO	ks	12	-	-	-	-
	FMZO	ks	18	-	-	-	-
voľná kapacita	mil. Kčs	58	105	105	105	105	
	ks	30	60	60	60	60	
	%	46,4	84,0	84,0	84,0	84,0	
samohybný výbušný odmínovač SVO <u>ZŤS Martin</u> , <u>podnik Dubnica</u>	projektovaná kapacita	mil. Kčs ks	- -	39 8	147 30	295 60	295 60
	odbyť pre:						
	FMO	ks	-	8	16	16	16
	FMZO	ks	-	-	-	-	-
voľná kapacita	mil. Kčs	-	-	71	219	219	
	ks	-	-	14	44	44	
	%	-	-	48,3	74,2	74,2	

VOJENSKÁ HISTÓRIA

samohybný mínomet PRÁM S <u>ZŤS Martin</u> <u>Podnik Dubnica</u>	projektovaná kapacita	mil. Kčs ks	24 6	50 12	165 40	165 40	165 40
	odbyt pre: FMO FMZO	ks ks	6 -	6 -	15 -	15 -	15 -
	voľná kapacita	mil. Kčs ks %	- - -	24 6 45,0	100 25 60,6	100 25 60,6	100 25 60,6
cisternový prívies na pitnú vodu VESNA <u>ZŤS Martin</u> <u>podnik Košice</u>	projektovaná kapacita	mil. Kčs ks	7 40	11 65	11 65	11 65	11 65
	odbyt pre: FMO FMZO	ks ks	40 -	70 -	56 -	56 -	57 -
	voľná kapacita	mil. Kčs ks %	- - -	- - -	2 9 18,2	2 8 18,2	2 8 18,2
cisternový automobil na pitnú vodu CITRA <u>ZŤS Martin</u> <u>Závod Košice</u>	projektovaná kapacita	mil. Kčs ks	- -	- -	- -	- -	- -
	odbyt pre: FMO FMZO	ks ks	15 -	30 -	30 -	31 -	31 -
	voľná kapacita	mil. Kčs ks %	Plánované počty využívajú viacúčelové kapacity.				
152 mm náboj ShKH DANA <u>ZVS Dubnica</u> (laborácia a kompletácia) <u>Vihorlat Snina</u> (mechanická výroba tiel granátov a nábojníc)	projektovaná kapacita	mil. Kčs tisíc ks	395 52	395 52	395 52	395 52	395 52
	odbyt pre: FMO FMZO	tisíc ks tisíc ks	39 1	40 -	8 1	8 1	7 1
	voľná kapacita	mil. Kčs tisíc ks %	91 12 23	91 12 23	326 43 82,5	326 43 82,5	334 44 84,2
125 mm náboj SMRK <u>ZVS Dubnica</u> (laborácia a kompletácia) <u>Chemko Strážske</u> (výroba trhavín)	projektovaná kapacita	mil. Kčs tisíc ks	416 55	416 55	416 55	416 55	416 55
	odbyt pre: FMO FMZO	tisíc ks tisíc ks	31 10	33 -	- -	- -	- -
	voľná kapacita	mil. Kčs tisíc ks %	106 14 25,5	167 22 40,1	416 55 100,0	416 55 100,0	416 55 100,0
122 mm náboj GVOZDIKA <u>ZVS Dubnica</u> (laborácia a kompletácia)	projektovaná kapacita	mil. Kčs tisíc ks	161 60	161 60	161 60	161 60	161 60
	odbyt pre: FMO FMZO	tisíc ks tisíc ks	25 10	27 -	- -	- -	- -
	voľná kapacita	mil. Kčs tisíc ks %	67 25 41,6	89 33 55,3	161 60 100,0	161 60 100,0	161 60 100,0
120 mm mína PRÁM <u>ZVS Dubnica</u> (laborácia a kompletácia)	projektovaná kapacita	mil. Kčs tisíc ks	203 60	203 60	203 60	203 60	203 60
	odbyt pre: FMO FMZO	tisíc ks tisíc ks	35 -	30 -	20 -	20 -	20 -
	voľná kapacita	mil. Kčs tisíc ks %	85 25 41,9	102 30 50,2	136 40 67	136 40 67	136 40 67

VOJENSKÁ HISTÓRIA

122 mm náboj GRAD <u>ZVS Dubnica</u> (laborácia a kompletácia)	projektovaná kapacita	mil. Kčs tisíc ks	516 80	516 80	516 80	516 80	516 80
	odbyt pre: FMO FMZO	tisíc ks tisíc ks	11 50	25 41	- 40	- 40	- 40
	voľná kapacita	mil. Kčs tisíc ks tisíc ks %	123 19 23,8	90 14 17,4	258 40 50	258 40 50	258 40 50
PTRS KONKURS <u>ZVS Dubnica</u> (laborácia a kompletácia) <u>Kablo Malacky</u> (mechanická výroba a navíjanie cievky, skúšky) <u>ZVL Považská Bystrica</u> (mechanická výroba komory raketového motora)	projektovaná kapacita	mil. Kčs ks	72 500	715 5 000	1 430 10 000	1 430 10 000	1 430 10 000
	odbyt pre: FMO FMZO	ks ks	500 -	2 400 -	2 400 -	2 400 -	2 400 -
	voľná kapacita	mil. Kčs ks ks %	- - -	372 2 600 52	1 087 7 600 76	1 087 7 600 76	1 087 7 600 76
RS LUNA PROMINENT <u>Chemko Strážske</u> (výroba trhaviny)	projektovaná kapacita	mil. Kčs tisíc ks	47 41,4	58 61,9	52 56	57 60	57 60
	odbyt pre: FMO FMZO	tisíc ks tisíc ks	41,4 -	61,9 -	6,6 8	- 6	- -
	voľná kapacita	mil. Kčs tisíc ks tisíc ks %	- - -	- - -	80 43,8 87,7	51 54 98,2	57 60 100
Letecká bomba MARS <u>Chemko Strážske</u> (výroba trhaviny)	projektovaná kapacita	mil. Kčs ks	71 1 420	55,6 1 200	- -	- -	- -
	odbyt pre: FMO FMZO	ks ks	1 420 -	1 200 -	- -	- -	- -
	voľná kapacita	mil. Kčs ks ks %	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -
Systém riadenia pal'by KLADIVO <u>Tesla Liptovský Hrádok</u> (výrobnomo-montážna elektromechanika)	projektovaná kapacita	mil. Kčs ks	957 1 350	930 1 250	668 1 100	668 1 100	668 1 100
	odbyt pre: FMO FMZO	ks ks	- 25	- 120	100 -	100 -	100 -
	voľná kapacita	mil. Kčs ks ks %	886 1 325 92,6	825 1 130 88,7	607 1 000 90,9	607 1 000 90,9	607 1 000 90,9

Zdroj: NA Praha, f. KSČ-ÚV-02/1, zv. 115, a. j. 120 *Komplexný návrh postupu na efektívni využití volných kapacit výroby speciální techniky - Technicko-ekonomický rozbor volných kapacit výroby speciální techniky spracovaný podle výrobců a výrobků, u nichž dochází v letech 1989, 1990 a v 9. pětiletce k nižšímu odbytu.*

OPIS

T a j n é
Příloha č. 1
k usnesení vlády ČSSR
č. 159/1989
Počet listů: 2

Zásady

pro vytěžování kapacit čs. průmyslu uvolňovaných utlumováním speciální výroby

1. Při vytěžování kapacit čs. průmyslu uvolňovaných utlumováním výroby speciální techniky vycházet především z návrhů strukturálních změn, přijatých výrobních programů národního hospodářství, ekonomického ohodnocení případných nákupů licencí a licenční technické dokumentace, při minimalizaci požadavků na novou investiční výstavbu.

Zodpovídá: příslušný federální a republikový orgán ve spolupráci s SKVTRI a SPK

2. Kapacity čs. průmyslu uvolňované utlumováním výroby speciální techniky využívat přednostně pro náhradní programy civilního charakteru v souladu s mírovou potřebou. Tím zamezit střetu více druhů speciální techniky na stejné kapacitě za branné pohotovosti státu.

Zodpovídá: příslušný dodavatelský federální a republikový orgán ve spolupráci s SPK, FMNO a FMV

3. V případě omezení nebo končení mírové výroby speciální techniky a náhradního využití uvolněných kapacit zabezpečit:

a/ Přehodnocení požadavků na dodávky v Rozpočtovém plánu na rok 1990 i v dalších letech a požadování pouze nezbytných dodávek ve zvláště zdůvodněných případech.

Zodpovídá: FMNO a FMV ve spolupráci s příslušnými federálními a republikovými orgány

b/ Zpracování technicko-ekonomických rozborů podmínek uchování výrobních schopností po dobu branné pohotovosti státu podle přehodnocených požadavků na dodávky v Rozpočtovém plánu FMNO a FMV.

Zodpovídá: příslušný dodavatelský federální a republikový orgán ve spolupráci se státními podniky

4. Rozhodnutí o uchování výrobních schopností pro dobu branné pohotovosti státu přijmout po všestranném objektivním posouzení zpracovaného technicko-ekonomického rozboru podmínek uchování. Toto zabezpečovat zejména formou technicko-organizačních a plánovacích opatření.

Zodpovídá: příslušný dodavatelský federální a republikový orgán ve spolupráci s FMNO, FMV a SPK

5. U zdůvodněné a objektizované nutnosti uchování výrobních schopností uvolněných kapacit speciální techniky pro období branné pohotovosti státu postupovat v souladu s příslušnými předpisy.

Zodpovídá: příslušný dodavatelský federální a republikový orgán ve spolupráci s FMNO, FMV a SPK

6. Vůči státním podnikům uplatňovat zásady finanční politiky, vycházející z obecně platných právních norem, s případnými odchylkami schválenými pro oblast obrany a bezpečnosti usnesením předsednictva vlády ČSSR č. 5/1989.

Zodpovídá: FMF ve spolupráci s SPK

7. Pro konkrétní posouzení účasti státního rozpočtu na řešení požadavků státního podniku v souvislosti s náběhem náhradní civilní výroby zpracovat program, včetně konkrétních návrhů na řešení cílového stavu a rozboru důchodové situace státního podniku. Účast státního rozpočtu na náhradní výrobě je možná pouze u strukturálních změn posouzených státní expertízou a následně schválených vládou ČSSR. Pro výrobu speciální techniky zpracovat útlumové programy.

Zodpovídá: příslušné federální a republikové orgány ve spolupráci s SPK, SKVTRI a FMF

8. Investiční potřeby kryt především vlastními zdroji organizace. Investiční úvěry bude Státní banka Československá poskytovat podle obecných zásad. V případě ohrožené návratnosti úvěru bude možno poskytnout investiční úvěr se zárukou státního rozpočtu, za podmínek návratnosti poskytnutých zdrojů ze státního rozpočtu.

Zodpovídá: SBCS a FMF ve spolupráci s příslušnými federálními a republikovými orgány

9. Zajistit kvalifikované pracovníky /specialisty/ z řad vojáků v záloze v rozsahu nezbytném pro výrobu speciální techniky za branné pohotovosti státu. Řešit novelizaci stávajících předpisů o zprošťování mimořádné služby, v součinnosti s SPK, FMHSE, ČKPV a SKPV.

Zodpovídá: FMNO

10. Při financování a úvěrování zvýšených stavů zásob souvisejících s plným využíváním stávajících volných kapacit výroby speciální techniky postupovat takto:

- zásoby, které jsou neprodejně, příp. nepotřebné z důvodu omezení, nebo ukončení speciální výroby, neuvěřovat a řešit způsob jejich likvidace a úhrady,
- zásoby, které budou postupně likvidovány spotřebou, nebo odprodejem, úvěrovat za běžných podmínek /krátkodobý nebo střednědobý úvěr splacený podle likvidačního plánu/,
- běžné zásoby související s náběhem nové civilní výroby /za uvolněnou výrobu speciální techniky/, které nebude možno kryt z tvorby vlastních zdrojů, úvěrovat s využitím úvěrů na doplnění obrátového fondu,
- v jednotlivých případech s rizikem v tvorbě vlastních zdrojů úvěry poskytovat z důvodu ohrožení návratnosti a efektivnosti úvěru se zárukou státního rozpočtu.

Zodpovídá: SBČS, FMF ve spolupráci s příslušnými federálními a republikovými Orgány

11. Likvidaci prokazatelně nevyužitých zásob po vyčerpání všech možností v souladu s obecně platnými předpisy řešit v jednotlivých letech individuálně s přednostním využitím vlastních finančních zdrojů a následně z prostředků státního rozpočtu v závislosti na jeho možnostech v jednotlivých letech.

Zodpovídá: příslušné federální a republikové orgány

Zdroj: NA Praha, f. KSČ-ÚV-02/1, zv. 115, a. j. 120 *Komplexní návrh postupu na efektivní využití volných kapacit výroby speciální techniky.*

**Zabezpečenie výroby rozhodujúcich úloh v zbrojárskom priemysle na Slovensku
v 9. päťročnici**

Úloha	Vybudovaná kapacita na 9. 5LP (ks)	Požiadavky (tis. ks)	Využitie kapacít (%)	Hranica ekonomickej efektívnosti (ks)
Obory, u ktorých sa odporúča zachovanie výroby i pri neúplnom využití kapacít				
Odbor 571 – zbrane, pododbor delostrelecké zbrane, výroba sústredená v š. p. kombinát ZŤS Martin a jeho závodoch				
152 mm kanónová húfnica	600	121	20	400
125 mm tankový kanón	600	0	0	400
30 mm kanón	3 000 (projektovaná kapacita)	2 100	70	-
120 mm mínomet	690	153	22	440
Odbor 572 – munícia, pododbor veľkokalibrová munícia, výroba sústredená najmä do ZVS Dubnica nad Váhom ako súčasti š. p. ZVS Brno				
122 mm húfnicový náboj	300-tis.	0	0	150-tis.
125 mm tankový náboj	275-tis.	40-tis.	15-tis.	150-tis.
152 mm húfnicový náboj	260-tis.	41,5-tis.	16-tis.	150-tis.
122 mm mínometný náboj	400-tis.	60-tis.	15-tis.	200-tis.
Odbor 574 – obrnená a pásová technika, pododbor bojová vozidla pechoty, výroba sústredená v š. p. ZŤS Martin (<u>ZŤS Dubnica</u> - veže s kanónom, <u>Hriňová</u> – bočné prevody a prevodovky, <u>ZŤS Detva</u> -pancierové korby a kompletizácia vozidla)				
BVP-2 a aplikácie	5 600	690	12	3 600
Utlmované odbory				
Odbor 574 – obrnená a pásová technika, pododbor tanky a ich aplikácie, výroba š. p. ZŤS Martin				
tanky T-72 a ich aplikácie	1 250	10	0,8	500

Zdroj: SNA Bratislava, f. MP 1939 – 1992 (utajované), šk. 78, č. 0059/89 *Materiál pro poradu vedení FMHSE č. 230/89, Věc: Koncepce výroby a odbytu speciální techniky v resortu hutnictví, strojírenství a elektrotechniky po roce 1990.*

Produkcia pásovej (tankovej a obrnenej) a delostreleckej techniky na Slovensku v rokoch 1968 – 1992

Druh, typ	Vyrábané v rokoch	Produkcia v rokoch 1968-92	Odberateľ		
			Čs. armáda	FMZO (export)	
				Počet ks	Štát
<i>Bojové tanky a ich účelové aplikácie</i>					
T-55A	1967-82	6 288	1 406	4 882	NDR, Maďarsko, Rumunsko, Juhoslávia, Egypt Sýria, Líbya, Irak, Alžírsko, India
T-55AK	1970-82	897	90	807	
MT-55A	1968-83	1461	213	1248	ZSSR, NDR, Bulharsko, Rumunsko, Juhoslávia, Sýria, Líbya, Alžírsko, Irak, India,
VT-55A	1967-83	2 126	434 (6-MD*)	1 686	ZSSR, NDR, Maďarsko, Rumunsko, Juhoslávia, Egypt, Líbya, Sýria, Alžírsko, India
JBVT-55A	1971-83	698	-	698	ZSSR, Maďarsko, Juhoslávia, Sýria, Irak, Líbya, Alžírsko
T-72	1981-85	556	303	253	Bulharsko, Maďarsko, NDR, Sýria, Alžírsko
T-72M	1985-86	251	176	75	NDR, Sýria,
T-72M1	1986-93	1 010	276	734	Bulharsko, Maďarsko, NDR, Alžírsko, Irak, Líbya, Sýria
T-72MK	1985-89	26	18	8	Maďarsko
T-72M1K	1986-90	72	13	59	Maďarsko, NDR, Alžírsko, Sýria
VT-72B	1988-93	101	51	50	ZSSR, Maďarsko, NDR
<i>Obrnené transportéry, bojová vozidla a ich účelové aplikácie</i>					
OT-62 TOPAS	1962 - 1972 2 641		954	1 687	Poľsko, Egypt, Maroko, Irak, Sudán, Líbya, India
BVP-1	1971-89	17 295	cca 12 600	cca 5 100	NDR, Sýria, Líbya, Alžírsko
BVP-1K	1972-88	402			
veľ.štáb.vozidlo MP-31	1984-88	cca 160			ZSSR, NDR (ďalšie štáty Varšavskej zmluvy?)
ambul.vozidlo AMB-S	1985-89	256	-	256	Sýria, Irak (?)
BÚRKA III	1987-88	15	15	-	
vyslob.pás.vozidlo VPV	1985-91	253	?	?	Tunisko
BPzV SVATAVA	1988-89	201	201	-	
BVP-2	1987-90	434	250	184	?
<i>Delostrelecká technika</i>					
122 mm RM vz. 70 GRAD	1971-89	830	456	374	NDR, (?)
152 mm ShKH	1981-89	672	410	262	ZSSR, Poľsko, Líbya

* Ministerstvo dopravy ČSSR

Spracované podľa: VÚA-VHA Praha, f. MNO-GŠ/TAS, č. j. 0046932/86 Roční prováděcí plán vyzbrojování tankovou technikou na rok 1983, č. j. 0046930/86 Roční prováděcí plán vyzbrojování tankovou technikou na rok 1984, č. j. 0024/22-14 Roční prováděcí plán vyzbrojování tankovou technikou na rok 1986; FRANCEV, Vladimír. *Československé tankové síly 1945 – 1992*. Praha : Grada Publishing, a. s. 2012, s. 115-119, 129-137 a 143-164. ISBN 978-80-247-4029-4 a JEŽEK, František. *Výrobky vojenskej pásovej techniky vyrábané v Strojárskejších závodoch v Martine v období 1981 až 2001*. Archiv Vývoj Martin, a. s. 2001.

J. ŠTAIGL – P. TURZA: RÜSTUNGSPRODUKTION IN DER SLOWAKEI IN DEN JAHREN 1969 – 1992 (TEIL 2)

Im Jahre 1988 nahmen die Entwicklungstendenzen im Bereich der Rüstungsproduktion in der Slowakei ein Ende. Die allgemeinen Rahmenbedingungen des Produktionsrückgangs im Bereich des Militärmaterials waren gegeben durch die Schwächung der Spannungen in internationalen Beziehungen, die bereits in der Hälfte der 1980er Jahre angesetzt hat, und weitreichende Veränderungen der internationalen militärisch-politischen Situation nach sich gezogen hat. Die Mitgliedsstaaten des Warschauer Paktes, ebenso wie NATO-Mitgliedsstaaten, nahmen diese Entwicklung als Grundlage für Kürzungen in Militär- und Rüstungsausgaben. Beim Aufbau der Streitkräfte der sozialistischen Länder, die Tschechoslowakischen Volksarmee inbegriffen, setzte sich das Prinzip der sog. vernünftigen Genüge, verbunden mit Einschränkungen von Bestellungen auf das Militärmaterial. Gleichzeitig machten sich auch die Schwierigkeiten beim Absatz der tschechoslowakischen Rüstungsproduktion bemerkbar. Dies betraf nicht nur die sozialistischen, sondern auch die nichtsozialistischen Staaten, vor allem Entwicklungsländer. Begrenzung des Vertragsvolumens, bzw. Auflösung der bereits abgeschlossenen Verträge auf Lieferung von Rüstungstechnik hing zusammen mit dem wachsenden Passivsaldo dieser Staaten als Folge ihrer Zahlungsunfähigkeit. In der Wirtschaft der ČSSR setzte sich zunehmend der Gedanke einer Konversion der Rüstungsproduktion, d. h. ihrer Umorientierung auf Zivilzwecke durch. Nach dem Zerfall der Märkte des sozialistischen Blocks, der Auflösung des Rats für gegenseitige Wirtschaftshilfe und der Aufhebung des Warschauer Paktes wurde dieser Gedanke wurde noch aktueller und seine Umsetzung umso dringender. Das Regierungspräsidium der ČSSR fasste im Juni 1988 den Entschluss, die Rüstungsproduktion einzudämmen. Die folgenden Maßnahmen der föderativen und nationalen Organe waren auf Lösung der Probleme bedacht, die mit der Konversion verbunden waren: Verluste der Rüstungsbetriebe, die durch die Eindämmung der Rüstungsproduktion verursacht waren, Absatz der bereits hergestellten Militärtechnik, Einführung von Produktionersatzprogrammen bestimmt für den zivilen Sektor, soziale Folgen der Konversion usw. Die negativen Folgen auf der wirtschaftlichen und sozialen Ebene hatten viel größere Ausmaße in der Slowakei als in der Tschechischen Republik, was vor allem mit der territorialen Verteilung der Rüstungsbetriebe und der unterschiedlichen Struktur der Rüstungsproduktionszweige in beiden Teilen der Föderation zusammenhing. Der vorliegende Beitrag wirft Licht auf den Verlauf des Konversionsprozesses in der Wirtschaft in slowakischen Bedingungen, der sich im Hintergrund tiefgreifender gesellschaftlicher Veränderungen und der Transformation der gesamten tschechoslowakischen Wirtschaft ereignete. Die Grundlage für die präsentierten Thesen und Schlussfolgerungen bildeten zahlreiche Quellen und faktographische Angaben zur Konversion, die mehrere thematische Ebenen und Zusammenhänge umfassen. Die Verfasser des Beitrags dokumentieren u. a. den Prozess der Produktionseindämmung in den Rüstungsbetrieben auf dem Gebiet der Slowakei; die Rüstungsproduktion ist bis Ende 1992 auf 5,56 Prozent des Niveaus aus dem Jahre 1987 zurückgefallen, wobei fast die gesamte Produktion von Panzern, Panzerkampfwagen und Artilleriesystemen eingestellt wurde. Ebenso erläutert werden die sozialen Folgen der Konversion, von der in der Slowakei um die 80 Tausend Menschen betroffen worden sind, von denen 9 – 10 Tausend in der unmittelbaren Produktion eingestellt, bzw. in der Forschung von „Spezialmaterial“ eingebunden waren. Im Kontext der angeführten Problemkomplexe werden auch Fragen erläutert, die mit der Einleitung von Zivilherstellungsprogrammen zusammenhingen.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

„TAKMER KONIEC VOJENSKEJ KARIÉRY“ MJR. LET. KAROLA SOJČEKA

PETER ŠUMICHRAST

ŠUMICHRAST, P.: „Almost the End of Military Career” of Maj. Karol Sojček. *Vojenská história*, 3, 17, 2013, pp 110-135, Bratislava.

The entry is focused on the questions of the causes of redeployment of maj. Karol Sojček, member of the Slovak Air Force, to civil services within the Ministry of Interior of the SR in the period from June 1940 to July 1941, as well as his reactions to justifications of the personnel action ordered by the military commander.

Contents of the documents selected provide information about the official causes as a result of which maj. Sojček was removed from the office of the 2nd Squadron Leader and through personnel action was made available to the Ministry of Interior for a period of almost one year. At the same time, the text provides arguments of maj. Sojček, whereby he tried to refute the reasons enlisted in the documents signed by the chief staff officer of the Air Force Headquarters, lieutenant colonel J. Smutný, or the Minister of National Defense, general F. Čatloš. The documents are transcribed in full wording and in the original language and grammar form. *Military History. Slovakia. World War Two. Slovak army. Karol Sojček.*

S osobou Karola Sojčeka, ako veliteľa leteckého pluku slovenského letectva a veliteľa posádky v Piešťanoch, respektíve veliteľa žilinského oddielu vzdušného spravodajstva, sa priaznivci histórie slovenských Vzdušných zbraní stretli nielen v mnohých dobových písomnostiach, ale aj v domácej a zahraničnej odbornej literatúre.¹ Len

¹ Napríklad zmienky o K. Sojčekovi nájdeme aj v týchto odborných prác slovenských autorov: RAJNINEC, J. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 1. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 1997. ISBN 80-968073-2-3; BYSTRICKÝ, J. – ŠUMICHRAST, P. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004. ISBN 80-89169-02-3; ŠUMICHRAST, P. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 2. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2000. ISBN 80-968073-6-6; ŠUMICHRAST, P. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídél, 2006. ISBN-80-86808-29-7; CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013. ISBN 978-80-89523-20-7.

pár „zasvätených“ však vie, že tento, pôvodom budapeštiansky rodák², ktorý na viac než štvrtstoročie spojil svoj profesionálny život s armádou, mohol úspešnú vojenskú kariéru leteckého dôstojníka ukončiť nie až po nástupe nekompromisného komunistického režimu v septembri 1948 „pretože neprejavil kladný pomer k ľudovo-demokratickému poriadku republiky“, ale už počas druhého roku existencie Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945. O tejto skutočnosti sa dozvedáme zo zažltnutých strán dobových písomností pod názvom „Sojček Karol, mjr. let. v zál. - preradenie do civilných štátnych služieb“, ktoré sa nám až do dnešných dní dochovali v bratislavskom Vojenskom historickom archíve.

Nepredbiehajme však neúprosný tok času, ale vráťme sa o devätnásť rokov dozadu a priblížme si začiatky Sojčekovej vojenskej služby v čs. brannej moci. Na základe analýzy jeho kvalifikačnej listiny uloženej vo Vojenskom ústrednom archíve – Vojenskom historickom archíve Praha možno konštatovať, že v tom čase osemnásťročného absolventa ružomberského gymnázia K. Sojčeka odvedli do čs. brannej moci dňa 10. septembra 1921 a ako vojenského akademika ho zaradili do Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave.³ Po jej úspešnom ukončení, keď sa s veľmi dobrým prospechom umiestnil ako 38 zo 105 vojenských akademikov, ho ako vojenského akademika desiatnika menovali dňom 1. septembra 1923 za poručíka v pešom pluku 3 v Kroměříži. O mesiac neskôr tohto mladého dôstojníka odoslali do Aplikáčnej školy pre dôstojníkov pešieho vojska pri Učilišti pre pešie vojsko v Miloviciah. Tu zotrval až do konca júla 1924, keď školu ukončil s dobrým hodnotením, v poradí ako 48 zo 105 dôstojníkov – žiakov aplikačného kurzu. K. Sojčeka po návrate k materskému pešiemu pluku ustanovili za veliteľa čaty. V tejto veliteľskej funkcii zotrval len krátko, konkrétne do 24. septembra 1924. O deň neskôr ho prideliili leteckému pluku 1.⁴ Jeho pridelenie trvalo do 10. januára 1925, keď ho odoslali do X. kurzu pozorovateľov, ktorý sa uskutočňoval v rámci Školného leteckého oddielu 2 Leteckého učilišťa v Chebe. Od 10. januára 1925 do 17. júna 1925, tzn. počas prípravy na leteckého pozorovateľa, absolvoval dovedna 20 cvičných letov (3 delostrelecké, 2 fotografické, 1 pechotný a zvedný⁵, 2 cezpoľné a 12 iných). Počas nich „prežil“ vo vzduchu spolu 10 hodín a 10 minút. Jeho nadobudnuté letecké zručnosti boli v záverečnom vysvedčení zhodnotené takto: „*houževnatý, samostatný, vyniká v děl. zastřelování. V theorii všeobecně slabý*“.

K. Sojčeka, po úspešnom ukončení kurzu leteckého pozorovateľa, už ako por. let. (preložený do skupiny dôstojníkov letectva od 1. 1. 1926)⁶, prideliili k olomouckému leteckému

² Sojčekov otec pochádzal z Moravy, konkrétne z obce Nezdenice, okres Uherský Brod. Matka sa narodila v Ružomberku. VHA Bratislava, ŠZ- X-66, Spomienka pplk. let. v. v. Karola Sojčejka z 8. mája 1971.

³ Podľa jedného záznamu v jeho kmeňových dokladoch k olomouckému leteckému pluku 2, podľa iného k pražskému leteckému pluku 1. Tento rozpor však vieme uviesť na správnu mieru vďaka dochovanej spomienke K. Sojčeka z 8. mája 1971, kde menovaný uviedol, že sa v októbri 1924 dostal k leteckému pluku 1 do Prahy. VHA Bratislava, ŠZ- X-66, Spomienka pplk. let. v. v. Karola Sojčeka z 8. mája 1971.

⁴ Pred prijatím do Vojenskej akadémie v Hraniciach podpísal nasledovný reverz: „Reverz, ktorým sa zavazujem, že budem za každý vo vojenskej akademii ztrávený rok slúžiť 3 (tri) roky cez zákonnú prezenčnú službu a prehlasujem, že sú mi známe všetky záväzky, ktoré sa kladú za povinnosť pre členov vojenskej akadémie, keďby som aj neprosieval, lebo bol vylúčený. V Ružomberku dňa 13-ho červencia 1921. Karol Sojček kandidát Voj. akadémie v Hraniciach.“ VÚA – VHA Praha, f. KvL, Kvalifikačná listina Karola Sojčeka.

⁵ Rozumej – prieskumný.

⁶ Osobný vestník Ministerstva národnej obrany ČSR, roč. IX, 1926, č. 2.

pluku 2 s určením za nižšieho dôstojníka 1. letky, tzn. že ho zaradili na funkciu zástupcu veliteľa letky.⁷ Túto veliteľskú funkciu zastával do 10. februára 1926, keď ho prideliť na rovnakú veliteľskú funkciu, avšak v rámci 33. letky toho istého leteckého pluku. Po trojmesačnej službe v rámci 33. letky ho zaradili do kurzu nočného lietania vo Vajnorochoch, ktorý absolvoval v dobe od 11. mája 1926 do 30. júna 1926. Počas neho mal aj prvú leteckú haváriu, keď počas cvičného letu ako letecký pozorovateľ havaroval v lietadle pilotovanom príslušníkom leteckého pluku 3 gen. M. R. Štefánika poľným pilotom letcom rtm. Antonínom Pavlasom. Napriek tomu, že havária nemala tragické následky, K. Sojček sa stal na 14-dní pacientom bratislavskej Divíznej nemocnice 9. Po skončení hospitalizácie úspešne ukončil kurz nočného lietania a následne sa vrátil k materskému olomouckému leteckému pluku, kde naďalej vykonával pôvodnú veliteľskú funkciu v rámci 33. letky. V tomto služobnom zaradení, ktoré bolo od 1. marca 1927 „obohatené“ aj o funkciu správcu budov, zotrval až do 30. apríla 1927, keď por. let. K. Sojčeka premiestnili k leteckému pluku 1 v Prahe s určením za nižšieho dôstojníka 81. letky. Ešte predtým však absolvoval automobilový kurz pre dôstojníkov letectva a telegrafného vojska vo Vojenskom učilišti v Prahe, ktorý úspešne absolvoval v období od 18. októbra 1926 do 21. decembra 1926.

Do služby v rámci 81. letky leteckého pluku 1 v Prahe nastúpil v prvý májový deň roku 1927. K. Sojček však funkčne „neporástol“, pretože opäť „zasadol“ na funkciu nižšieho dôstojníka letky. Svoje veliteľské povinnosti si plnil bez väčších zmien až do 28. februára 1928, keď ho dňom nasledujúcim odoslali do mechanického kurzu pre dôstojníkov letectva, ktorý bol organizovaný pri Hlavných leteckých dielňach v Olomouci. V tomto špecializovanom odbornom kurze určenom pre dôstojníkov letectva navštevoval osem hlavných predmetov, medzi ktoré patrili aerodynamika, náuka o lietadlách a leteckých prístrojoch, náuka o leteckých motoroch, mechanika, technológia materiálu, technicko-správna služba, praktické cvičenie na motoroch a praktické cvičenie na lietadlách. Okrem nich boli v rámci kurzu odprednášané aj ďalšie témy, ako letecké guľomety, náuka o strelbe, stavba stanov, technické kreslenie a náuka o fotomateriáli. K. Sojček ukončil kurz s dobrým hodnotením dňom 23. mája 1928. O dva dni neskôr sa mu splnil sen všetkých príslušníkov letectva, pretože dňom 25. mája 1928 K. Sojčeka na základe výnosu MNO zaradili do pilotného výcviku v rámci detaschmántu Leteckého učilišťa s pilotnou školou stíhacou v Chebe. Do 24. novembra 1928, keď výcvik úspešne ukončil, absolvoval elementárny a pokračovací pilotný výcvik, ako aj stíhací výcvik. Krátko pred skončením výcviku bol povýšený na npor. let. (1.10.1928).

Po návrate z kurzu bol ustanovený do funkcie nižšieho dôstojníka 34. letky leteckého pluku 1 v Prahe. Od 1. septembra 1928 sa s touto leteckou jednotkou presunul do známeho prostredia, západočeského mesta Cheb, kde zotrval až do 15. mája 1929. Počas služby v rámci 34. letky absolvoval armádny plynový kurz v Škole plynovej ochrany pri Vojenskom chemickom ústave v Olomouci, ktorý bol organizovaný od 7. – 26. januára 1929. Špecializačný odborný kurz ukončil s ďalšími 81 frekventantmi s dobrým prospechom v poradí ako 66. Podľa záverečného hodnotenia bol dobre spôsobilý pre funkciu dôstojníka pre plynovú službu. Po skončení jeho služobného zaradenia v rámci 34. letky sa začala ďalšia etapa Sojčekovej profesionálnej kariéry v posádke Prostějov, keď ho od 15. mája 1929 premiestnili k Vojenskému leteckému učilišťa. K. Sojčeka v rámci tohto výcvikového zariadenia určeného pre všestrannú prípravu personálu pre čs. vojenské letectvo ako prideleného dôs-

⁷ Od 1. 10. 1925 bol menovaný za poľného pozorovateľa letca. Osobný vestník Ministerstva národnej obrany ČSR, roč. IX, 1926, č. 2.

tojníka zaradili k školnej letke, kde pôsobil do 1. októbra 1930. V tento deň ho vymenovali za zástupcu veliteľa pomocnej letky. Ani táto funkcia však nebola pre Sojčeka nejakou „dlhšou kariérnou stanicou“, pretože už 1. apríla 1931 ho menovali za dočasného veliteľa školnej letky. V tomto prípade však prišiel do známeho prostredia, pretože tu už v minulosti pôsobil ako pridelený dôstojník letky. Kpt. let. K. Sojček (1. 10. 1931) opustil školnú letku po desaťmesačnej službe a od 1. februára 1932 sa stal dočasným veliteľom leteckého parku. V leteckom parku pôsobil do konca marca 1933, keď ho dňom nasledujúcim premiestnili ako prideleného dôstojníka do pilotnej školy pokračovacej. Okrem tejto funkcie plnil povinnosti pobočníka veliteľa školského oddielu I. V tejto štábnej funkcii však zotrval len do 30. júna 1934. Po tomto dátume už vykonával len funkciu prideleného dôstojníka pilotnej školy pokračovacej, a to do 29. septembra 1934. 30. septembra 1934 opustil posádku Olomouc a stal sa veliteľom 32. letky leteckého pluku 4 v Hradci Králové. Z tejto veliteľskej funkcie bol odoslaný do kurzu veliteľov letiek, ktorý absolvoval v čase od 4. novembra 1935 do 8. februára 1936. Na základe analýzy dochovaného výkazu prospechu z 8. februára 1936 možno konštatovať, že kpt. let. K. Sojček v ňom zúročil svoje dlhoročné teoretické vedomosti a praktické zručnosti, ktoré získal počas viac než desaťročnej služby v čs. vojenskom letectve. Kurz pre veliteľov letiek, v ktorom mu boli odprednášané vyučovacie predmety: všeobecná taktika, spravodajské letectvo, bombardovacie letectvo, stíhacie letectvo, obrana proti lietadlám, letecká strelba a letecká služba skončil s veľmi dobrým prospechom, a to ako v poradí 2 zo 14 frekventantov kurzu, so záverom, že je veľmi dobre spôsobilý na funkciu veliteľa letky. Po skončení kurzu sa vrátil k svojej 32. letke, kde sa dočkal aj povýšenia na škpt. let. (1. 10. 1936).

Škpt. let. K. Sojček sa počas služby v čs. brannej moci dočkal okrem povýšenia aj ďalšieho kariérneho rastu. 15. augusta 1937 bol určený za dočasného veliteľa II. perute leteckého pluku 4. Túto, v jeho prípade najvýznamnejšiu veliteľskú funkciu v rámci leteckých jednotiek čs. vojenského letectva, zastával len do 29. apríla 1938. Nasledujúcim dňom ho určili opäť „len“ za veliteľa letky, v tomto konkrétnom prípade za veliteľa 41. letky v Prahe.

Na základe štúdia kvalifikačnej listiny K. Sojčeka možno konštatovať, že 41. letka bola jeho poslednou leteckou jednotkou v čs. vojenskom letectve na území Čiech pred jeho návratom na Slovensko. S ňou sa zúčastnil aj septembrovej mobilizácie. O jeho činnosti a postojoch počas tohto tragického obdobia existencie spoločného štátu Čechov a Slovákov nám podáva obraz jednoznačné služobné hodnotenie vypracované plk. let. Josefom Berounským⁸, veliteľom leteckého pluku 4, ktorý Sojčekovu činnosť v tomto neľahkom historickom období zhodnotil takto: „*Velmi dobrý velitel letky, energicky, iniciativní, velmi svědomitý, poněkud příliš temperamentní a vznětlivý. Pečoval o své podřízené, udržoval kázeň, dosáhl pohotovosti v krátké době bez pol. nedostatků. V době provedení distribuce během prvních 24 hodin zastával funkci velitele perute v níž se velmi dobře osvědčil. Velmi dobrý velitel letky (.) je schopen veleti polní peruti.*“⁹

⁸ Bližšie k osudom Josefa Berounského pozri: Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945. Hl. red. Láník, Jaroslav; ved. slov. časti: Čaplovič, Miloslav. Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005. s. 23-24; ISBN 80-7278-233-9, RAJLICH, Jiří. Legenda o republikánském leteckém esu Janu Ferákovi. In *Historie a vojenství*, roč. LVII, 2008, č. 2, s. 25; RAJLICH, Jiří – MAJTENYI, David. Jan Ferák a ti druzí. *Českoslovenští interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936-1939*. Cheb : Svět křidel, 2012. ISBN 978-80-87567-07-4.

⁹ VÚA – VHA Praha, f. KvL, Kvalifikační listina váleční škpt. let. Karola Sojčeka, záznam z 27. 10. 1938.

Škpt. let. Karol Sojček, po matke pôvodom Slovák, sa domov na Slovensko vrátil po takmer osemnástich rokoch aktívnej vojenskej služby v Čechách a na Morave, a to 15. februára 1939, keď ho premiestnili k leteckému pluku 3 Generála letca Milana Rastislava Štefánika a ustanovili ho za veliteľa 38. letky v Piešťanoch.¹⁰ V tejto veliteľskej funkcii pôsobil aj v posledných mesiacoch existencie Česko-Slovenskej republiky.

14. marca 1939, po vyhlásení Slovenského štátu, ako hodnostne najvyšší letecký dôstojník hlásiaci sa k slovenskej národnosti, prevzal v Piešťanoch velenie leteckého pluku od veliteľa plk. let. Gustava Studeného.¹¹ Po jeho zrušení zastával funkciu veliteľa stíhacej perute, respektíve veliteľa náhradnej perute.¹²

Vo funkcii veliteľa stíhacej perute sa mjr. let. K. Sojček (povýšený od 17. 5. 1939) veľmi krátko zúčastnil poľského ťaženia. Túto veliteľskú funkciu však zastával len šesť dní, potom sa vrátil zo zdravotných dôvodov do materskej posádky.

K 1. júlu 1940, tzn. do času jeho preradenia do civilnej štátnej služby v rámci ministerstva vnútra, pôsobil vo funkcii veliteľa náhradnej perute, respektíve veliteľa II. perute (stíhacej). Na základe uznesenia vlády Slovenskej republiky z 29. mája 1940 bol preradený do štátnych civilných služieb a daný k dispozícii ministerstvu vnútra. Od 15. júna 1940 bol ministrom národnej obrany gen. I. triedy Ferdinandom Čatlošom¹³, na základe vyššie uvedeného uznesenia vlády Slovenskej republiky, odvolaný z funkcií veliteľa náhradnej perute, veliteľa posádky, správy budov, predsedu hospodárskej správy voj. leteckých útvarov a následne odoslaný na dovolenku, ktorá trvala do 30. júna 1940.¹⁴

Do aktívnej služby v slovenskej brannej moci sa vrátil 1. júna 1941, keď ho ustanovili za veliteľa oddielu vzdušného spravodajstva v Žiline. V tomto služobnom zaradení bol

¹⁰ Letecký pluk 3 vznikol dňa 6. septembra 1920 premenovaním 1. leteckého pluku. V čase vzniku leteckého pluku 3 sídlilo jeho veliteľstvo v Nitre. Od januára 1928 bolo dislokované v Piešťanoch. V júni 1924 bol leteckému pluku 3, na základe dekrétu prezidenta ČSR, udelený čestný názov „Generála letca Milana Rastislava Štefánika“. FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha : Libri, 2006, s. 380. ISBN 80-7277-256-2.

¹¹ Plk. let. Gustav Studený (1885) zastával funkciu veliteľa leteckého pluku 3 Generála letca Milana Rastislava Štefánika od júna 1936 do marca 1939. K histórii leteckého pluku 3 v rokoch 1920 – 1938 pozri: FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha : Libri, 2006, s. 380-381. ISBN 80-7277-256-2.

¹² Letecký pluk ako organizačný prvok slovenského letectva zrušili výnosom MNO SR č. 24.217/taj.let.1939. O tom, že táto závažná skutočnosť, ktorá po zrušení leteckého pluku ovplyvnila aj služobné zaradenie mjr. let. K. Sojčeka, „unikla“ ministerským personalistom, vypovedá dochovaný návrh na povýšenie mjr. let. K. Sojčeka do hodnosti pplk. let. s účinnosťou od 1. júla 1942. Podľa tohto návrhu funkciu veliteľa leteckého pluku vykonával od 14. 3. 1939 do 30. 6. 1940. Podľa iných spisov je zrejme, že menovaný dôstojník letectva v roku 1940 s určitosťou zastával funkciu veliteľa náhradnej perute a veliteľa stíhacej perute. Porovnaj: VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, spisy dôverné 1940, šk. 39, inv. č. 39; taktiež VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, spisy dôverné 1944, šk. 199, inv. č. 252.

¹³ Čatloš Ferdinand. Narodený 17. 10. 1895 Liptovský Sv. Peter. Zomrel 16. 10. 1972 Martin. Pozri napr.: ŠTAIGL, Jan a kol. *Generáli – slovenská vojenská generalita 1918 – 2012*. 2. aktualizované a spresnené vyd. Bratislava : Magnet Press Slovakia v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2012, 231 s., fotogr., s. 26-27. ISBN 978-80-89169-25-2; BAKA, Igor – CSEFALVAY, František – KRALČÁK, Peter a kol. *Ferdinand Čatloš – vojak a politik (1895 – 1972)*. Bratislava : Pro Militaria Historica v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2011. ISBN 978-80-970768-0-1.

¹⁴ Dôvody jeho prepustenia zo slovenskej brannej moci neuvádzam, pretože sú dostatočne podrobne rozpísané v priložených dobových dokumentoch.

gen. II. triedy Antonom Pulanichom hodnotený veľmi dobre. Jeho charakterové vlastnosti, ako aj veliteľské schopnosti zhodnotil v kvalifikačnej listine z 30. septembra 1941 takto: „*Svedomitý, iniciatívny, má vyvinutý zmysel pre zodpovednosť, ktorú si náležite uvedomuje a nevyhýba sa jej*“ ... „*Na podriadených trochu prudký, niekedy až tvrdý, čím mnohokrát podriadených znervózňuje. Inak výsledok výcviku a výchovy jeho jednotky bol dobrý.*“¹⁵ Zmena v jeho služobnom hodnotení nenastala ani v roku 1942, keď ho pplk. gšt. Alojz Ballay, náčelník štábu Veliteľstva vzdušných zbraní a zastupujúci veliteľ Vzdušných zbraní, hodnotil opäť známku veľmi dobrý. V časti hodnotenia pod názvom „doplňujúce údaje“ sa o Sojčekom vtedajšom duševnom rozpoložení dozvedáme: ... „*V súkromí trocha znechutený, čo však nemá vplyv na službu, že dosiaľ nebol povýšený na podplukovníka, ačkoľvek dôstojníci vyradení z voj. akadémie dva roky po ňom sú už rok podplukovníkmi.*“¹⁶ Vo funkcii veliteľa žilinského oddielu vzdušného spravodajstva zotrval do posledného júlového dňa roku 1942, keď ho premiestnili k leteckému pluku a ustanovili na funkciu veliteľa pluku.¹⁷

Po nástupe k leteckému pluku postupoval v súlade so svojou povest'ou, tzn. ako svedomitý, iniciatívny, vo svojich názoroch neústupný až tvrdošíjny, k seberovným kamarátsky, na podriadených prísny až tvrdý. V tomto duchu vydal z pozície veliteľa pluku niekoľko nariadení, ktoré mali minimalizovať príčiny vzniku mimoriadnych udalostí, ktoré de facto ukončili pôsobenie pplk. let. Justína Ďuranu vo funkcii veliteľa leteckého pluku. Prvou z nariadení bola Smernica pre boj proti sabotáži, ktorá upozorňovala na nebezpečenstvo sabotáže nielen v čase mieru, ale aj vojny.¹⁸ Druhým zo Sojčekových nariadení bolo nariadenie, ktoré riešilo problém počúvania nepriateľského propagačného rozhlasu v kasárenských a vojenských objektoch.¹⁹

V súvislosti s vyššie uvedeným treba zdôrazniť skutočnosť, že Sojčekove metódy a spôsoby velenia mali až do leta 1944 výrazný vplyv na morálno-politický stav príslušníkov leteckého pluku, pretože až do leta 1944 neboli v rámci leteckého pluku na Slovensku zaznamenané výrazné porušenia vojenských predpisov slovenskej brannej moci jeho podriadenými takého charakteru, respektíve rozsahu, ktoré sa vyskytli v roku 1942.

Pplk. let. K. Sojček (povýšený od 1. februára 1943) vykonával funkciu veliteľa leteckého pluku a veliteľa posádky Piešťany až do prechodu frontu v apríli 1945.²⁰ A to aj v období po 29. auguste 1944, keď prevažná časť jeho podriadených odišla do Slovenského národného

¹⁵ VÚA – VHA Praha, f. KvL, Kvalifikační listina mjr. let. Karola Sojčka od 1. 10. 1940 – 31. 8. 1941.

¹⁶ VÚA – VHA Praha, f. KvL, Kvalifikační listina mjr. let. Karola Sojčka od 1. 10. 1941 – 30. 9. 1942.

¹⁷ Personálna zmena vo velení pluku sa uskutočnila z dôvodu nedbanlivosti veliteľov na rôznych stupňoch velenia pluku týkajúca sa zabezpečenia zbraní a streliva, závažných disciplinárnych poklesov mužstva, nedostatkov v strážnej a dozornej službe, nedostatočnej kontrolnej činnosti a nedôsledných-prehliadok zbrojného materiálu a v neposlednom rade aj zhoršenia morálno-politického stavu príslušníkov pluku. Za tieto nedostatky niesol priamu zodpovednosť veliteľ pluku, v tom čase pplk. let. Justín Ďurana. ŠUMICHRAST, P. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 2. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2000, s. 10. ISBN 80-968073-6-6; taktiež pozri VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 41 z 1. augusta 1942, čl. 1 - 3.

¹⁸ VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 45 z 22. augusta 1942, čl. 1.

¹⁹ VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 45 z 22. augusta 1942, čl. 2.

²⁰ K. Sojček sa tak ako v septembri 1939, ani v letných mesiacoch roku 1944 priamo nezapojil do obrany Slovenska, pretože zo zdravotných dôvodov neodišiel do poľa k Východoslovenskej armáde gen. II. triedy Augustína Malára. Vo funkcii veliteľa Skupiny vzdušných zbraní pri Východoslovenskej armáde ho nahradil mjr. let. Július Trnka. ŠUMICHRAST, P. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 2. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2000, s. 141-142. ISBN 80-968073-6-6.

povstania a Nemci do svojej „starostlivosti“ prevzali nielen letisko v Piešťanoch, ale aj všetku leteckú techniku patriacu do majetku slovenskej vojenskej správy.

Do povojnovej čs. brannej moci bol prijatý dňom 28. mája 1945 komisiou 1. čs. armádneho zboru v ZSSR. O niekoľko dní neskôr, konkrétne 1. augusta 1945, ho určili za veliteľa leteckého náhradného pluku 4 v Poprade. Podľa služobného hodnotenia z 25. januára 1946, ktoré spracoval jeho bývalý spolubojovník od slovenských Vzdušných zbraní a dlhoročný veliteľ Leteckej školy slovenských Vzdušných zbraní pplk. let. Július Trnka²¹, sa pplk. let. K. Sojček svojimi schopnosťami a vlastnosťami veľmi dobre hodil pre funkciu veliteľa náhradného telesa leteckej oblasti... Jeho činnosť v povojnovej čs. armáde sa takmer skončila 30. augusta 1946, keď ho zbavili činnej služby z dôvodu, že nebol zapojený a nezúčastnil sa povstania.²² Hodnotenie schválil ďalší z jeho bývalých spolubojovníkov, brig. gen. Ján Ambruš, prvý veliteľ slovenského letectva a neskorší účastník národného boja za oslobodenie vo Francúzsku, Veľkej Británii a USA.

Pplk. let. K. Sojček sa napriek nepretržitej službe v slovenskej armáde po krátkej dobe opäť vrátil do činnej služby v čs. armáde, a to od 19. februára 1947, keď ho povolali do činnej služby a ustanovili za prednostu 4. oddelenia VLO 4. Definitívny koniec jeho vojenskej služby sa s pribúdajúcimi dňami nezadržateľne blížil. Prišiel február 1948, keď nastala výrazná zmena vo fungovaní nielen čs. armády, ale celej vtedajšej spoločnosti. Štát robotníkov a roľníkov už nepotreboval služby pplk. let. K. Sojčeka. 1. marca 1948 ho zbavili výkonu vojenskej služby a o dva mesiace neskôr ho odoslali na dovolenku s čakaním. 1. júna 1948 ho prepustili z príslušnej výcvikovej skupiny. Jeho vojenská kariéra sa definitívne skončila 1. septembra 1948, keď ho preložili do zálohy. Podľa služobného hodnotenia tento veľmi svedomitý, pracovitý, snaživý a iniciatívny dôstojník, so zmyslom pre povinnosť a zodpovednosť „*neprejavil kladný pomer k ľudovo-demokratickému poriadku republiky*“. Takýto likvidačný posudok, ktorý pre K. Sojčeka znamenal definitívny koniec v čs. armáde, mu vystavil jeho bývalý kolega a vtedajší veliteľ leteckej divízie pplk. let. Július Trnka.²³ Nakoľko mu 18. októbra 1948 zrušili povýšenie na mjr. let. a pplk. let. a po dvadsiatich piatich rokoch činnej služby sa „vrátil“ do hodnosti škpt. let., ktorú dosiahol v roku 1936.²⁴

V ďalších rokoch po prepustení z čs. armády mu nestrpčovali život len ľudovo-demokratické orgány moci, ale aj vážne ochorenia.

* * *

Vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave sa v archívnom fonde Ministerstvo národnej obrany SR 1939 – 1945 nachádzajú doposiaľ nepublikované dobové dokumenty, ktorých obsah sa viaže k okolnostiam preradenia mjr. let. K. Sojčeka do civilných štátnych služieb v rámci rezortu ministerstva vnútra.

²¹ Trnka Július. Narodený 29. 9. 1910 Zvolen. Zomrel 24. 6. 1989 Bratislava. Podrobnejšie k životným osudom J. Trnku pozri napr. *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945*. Hl. red.: Lánik, Jaroslav; ved. slov. časti: Čaplovič, Miloslav. Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, s. 300-301. ISBN 80-7278-233-9; CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 249. ISBN 978-80-89523-20-7.

²² VÚA – VHA Praha, f. KvL, Kvalifikační listina pplk. let. Karola Sojčeka od 1. 1. 1946 – 30. 8. 1946.

²³ VÚA – VHA Praha, f. KvL, Kvalifikační listina pplk. let. Karola Sojčeka od 1. 10. 1947 – 1. 5. 1948.

²⁴ VÚA – VHA Praha, f. KvL, Kvalifikační listina pplk. let. Karola Sojčeka – priebeh služby.

Prepis dochovaných dobových dokumentov uverejňujeme v úplnom znení, v súlade s edičnými zásadami, a to v pôvodnej jazykovej a gramatickej úprave. Slová alebo ich časti, ktoré nedávajú zmysel, alebo sú skomolené, sme označili (!). Slová alebo ich časti, ktoré pri ich prepise zjavne vypadli, dávame do hranatých zátvoriek [...].

* * *

Dokument č. 1

Ministerstvo národnej obrany.
č. 157.788 Dôv./H-r- 1940.

Bratislava, 6. jún 1940.

O p i s

Vec: Karol Sojček, mjr. let., -
preradenie do civilných
služieb.

Otvorí adresát!
D ô v e r n é .

Pán

mjr. let. Karol Sojček,
veliteľ náhradnej perute,
P i e š ť a n y .

Slovenská vláda usnesením zo dňa 29.mája t.r. nariadila preradiť Vás do štátnych civilných služieb a to v rezorte ministerstva vnútra.

Ministerstvo národnej obrany dáva Vás preto k dispozícii ministerstvu vnútra dňom 1. júla 1940.

K tomu nariadujem:

a/ dňom 15. júna 1940 nastúpíte na dovolenku a 1. júla 1940 hlásite sa u ministerstva vnútra / : u šéfa prezídia :/,

b/ vojenské funkcie odovzdáte do 15. júna 1940 takto:

- veliteľstvo náhradnej perute npor. Let. Ľ. Kukorellimu²⁵,

- veliteľstvo posádky mjr. del. V. Kočmerževskému²⁶,

²⁵ Kukorelli, Ludovít Karel. Narodený 8. 10. 1914 Krásna Hôrka, okres Trstená, zomrel 24. 11. 1944 Habura, okres Humenné, pochovaný v Košiciach. Pozri napr.: *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945*. Hl. red.: Lánik, Jaroslav; ved. slov. časti: Čaplovič, Miloslav. Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, s. 163. ISBN 80-7278-233-9; CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 144. ISBN 978-80-89523-20-7.

²⁶ Kočmerževský, Vladimír. Narodený 9. 7. 1897 Baku, Azerbajdžan. Zomrel 10. 4. 1942 Piešťany. Bývalý dôstojník cárskej ruskej armády. Absolvent Vojnového delostreleckého učilišťa v Petrohrade (1916). Od 14. 9. 1921 povolený vstup do čs. brannej moci. Na činnú službu nastúpil v hodnosti por. del. ako subalterný dôstojník delostreleckého oddielu 259 v Žiline. Do slovenskej brannej moci prijatý v hodnosti škpt. del. Tragicky zahynul pri leteckej havárii dňa 10. 4. 1942 v Piešťanoch. Pozri napr.: CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 121. ISBN 978-80-89523-20-7.

Funkciu veliteľa posádky Piešťany, ako aj veliteľstvo posádky odovzdal 15. júna 1940. VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, spisy dôverné 1940, šk. 44, inv. č. 50.

- správu budov Štefánikových kasáreň stot.let. M. Lisickému²⁷
- predsedu hosporárskej správy voj.let. útvarov stot.let. M. Lisickému,
- ostatné prípadné funkcie príslušným dôstojníkom podľa dispozícií stot. let. M. Lisického

Dostane: v rozličnom znení ministerstvo vnútra, VVZ a intendancia

Súhlasí so schváleným konceptom:
Náčelník štábu VVZ:
pplk.let. Smutný v.r.

Minister:
gen. Ferd. Čatloš. –

Dokument č. 2

Veliteľstvo vzdušných zbraní
k výn.čís.157.788Dôv./H-r- 1940.

Bratislava, dňa 6.júna 1940.

Dôverné
Otvorí veliteľ

Príčiny

pre ktoré bol mjr. Sojček preradený z vojska do civilných služieb.

1/ Mjr. let. Sojček je národnosti slovenskej, má však príslušnosť po otcovi /ktorý je českej národnosti/ do Protektorátu /Morava/.

O priznanie dom.príslušnosti na Slovensko dosiaľ nežiadal.

2/ Mjr.let. Sojček nevychováva dôstojníkov v duchu národnom, ba ako najvyšší dôstojník v Piešťanoch trpí národnostnú vlačnosť a protištátne smýšľanie²⁸ mladých dôstojníkov.

3/ Npor.let. Grič²⁹ opil sa /dňa 7.3. t.r./ v Piešťanoch tak, že upadol na ulici. Mjr. Sojček, ako zodpovedný predstavený proti menovanému nezakročil.

²⁷ Lisický, Mikuláš. Narodený 20. 7. 1908 Liptovský Mikuláš, zomrel 16. 3. 1987 Horný Bar, okres Dunajská Streda. Pozri napr.: *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945*. Hl. red.: Lánik, Jaroslav; ved. slov. časti: Čaplovič, Miloslav. Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, s. 173. ISBN 80-7278-233-9; CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 152-153. ISBN 978-80-89523-20-7.

²⁸ Správne – zmýšľanie.

²⁹ Grič Jozef. Narodený 8. 3. 1914 Nitrianska Streda, okres Topoľčany. Zomrel 12. 9. 1941. Po odchode zo Slovenska účastník čs. zahraničného odboja na Strednom východe a vo Veľkej Británii. Zahynul počas cvičného letu na vlečný rukáv pri Grangemouth (Škótsko), keď sa pri cvičnej streľbe s lietadlom typu Spitfire zrútil do mora. LOUCKÝ, Jiří a kol. *Jmenný seznam příslušníků československé zahraniční armády na Západě*. Část I. A-K. Praha : MO ČR, 2011, s. 148.

4/ Na Národný sviatok, dňa 14.marca každý dôstojník musí byť v rovnošate. Npor. Grič bol zaradený na defilé dňa 14.marca, žiadal však o dovolenku pre vyrážky na obličaji.

Npor. Grič dovolenu³⁰ dostal. Mjr. Sojček však proti menovanému nezakročil, keď tento dňa 14 marca dostavil sa na oslavy, ale v civilu, ako divák.

5/ Npor.let. Kukorelli vrátil vyznamenanie z dôvodu, že si toho nezasluhuje a medzi iným aj uvádza, že jeho veliteľ /mjr. Sojček/ vyznamenanie nemá. Mjr. Sojček hlásenie npor Kukorelliho poslal na MNO ako „prieb.“, ačkoľvek mal npor. Kukorellimu vysvetliť veľký národný význam vyznamenania, menovaného potrevať a výsledok hlásiť na MNO. Mám dojem, že vrátenie vyznamenania našepkal sám mjr. Sojček mladšiemu, podriadenému npor. Kukorellimu.³¹

6/ Mjr. Sojček bol naj dôvernejším priateľom býv. mjr. Ambruša.

7/ Mjr. Sojček venuje denne 6-10 hodín hre v kartách a to hazardne.

8/ Podľa sdelenia p.predseda branného výboru posl.Horáka navštevujú mladí dôstojníci zväčša len české lokály v Piešťanoch /host. Říha/.

Mjr. Sojček, ako posádkový veliteľ nezakročuje.

9/ Mjr. Sojček podryva autoritu predstavených. Vlečie ho chorobná myšlienka, že by sa mal stať najvyšším orgánom letectva na Slovensku a keďže tým sa dosiaľ nestal, hľadá dôkazy aj za cenu umele vyvolaných afér, že letectvo je nespokojné, nedisciplinované, nespoľahlivé. Sám ma záujem na tom, aby tieto nedostatky u letectva boli, aby mladí dôstojníci boli pod jeho demagogickým vplyvom.

10/ O slovenskom smýšľaní mjr. Sojčeka svedčí okolnosť, že jeho žena³² /Češka/ nevie slovensky. Na dotaz dôstojníkov, prečo sa nenaučila odpovedala takto: „ako mám vedieť po slovensky, keď môj muž behom deväťročného manželstva neprehovoril na mňa ani slova slovensky“.

³⁰ Správne – dovolenku.

³¹ Činnosť leteckých jednotiek a protiletadlového delostrelectva slovenskej brannej moci v poľskej vojne bola opísaná v niekoľkých odborných prácach. Pozri napr.: RAJNINEC, J. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 1. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 1997. ISBN 80-968073-2-3; BAKA, Igor. *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006; ŠUMICHRAST, Peter. *Letecké jednotky a protiletadlové delostrelectvo slovenskej armády v poľskej vojne*. In *Vojenská história*, roč. 12, 2008, č. 1, s. 113-149. ISSN 1335-3314.

³² Růžena Sojčková. Manželstvo uzavreli počas Sojčkovvej činnejš služby v čs. brannej moci dňa 5. 12. 1931. Spoločne s manželkou sa starali o syna, ktorý sa narodil 8. 8. 1934. VÚA – VHA Praha, f. KvL, Kvalifikačná listina Karola Sojčeka.

11/ Mjr. Sojček nesúčastnil³³ sa bojov v r.1939 ani na jar, ani na jesen ani na jar, ačkoľvek bol k tomu vyzvaný. Ochuravel³⁴. Ostal doma.

Veliteľ vzdušných zbraní
pplk. let. Julius Smutný³⁵

Dokument č. 3

Veliteľstvo vzdušných zbraní

Bratislava, 10. jún 1940.

Vec: S o j č e k Karol, mjr.let. –
dôvody, pre ktoré bol daný
k dispozícii min.vnútra

Pán

mjr.let. K. S o j č e k ,

P i e š ť a n y .

1./ Výchova dôstojníkov-letcov mladších a Vám podriadených vymkla sa Vám úplne z ruky:

a/ Podceňujete význam vyznamenania. Keď npor. Kukorelli vrátil pamätnú medailu, postúpili ste spis na MNO ako priebežný, neodsúdili ste čin npor. Kukorelliho a ani nezaujali stanovisko k bodu, v ktorom npor. Kukorelli uvádza, že keď vyznamenanie nemá jeho veliteľ, t.j. Vy, nemôže ho ani on prijať. Fakt je ten, že počas poľského ťaženia npor. Kukorelli konal záslužnú prácu u letky, kdežto vy ste pri započatí poľského ťaženia ostali chorým a hneď po skončení tohto ťaženia ste sa uzdravili. Preto ste vyznamenanie nemohli dostať.

b/ Postup npor.let. Kukorelliho /vrátenie pamätnej medaily/ schvaľovali ste dňa 30. marca t.r. vo svojej kancelárii a vyjadrili ste sa pred stot.let. VI. Kačkom³⁶, že sa npor. Kukorellimu nemôže nič stať, nakoľko jednanie npor. Kukorelliho považujete za jedine správne.

³³ Správne – nezúčastnil sa.

³⁴ Správne – ochorel.

³⁵ Smutný Jozef. Narodený 28. 8. 1894 Lučenec. Zomrel 11. 6. 1976 Bratislava. Pozri napr.: ŠUMICHRASŤ, P. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 13.1 SBN-80-86808-29-7; CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 112-113. ISBN 978-80-89523-20-7.

³⁶ Kačka Vladimír. Narodený 4. 2. 1908 Likavka, okres Ružomberok. Zomrel 11. 2. 2005 Piešťany. Bližšie k osudom V. Kačku pozri napr.: ŠUMICHRASŤ, P. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 27. ISBN-80-86808-29-7; CSÉFALVAY, František a kol.: *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 112-113. ISBN 978-80-89523-20-7.

2./ Rozkazu MNO vel.let.č.201.427/dôv.let.1939 o preskúšaní stot.let. A. Ďurčanského³⁷ ste nevyhoveli.

3./ Nechceli ste pripustiť možnosť prevedenia leteckého defilé dňa 14. marca t.r. tvrdiac, že letište v Piešťanoch úplne vylučuje možnosť akéhokoľvek lietania. Vyjadrili ste sa pred mladšími dôstojníkmi v kancelárii vel. Letišt'a v Piešťanoch a pred zástupcom VZ: „Keď vy tomu na ministerstve lepšie rozumiete, nech si príde pán minister“.

4./ Ako posádkový veliteľ nezakročili ste proti npor.let. G r i č o v i , keď sa tento na 14.III. t.r. hlásil chorým a potom sa zúčastnil vojenskej prehliadky v občianskom odeve.

5./ Nezakročili ste a ani napriek nariadeniu nehlásili prípad VVZ o býv.npor.let. Gričovi, keď tento sa dňa 7.III. t.r. opil tak, že až upadol na ulici.

6./ Keď ste boli ustanovený v septembri m.r.veliteľom stíhacej perute, ktorá mala pôsobiť na poľskom ťažení, hlásili ste sa chorým. Týmto svojím činom stratili ste úplne veliteľskú autoritu u Vašich podriadených dôstojníkov a pilotov.

7./ Ako stíhací pilot zdravotne nevyhovujete, nakoľko môžete lietať iba do výšky 3.000 m/s a vyššie len z dýchacím prístrojom.

8./ Opíjali ste sa s podriadenými dôstojníkmi, 12.nov.m.r. v opilom stave ste mali veľký a neprijemný výstup v súkromnej domácnosti v Pezinku.

9./ 15 mesiacov po utvorení Slovenského štátu bol obraz Masaryka v miestnosti vedľa klubovne dôst. jedálne, do ktorej mali všetci návštevníci jedálne prístup, pod klincom, na ktorom bol asi prv povesený, opretý o stenu. Stal sa tiež prípad, že pri jednej návšteve pplk.let.nem.arm. Lademanna, keď si tento prezeral dôstojnícku jedáleň, prišiel aj na tento obraz, nad čím sa rozhorčene pozastavil a upozornil na tento zjav pplk.let. Smutného. Vy ako posádkový veliteľ, veliteľ kasárni a vôbec ako najstarší dôstojník v Piešťanoch, nepostarali ste sa behom 15 mesiacov o to, aby obraz Masaryka bol odstránený z verejnej miestnosti.

10./ Venujete sa hazardne hre v karty. Hráte sa s remeselnými hráčmi, s ktorými ako dôstojník by ste nemali vôbec udržiavať nijaké styky.

11./ Do dnešného dňa nemáte štátnu príslušnosť slovenskú. Príslušnosť máte v Protektoráte Čechy a Morava a nestaráte sa o to.

12./ Vaša manželka hovorí len po česky. Nedávno ste jej vytýkali, že nevie po slovensky. Pri jednej príležitosti si však sťažovala a vyjadrila sa pred leteckými dôstojníkmi v Piešťanoch, že ako má teraz naraz vedieť slovensky, keď Vy za 9 rokov neprehovorili ste s ňou ani jediného slova slovensky.

Veliteľ vzdušných zbraní
pplk. let. Julius Smutný

³⁷ Ďurčanský Anton. Narodený 10. 3. 1905 Rajec. Dátum a miesto úmrtia neznáme. Absolvent Vojenskej akadémie v Hraniciach (1927) a Vysokej vojenskej školy v Bratislave (1942). Bližšie k osudom A. Ďurčanského pozri napr.: ŠUMICHRAST, P. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křidel, 2006, s. 89. ISBN-80-86808-29-7.

Dokument č. 4

Pplk.let. Július Smutný, zást. vel. VZ.

Bratislava, 21. jún 1940.

Vec: S o j č e k Karol, mjr.let.-
upozornenie na služ. nesprávnosti.

Pán

minister národnej obrany,

B r a t i s l a v a .

Hlásim, že mjr. Karol S o j č e k bol priamo i nepriamo upozornený na služobné i politické neprístojnosti v Piešťanoch a to i preto, že vo všetkých našich letištách, kde boli a sú veliteľmi mladší dôstojníci ako mjr. S o j č e k , neprejavovala sa taká nedisciplinovanosť a politická nespôľahlivosť ako v Piešťanoch.

Mjr. S o j č e k bol opätovne upozornený na svoj-voľné používanie pečiatky „vel.pluku“, keď letecký pluk už bol zrušený a veliteľom pluku nebol.

Mjr. let. S o j č e k bol mnou osobne upozornený na nesprávne chovanie sa ako veliteľa, na kritizovanie a opilstvo pri jednom dôstojníckom shromaždení v Piešťanoch, kde som verejne vyhlásil, že vypátram pôvodcu rozoštvanosti dôstojníckeho sboru v Piešťanoch.

Mjr. S o j č e k o v i bolo písomne vytknuté, že nedôstojným spôsobom napadol nižšieho dôstojníka v nádeji, že dotýčny sa nemôže dozvedieť o jeho ohováraní.

Hlásim, že uvoľnil som mjr. S o j č e k a pre civ. štát. službu preto, lebo to je vhodné a preň neškodné riešenie s ohľadom na politické zásluhy mjr. Sojčeka v minulosti. Ak by však mjr. S o j č e k s týmto riešením nebol spokojný a nevďačne kritizoval postup vojenskej správy, ktorý je voči nemu ohľaduplný, považoval by som za svoju povinnosť urobiť naňho trestné oznámenie za činy, ktorých sa dopustil a ktoré sú aj naďalej predmetom vyšetrovania.

Veliteľ vzdušných zbraní
pplk. let. Julius Smutny

Dokument č. 5

Ministerstvo národnej obrany.
č.j. 159.277/H 1940.

Bratislava, 26. jún 1940.

Vec: Mjr.let. Karol Sojček -
preradenie do civilných
služieb.

Prílohy: 3.

Mjr.let. Karol S o j č e k je preradený do rezortu ministerstva vnútra. Preradenie bolo uskutočnené vládny nariadením na návrh MNO, podľa úpravy predsedníctva vlády.

Mjr. Sojček, ako vojak v neaktivite neuspokojuje sa týmto riešením, ale ponosuje sa na nepovolných miestach, akoby vraj páchala sa proti nemu krivda a on nebol napred ani upozornený na jeho neurovnané veci pri vojsku.

MNO v záujme pravdy a vyvrátenia mjr. Sojčekom šírených nepravd pokladá za potrebné vyjasniť situáciu tam, kde ju mjr. Sojček osvetľuje jednostranne. Pripojujem k tomuto spisu doklady s uvedením príč[e]in, pre ktoré bol mjr. Sojček preradený do civilnej služby a z ktorých vidieť, že volil sa pe mjr. Sojčeka ten najbenevolentnejší spôsob riešenia jeho osobného cieľuprimeraného zaradenia, nakoľko sa brala do úvahy jeho minulosť, lebo je známe, že u ako študent činne účinkoval v T.J. Orol, po skončení gymnázia účastnil³⁸ sa autonomistického hnutia v spolku ružomerských vysokoškolákov „Rod“ a vo vojenskej akademii v Hraniciach vystupoval ako uvedomelý Slovák.

K týmto dokladom podávam vysvetlenie o pôsobení mjr. Sojčeka v čase začiatkov slovenskej samostatnosti, na ktorý čas sa označené doklady nevzťahujú a na jeho terajšie preradenie nemalo toto pôsobenie, hoci bolo tiež v mnohom ohľade pochybené, vplyvu.

Mjr. Sojček hovorí osobám nepatriacim do prostredia vojenskej správy, že preradenie je preň prekvapením, lebo nebol o nespokojnosti jeho predstavených s ním vopred upovedomený. Konštatujem, že mjr. Sojček bol v roku 1939 upozornený na neprístopnosti, ktoré sa dialy v jeho jednotke, samým ministrom národnej obrany v prítomnosti mnohých vyšších dôstojníkov bratislavskej posádky. Mjr. Sojček sám musel napísať na ministerstve národnej obrany v Bratislave 20. júla 1939 zprávu o dezercii letcov v Piešťanoch, ktorá sa uskutočnila tiež v jeho posádke.³⁹ Neporiadky v Piešťanoch, kde posádkovým veliteľom a veliteľom pluku bol mjr. Sojček, vyšetrovala komisia a pplk. Dúbravom⁴⁰ v čele. Upozornení a výstrah bolo mjr. Sojčekovi učiných viac než treba, ba dokonca mjr. Sojček pre neschopnosť a nedobrá vôľu a chápanie situácie v novom slovenskom štáte, keďže poriadok v letectve nevedel ako veliteľ zaviesť, ba svojím osobným chovaním sa ho skôr znemožňoval, bol zbavený velenia pluku a celý letecký pluk k vôli nemu bol zrušený. Pre dôstojníka takéto dôrazné upozornenie musí byť mementom, ktoré každého svedomitého a odpovedného⁴¹ veliteľa upraví na cestu, aká sa od režimu a vojenských predstavených vyžaduje. Mjr. Sojčekovi sa tieto veci inak vojensky v jeho neprospech nezaregistrovaly len preto, lebo dôstojníka so slovenskou autonomistickou minulosťou a jedného z malopočetných slovenských letcov s určitou skúsenosťou sme nechceli znemožniť a trestať spôsobom, ktorý by už vylučoval jeho nápravu a vyradil úplne z vojenských služieb.

³⁸ Správne – zúčastňoval sa.

³⁹ Imrich Gablech, jeden z aktérov úletu skupiny slovenských letcov z Piešťan túto historickú udalosť popísal vo svojej autobiografii „Hallo, Airfield-Control, go ahead!“ V prílohovej časti diela boli zverejnené dokumenty z VHA Bratislava, ktoré čitateľovi podávajú autentický obraz tejto udalosti. GABLECH, Imrich. „Hallo, Airfield-Control, go ahead!“ Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2005. ISBN-80-89169-05-8.

⁴⁰ Správne pplk. del. Benedikt Dúbravec.

⁴¹ Správne – zodpovedného.

Mjr. Sojček bol urazený svojho času, keď mu bolo medzi iným vytýkané, že jeho chovanie vzbudzuje neľúbosť u iných nižších dôstojníkov slovenského letectva. Písomné sťažnosti naň podali dôstojníci, ktorí v ten čas nachádzali sa v posádke Spišská Nová Ves. Hoci hodne vecí bolo takých, ktoré opodstatňovali oprávnenosť tejto sťažnosti od neho nižších dôstojníkov, ktoré okolnosti mu boli samým ministrom národnej obrany aj vytknuté, predsa však s ohľadom na vojenskú subordináciu formálne boli tieto ponosy vybavené v jeho prospech. Dôstojníci, ktorí sa na mjr. Sojčeka sťažovali a dopustili sa i takých údajov, ktoré nemohli alebo nechceli potom svedkami presvedčivo dokázať, boli ministrom národnej obrany donútení mjr. Sojčeka odprosiť a podaním ruky sľúbili že v budúcnosti zavládne pri letoch najúprimnejšia kolegialita. – Mjr. Sojček však i teraz nepravdive udáva /pánu ministrovi Stanovi/, že zadosť-učinenie v tomto prípade nedostal a sám vraj bol neoprávnene osočovaný. Takéto reči musia byť označené ako prinajmenšom nedôstojné dôstojníka slovenskej armády.

Mjr. Sojček podľa slov pána ministra Stanu tvrdí, že 14. marca 1940, keď nechcel umožniť defilé v Bratislave letectvu s odôvodnením, že letišťia sú rozmoklé⁴² a neschopné pre provoz⁴³, mal vraj pravdu, lebo štartujúce lietadlá boli poškodené. Príloha vyvracia tieto slová mjr. Sojčeka a ukazuje, že mjr. Sojček spojuje určité udalosti zase spôsobom nedôstojným slovenského dôstojníka vo svoj prospech pred osobami nezasvätenými.

Tvrdí vraj, že patrí medzi najlepších letcov. Z priložených dokladov vysvitá, že jeho schopnosti tomu nezodpovedajú.

Celá činnosť mjr. Sojčeka pri letectve v Slovenskej republike nesie známku akejsi nepochopiteľnej povýšenosti a osobného pohodlia i nekritičnosti⁴⁴. Ako bývalý autonomista /hoci u mjr. Sojčeka je to skôr povrchný formalizmus, nakoľko svoje rodinné a spoločenské ako i služobné veci v duchu slovenského autonomizmu vôbec nespravoval/ staval a vždy proti myšlienkam, ktoré vyplývaly⁴⁵ zo slovenského štátneho režimu. Bývalý podplukovník Ambruš⁴⁶ bol preložený do výslužby tým, že sa ujal vecí, ktorú mjr. Sojček nesprávne vybavoval. Prehovárал totiž por. Hnátku, českej národnosti, aby napriek trestu pre neposlušnosť a podnecovanie proti slovenskému režimu a napriek jeho žiadosti o prepustenie zo slovenskej armády, zostal proti výslovnému rozkazu MNO v slovenskej armáde. Mjr. Sojček túto vec pripravil tak, že pplk. Ambruš vzal si to za bezprostrednú príčinu k otvorenej rebélii, následkom čoho bolo jeho prepustenie so slovenskej armády.

17. júla 1939 dostal mjr. Sojček telefonický rozkaz od MNO, aby do ďalšieho zakázal lietať v Piešťanoch a vo Vajnoroch. Mjr. Sojček dôverným rozkazom leteckého pluku tento zákaz predstavil letcom ako osobné ľubôstky⁴⁷ a zámery generála Čatloša, hoci boli veľmi závažné príčiny pre tento zákaz, nakoľko sa týkal dezercie letcov do Poľska.

⁴² Rozumej – rozmoknuté.

⁴³ Rozumej – prevádzku.

⁴⁴ Rozumej – nekritickosti.

⁴⁵ Správne – vyplývali.

⁴⁶ Ambruš, Ján. Narodený 19. 5. 1899 Gorno Mitropol, Bulharsko. Zomrel 21. 1. 1994 Chicago, USA (pochovaný v Bratislave). ŠUMICHRASŤ, Peter. Generálplukovník Ján Ambruš. In *Obrana*, roč. 16, 2008, č. 6; s. 31; CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 11-12. ISBN 978-80-89523-20-7.

⁴⁷ Rozumej „rozmar“.

V máji minulého roku bola rozvírená otázka povýšenia židov v leteckom pluku. Mjr. Sojček, ktorý ako bývalý autonomista, mal v prvej rade túto vec riešiť po „slovensky“, a nielen že ju trpel a podporoval, ale keď sa toho MNO ujalo, vyvolal konflikt s nadriadenými a zastával sa tohto židovského provokatérstva, čím vzbudil aj najhorší dojem v kruhoch nemeckých dôstojníkov.

28. júna 1939 nastal incident vo vinárni v Piešťanoch medzi dôstojníkmi slovenského letectva a gardou preto, že dôstojníci spievali ostentatívne české pesničky. Presvedčený autonomista, akým sa robil mjr. Sojček, by bol takéto neprístojnosti netrpel. On celú vec likvidoval pre dôstojníkov veľmi ohľaduplne a pre gardu priamo vyzývave.

Podobné zjavy a ukážky z účinkovania mjr. Sojčeka pred časom, ktorý ilustrujú priložené doklady, boli na dennom poriadku. Je príznačné, že mjr.let. Sojček musel byť často upozorňovaný MNO, ďalej nevedel vychádzať ani s osobami, ktoré mali s ním v službe čo do činenia a nijak neboly tieto osoby ovplyvňované nikým, s kým mal mjr. Sojček predtým nedorozumenie. Teraz je pplk.let. Smutný jeho nepriateľom, hoc tento predtým nič nemal spoločného s mjr. Sojčekom a tak ani neprechováva voči nemu nijakých predsudkov. Pred pplk. Smutným bol to zase mjr. Ďurana⁴⁸, na ktorého mjr. Sojček sa sťažoval, že ho nenávidí. Boli to aj druhí dôstojníci, ktorí museli služobne obcováť s mjr. Sojčekom a nemôžu za to, že s nimi mjr. Sojček, len preto, že konali svoje služobné povinnosti, nevychádzal. Terajšie jeho preradenie vyplýva čiste z chýb najnovšieho dáta a predošlé abnormality sú len potvrdením radikálnejšieho zásahu dneška v záujme služby a poriadku. Keby sa záležitosť mjr. Sojčeka dala vyriešiť i pre službu i preň tak dobre, aby vojsko ho nemuselo stratiť a bol mu užitočným členom, veľmi radi by sme skoncovali túto aféru v takomto zmysle. Svedomie a zodpovednosť však to nedovoľuje, lebo nemáme záruku, že v budúcnosti by bol mjr. Sojček vojsku osožným členom veliteľského sboru.

S preradením mjr. Sojčeka do civilných služieb však sa jeho osobná vec, i pri najlepšej vôli a ohľaduplnosti, vzhľadom na jeho bývalé slovenské vystupovanie, neskončí v tom prípade, ak mjr. Sojček neprestane v nepovolaných kruhoch šíriť nepravdy o vojenskej správe. MNO bude musieť v takomto prípade siahnúť k prostriedkom, ktoré vylučujú poľahčujúce okolnosti a bude nútené odovzdať vec mjr. Sojčeka, ako dôstojníka mimo činnú službu, kárnemu⁴⁹ výboru, ktorý znamená pre určité prečiny aj nepríjemný regulačný zásah. Je teda pre mjr. Sojčeka len výhodou, keď sa uspokojí s takýmto vyriešením jeho osobných vecí.

⁴⁸ Ďurana, Justín. Narodený 1. 5. 1905 Alleghony, USA. Dátum a miesto úmrtia neznáme. Pozri napr.: *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945*. Hl. red.: Lánik, Jaroslav; ved. slov. časti: Čaplovič, Miloslav. Praha – Bratislava : Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, s. 300-301. ISBN 80-7278-233-9; ŠUMICHRASŤ, P. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 26. ISBN-80-86808-29-7; ŠUMICHRASŤ, P. Správa pplk. let. J. Ďurana o služobnej ceste do Berlína a Grove (máj 1942). In *Vojenská história*, roč. 10., 2006, č. 1, s. 88-107. CSÉFALVAY, František a kol.: *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 58-59. ISBN 978-80-89523-20-7.

⁴⁹ Správne – disciplinárnemu.

Dokument č. 6

Mjr.let. Karol S O J Č E K .

Piešťany, 30.jún 1940.

Vec : preradenie do civ.služieb –
hlásenie a prosba.

Pán
Generál Ferdinand ČATLOŠ.
minister národnej obrany

Prílohy : 5

B r a t i s l a v a

Hlásim, že vo veci môjho preradenia do civilnych služieb v rezortu ministerstva vnútra obraciam sa na Vás, pán minister, s hlásením, že dôvody, uvedené v prípise VVZ bez č. zo dňa 10.júna 1940., doručenom mi dňa 27.VI.1940. nezakladajú sa na pravde -, a s prosbou, aby ste láskave pripustili, že po mojej 19 ročnej vojenskej /: z toho 16 ročnej leteckej:/ službe bola mi spôsobená krivda, ktorá v 38 rokoch môjho veku vpravuje ma pomerov, kde niet výhľadu k tomu, aby som úspešne vykonal svoje životné povinnosti k štátu, národu, rodine a sebe.

Činím toto tiež preto, lebo proti usneseniu slovenskej vlády nemám žiadneho opravného prostriedku. Vojensko-letecká služba zaplnila najlepšie moje roky, a teraz, keď získané skúsenosti v tomto odbore môžem uplatniť k prospechu celku, násilne som odtiaľ vyrvaný.

Prosím tedy, aby ste moje pripomienky k jednotlivým bodom dôvodov zhodnotili a uvážili či príčiny nespôsobili mi krivdu a či nie sú výplodom pomsty, keď ani jeden z dôvodov nie je – objektívne vzaté – opodstatnený.

K jednotlivým bodom dôvodov poznamenávam :

Ad 1./ Hlásenie npor.let. Kukorelliho o neprijatí pamätnej medaile práve preto som predložil bez komentára, lebo v ňom učinil zmienku i o mne. MNO dobre vedelo, že v čase poľského ťaženia od 5.IX.1939. som sa liečil /: svoje hlásenie som doložil lekársnym vysvedčením:/ a že teda nemohol som si činiť ani najmenší nárok na udelenie vyznamenania za tento čas. Avšak vinený som nepriamo z toho, že som ja nahovoril npor. Kukorelliho, aby pamätnú medailu neprijal. Nepravdivosť tohto podozrenia dokazuje svedecké prehlásenie npor. Kukorelliho, ktoré prikladám ako prílohu č.1 a dodávam : medaile s výnosom o podelení došli do Piešťan dňa 10.III.1940. v nedeľu, a dozvedel som sa o tom až keď mi dňa 11.III.1940. pobočník por.let. Synak pri mojom príchode do kasárni predložil hlásenie npor. Kukorelliho.

b/ Nepamätám sa, ale pripúšťam, že som dňa 30.III. 1940 pred stot.let. VI. Kačkom schvaloval postup npor. Kukorelliho. Ospravedlňujem to však tým, že som to povedal medzi štyrmi očami, dôverne, a nebola v tom z mojej strany žiadna demagógia ani tendencia demoralizujúce.

- Ad 2./ K tejto veci hlásim, že nevykonanie preskúšania a oddovodenie toho hlásil som veliteľovi VZ dňa 18.III.1940 pod č.260/dôv.1940. náhr.perute. K tomu ako prílohu som priložil svoje iniciatívne hlásenie /: v odpisoch prikladám ako prílohu č. 2 a 3. :/. Na moje hlásenie nedostal som žiadnu ani ústnu ani písomnú odpoveď, avšak výnosom č. 154.473/VI.dôv.1940. zo dňa 30.III.1940. zrušené bolo určenie stot. Ďurčanského medzi nočných letcov. Hlásim, pán minister, že tento počín VVZ nebol opodstatnený a ako taký neukľudňoval pomery, ale len vyvolával rozbroje.
- Ad 3./ Tvrdenie tohto odseku je nepravdivé a sleduje tak ako všetky t.zv. „dôvody“ postaviť ma do svetla človeka, ktorý bojkotuje, podryva štátnu autoritu, je Čechoslovák, a pod. Pri svojej obrane nechcem používať toho spôsobu, že keď sa bránim, budem obviňovať iných, - ale nech hovoria skutočnosti :

a/ Nepatrí to sem, ale je dobrým príspevkom k môjmu snaženiu. T.č. som v Piešťanoch II.miestopredsedom m.o.Slovenskej Matice. Dosvedčí to celý výbor, že ja som to bol, ktorý už v januári vehementne upozorňoval na dôstojné oslavy 14.marca 1940. a nepreháňam, keď prehlásim, že mojím pričinením piešťanské oslavy sa vydarili.

b/ Ďalšiou skutočnosťou k forsírovaniu čo najdôstojnejších osláv 14. marca z mojej strany je toto : dňa 27.II.1940. bol som na MNO v Bratislave u vtedajšieho veliteľa VZ p.pplk.gšt.R.Pilfouska⁵⁰, kde vyžadoval som mimo iné i dispozície pre 14.marec 1940. – On, i p.pplk.let.J. Smutný mi sdělili, že na bratislavských oslavách 14.III.defilovať budú dve letky, 1 z Piešťan a 1 z Nitry. Navrhnul som obom pánom 3 letky, dve z Piešťan a 1 z Nitry, a na môj návrh ja som bol ustanovený ako veliteľ vzdušného defilé. – Je však veľmi dobre známa tohoročná sňahová kalamita. Táto spôsobila, že som údajne nechcel pripustiť možnosť vykonania leteckého defilé dňa 14.III.1940, ako je to v dôvodoch uvedené. Áno, i keď odpratovanie sňahu 200-500 mužmi bolo bezvýsledné, lebo autá uviazly, nepomôhly ani motorové pluhy, odoslané na piešťanské letisko z Trenčína a Trnavy. Keď som videl, že 14.marec sa rýchle blíži a množstvo sňahu stále znemožňuje vykonanie potrebných let. Príprav k defilé, hlásil som v sobotu dňa 9.III.1940. poobede radiotelegraficky na VVZ, že stav piešťanského letiska absolútne znemožňuje akékoľvek lietanie. Učiniť som to vedomý si, že som zodpovedný za bezpečnosť výk.letcov a let.materiálu. VVZ mi neverilo, a myslím 12.III. priletel do Piešťan p.pplk. Smutný s p.mjr. Ďuranom – a ako sa po pristaní vyjadrovali, boli radi, že bez poškodenia pritali – aby sa osobne presvedčil či letisko je tak neschopné ako som ho ja popisoval. Na vel.letiska došlo k porade, na ktorej boli ešte prítomní stot.let.Lisický, npor.let. Trnka a por.let. Bodo. Po dlho argumentovaní došlo k tomu, že p.pplk. Smutný nariadil, že z Piešťan súčasní sa bratislavského defilé 1 deväťčlenná letka. K tomu som ihneď ako veliteľa určil npor. Trnku so sdelením, aby si vybral najskúsenejších a najlepších pilotov. Učiniť to, defilé vykonal bez akéhokoľvek nácviku /:starí piloti to konečne nepotrebovali : / a výsledok : nezavinene, pre nedostatočný cvik v ovládaní obráteného plynu a tiež pre sňahom a vodou menej schopný terén pred hangárom došlo k poškodeniu dvoch lietadiel. –Aký by bol výsledok, keby defilé musely vykonať dve letky z Piešťan, kde do druhej by museli byť zaradení mladí neskúsení piloti, môžeme si ľahko do-

⁵⁰ Pilfousek, Rudolf. Narodený 2. 1. 1899 Habartice, okres Frýdlant (ČR). Zomrel v emigrácii v SRN (1980).

myslieť. Chápem eminentnosť štátnej reprezentácie, avšak to nesmie so sebou niesť ľahkomyselné hazardovanie s personálom a drahocenným štátnym majetkom, keď sa ohrozenie bezpečnosti dá predvídať. Konečne náčelník štábu VZ p.pplk. Smutný mal právomoc námietky moje, stot. Lisického a ostatných neuznať a vydať rozkaz k defilé dvoch piešťanských letiek. – To neučinil ani moje argumenty nevyvrátil, ba sa mi prispôbil, tým menej mi niečo vytknul, až teraz je mi kladená za vinu prvá časť 3.odseku.

Žeby som sa bol na uvedenej porade vyjadril : „keď vy tomu na ministerstve lepšie rozumiete, nech si príde pán minister“ to vylučujem. Ale keďže je to hrubá urážka pána ministra, divím sa p.pplk. Smutnému, že ma ihneď pri vyriešení inkriminovanej vety nevolal k zodpovednosti. Neučinil to, ba ani nedal na javo svoju neľúbosť. Prehlasujem tedy, že som uvedený výrok nepovedal.

Ad 4./ Tvrdenie tohoto odseku nie je pravdivé, nakoľko npor. Grič a iní ešte piati dôstojníci boli u mňa ako posádkového veliteľa na raporte dňa 16.III.1940. pre uvedený priestupok. Trest som všetkým vymeral i vlastnoručne napísal, ale nevyhlásil v dôsledku amnestie, nariadenej podľa výnosu MNO č. 9004-V/32.oddel.1940 zo dňa 15.III.1940. Odsek 2.

Ad 5./ O tom, že sa npor.Grič dňa 7.III.1940 opil, dozvedel som sa súkromne 10.III.1940. Skutočnosť túto som 11.III.1940. oznámil jeho predstavenému veliteľovi perute a bolo jeho povinnosťou zakročiť proti menovanému a vec hlásiť VVZ. – Posádkové veliteľstvo ako také podlieha veliteľstvu 1. divízie a nie VVZ. Rozkazy VVZ v tomto smere dostaly všetky samostatné perute a oddiely, vybavené úplnou disciplinárnou právomocou a týchto bolo t.č.v Piešťanoch štvoro a to: vel.náhr.perute, vel.II.perute, vel.II.odielu DPLP a vel.OVZ. – menovaný patril k II.peruti, niet tu tedy sporu o kompetentnosti hlásenia priestupku npor. Griča. keď som to ihneď oznámil jeho predstavenému samostatnému veliteľovi.

Ad 6. K tomuto odseku poznamenávam „ ako veliteľ stíhacej perute proti Poľsku pôsobil som šesť dní /:4 dni v Piešťanoch a 2 dni v Žiline:/ a až keď som videl, že môj zdravotný stav mi znemožňuje veliteľskú funkciu konať 100 percentne, ohlásil som 5.IX.1939. svoje ochorenia. Ako som vyzeral zdravotne, môže povedať hpt. nem. armády L o r e n z, ktorý bol u mňa ako styčný dôstojník od Luftgaukmando 14.- Konečne hlavné slovo má tu lekár, liečil som sa v Piešťanoch od 5.IX.1939 a prerušil som liečenie násilne proti vôli lekára dňa 25.IX.1939.. keď som videl, že v posádke Piešťany po smrti stot.let.J.Krpeľca - /:18.IX.1939.:⁵¹ nebolo jediného staršieho dôstojníka, len mladí poručíci. e som sa tiež tohto Že moja nemoc /:ischias: / je stále, ale najmä od lanského leta veľmi akútne, to dosvedčí lekár a fakt, že som sa tiež tohto roku od 15.IV. do 11.V. liečil v liečebnom ústave Pro Patria v Piešťanoch.

Chcem veriť, pán minister, že u osôb, ktoré videly môj zdravotný stav, nestradil som svoju veliteľskú autoritu týmto. Že k tomu pracovali mne dosiaľ neznáme osoby roztrusovaním chýrov 6. odseku, to som sa o hodne neskoršie dozvedel. – Ako sa i dnes zachádza a podporuje udržanie veliteľskej autority, o tom, pán minister, prikladám

⁵¹ Stot. let. Ján Krpelec sa zrútil na B-534.216 cca 2 km od letiska Piešťany. Pochovaný v Košťanoch nad Turcom. RAJNINEC, J. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 1. zv. Bratislava : MO SR, 1997, s. 60. ISBN 80-88842-09-3.

prílohu č.4 a 5. – V krátkosti : dňa 1.IV.1940.vyžadoval npor. Lehocký slúžobným rozkazom v mojej prítomnosti v kasárňach v Piešťanoch od mne podriadenej osoby d.zást.hosp. J. Babača bez vyššieho poverenia informácie o mojej let.činnosti. Tomu istému gážistovi m.h.tr. nariadil, aby mu zaslal potvrdenie od miest.veliteľstva HG o svojej činnosti. Ďalej d.zást.let.G. Loffayovi vydal priame rozkazy takého druhu, ktoré prísluší vybavovať len dôstojníkovi. – O tomto som 3.IV.1940. pod č.299/dôv.1940. náhr.perute predložil hlásenie na VVZ, kde som ostrým spôsobom odsúdil neprípustnosť zasahovania npor. Lehockého do mojej veliteľskej právomoci a zákernosť jeho jednania. Výsledok - : npor. Lehocký bol potrestaný ústnym napomenutím podľa prisúdeného trestného činu ad a/ pre prekočenie svojej právomoci /:tedy správne a skutočnosti odpovedajúce :/. Nepochopiteľne však ortiel' vysloveného trestného činu bol zoslabený „podotknutím“ náčelníka štábu VVZ, že npor. Lehockého trestá výlučne pre spôsob jednania.

Ad 7./ Lékařský nález, uvedený v tomto odseku, sa datuje myslím z roku 1937. Avšak táto okolnosť vyhovuje ako argument pre moje „danie k dispozícii“ nechápem, keď za toho zdravotného stavu vyhovoval som za ČSR i dosiaľ 100 nielen ako veliteľ stíhacej letky, ale i ako veliteľ stíh.perute. A ďalej, keď je to teraz dôvodom pre moju nespôsobilosť, prečo som bol 15.IV.1940.výnosom č.135.288/taj.VI.1940. ustanovený veliteľom II. /: stíhacej /: perute, chcem veriť, že nie pre moju zdravotnú spôsobilosť.

Ad 8./ V tomto odseku uvedený dôvod dodal mjr. Ďurana spoluúčastník výletu do Pezinku dňa 12.XI.1939. Fakt je: súčasťnil som sa v civilu pohostenia v súkromnej domácnosti, kde sa istý stot. Lichner v uniforme, práve preto, že bol v uniforme a ja v civilu, dopustil ostrej provokácie mojej osoby ako posádkového veliteľa v Piešťanoch. Keď po dvoch dňoch zmienil som sa mjr. Ďuranovi v Piešťanoch o agresívnom chovaní sa onoho stot. Lichnera v Pezinku, mávol rukou a povedal „nechaj ho, je to blázon“. Tedy mjr. Ďurana mne do očí odsúdil provokatívne chovanie stot. Lichnera, ale potom neskôr použil toho, aby za chrbtom iného priľožil mojej osobe pred ministrom národnej obrany a pred vládou. Pokiaľ ide o všeobecné obvinenie, že sa opíjam s podriadenými dôstojníkmi odmietam ako nepravdivé nactiutrhánie.

Ad 9./ O obraze Masaryka v miestnosti vedľa klubovne dôst.jedálne vôbec nič neviem. Len teraz sa dozvedám o tom, že je to obraz, ktorý za ČSR visel v hlavnej miestnosti jedálne, a nie ako je v dôvodoch uvedené. Teraz bol uložený v malej miestnosti spolu s kobercami, záclonami a iným nepotrebným inventárom jedálne. Prosím pána ministra o uznanie, že ja ako pos.veliteľ nemôžem byť v prvom rade a jedinezodpovedný za to, keď viem, že zmiernená miestnosť bola už vyprázdnená /: slúžila pri jednom večierku za bufet /: a tedy i ten obraz bol odstránený. Ako sa tam pohodený ochnul teraz, neviem, veď jedáleň navštevujem asi tak raz za týždeň, vysvetlil by to jedine správca jedálne, ktorý jedine s predsedom je zato zodpovedný.

Ad 10./ Priznávam, že hranie karát pripustným spoločenským spôsobom pestujem veľmi rád, ale učiť z dôvodu aféry hazardnej hry s remeselnými hráčmi je zveličovanie násilné, nezodpovedajúce pravému stavu vecí a majúce úmysel očierniť ma čo najviac.

Ad 11./ Čo sa tvrdenia tohoto odseku týka, ráčte, pán minister, pripustiť, že toto je pre mňa najurážlivejší výrok dôvodov. Prosím Vás, aby ste ma aspon po tejto stránke nenechal urážať neprajníkmi, keď v tomto smere je Vám moje smýšľanie známe. Inak

tvrdenie tohoto odseku je nepravdivé jednak podľa zákona a jednak podľa svedectva o št.občianstve č.10/1978 x 1939 zo dňa 30.XII.1939. vydaného okresným úradom v Piešťanoch.

Ad 12./ K tomu hlásim, že moja žena nevie po slovensky, lebo je Češka, na Slovensku práve rok a sa učí. Je pochopiteľné, že na svojej manželke som žiadal, aby sa naučila po slovensky, zatiaľ jej to ide ťažko, ale pri trpezlivosti to pôjde. Prosím pán minister, ráčte láskavo vypočuť slovenčinu môjho 6 ročného syna, ktorý má mladý ohybný jazyk, keď pripúšťate, aby niekto čo sa týka mojej slovenskosti uviedol proti mne dôvod klebetivý⁵². Na klebetné udanie o mojej žene hlásim, pán minister, že jej prispôbenie sa slovenskému národnému životu dosvedčuje fakt, že je členkou výboru Živeny a že na jar absolvovala kurz dobrovoľných sestier pri Slov.Červenom Kríži.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Záverom prosím Vás, pán minister, o odpustenie, keď som sa niekde bránil vehe-mentnejšie, veď napadnutý som nielen pre slúžobnú nedbalosť, ale ohrozená je i moja česť, ba čo viac do pochybnosti je daná i moja národnostná spoľahlivosť, v ktorých dvoch veciach ochotný som podstúpiť ten najťažší boj.

Bolo mi veľmi nepríjemné, že kedykoľvek som bol obvinený, nebola mi daná možnosť brániť sa. V tomto prípade je to pre mňa dvojnásobne nemilé, keď ide o moju česť, príslušnosť k národu a existenciu.

Ráčte láskave uvážiť moje poznámky a vrátiť ma tam, kam svojou oddanosťou k veci a skúsenosťou patrím.

Mjr.let. Karol Sojček

Dokument č. 7

Mjr.let. Karol S O J Č E K ,
pridelený ministerstvu vnútra.

Bratislava, 25. júl 1940.

Vec : preradenie do civilných
služieb – hlásenie.

Pán
Generál Ferdinand Č A T L O Š.
minister národnej obrany

Bratislava.

⁵² Správne – klebetný.

Hlásim, že na moje hlásenie zo dňa 30.VI.1940. predložené Vám, pán minister, dňa 1.VII.1940. obdržal som dňa 16.VII.1940. mimo Vašej odpovede č.465/kab.1940 ešte „stanovisko“ veliteľstva vzdušných zbraní č. 159.938/VI.dôv.1940 zo dňa 10.VII.1940.

Toto stanovisko p.pplk. Smutného je pre mňa neprijateľné, a dovolím si Vám, pán minister, ako adresátovi a príjemcovi môjho hlásenia zo dňa 30.VI.1940. uviesť niektoré sprevádzajúce okolnosti, ktoré Vás môžu presvedčiť, že „posledné súhrnné hlásenie veliteľa vzdušných zbraní“ nesledovalo snahu po spravodlnosti, pravde a náprave, ale ktoré pre sebecké dôvody už-už docieľuje odstránenie človeka, ktorý prácu pre slovenský štát konal a koná s nadšením a oddanosťou, a ktorého jedinou chybou – mimo prirodzených ľudských chýb – bolo, že nemal šťastie.

Chcem Vám, pán minister, uviesť, že keď sa p.pplk. Smutný dopustí nesprávneho tvrdenia z neinformovanosti, chápem, že to nemôže byť trestné. Keď však porovnaním svojich dôvodov z 10.VI.1940. s mojimi hlásením z 30.VI.1940. a námietkami, sdelenými mu pri mojom rozhovore s ním dňa 27.VI.1940., zotráva pri pôvodných nepravdivých tvrdeniach, je to vedomé zľahčovanie môjho charakteru, vedomé tvrdenie nepravdy a úmyselné nactiutrhánie. Vedomý som si toho, že súd len formálne môže uhájiť napadnutú moju česť – preto nemám v úmysle prosiť Vás, pán minister, o povolenie k súd-nemu stíhaniu nactiutrhania – a že tedy napadnutú moju česť môže ubrániť len minister nár.obrany, osoba so širšou mravnou a verejnou základnicou.

Prosím preto, aby ste láskave vzali na vedomie toto :

1./ V dôvodoch p.pplk. Smutného z 10.VI.1940.bolo mi kladené za vinu, že som nezakročil proti npor. Gričovi pre priestupok spáchaný dňa 14.III.1940. – Vo svojich námietkach hlsil som, že som tak nemohol učiniť pre amnestiu nariadenú výnosom č. 9004-V/32.oddel1940 zo dňa 15.III.1940. – Pri mojom rozhovore s p.pplk. Smutným dňa 27.VI.1940. som mu toto uviedol, a p.pplk. Smutný mi doznal, že o amnestii nevie. Teraz však vec potrestania tohoto priestupku npor. Griča stavia do svetla nepochopiteľného 9 dňového oneskorenia. Toto, pán minister, je vedomé a úmyselné prekrútenie pravdy.

2./ V dôvodoch p.pplk. Smutného je mi doslova kladené za vinu toto : „11./ Do dnešného dňa nemáte štátnu príslušnosť slovenskú. Príslušíte do Protektorátu Čechy a Morava a o ňu sa nestaráte“. – Tento mne za vinu kladený odsek podvracia ústavný zákon č.255 Slovenského zákonníka, ktorého § 1. odsek /1/. literu b/ dovolím si Vám, pán minister tu citovať :

„/1/ Štátnymi občanmi Slovenskej republiky sú od 14.marca 1939:

b/. osoby, ktoré sa staly do účinnosti tohto zákona trvalými zamestnancami slovenského štátu, alebo niektorého štátneho ústavu, podniku alebo fondu a složily služobnú prísahu.“

Hlásim tedy, že je to od p.pplk. Smutného neznalosť zákona. – Ale aby som ešte markantnejšie dokázal, že nielen štát sa o mňa stará, ale že i ja sa o svoju štátnu príslušnosť starám, ukázal so msa p.pplk. Smutnému pri rozhovore dňa 27.VI.1940. svedectvo o štátnom občianstve, vydané okresným úradom v Piešťanoch dňa 30.XII.1939. pod číslom 10/1978-1939, - ale ani to mu nestačilo, lebo v 14. odseku svojho stanoviska tvrdí, že „táto okolnosť nie je úradne do dnešného dňa vojenským úradom známa.“ – Potom dovoľte, pán miniser, aby som citovanú vetu p.pplk. Smutného podľa ústavného zákona obrátil tak, že ani do

dnešného dňa nie mu je hádam známe to, že do účinnosti ústavného zákona č.255 stal som sa trvalým zamestnancom slovenského štátu a že som složil služobnú prisahu.

3./ Vo veci môjho štátneho občianstva dovoľm si Vám, pán minister, uviesť ešte : v mesiacoch marec-máj 1940. Dopočul som sa o takomto roztrusovaní zpráw určitou osobou „Sojčeka musím zo Slovenskej republiky dostať von, on patrí do Protektorátu! „ – Keďže to byly len nedoložené chýry, nemôhol som proti tomu nič podniknúť, ale dňa 17.V.1940. post'ažoval som si súkromne p.pplk. Smutnému, že je to zákerný útok na mňa. – Pán pplk. Smutný ma na to utišoval a doslovne povedal „nič na to nedaj, a nič si z takých rečí nerob!“ – Pripusťte tedy, pán minister, že 11. odsek dôvod a 14. odsek stanoviska p. pplk. Smutného je úmyselné zlý i pri tom, že pri známom mojom rozhovore s ním autorstvo 11. odseku dôvodov svaloval vetou „to osobná skupina“ na osobnú skupinu MNO. – Vo skutočnosti 14. odsekom svojho stanoviska sa k autorstvu 11. odseku dôvodov priznáva.

4./ Dovoľm si, pán minister, konštatovať, že bez príčiny som bol preradený z aktívnej vojenskej služby k ministerstvu vnútra; stalo sa tak bez udania dôvodov; na moje námietky proti stanovisku p.ppl. Smutného / : z ktorého citujem :/, že „VVZ Vás len môže ľutovať“, „ašpiráciám na vysoké veliteľské miesta“, „VVZ len ďakuje“, proti ukrývaniu sa za „veliteľské dôvody“, ktoré mi „nemusi oznamovať“, proti tvrdeniu o mojom ustanovení veliteľom „iba po formálnej stránke“, proti hrubým urážkam nielen mňa, ale i mojej manželky, proti útokom nielen na moju česť, ale i na moje nacionálne cítenie, / : odsek 15 stanoviska:--- upiera sa mi právo obrany, keď 16.odsek stanoviska p.pplk. Smutného hovorí „ ku konci Vás VVZ žiada, aby ste už zanechal vyrábanie osobných afér.“

Upiera sa mi tedy právo obrany proti tak zvaným dôvodom Vášho zástupcu vo velení vzdušnej zbrane. Stanoviskom VVZ. a Vaším č.465/kab.1940 som u ministerstva národnej obrany neprávom, s hlbokým a presvedčeným pocitom mne spôsobenej charakterovej, národnostnej a existenčnej krivdy odbavený. – Verím v pravdu a právo tých, čo myšlienky slovenskej štátnosti tvorili už od 20 rokov a sú Slovenskej republike oddaní srdcom. – Ale neverím v právo tých, čo svoju slovenskosť dlhé roky zapredávali a teraz naraz odvážia sa mentorovať, že „ Pre VVZ. je smerodajné Vaše skutočné cítenie, ktoré sa odráža vo Vašom súkromnom živote a nie to, čo Vy na vonok tvrdíte.“ Neverím tedy v právo tých, čo pre osobný prospech, pre skutočné vysoké ašpirácie dopúšťajú sa osobných útokov na mňa.

Bolo mi vzaté právo obrany, nebol som vypočutý, za údajné trestné činy ani len základným prvkom disciplinárnej právomoci nebolo proti mne zakročené, ale za to bol som odstránený najextrémnejším spôsobom.

Hlásim Vám, pán minister, že v tomto stave nemôžem ustrnúť, nemôžem sa zasta- viť, a nemôžem ustať v hájení pravdy, spravodlivosti a vo vybojovaní zadosťučinenia.

Mjr.let. Karol Sojček

K vôli úplnosti a dodatkom k 1/ odseku tohoto hlásenia dovoľm si Vám, pán mi- nister, v plnom znení ocitovať amnestiu MNO, ktorá jasne dokazuje bezpodstatnosť mne prisúdenej viny a toho, že p.pplk. Smutný po mojom vyvrátení tohoto „dôvodu“ znova vedome zavádza :

„Výnos MNO č.9004-V/32.oddel.1940 zo dňa 15.III.1940. :

Z príležitosti 1. výročia štátnej samostatnosti, v smysle čl.590. predpisu A-I-1 :

1./ odpúšťam všetky kázenské tresty na slobode a pokuty, ktoré boli uložené za kázenské poklesky, spáchané do 14/3 1940, pokiaľ trest na slobode nebol odpykaný, alebo pokuta zaplatená,

2./ ak dosiaľ ku kázenskému potrestaniu nedošlo, nech sa neukladajú kázenské tresty ani pokuty za kázenské poklesky, spáchané do 14.3.1940.“

Mjr.let. Karol Sojček

Dokument č. 8

Veliteľstvo vzdušných zbraní

Pripomienky VVZ k leteckým nehodám zo dňa 14/III 1940.

o ktorých mjr.let. S o j č e k zlomyseľne tvrdí, že pochádzajú z nariadeného štartu pre let na defilé 14/III 1940.

Dňa 14. marca 1940 boli u vojenského letectva 2 letecké nehody, pričom boli poškodené 3 lietadlá.

1./ Poškodenie lietadiel v Piešťanoch B 534.214 a Bk 534.519 stalo sa tým, že pilot lietadla B 534.214 pri rolovaní k hangáru miesto aby ubral pred zastavením lietadla plyn, plyn pridal, čím lietadlo B 534.214 vrazilo do lietadla Bk 534.219. Zavinené to bolo tým, že sa pilot zmýlil s rekonštruovanou plynovou pákou miesto uzavretia dozadu, chcel uzavrieť plyn dopredu, ako pred rekonštrukciou. Príčina bola teda u nezvyklého priechodu pri manipulácii technického zariadenia lietadla, a nie nesúce letište. Poškodenie lietadiel sa stalo už v hangári a nie na letišti. Lietadlo Bk 534.219 nebolo vôbec vo vzduchu.⁵³

2./ Poškodenie lietadla Š 328.351⁵⁴ v Nitre stalo sa tiež vinnou pilota, keď tento síce pristál na letištnej ploche, ale vyroloval s nej na plochu, ktorá nebola upravená pre leteckú premávku. Celá letka, t.j. 8 lietadiel, pristála správne, len pristátie deviateho lietadla bolo dlhé, pilot miesto aby pridal plyn a urobil ešte jeden okruh, nechal vybehnúť lietadlo, a asi pravdepodobne /nakoľko pristátie bolo dlhé/ lietadlo i prihomoval, čím sa stalo, že lietadlo bolo postavené na hlavu.

Z toho vyplýva, že poškodenie lietadiel nestalo sa v nijakom prípade úplnou neschopnosťou letísk pre lietanie, ale chybou pilotáže. VVZ však nepotrevalo posádky lietadiel pre zavinené poškodenie týchto, lebo v tom čase už štvrtý mesiac sa nelietalo, bola uskutočnená rekonštrukcia plynových pák, a preto pri takýchto poškodeniach lietadiel VVZ muselo brať ohľad i na túto skutočnosť. Najmä prípad v Nitre sa stať opäť nemusel, keďby bol býval

⁵³ K histórii použitia stíhacích lietadiel B-534 a Bk-534 v slovenských vzdušných zbraniach pozri napr.: ŠUMICHRAST, P. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křidel, 2006, ISBN-80-86808-29-7; ŠUMICHRAST, P. – ANĎAL, J. *AVIA B-34, B-534 a Bk-534 slovenských pilotov 1939 – 1944*. Poprad : HT model špeciál No 905, 2003. ISSN 1335-3667.

⁵⁴ K histórii použitia lietadiel Š-328 v slovenských vzdušných zbraniach pozri napr.: ŠUMICHRAST, P. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křidel, 2006. ISBN-80-86808-29-7; ŠUMICHRAST, P. – ANĎAL, J. *Letov Š-328 slovenských pilotov 1939 – 1944*. Poprad : HT model špeciál No 910, 2004. ISSN 1335-3667.

pilot pozornejší. Keď pristálo pred ním 8 lietadiel, mohlo pristáť dobre i lietadlo deviate.

Poškodenie lietadiel tohto dňa nie je v nijakej súvislosti s nariadeným letom na defilé letectva v Bratislave pri príležitosti osláv štátneho sviatku.

Veliteľ vzdušných zbraní
pplk,let. Július Smutný

Dokument č. 9

Mjr.let. Karol S o j č e k ,
príd.ministerstvu vnútra

Bratislava, 8. október 1940

Vec : hlásenie

Pán
generál
Ferdinand Č A T L O Š
minister nár. obrany

Bratislava.

Hlásim, že mi nejde o znepokojovanie, o obťažovanie -, ale mi ide o riešenie, o konečné riešenie mojej situácie, ktorá nie mojou vinou vlečie sa od 7.VI.1940, poťažne od 1.VIII.1940, a ani do dnešného dňa už štvrtý mesiac nie je vyriešená.

Nejde mi o teoretické dokazovanie, že vykonávatelia Vašich rozkazov svojou neznalosťou zapríčinili a zapríčiňujú mi stále krivdu, preto nebudem si sťažovať podľa čl.138.služ.predp.A-I-1⁵⁵, ale predložím Vám – pán minister – hlásenie o tom, ako sa už štvrtý mesiac slúžobne poneviam, ako každého 1-ho v mesiaci chodím žobrať gázu, ako nie som ani aktívny ani založný major let., ako nie som ani príslušníkom rezortu MNO, ale ani ministerstva vnútra.

Tento bezprávnny stav trvá už tak dlho, že ma denervuje, že ma ničí duševne, existenčne a rodinne. – Duševne ma ničí tým, že už 4.mesiac nie mi je dožičené pracovať v tom, pre čo som sa 19 rokov pripravoval; existenčne tým, že už 4.mesiac nútený som žiť odlúčené od svojej rodiny, ktorá žije v Piešťanoch, keď dvojitém platením bytu a osobitným stravovaním pri zmenšených príjmoch ohrozený som finančne; rodinne tým, keď pre nerozriešenosť môjho slúžobného pridelenia nie mi je možné presťahovať rodinu do spoločnej domácnosti a sa tak starať o rodinný klúd a spoľahlivú výchovu môjho školopvinného 6 ročného syna.

⁵⁵ V hlavě 10, časť 1, čl. 138 vojenského predpisu Vojenský služební řád A-I-1, I. díl sa uvádzalo: „Všem vojenským osobám náleží právo si stěžovat, bylo-li jim ukřivděno vojenskými osobami. Kdo si stěžuje, má sám stížnost přednést a odůvodnit. Stížnost několika osob ve společné věci lze přednést podle č. 135. Kdekoliv jsou o stížnosti nebo o jejich prostředcích v této hlavě ustanovení zvláštní, ustanovení dvou předchozích odstavců neplatí.“ VHA Bratislava, f. Vojenských predpisov, Vojenský služební řád A-I-1, I. díl, s. 49-50.

Dovoľte, pán minister, neľudsky postihnutej a bezpríkladne krivdenej osobe konštatovať, že vraha obžalujú, vypočujú, dajú mu príležitosť k obhajobe a potom ho odsúdia. Ja, nebol som obžalovaný, tým menej vypočutý, na obhajobu / ktorú som si sám vybojoval, ale ešte nedobojoval :/ dostal som nemeritórnu odpoveď, a potom som bol odsúdený ortielmi, plnými právnych i morálnych nedostatkov.

Takáto je moja situácia a ja sa už hanbím chodiť na H skupinu MNO, kde som bol iniciatívne deväť razy / : 4.VII., 13.VII., 15.VII., 27.VII., 30.VII., 31.VII., 13.IX., 1.X., a 5.X. 1940. aby som osobnou intervenciou urýchlil rozriešenie môjho stavu. Nedosiahol som toho dosiaľ, lebo doterajšie výnosy MNO, počínajúc výnosom č.157.788 dôv./H-r.1940 zo dňa 6.VI.1940 nerozriešili môj branný pomer, ani pozitívku stránku, ktoré sa týkajú priamo mojej osoby, - a ako som mojím predstaveným na ministerstve vnútra informovaný, nerozriešili sa ani moje slúžobné pridelenie. Ako kuriózu uvádzam, že posledne citovaný výnos MNO, doručený mi ministerstvom vnútra 21.IX.1940, odobral mi dňa 1.X.1940 prednosta H skupiny MNO, a oznámil mi, že mi dňa 5.X.1940 vydá iný výnos. – To sa však tiež dosiaľ nestalo.

Takto sa teda nachádzam už 4. mesiac v nerozriešenej situácii; nemám možnosť starať sa o svoju vojenskú rovnošatu, keďže pri výplate gáže už dňom 1.VIII.1940 nedostávam vojenský prídavok a príspevok na výstroj; eventuálna moja žiadosť na min.vnútra musela byť určite bezpredmetná, lebo podľa právneho stavu som stále aktívnym majorom let., a min. vnútra je tedy nekompetentná v tomto smere čokoľvek zariadiť.

Tieto moje poznámky nie sú sťažnosťou, sú len hlásením, hoci je v nich dost podkladu pre sťažnosť. Ani slúžobný postup nemôžem dodržiavať, lebo mi je podľa právneho stavu neznámy. Hlásim nakoniec, že toto moje hlásenie nechce nijak ovplyvňovať príčiny môjho nelikvidovaného preradenia k min.vn., pre ktoré som Vám, pán minister, dňa 1.VIII.1940. predložil hlásenie zo dňa 23.VII.1940, ale dosiaľ nedostal odpoveď.

Mjr. let Karol Sojček

JÁN NÁLEPKA – DÔSTOJNÍK SLOVENSKEJ ARMÁDY V ROKOCH 1939 – 1943

JOZEF BYSTRICKÝ

BYSTRICKÝ, J.: Ján Nálepka – Slovak Army Officer in 1939-1943. *Vojenská história*, 3,17, 2013, pp 136-164, Bratislava.

Based on a long-term archival research in home and foreign specialized archives, the author has collected and processed a unique set of seventeen as yet unpublished contemporary documents, which meticulously explain the course of the outstanding military service of the infantry captain Ján Nálepka, a notable personality of the Slovak military history. The material examined starts with the basic outline of the life story of Ján Nálepka, from the entry into the Czechoslovak armed forces in 1934; continues with interpretation of the most important milestones of Nálepka's military service after the origin of the Slovak Republic in March 1939 and ends with his tragic death, already as the commander of the Czechoslovak partisan detachment of the partisan unit of gen. A. N. Saburov in liberating the Ukrainian town of Ovruch on November 16th, 1943. The author did not omit to name the most important honours awarded after the World War Two to the present day, in recognition of his participation in national fight for liberation. *Military History. Slovakia. World War Two. Personalities. Ján Nálepka – Documents.*

16. novembra 1943 padol v boji pri oslobodzovaní ukrajinského mesta Ovruch Ján Nálepka – osobnosť, o ktorej je všeobecne známe, že ako dôstojník slovenskej armády na území okupovanej Ukrajiny a Bieloruska spolupracoval so sovietskymi partizánmi, v máji 1943 sa stal príslušníkom partizánskeho zväzku gen. A. N. Saburova a veliteľom Československého partizánskeho oddielu. Tejto časti jeho života boli venované viaceré knižné publikácie¹, príležitostné štúdie a články. Charakteristika Nálepku ako vojaka a dôstojníka sa v nich viac-menej opiera o spomienky jeho spolubojovníkov, priateľov a rodinných príslušníkov. Prvoradým prameňom informácií o Jánovi Nálepke ako dôstojníkovi sloven-

¹ ŠALGOVIČ, Vilo. *Hrdina Nálepka. Reportáž z bojov 1. čs. práporu na Ukrajine*. Bratislava 1946, s. 115; FALŤAN, Samo. *Slováci v partizánskych bojoch v Sovietskom zväze*. Bratislava : SVPL, 1957, s. 208; ŠALGOVIČ, Viliam. *Kapitán Repkin odchádza: Ján Nálepka – učiteľ, partizán, hrdina*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 231; NÁLEPKA, Jozef. *Druhá maturita (... a nové poznatky o kpt. Jánovi Nálepke)*. Bratislava : NVK INTRERNACIONAL, 1995, s. 220. ISBN 80-85727-34-X; NÁLEPKA, Jozef, ed. *Iní o kapitánovi Jánovi Nálepke*. Spišská Nová Ves : POLYGRAFIA, 2004, s. 177. ISBN 80-968402-4-X; NÁLEPKA, Jožo (ed). *Kapitán Nálepka – Repkin v boji proti nemeckým okupantom*. Spišská Nová Ves, 2012, s. 235. ISBN 978-80-969909-1-7.

skej armády v rokoch 1939 – 1943 sú však archívne dokumenty, pôvodcami ktorých boli jeho nadriadení veliteľia, rôzne vojenské, policajné a iné orgány.

V osobných spisoch Jána Nálepku sa uvádza, že bol absolventom Učiteľského ústavu v Spišskej Novej Vsi, v ktorom zmaturoval v roku 1931. Po nástupe do zamestnania pôsobil ako učiteľ v Dolnej Maríkovej, Bielych Vodách a v Stupave. Dňa 24. apríla 1934 bol odvedený a na vojenskú prezenčnú službu nastúpil 16. júla 1934 v pešom pluku 37 v Levoči, kde do konca februára 1935 absolvoval školu na dôstojníkov pechoty v zálohe. Pri záverečnej skúške bol hodnotený stupňom veľmi dobrý s poradím ako štrnásty najlepší z 259 absolventov školy. Na konci februára 1935 ho v hodnosti slob. ašp. preložili do pešieho pluku 32 (*Gardský*) v Košiciach a 1. marca 1935 povýšili na des. ašp. O sedem mesiacov neskoršie, na začiatku septembra 1935, sa ako čatár ašpirant (povýšený bol 1. 8. 1935) uchádzal o hodnosť dôstojníka v zálohe. Skúšky na dôstojníka v zálohe, spolu s ďalšími 47 poddôstojníkmi, absolvoval 10. septembra 1935 s výborným hodnotením ako najlepší zo zúčastnených. Do hodnosti ppor. v zálohe ho menovali 1. decembra 1935 a ustanovili do funkcie veliteľa guľometnej čaty, ktorú vykonával až do skončenia prezenčnej služby (16. 7. 1936). V jeho kvalifikačnej listine za dobu prezenčnej služby² sú uvedené viaceré hodnotenia od nadriadených veliteľov, ktoré ho charakterizujú ako bystrého, chápatelého, energického, spoľahlivého, samostatného a výborne spôsobilého na funkciu nižšieho dôstojníka pechoty v zálohe. Po skončení prezenčnej služby sa Ján Nálepka vrátil do Stupavy, kde sa opäť venoval učiteľskému povolaniu. Tu ho zastihla všeobecná mobilizácia, vyhlásená 23. septembra 1938, počas ktorej vykonával funkciu veliteľa čaty guľometnej rot. Podľa služobného hodnotenia veliteľa pluku sa prejavil ako energický veliteľ s pozitívnym vplyvom na podriadených. Z činnnej služby bol v dôsledku demobilizácie prepustený 11. decembra 1938. Krátko po návrate do Stupavy ho miestni gardisti prinútili opustiť učiteľské miesto v tomto meste a jeho ďalším pôsobiskom sa na stala škola v Nemeckej Porube na východnom Slovensku.

Po vzniku Slovenského štátu minister národnej obrany pplk. gšt. Ferdinand Čatloš 15. marca 1939 nariadil mobilizáciu dôstojníkov, rotmajstrov a mužstva slovenskej národnosti najmladších 5 ročníkov zálohy (tzn. ročníky 1936, 1935, 1934, 1933 a 1932) z okresov Hnúšťa, Revúca, Gelnica, Prešov, Vranov, Michalovce, Humenné, Trebišov, Medzilaborce, Stropkov, Giraltovce, Snina, Bardejov, Sabinov, Stará Ľubovňa, Levoča, Kežmarok, Spišská N. Ves, Spišská St. Ves, Poprad, Sobrance.³ Vzťahovala sa aj na ppor. v zálohe Jána Nálepku, ktorý už na druhý deň, 16. marca 1939, nastúpil na výkon služby v pešom pluku 20 v Michalovciach vo funkcii veliteľa roty sprievodných zbraní. S jednotkami tohto pluku sa potom zúčastnil bojov proti maďarským vojskám, ktoré 23. marca zaútočili v priestore východnej hranice Slovenska. Po skončení Malej vojny zostal v armáde, 1. mája 1939 bol povýšený na por. pechoty v zálohe a po realizácii prvej organizácie slovenskej armády slúžil ako veliteľ guľometnej roty V. samostatného práporu v Michalovciach. V rovnakej funkcii odišiel do poľa krátko pred vstupom Slovenskej republiky do vojny proti Poľsku. Ale predtým, 19. augusta 1939, požiadal o aktivovanie s dodatkom, že v prípade vyhovenia jeho žiadosti chce, pokiaľ to služobné pomery dovoľia, aby bol pridelený do niektorej posádky na strednom alebo západnom Slovensku.⁴ Veliteľ V. samostatného práporu mjr. pech.

² VÚA – VHA Praha, Sb. KvL, KvL Jána Nálepku.

³ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. KVV Bratislava, šk. č. 6, č. 22558/dopl. 1939.

⁴ VHA Bratislava, f. HVV, šk. 33, č. 205533/Dôv. 1939.

Ondrej Zverin v stanovisku k tejto jeho žiadosti, okrem iného, uviedol: „*Menovaný je ustálenej povahy, vážny, pracovitý, skromný, kde treba veľmi rázny; medzi dôstojníkmi veľmi obľúbený. Úplne samostatný, energický a rozhodný. Veľmi usilovný, neobyčajne vytrvalý, svedomitý a spoľahlivý. Schopnosti a nadanie nadpriemerné, chápatosť a postreh výborná, úsudok veľmi dobrý. Chovanie v službe i mimo nej vzorné, osobný zjav veľmi dobrý. Službu konal ako veliteľ guľometnej skupiny vo výcvikovom tábore Kamenica nad Ćir. od 15. mája 1939 do 15. augusta 1939 dobrovoľne so súhlasom MNO, v ktorej sa osvedčil ako výborný pracovník... Žiadosť menovaného k priaznivému vybaveniu veľmi odporúčam.*“⁵

Ťaženia proti Poľsku sa npor. Nálepka zúčastnil v rámci 3. pešej divízie (*Rázus*), nasadenej v priestore severovýchodnej hranice Slovenska pod velením pplk. gšt. Augustína Malára. Za hrdinstvo, ktoré preukázal v bojoch pri poľskej obci Czeremcha bol 13. septembra 1939 osobne vyznamenaný veliteľom armády a ministrom národnej obrany gen. I. tr. F. Čatlošom medailou Za hrdinstvo 3. stupňa.⁶ O niečo neskoršie, dňa 1. októbra 1939, bol prijatý do skupiny dôstojníkov pechoty z povolania. Po skončení ťaženia proti Poľsku a reorganizácii armády pokračoval v službe v Michalovciach vo funkcii veliteľa 4. roty pešieho pluku 8 (1. 10. 1940 premenovaný na p. pl. 5). Tu bol 22. decembra 1939 vyznamenaný Pamätnou medailou so štítkom „Javorina“ a 31. januára 1940 medailou Za hrdinstvo 2. stupňa. Od 15. júna do 6. júla 1940 absolvoval aplikačný kurz pre aktivovaných dôstojníkov pechoty v Pezinku, ktorý skončil s výborným hodnotením⁷ a 1. augusta 1940 ho povýšili na npor. pech. Krátky čas, od 18. do 29. novembra 1940, slúžil v Spišskej Novej Vsi vo funkcii veliteľa čaty kanónovej roty. O tom, ako bol Ján Nálepka počas dovtedajšieho priebehu jeho vojenskej služby hodnotený nadriadenými veliteľmi, výstižne svedčia záznamy v kvalifikačných listinách za obdobie od 14. marca 1939 do 30. novembra 1939 a od 1. decembra 1939 do 30. septembra 1940: „*Svedomitý, spoľahlivý, má zmysel pre zodpovednosť. Úprimný, kamarátsky, pracovitý, vytrvalý, mimo službu veľmi dobré chovanie. Vážny, pokojný, bez zvláštnych sklonov a návykov. Nadaný, veľmi dobrá pamäť, rýchly postreh, logicky uvažuje. Všeobecné vzdelanie: veľmi dobré. Vojenské teoretické vedomosti: veľmi dobré... Schopnosť k výchove a výcviku podriadených: veľmi dobrý vplyv na podriadených po stránke mravnej a výcvikovej. Schopnosť k vedeniu podriadenej jednotky: k vedeniu roty veľmi dobre spôsobilý.*“⁸ Aj takéto hodnotenia nepochybne prispeli k tomu, že 30. novembra 1940 npor. pech. Nálepka premiestnili na veliteľstvo 2. divízie do Prešova a ustanovili za telovýchovného a osvetového dôstojníka. Počas pôsobenia na veliteľstve 2. divízie bol od 2. do 27. mája 1941 odvelený do Vojenskej akadémie v Bratislave na aplikačný kurz aktivovaných dôstojníkov, ktorý absolvoval s veľmi dobrým hodnotením ako najlepší zo 41 účastníkov kurzu.⁹

Po vstupe Slovenskej republiky do vojny proti Sovietskemu zväzu npor. pech. Nálepka odišiel do poľa s veliteľstvom 2. divízie 27. júna 1941. Po reorganizácii slovenskej armád-

⁵ Tamže.

⁶ VHA Bratislava, f. HVV, sp. dôv. 1939, šk. 72, č. 210070/ 1. osob., 1939.

⁷ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA – VHA) Praha, Sb. KvL, výkaz o prospechu.

⁸ VÚA – VHA Praha, Sb. KvL, KvL Jána Nálepku.

⁹ Tamže.

Vo svedectve o prospechu vydanom J. Nálepki vo Vojenskej akadémii po absolvovaní kurzu pre aktivovaných dôstojníkov 27. 5. 1941 sa uvádzal aj „*popis vojenskej hodnoty*“ absolventa: „*Veľmi svedomitý, spoľahlivý, veľmi dôsledný, veľmi energický, disciplinovaný, veľmi pilný.*“

nej skupiny a vytvorenia Zaisťovacej divízie, ktorá mala byť nasadená na okupovanom území Sovietskeho zväzu, bol zaradený ako pridelený dôstojník na 3. oddelenie jej veliteľstva. Na tomto oddelení pôsobil do 11. apríla 1942¹⁰ a na druhý deň prevzal funkciu 1. pobočníka veliteľa pešieho pluku 101, popri ktorej bol poverený aj vykonávaním funkcie spravodajského dôstojníka pluku. V tom čase bolo veliteľstvo pluku umiestnené vo Vasilkove, neskoršie v Ovruči a v júli 1942 sa premiestnilo do bieloruského mestečka Kopceviči. Tam sa postupne sformovala skupina dôstojníkov, ktorá nadviazala spojenie s partizánmi a rozvinula spoluprácu s nimi nielen poskytovaním informácií, rôzneho vojenského materiálu, ale aj pomocou pri uskutočňovaní niektorých ich bojových akcií.¹¹ Vedúce postavenie v nej zaujal stotník Nálepka (povýšený na stot. pech. 1. 7. 1942), ktorý pri kontaktoch s partizánmi používal pseudonym Repkin. Po prezradení spolupráce Nálepkovej skupiny s partizánmi dôstojníckym zástupcom aspirantom M. Čunderlíkom, bolo pred Vianocami roku 1942 nariadené vyšetrovanie.¹² Na jeho rýchlym priebehu však nemalo záujem ani MNO v Bratislave, ani samotný veliteľ Zaisťovacej divízie plk. gšt. Rudolf Pilfousek. Ten ešte pred koncom apríla 1943 v spise odoslanom vo veci stot. pech. Nálepku a spol. na MNO skonštatoval, že „*vec nie je ešte skončená*“ a navrhol ju likvidovať postupným odvolávaním a výmenou všetkých zúčastnených dôstojníkov. Nálepku pritom hodnotil ako veľmi inteligentného a na aktivovaného dôstojníka veľmi schopného dôstojníka, ktorý však „*nemal nikdy kladný postoj k slovensko-nemeckej spolupráci*“. Toto svoje zmysľovanie podľa plk.gšt. Pilfouska Nálepka uplatňoval aj ako 1. pobočník veliteľa pluku, keď „*držal liace v rukách*“ počas velenia pplk. pech. Martina Palkoviča, pplk. pech. Jozefa Husára a nakoniec aj pplk. útv. Štefana Čániho, lebo bol „*do vecí pluku najlepšie zasvätený, osobne statočný, taktiež veľmi dobre školený a MNO-om poslaná náhrada (stot. Noščák) ho na žiaden pád nemohol nahradiť, pretože nevelil doposiaľ žiadnej jednotke*“.¹³

V tom čase poľný prokurátor Zaisťovacej divízie stot. just. JUDr. Rudolf Kadlečík už konal voči Nálepkovi v inej trestnej veci. Vzťahovala sa na udalosť, ktorá sa odohrala počas jeho frontovej dovolenky, konkrétne 24. októbra 1942 na železničnej stanici v Poprade. Po vysadnutí z vlaku, súc v podnapitom stave, sa Ján Nálepka dostal do konfliktu v staničnej reštaurácii, kde chcel zaplatiť po poldeci slivovice nosičom, ktorí mu odniesli batožinu. Pretože bol zákaz v sobotu popoludní predávať pálené liehové nápoje, predavačka mu odmietla vyhovieť. Nálepka, bez dovolenia predavačky, vzal dve fľaše koňaku, ktoré však ihneď zaplatil, a ponúkol prítomných robotníkov bez toho, aby sám niečo vypil. Toto konanie, podľa udania veliteľa žandárskej stanice hlavného dôstojníckeho zástupcu Jána Laštacha, komentoval rozličnými poznámkami, ako: „*Na fronte pijú našim chlapcom iní krv, a vy sa napíte aspoň pálenky*.“¹⁴ Potom sa na nástupišti dostal do konfliktu s miestnymi

¹⁰ Veliteľ Zaisťovacej divízie v dôvernom rozkaze č. 28 z 1.4.1942 udelil pochvalu: „*Výslovujem svoju veliteľskú vďaku a uznanie npor. pech. Jánovi Nálepkovi za jeho svedomitú prácu, ktorú vykonal ako pridelený dôstojník 3. odel. štábu ZD.*“ VHA Bratislava, f. ZD, sign. I/36, dôverné rozkazy.

¹¹ Významnú pomoc poskytol stot. Nálepka bieloruským partizánom o. i. pri zničení železničných mostov ponad rieky Ptič (3.11.1942) a Bobrik (9.12.1942) informáciami o ich obrane a prísľubom, že slovenské jednotky do boja nezasiahnu či priamou pomocou v boji pri Salizovke 31.12.1942.

¹² Vyšetrovanie viedol spravodajský dôstojník Zaisťovacej divízie stot. L. Mořovský, ktorý celý spis priniesol 24. 12. 1942 do Bratislavy na MNO. VÚA – VHA Praha, Sb. Partyzánske a odbojové hnutia, šk. 1, inv. j. 9.

¹³ Archív Ministerstva vnútra (AMV) ČR Praha, f. M-480, s. 37-38.

¹⁴ VÚA – VHA Praha, Sb. Partyzánske a odbojové hnutia, šk. 1. Nálepka Ján, stotník peš. pl. 101 – urážka prezidenta republiky, hanobenie vlád. činiteľa a hlavy cudzieho štátu.

Nemcami Adalbertom Greisigerom a Fritzom Kailingom, ktorí robili zbierku na vojnovú zimnú pomoc pre nemeckú armádu. Na menovaných sa, okrem iného, obrátil s poznámkou: „*Vy ste Nemci, prečo nie ste na fronte pri Stalingrade?... Všetci Nemci z Popradu a Kežmarku by mali ísť na Kaukaz, kde naši slovenskí chlapci hynú.*“¹⁵ No z hľadiska nasledujúceho trestného konania však najzávažnejším bolo, že Nálepka v závere spomenutého konfliktu hlasito zakričal: „*Ja sa Hitlerovi, Tisovi aj Šaňovi Machovi vyserem na hlavu*“ a vyhlásil „*A teraz, keď chcú, nech ma aj zastrelia.*“¹⁶ Na základe citovaného udania bol 9. novembra 1942 vojenským prokurátorom v Poprade stot. just. JUDr. Gabrielom Gabulom vydaný zatýkací rozkaz s uvalením vyšetrovacej väzby a 18. novembra 1942 podal veliteľ 2. divíznej oblasti plk. pech. Pavol Kuna na stotníka J. Nálepku trestné oznámenie.¹⁷ Do väzby vo Vojenskej väznici v Poprade Nálepka nastúpil 24. novembra 1942. Po tom, keď mu bol ústne vyhlásený zatýkací rozkaz, podal proti uzneseniu o uvalení vyšetrovacej väzby sťažnosť s odvolaním sa na skutočnosť, že 2. decembra 1942 musí nastúpiť na službu v poli u Zaisťovacej divízie. Vyšetrovaciu väzbu zrušil vojenský prokurátor v Poprade uznesením z 1. decembra 1942 s odôvodnením, že jej dôvody už pominuli. Obvinenia Nálepku z prečinu proti disciplíne a poriadku, disciplinárneho priestupku, prečinu verejného štvania, priestupku urážky na cti a prečinu urážky prezidenta republiky v jednom súbehu s prečinom hanobenia republiky a prečinom hanobenia cudzieho štátu zostali v platnosti. Trestná vec bola postúpená na Vojenský súd v Poprade.¹⁸ Ten ale spisom zo 17. februára 1943, adresovaným Hlavnému vojenskému súdu v Bratislave, požiadal, aby bola postúpená poľnému súdu Zaisťovacej divízie.¹⁹ Hlavný vojenský súd, ktorému predsedal plk. just. Fridrich Wirth, žiadosti vyhovel a uznesením z 19. februára 1943 trestnú vec proti stotníkovi Nálepkovi preniesol na poľný súd Zaisťovacej divízie.²⁰ V tejto súvislosti je zaujímavé, že poľný súd Zaisťovacej divízie, ktorému predsedal pplk. just. JUDr. Ivan Trebichavský, v predmetnej trestnej veci konal aj po prechode Nálepku k partizánom a jeho odsúdení poľným súdom Zaisťovacej divízie na trest smrti. Ešte 14. augusta 1943 bolo v rozkaze veliteľa Zaisťovacej divízie zverejnený článok o pátraní po pobyte Nálepku, v ktorom sa uvádzalo: „*Pátram po pobyte stot. pech. Jána Nálepku, proti ktorému vediem pokračovanie pre prečin proti disciplíne a poriadku..., 2/ disciplinárny priestupok ..., 3/ prečin verejného štvania ..., 4/ priestupok urážky na cti ..., 5/ prečin urážky prezidenta republiky ... v jedinečnom súbehu ... s prečinom hanobenia Republiky ... a s prečinom hanobenia cudzieho štátu ...*“²¹

Spisy s prvými výsledkami vyšetrovania spolupráce stot. pech. Jána Nálepku a ďalších príslušníkov pešieho pluku 101²² s partizánmi priniesol do Bratislavy a 24. januára 1943

¹⁵ Tamže.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ VÚA – VHA Praha, Sb. Partyzánské a odbojové hnutí, šk. 1. Vojenský prokurátor Poprad, č. VO-1142/1942-I; Trestné oznámenie, príloha k č. 77.371 Dôv. osob. 1942.

¹⁸ VÚA – VHA Praha, Sb. Partyzánské a odbojové hnutí, šk. 1. Vojenský prokurátor Poprad, obžalobný návrh, č. VO-1142/1942-I.

¹⁹ VÚA – VHA Praha, Sb. Partyzánské a odbojové hnutí, šk. 1. Vojenský súd Poprad, Vtr. 919/42-III. Nálepka Ján stot. pech. – prosba o delegáciu.

²⁰ Tamže. Hlavný vojenský súd Bratislava, D 39/43.

²¹ VÚA – VHA Praha, Sb. Partyzánské a odbojové hnutí, šk. 1. Veliteľstvo 2. pešej divízie, SV. 14.8.1943, rozkaz č. 109, čl. 1162 Nálepka Ján stot. pec. – šetrenie pobytu.

²² Vyšetrenie a trestné pokračovanie bolo vedené proti stot. pech. Jánovi Nálepkovi, stot. pech. Jozefovi Čambalíkovi, npor. pech. Rudolfovi Čilíkovi, npor. pech. Karolovi Fraňovi, por. pech. v zál.

odovzdal na MNO spravodajský dôstojník Zaisťovacej divízie stot. Ladislav Moťovský. V ten istý deň do Bratislavy pricestoval aj poľný prokurátor Zaisťovacej divízie stot. just. JUDr. R. Kadlečík, ktorý sa na Slovensku zdržal až do začiatku marca 1943. Podľa jeho vyjadrenia sa „v uvedenej veci nič nerobilo a ani nepokračovalo, lebo veliteľ divízie čakal akú správu donesiem z MNO“.²³ Po návrate z dovolenky stot. just. JUDr. Kadlečík radil plk. gšt. R. Pilfouskovi, aby túto vec likvidoval buď disciplinárnym potrestaním vinníkov, resp. pokiaľ by toto potrestanie bolo pokladané za nedostačujúce, aby vec bola postúpená súdu. Plk. gšt. Pilfousek však túto záležitosť odmietol vybaviť disciplinárne, pretože ju považoval za vojenskú zradu. Neskoršie MNO oznámil, že nepristúpil na disciplinárne pokračovanie, lebo tým by vec len kazil a bagatelizoval – a „po došlých smerniciach z Bratislavy a po upokojení pomerov v pluku, tiež aj pre nedostatok dôstojníkov“ na urýchlené súdne vyšetrenie netlačil.²⁴

Poľný prokurátor Zaisťovacej divízie stot. JUDr. Kadlečík začal prípad „Nálepka a spol.“ vyšetrovať až v apríli, a dokonca príslušné spisy si na spravodajskom oddelení veliteľstva Zaisťovacej divízie prevzal až 2. mája 1943.²⁵ V priebehu vyšetrovania sa ku kontaktom s partizánmi priznali všetci obvinení, ale tvrdili, že „všetky styky s partizánmi sa diali v záujme slovenskej veci a v záujme slovenských vojakov, ktorí boli umiestnení v skupinkách po 1 + 15 mužov a nanajvýš v sile jednej čaty, ktorí veľmi ľahkou korisťou boli pre partizánov..., že nevyzradili žiadne vojenské tajomstvá, ba naopak s takým len slovenskej veci poslúžili“. Stotník Nálepka na svoju obranu uvádzal aj to, že styk s partizánmi nadviazal „až vtedy, keď naši vojaci veľmi často zbehuvali. Pri týchto schôdzkach vždy že prosil vodcov partizánov, aby našich chlapcov nelákali k zbehnutiu, či už prostredníctvom dievčat, alebo priamo, ale aby naopak rozchýrili správu, že každého zbeha zastrelia a že týmto odradia chlapcov k zbehnutiu.“ Okrem toho zdôrazňoval, „že ako spravodajský bol oprávnený k takýmto stykom, lebo sa to dialo v záujme pluku, lebo z funkcie to vyplýva, keď to vyžaduje záujem veci nadviazať styky hoc i s nepriateľmi“.²⁶ Začatie vyšetrovania poľným prokurátorom divízie a z neho logicky plynúca hrozba zatknutia a súdneho procesu, ktorá nemohla zostať utajenou, bola nepochybne jedným z impulzov vedúcich k známemu prechodu stot. pech. J. Nálepku do partizánskeho zväzku gen. A. N. Saburova dňa 15. mája 1943.²⁷ Podľa situačného hlásenia veliteľstva Zaisťovacej divízie za obdobie od 11. mája do 10. júna 1943 sa po dezercii stot. pech. Nálepku a ďalších príslušníkov pešieho pluku 101 stala situácia v tomto pluku „povážlivou. Mužstvo začalo byť nepokojné a bolo počuť poznámky: - Prečo by sme nemali aj my zbehnúť, keď naši dôstojníci utekajú. V týchto časoch bolo badať zvýšenú propagačnú činnosť zo strany nepriateľskej a tiež zo strany hore menovaných zbehnúvších

Ladislavovi Kucbelovi, por. pech. Michalovi Petrovi, por. pech. v zál. Vincentovi Kútimu, dôst. zást. ašp. v zál. Ondrejovi Chovancovi, dôst. zást. ašp. v zál. MUDr. Júliusovi Kollárovi a čatníkovi v zál. Michalovi Kušnírovi. VÚA – VHA Praha, Sb. Partyzánské a odbojové hnutí, šk. 1, inv.j. 8. Poľný prokurátor ZD čís. PP-89/1943; Tamže, i. j. 9. Poľný prokurátor ZD číslo: 38/dôv. 1943; AMV ČR Praha, f. M-480, s. 37-38. Velit. ZD, čís.: 60.006/dôv. 1943.

²³ VÚA – VHA Praha, Sb. Partyzánské a odbojové hnutí, šk. 1, inv. j. 9. Poľný prokurátor ZD číslo: 38/dôv. 1943.

²⁴ AMV ČR Praha, f. M-480, s. 37-38. Velit. ZD, čís.: 60.006/dôv. 1943.

²⁵ VHA Praha, Sb. Partyzánské a odbojové hnutí, šk. 1, inv. j. 9. Poľný prokurátor ZD číslo: 38/dôv. 1943.

²⁶ Tamže, inv. j. 8, Poľný prokurátor ZD, čís.: Pp-89/1943.

²⁷ Kópie korešpondencie medzi Nálepkom a Saburovom sa nachádzajú vo VHA Bratislava.

dôstojníkov. Títo sa často objavovali v okolí našich posádok /jednotiek/ a lákali naše mužstvo k zbehnutiu. Bolo objavených a prekazených niekoľko organizovaných hromadných zbehnutí.“²⁸

Po zbehnutí stotníka Nálepku veliteľ Zaisťovacej divízie podpísal 20. mája 1943 spis s požiadavkami, ktoré mali byť prednesené nemeckému veleniu, medzi ktorými bola aj požiadavka na presťahovanie divízie do nového priestoru. Pri jej zdôvodňovaní uviedol: „Neustály pobyt v tom istom priestore zžil našich vojakov i dôstojníkov s civilným obyvateľstvom natoľko, že im nie je možné ani pod najprísnejšími trestami zabrániť styk s miestnym obyvateľstvom (najmä ženami). Nebezpečenstvo, ktoré už z tohto styku hrozí nemôžu nijako pochopiť. Posledné zbehnutie troch dôstojníkov k bandám môže mať pre budúcnosť zlý a strhujúci príklad, najmä preto že to boli dôstojníci plukovného štábu.“²⁹

Poľný prokurátor Zaisťovacej divízie vydal 28. mája 1943 na stot. pech. J. Nálepku a jeho spoločníkov zatykač³⁰ a 2. júna 1943 poľný súd Zaisťovacej divízie vyniesol rozsudok, ktorým boli stot. pech. Ján Nálepka, npor. Imrich Lysák – Jacko a por. v zálohe Michal Petro odsúdení okrem prepustenia z hodnosti, straty medailí a vyznamenaní na trest smrti povrazom.³¹ Tento rozsudok bol potvrdený rozsudkom Hlavného poľného súdu zo dňa 20. augusta 1943.

Po prechode Nálepku k partizánom sa na MNO v Bratislave zhromažďovali informácie o ňom a jeho rodine určené nielen pre ministra národnej obrany, ale aj pre nemeckého generála pri MNO a neskoršie, v decembri 1943, aj pre prezidenta Dr. Jozefa Tisa. Hodnotenie osobnosti J. Nálepku v nich vyznievalo výrazne pozitívne, ale, pochopiteľne, len do doby jeho zbehnutia. Ako príklad je možné uviesť hodnotenie uvedené v správe vyhotovenej na žiadosť Dr. J. Tisa v prvej polovici decembra 1943 na obrannom oddelení MNO v Bratislave (pravdepodobne stot. gšt. Jánom Stanekom): „... stot. pech. Nálepka Ján, kmeň. príslušník veliteľstva 2. divíznej oblasti, odvod. ročník 1934, narodený dňa 20.9.1912 v obci Smižany, oker. Spiš. N. Ves, príslušný tamtiež, syn Michala a Márie rod. Ondrovej, národnosti slovenskej, náboženstva rím.-kat., slobodný, povoláním akt. dôstojník, absolvoval učiteľský ústav s maturitou, hovorí slovensky, poľsky, srbsky a čiast. nemecky, vyznamenaný za hrdinstvo II. a III. triedou a pamätnou medailou... vykonával funkciu I. pobočníka veliteľa p. pl. 101. a zbehol od svojho útvaru v noci zo 14. na 15. mája 1943 na stranu ruských partizánov v priestore Jelsk. Menovaný udržoval styky s partizánmi a nakoľko mal obavu, že celá táto vec bude prezradená a boli by do nej zapletení ešte iní dôstojníci, zbehol na stranu partizánov s úmyslom navždy opustiť svoj útvar a vstúpiť do služieb cudzej moci. Podľa došlých relácií, získaných šetrením, stot. pech. Nálepka bol známy ako rodoľub. Veľmi často nadá-

²⁸ VHA Bratislava, Vária, Veliteľstvo ZD, č. 95.220/taj.I.a – 1943.

²⁹ VHA Bratislava, f. ZD, veliteľstvo, šk. 1, sign. I/3, č. 95.203/Taj. Ia-1943.

Plk. gšt. R. Pilfousek v rozkaze vydanom 22. 5. 1943 potom reagoval na informácie o kontaktoch zbehov s príslušníkmi divízie: „Bolo zistené, že príslušníci ZD sa stýkajú s osobami, ktoré dezertovali k partizánom a na ktoré vo väčšine prípadov boli vydané zatykače. Upozorňujem všetkých príslušníkov ZD, že takýto styk s osobami, ktoré zbehli od svojich jednotiek, je zakázaný a je trestný. Povinnosťou každého príslušníka nie len od ZD, ale i od všetkých jednotiek slovenskej armády je, aby takéto osoby boli každým spôsobom, i prípadným použitím zbrane zadržané, odzbrojené a odovzdané najbližšiemu veliteľovi, alebo bezpečnostným orgánom.“ VHA Bratislava, f. ZD, veliteľstvo, šk. 3, sign. I/50(a), rozkaz č. 61 z 22. 5. 1943.

³⁰ VHA Bratislava, f. vojenský prokurátor 1939 – 1944, zatykače, šk. 2, č.j. Pp-204/43.

³¹ VHA Bratislava, f. ZD, šk. 2, sign. I/38, dôverný rozkaz veliteľstva ZD č. 15 z 5. 7. 1943.

val na Čechov, ale len v poslednom čase bolo badať u neho sklony k rebelantstvu a dokonca dopustil sa i hrubších protištátnych výrokov. Menovaný predtým ako sa stal I. pobočníkom vel. p. pl. 101. bol pridelený k štábu ZD., 3. oddelenie, ktoré určitý čas tiež viedol. Po celú dobu služby bol veľmi pracovitý a iniciatívny dôstojník, nemal žiadne sklony návykov alebo k výstrednostiam.“

Po príchode do partizánskeho zväzku gen. A. N. Saburova sa stot. pech. J. Nálepka stal veliteľom Československého partizánskeho oddielu. História tohto oddielu je zaznamenaná vo vojnovom denníku, ktorý bol vedený od 18. mája do 24. novembra 1943 a popisuje aj posledný boj a smrť Jána Nálepku pri oslobodzovaní ukrajinského mesta Ovruch dňa 16. novembra 1943. Za zásluhy v boji proti nacistickým okupantom a o rozvoj partizánskeho hnutia bol už 18. júla 1943 vyznamenaný medailou Partizánovi Vlasteneckej vojny I. st. a 2. mája 1945 mu bol in memoriam udelený titul Hrdina Sovietskeho zväzu. Po skončení vojny mu bola priznaná československá hodnosť kapitán. Na plenárnom zasadnutí Predsedníctva Slovenskej národnej rady dňa 15. mája 1945 bol vyhlásený in memoriam za hrdinu Slovenského národného povstania, 19. januára 1946 bol in memoriam vyznamenaný Československým vojnovým krížom 1939, 2. marca 1946 mu bola in memoriam udelená Československá medaila Za chrabrosť pred nepriateľom, 31. augusta 1996 bol in memoriam vyznamenaný Vojenským radom Ľudovíta Štúra II. triedy a 7. mája 2004 ho prezident Slovenskej republiky menoval do hodnosti brigádneho generála in memoriam.

* * *

Dokumenty sú publikované v úplnom znení, v súlade so zaužívanými pravidlami na vydávanie prameňov k novším dejinám. Sú zoradené chronologicky a opísané v pôvodnej jazykovej a gramatickej úprave.

Dokument č. 1³²

Nálepka Ján, por. pech. v zál.
Vec: Žiadosť o aktivovanie.

Michalovce, 19. augusta 1939

Ministerstvo národnej obrany
1. oddelenie

B R A T I S L A V A.

Na základe „Výzvy“ MNO zo dňa 10. augusta 1939 prosím o aktivovanie.

Vzhľadom na to, že som Východoslovák prosím, aby som bol, pokiaľ to služobné pomery dovoľia, pridelený do niektorej posádky na strednom, alebo západnom Slovensku.

Por. v. z. Nálepka Ján

³² VHA Bratislava, f. HVV 1939, šk. 33, č. 205533/1.os, 1939.

Dokument č. 2³³

Samostatný prápor V.

Č. j. 404/Dôv., 1939

Vec: Nálepka Jano, por. pech.
v zál.- žiadosť o aktivovanie.

Ministerstvo národnej obrany, 1. osob. – Bratislava.

Žiadosť por. pech. v zál. Jána Nálepku predkladám.

Menovaný je ustálenej povahy, vážny, pracovitý, skromný, kde treba veľmi rázny; medzi dôstojníkmi veľmi obľúbený.

Úplne samostatný, energický a rozhodný.

Veľmi pilný, neobyčajne vytrvalý, svedomitý a spoľahlivý.

Schopnosti a nadanie nadpriemerné, chápavosť a postreh výtečná, úsudok veľmi dobrý.

Chovanie vo službe i mimo službu vzorné, osobný zjav veľmi dobrý.

Službu konal ako veliteľ guľometnej skupiny vo výcvikovom tábore Kamenica nad Cir. od 15. mája 1939 do 15. augusta 1939 dobrovoľne so súhlasom M. N. O., v ktorej sa osvedčil ako výborný pracovník.

Finančné pomery /pokiaľ bola mi daná možnosť vyšetrenia/ má usporiadané. Jeho prijatím do služby aktívneho dôstojníka slov. armády nebude dobré meno slov. dôst. ohrozené.

Vyšetrenie o štátnej spoľahlivosti predložím, len čo ho dostanem od polic. úradu.

Lekárske vyšetrenie vystaví voj. nem. 3 v Prešove, kde sa menovaný podrobil prehliadke dňa 21. augusta 1939.

Žiadosť menovaného k priaznivému vybaveniu veľmi odporúčam.

Súčasne prosím, aby menovaný po aktivovaní bol ponechaný u S.P. V³⁴ v Michalovciach, nakoľko nemám žiadneho dôstojníka odborníka – guľometníka.

21. august 1939

Veliteľ práporu
Mjr. pech. Zverin Ondrej

Dokument č. 3³⁵

Veliteľstvo Rázus

Č.j. 60247 Dôv. 1. osob. 1939

Vec: Nálepka Ján, por. pech. v zál. -
návrh na povýšenie a vyznamenanie

Prešov, 5. sept. 1939
DÔVERNÉ

Veliteľstvo Bernolák, 1. org.
Spišská Nová Ves

³³ Tamže.

³⁴ Samostatný prápor V.

³⁵ VHA Bratislava, f. HVV, sp. dôv. 1939, šk. 72, č. 210070/ 1. osob., 1939.

Navrhujem na povýšenie do hodnosti titl. npor. pech. a vyznamenanie medailou pre chrabrosť por. pech. v zál. Jána Nálepku veliteľstvo Samo³⁶.

D ô v o d y:

Dňa 2. t. m. v 03.00 hod. podnikol ako veliteľ úderného oddielu na obec Czeremcha, v ktorej sa behom noci usadil nepriateľ, výpad a vzdor silnému odporu zmocnil sa južného okraja tejto dediny a v hustej hmle šikovným manévrom bojujúc proti presile ustúpil bez ztrát do svojho obranného postavenia;

05.00 hod. odrazil menovaný so svojim úderným oddielom v počte 40 mužov útok nepriateľskej stotiny na pohraničný hrebeň. Tento útok trval do 11.00 hod. Nepriateľský útok bol podporovaný jednou čatou ťažkých guľometov a jednou čatou mínometov;

v 13.00 hod. pri opakovaní nepriateľského útoku za veľmi silnej guľometnej paľby na vlastné zákopy, povzbudzoval por. Nálepka morálku vlastného oddielu a svojim osobným príkladom dosiahol toho, že útok bol na vzdialenosť 300 m zastavený a nepriateľské jednotky boli nútené ustúpiť a odniesť sebou značný počet ranených, útok končil v 18.00 hod. Chovanie por. Nálepku bolo jedinečné a hrdinské a jedine jeho zásluhou boli obidva útoky odrazené. Pri tomto priplížil sa por. Nálepka s niekoľkými vojakmi k nepriateľskému guľometu, ktorý ručnými granátmi umlčal.

Dňa 3. t. m. v 03.00 hod. odrazil por. Nálepka prepád poľskej výpadovej jednotky tým, že sa ujal osobitne obsluhy guľometu, keďže strelec bol ranený. Toho samého dňa priblížil sa k nepriateľskému guľometu, pôsobiacemu bočne na vlastnú obrannú čiaru a umlčal ho ručnými granátmi.

Podotýkam, že menovaný podal žiadosť o aktivovanie, ktorú som predostrel dňa 28. 8. t. r. pod čj. 60087 Dôv. 1. osob.

Vyšší veliteľ
plk. gšt. August Malár

Dokument č. 4³⁷

Veliteľstvo 2. divíznej oblasti
čís. 42271/Dôv. O. d. 1942.

Prešov 18. november 1942

NÁLEPKA Ján, stot. pech. –
trestné oznámenie.

Ministerstvo národnej obrany
obránné oddelenie
B r a t i s l a v a

Hlásim

Veliteľstvo 2. divíznej oblasti pod čís. 77371/dôv. osob. 1942 podáva trestné oznámenie vojenskému prokurátorovi v Poprade na stot. pech. Jána Nálepku, VDO 2, nar. dňa 20. septembra 1913 v Smižanoch. okr. Spišská Nová Ves, príslušný tamtiež, rím.-kat., Slovák, slobodný, dôstojník z povolania, odv. roč. 1934, stotník pechoty,

³⁶ Veliteľstvo I. práporu pešieho pluku 21.

³⁷ VHA Bratislava, Zb. Partizánske hnutie, inv. j. 293. Veliteľstvo 2. divíznej oblasti, čís. 42271/Dôv.O.d.1942.

a) pre podozrenie, že dňa 24. 10. 1942 použil nezistené množstvo liehovín, takže sa podnapil a rozbíjal okná a robil výtržnosti na osobnom vlaku č. 608 smerom zo Žiliny do Popradu, pričom spôsobenú škodu hneď vyrovnal, hoci mu bol známy rozkaz veliteľa armády zo dňa 1. 2. 1942, ktorým bolo príslušníkom armády zakázané nemierne používanie liehovín.

b) toho samého dňa v staničnej reštaurácii v Poprade, keď mu predavačka Margita Bendíková odoprela vydať objednanú slivovicu s odôvodnením, že v sobotu popoludní je policajne zakázané predávať liehoviny, bez povolenia tejto vzal z pultu dve pollitrové fľaše koňaku, ponúkol týmito prítomných robotníkov a nosičov so slovami „*Pod'te sem slovenskí chlapci, však je to zadarmo*“ a účet za liehoviny hneď vyrovnal.

c) v ten samý deň, keď na nástupišti stanice Poprad – Tatry zbadal Adalberta Gresingera a Fridricha Kailinga z Popradu sbierať za nemeckú stranu na vojnovú zimnú pomoc, osopil sa na nich so slovami: „*Vý ste Nemci, prečo nie ste na fronte u Stalingradu*“.

d) pri tej samej príležitosti Adalbertovi Gresingerovi, učiteľovi v Poprade nadával: „*Ty si kokot*“.

e) pri tej samej príležitosti, keď odchádzal od Alberta Gresingera a Fridricha Kailinga obrátil sa k nim a povedal: „*Ja sa Hitlerovi, Tisovi aj Šaňo Machovi vyserem na hlavu*“, pričom zobral čiapku z hlavy a pokračoval: „*A teraz keď chcú, nech ma aj zastrelia*“.

f) poľahčujúca okolnosť: robil to v podnapilom stave, priťažujúca okolnosť: rozkaz armády bol (musel) mu byť známy.

Dokument č. 5³⁸

Veliteľstvo 2. divízejnej oblasti
K čís. 77.371 Dôv. osob. 1942

VO-1242/1942
4-a
DÔVERNÉ

Trestné oznámenie
podľa čl. 518 A-I-I

1./ na stot. pech. Jána Nálepku, VDO 2, nar. dňa 20. septembra 1912 v Smižanoch, okr. Spišská Nová Ves, príslušný tamtiež, 30 ročný, rím.-kat., reč slovenská, slobodný, dôstojník pechoty, 2 roky 10 mes., vyznamenaný za hrdinstvo II. stupňa a III. stupňa, 4 ročníky učit. ústavu s maturitou,

2./ pre podozrenie, že dňa 24. 10. 1942 použil nezistené množstvo liehovín, takže sa podnapil, rozbíjal okná a robil výtržnosti na osobnom vlaku č. 608 smerom zo Žiliny do Popradu, pričom spôsobenú škodu hneď vyrovnal, hoc mu bol známy rozkaz veliteľa armády zo dňa 1. 2. 1942, ktorým bolo príslušníkom armády zakázané nemierne používanie liehovín.

b./ toho samého dňa v staničnej reštaurácii v Poprade, keď mu predavačka Margita Bendíková odoprela vydať objednanú slivovicu s odôvodnením, že v sobotu popoludní je policajne zakázané predávať liehoviny, bez povolenia tejto vzal z pultu dve pollitrové fľaše koňaku, ponúkol týmto prítomných robotníkov a nosičov so slovami: „*Pod'te sem slovenskí chlapci, však je to zadarmo*“ a účet za liehoviny hneď vyrovnal.

c./ v ten samý deň, keď na nástupišti stanice Poprad – Tatry zbadal Adalberta Gresingera a Fridricha Kailinga z Popradu sbierať za nemeckú stranu na vojnovú zimnú pomoc osopil sa na nich slovami: „*Vý ste Nemci, prečo nie ste na fronte u Stalingradu*“.

³⁸ VÚA – VHA Praha, Sb. Partyzánské a odbojové hnutí, šk. 1.

d./ pri tej samej príležitosti Adalbertovi Gresingerovi, učiteľovi v Poprade nadával: „Ty si kokot.“

e./ pri tej samej príležitosti, keď odchádzal od Adalberta Gresingera a Fridricha Kailinga obrátil sa k nim a zavolať: „Ja sa Hitlerovi, Tisovi aj Šaňo Machovi vyserem na hlavu“, pričom sobral čiapku z hlavy a pokračoval: „A teraz keď chcú, nech ma aj zastrelia“.

3./ Poľahčujúca okolnosť: robil to v podnapilom stave,

príťažujúca okolnosť: rozkaz armády bol /musel/ mu byť známy.

4./ ./ /nevyšetroval som ho/.

K trestnému oznámeniu pripojujem: opis kmeňového listu, opis kval. listiny z r. 1940 a výpis zo záznamu o trestoch.

Prešov, 18. november 1942

Veliteľ 2. div. oblasti
plk. pech. Pavel Kuna

Dokument č. 6³⁹

Vojenský súd Poprad

Vtr. 919/42-III

Vec: Nálepka Ján stot. pech. -
prosba o delegáciu

Poprad, dňa 17. februára 1943
Dôverně!

Príloha: 1 spis

Hlavný vojenský súd
Bratislava

Podľa § 30 v. tr. por.⁴⁰ prosím o prenesenie trestnej veci proti stot. pech. Jánovi Nálepkevi, VDO 2, nar. 20. 9. 1912 v Smižanoch okr. Spišská Nová Ves, tam príslušný, dôstojník z povolania, rím.-kat., na slobode,

pre:

1./ prečin proti disciplíne a poriadku podľa § 269:c v. tr. z.⁴¹,

2./ disciplinárny priestupok,

3./ prečin verejného štvania podľa § 21, ods. 2 z. č. 320/40 Slov. zák.,

4./ priestupok urážky na cti podľa § 1 z. č. 108/33 Sb. z. a nar.,

5./ prečin urážky prezidenta Republiky podľa § 14, ods. 2 z. č. 320/40 Slov. z. v jedinečnom súbehu podľa § 100 v. tr. z. s prečinom hanobenia Republiky podľa § 18, ods. 1 z. č. 320/40 Slov. zák. a s prečinom hanobenia cudzieho štátu podľa § 19, ods. 1 z. č. 320/40 Slov. zák., z príslušností tunajšieho súdu na poľný súd ZD.

³⁹ VÚA – VHA Praha, Sb. Partyzánské a odbojové hnutí, šk. 1.

⁴⁰ Vojenského trestného poriadku.

⁴¹ Vojenského trestného zákona.

Dôvody:

Podľa oznámenia veliteľstva ZD /por. č. 30/ obžalovaný koná službu v poli v peš. pluku 101 /Laponsko 2/.

Z dôvodov úspornosti je účelné, aby ďalšie trestné pokračovanie proti menovanému viedlo sa u poľného súdu ZD.

Predseda vojenského súdu:
mjr. just. Ladislav BREUER

Dokument č. 8⁴²

Hlavný vojenský súd Bratislava

D 39/43

USNESENIE

Hlavný vojenský súd prenáša podľa § 30 v. tr. por. trestnú vec proti stot. pech. Nálepka Jánovi pre prečin podľa § 269:c, v. tr. z., § 21 ods. 2 z. č. 320/40 Sl. zák., § 14 ods. 2 z. č. 320/40 Sl. zák., § 18 ods. 1 z. č. 320/40 Sl. zák. a § 19 ods. 1 z. č. 320/40 Sl. zák., ďalej priestupok podľa § 1 zák. č. 108/33 Sb. z. a nar. a disciplinárny priestupok, na poľný súd ZD z dôvodov v návrhu uvedených.

Bratislava 19. februára 1943

Predseda:
plk. just. Wirth v. r.

Dokument č. 9⁴³

Voj. prokurátor Poprad

Číslo: VO-11/1942

U s n e s e n i e .

Podľa § 126 v. tr. z. por. zrušujem vyšetrovaciu väzbu uvalenú zatýkacím rozkazom zo dňa 9. 11. 1942 na

stot. pech. Nálepka Jána, p. pl. 101,

nar. 20. 9. 1912 v Smižanoch, okres Sp. Nová Ves, tam príslušný, Slovák, slobodný, rím.-kat., dôstojník z povolania, odv. r. 1934,

pre podozrenie, že

1./ dňa 24. 10. 1942 použil nezistené množstvo liehovín, takže sa podnapil, rozbíjal okná a robil výtržnosti na osobnom vlaku č. 608 smerom zo Žiliny do Popradu, pričom spôsobenú škodu hneď vyrovnal, hoci mu bol známy rozkaz veliteľa armády zo dňa 1. 2. 1942, ktorým bolo príslušníkom armády zakázané nemierne pitie liehovín – teda jednal proti rozkazu predstaveného, ktorý sa týka zachovania disciplíny a poriadku a je záväzný tiež pre iné osoby, ale bez neurvalosti a bez zprotivenia,

⁴² VÚA – VHA Praha, Sb. Partyzánské a odbojové hnutie, šk. 1.

⁴³ Tamže; VHA Bratislava, Zb. Partizánske hnutie, inv. j. 293.

/:prečin proti disciplíne a proti poriadku podľa § 269:c v. tr. z.:/

2./ toho samého dňa v staničnej reštaurácii v Poprade, keď mu predavačka Margita Bendíková odoprela vydať objednanú slivovicu s odôvodnením, že v sobotu popoludní je policajne zakázané predávať liehoviny, bez povolenia tejto vzal z pultu dve pol litrové fľaše koňaku, ponúkol prítomných robotníkov a nosičov so slovami: „*Pod'te sem slovenskí chlapci, však je to zadarmo*“ a účet za liehoviny hneď vyrovnal.

/:disciplinárny priestupok:/

3./ v ten samý deň, keď na nástupišti stanice Poprad – Tatry zbadal Adalberta Gresingera a Fridricha Kailinga z Popradu sbierať za nemeckú stranu na vojnovú zimnú pomoc, osopil sa na nich slovami: „*Vý ste Nemci, prečo nie ste na fronte u Stalingradu*“ – teda povzbudzoval k nenávisti proti skupine obyvateľstva.

/:prečin verejného štvania podľa § 21, ods. 2, z. č. 320/40 Slov. zák.:/

4./ Pri tej samej príležitosti Adalbertovi Greisingerovi, učiteľovi v Poprade, nadával: „*Ty si kokot*“ – teda niekomu nadávkou na cti ublížil.

/:priestupok urážky na cti podľa § 1, z. č. 108/33 Sb. z. a n.:/

5./ pri tej samej príležitosti, keď odchádzal od Alberta Gresingera a Fridricha Kailinga obrátil sa k nim a zavolať: „*Ja sa Hitlerovi, Tisovi a Šaňovi Machovi vyserem na hlavu*“, pričom sobral čiapku z hlavy a pokračoval: „*A teraz keď chcú, nech ma ja zastrelia*“ – teda pred dvoma osobami súčasne prítomnými, prezidentovi republiky na cti ublížil a verejne, alebo aspoň pred dvoma osobami súčasne prítomnými hanobil člena vlády a verejne hanobil hlavu cudzieho štátu, uznaného republikou,

/:prečin urážky prezidenta republiky podľa § 14, ods. 1 z. č. 320/40 Slov. zák. v jednom činnom súbehu podľa § 100 v. tr. z. s prečinom hanobenia republiky podľa § 18, ods. 1 z. č. 320/40 Slov. zák. a s prečinom hanobenia cudzieho štátu podľa § 19, ods. 1 z. č. 320/40 Sl. z.:/

pretože jej dôvody už pominuly.

Na vedomie: Vojenská väznica v Poprade, Veliteľstvo divíznej oblasti Prešov.

Poprad, 1. decembra 1942.

Voj. prokurátor:
stot. just. Gabriel Gabula v. r.

Dokument č. 10⁴⁴

Úradný záznam

napísaný v kancelárii náčelníka štábu MNO.

Predmet: Stot. Nálepka a stot. Čambalík⁴⁵ – vyšetrovanie.

Súhrnný výťah zo spisovaných protokolov je nasledovný.

U peš. pl. 101 vyskytli sa častejšie prípady zbehovania mužstva pluku k partizánom. Disciplína tohto pluku, ktorý bol zasadený v jednom priestore dosť dlhú dobu, následkom

⁴⁴ VHA Bratislava, f. 55, šk. 19, č. 6457/dôv. I-4, 1943, Stot. Nálepka a poznatky o ZD.

⁴⁵ Jozef Čambalík (*11. 7.1917 – † 4. 10. 1989).

dôverných stykov s domácim obyvateľstvom, zvlášť s dievčaťmi, bola dost' uvoľnená. Keď partizáni začali byť v priestore peš. pl. 101 aktívne činní a pluk začínať mať straty, prišli niektorí dôstojníci pluku na myšlienku čeliť týmto stratám priamym dohovorením sa s partizánmi s vedomím, aby im títo dali v úseku pluku pokoj a nest'ážovali im plnenie úlohy. Podľa predbežného šetrenia boli vo styku so záškodníkmi títo príslušníci od peš. pl. 101: stot. Čambalík, stot. Nálepka, npor. Čilík⁴⁶, por. Petro⁴⁷, por. Fraňo⁴⁸, por. v zál. Kútik⁴⁹, d. zást. ašp. Hovanec, d. zást. ašp. Dr. Kollár, d. zást. ašp. Čunderlík, d. zást. ašp. Cimborá, d. zást. ašp. Kucbel, čat. Kušník a doteraz nezistení príslušníci pluku.

Keď horeuvedení boli v priamom styku s partizánmi, alebo o tomto styku vedeli, dialo sa to nie v úmysle poškodiť vlastné jednotky a tým menej s úmyslom prebehnúť k záškodníkom, ale len v snahe ubrániť svoje jednotky na životoch.

Odchodom jednotky z priestoru Kopceviče, uvádzané styky s partizánmi boli ukončené. Pre podrobnú informáciu prikladajú sa k úradnému záznamu protokoly spísané s vypočúvanými a hlásenia veliteľa peš. pl. 101 čís. 81292/Taj. I. c. ZD a čís. 81314/Taj. I. c. ZD. 42.

Bratislava, 27. január 1943

stot. Moťovský

Dokument č. 11⁵⁰

Čís.:60.007/dôv. vel. 1943

S.V. 27. apríl 1943

Vec: Stot. Nálepka a spol. – spolčovanie
a dohováranie sa s banditami.

Ministerstvo národnej obrany
náčelník štábu ministra
Bratislava

Na d'alekopolis čís. 552-SD zo dňa 24. 4. 1943 hlásim:

a) Po návrate poľného prokurátora ZD, stot. just. Rudolfa Kadlečíka z Bratislavy, v januári 1943 – keď som išiel práve na akciu proti banditom v „Mokrom trojuholníku“ – hlásil mi tento, že v Bratislave nejaví sa veľký záujem, aby shora uvedená vec bola rozšírená a súdne vybavená hlavne z politických dôvodov, tiež aj preto, že sú vo veci zapletení mnohí dôstojníci p. pl. 101 a že k vážnejším škodám (k prepadu nemeckých jednotiek dňa 24. 12. 1942) nedošlo. Eskortované osoby od ZD do Bratislavy, ako mi hlásil žandár, ktorý ich eskortoval, dôst. zást. ašp. Ondrej Chovanec⁵¹, p. pl. 6 a čtk. v zál. Michal Kušník p. pl. 3 boli po 2-dňovej zaistovacej väzbe prepustení a mali sa s eskortujúcim žandárom vrátiť k ZD, čo vraj on odmietol a neodporúčal.

⁴⁶ Rudolf Čilík.

⁴⁷ Michal Petro (*25. 9. 1916 – † ? 1945 Nemecko).

⁴⁸ Karol Fraňo (*27. 4. 1917).

⁴⁹ Vincent Kútik.

⁵⁰ Archiv Ministerstva vnútra České republiky Praha, f. M-480.

Spis bol na MNO v Bratislave zaevidovaný 11. 5. 1943 pod čís. 259955 II/3.

⁵¹ Správne malo byť: Hovanec.

Poľný prokurátor ZD nahlásil mi, aby som vec vo vlastnej veliteľskej pôsobnosti likvidoval, a to:

- 1./ keď uznám za dobre – súdom,
- 2./ disciplinárnym pokračovaním alebo poučením dôstojníkov s pohrozením, že pri opakovaní sa takýchto vecí budú súdne stíhaní,
- 3./ ak uznám za vhodné, vec nechať ležať do zabudnutia.

Pretože na vec stot. Nálepku a spol., pozerám sa ako na vojenskú zradu neprístupil som na disciplinárne pokračovanie, lebo tým by som vec len kazil a bagatelizoval – a po predošlých smerniciach z Bratislavy a po upokojení pomerov u pluku, tiež aj pre nedostatok dôstojníkov som na urýchlené súdne vyšetrenie netlačil, k čomu pristupovalo i to, že p. pl. 101 je v nebezpečnom a ťažkodosažiteľnom priestore.

b.) Po nahliadnutí do novších spisov – vec nie je ešte skončená. Obvinení styk s banditami priznávajú, ale motív činu je nejasný. K prepadu nemeckých jednotiek a prechod slovenských jednotiek k banditom (v Kopceviči) sa nestal podľa mojej mienky zákrokom veliteľstva ZD, ktoré upozornilo jak veliteľa pluku, pplk. Čániho, ktorý do veci nebol vôbec zasvätený, tak aj nemeckých veliteľov v Kopceviči. Domnievam sa však, že dôstojníci p. pl. 101 pri svojej schôdzke, kde sa rokovalo o prepade posádky v Kopceviči, mali už zpravu o tom, že veliteľstvo ZD urobilo protopatrenia (na obed už vedel stot. Nálepka, že dôst. zást. ašp. Čunderlík je na ceste k vel. ZD.).

c.) Prosím, aby vec p. pl. 101 bola likvidovaná postupným odvolávaním a výmenou všetkých zúčastnených dôstojníkov, hlavne však:

stot. pech. Jozefa Čambalík-a ,

stot. pech. Jána Nálepku,

npor. pech. Karola Fraňo-u.

por. v zál. Vincenta Kútik-a,

por. v zál. Michala Petro-u dôst. zást. ašp. MUDr. Júliusa Kollár-a, t. č. div. zdrav. roty.

Z menovaných osôb je mi známy stot. pech. Nálepka a stot. pech. Čambalík.

1./ Stot. Nálepka:

Veľmi inteligentný a na aktivovaného dôstojníka veľmi schopný dôstojník, ktorý za poľskej vojny bol vyznamenaný za hrdinstvo II. stupňa a mnou privedený do štábu vel. 2. divízie. U 2. divízie konal službu ako telovýchovný a osvetový dôstojník a osvedčil sa veľmi dobre. So zmobilizovanou 2. divíziou odišiel do poľa a pri prevzatí ZD našiel som ho ako pobočníka vel. p. pl. 101, pplk. pech. Palkoviča. Tak ako veliteľ pluku aj on mal milenku, ktorá mala veľmi zlý vliv na smýšľanie dôstojníckeho sboru. V tomto smysle som predložil hlásenie pánu ministrovi pod. čís. 50.052/Taj. vel. 1942.

Ako dôkaz smýšľania shora uvedených dôstojníkov citujem to, že proti zákazu uverejnenom vo vestníku nechali si rásť ruské brady, ktoré v deň mojej návštevy museli byť odstránené.

Stot. Nálepka vychovaný už vo školách česko-slovenských nemal nikdy kladný postoj k slovensko-nemeckej spolupráci. Toto svoje smýšľanie uplatňoval súc na tak dôležitej funkcii – pri veľmi slabom veliteľovi pluku (pplk. Palkovičovi). Stot. Nálepka skutočne „držal liace v rukách“ (pplk. Husár bol tam len krátky čas a aj terajšiemu veliteľovi pluku, pplk. Čánimu je hybnou pákou v taktických a administratívnych veciach, pretože pplk. Čáni nemá skúsenosti u pechoty a vedie pluk viac morálne a psychologicky – a to veľmi dobre – čím zlepšil morálku dôstojníckeho sboru a pluku vôbec (zbehov temer niet).

Zlepšeniu morálky u pluku napomohol aj nový bezpečnejší priestor a dodržovanie zákazu spolčovania sa s domorodými ženami.

Stot. Nálepka po nepodarenej veci u Kopceviči videl iste kam by ho tento jeho smer doviedol, preto v poslednom čase pracovitosťou a starostlivosťou snaží sa napraviť chyby minulosti. Veliteľ pluku na môj pokyn, ktorý som dostal od SD (Gestapo), že z Jelska do Bujnovič sdeľuje telefonicky zprávy moskovského rozhlasu jednému poručíkovi, odobral mu rádio. Teraz už niet na stotníka Nálepku sťažnosti a závad, ba práve naopak, veliteľ pluku mu dal výtečný popis, pretože – čo aj ja uznám – je bez stot. Nálepku nemožný, lebo on je do veci pluku najlepšie zasvätený, osobne statočný, taktiež veľmi dobre školený a MNO-om poslaná náhrada (stot. Noščák) ho na žiadan pád nemohol nahradiť, pretože nevelil doposiaľ žiadnej jednotke.

2./ Stot. Čambalík:

Menovaný vo slovenskom štáte snád nedosiahol toho uznania, ktoré on očakával, vplyvom svojho sklonu k alkoholu a vôbec svojej povahy nestojí dnes pevne na slovensko-nemeckom priateľstve a pobyt u ZD – ako vidieť zo spisov, uložených na MNO – obr. oddel. – predstavoval si dokonalý blahobyť, holdovanie pitiu alkoholu a jedeniu. Bola to práve jeho rota, ktorá následkom jeho velenia mala veľmi veľa zbehov a bola najmenej spofahlivá. Podľa môjho názoru preto, lebo príslušníci roty vedeli o jeho nedovolenom styku s partizánmi, sami ho tiež udržovali a nechali sa prehovárať k prebehovaniu. (Tiež jazdecká čata, ktorá stot. Nálepku doprevádzala pri schôdzke s partizánmi väčšinou zbehla.) So svojím sklonom k alkoholu je nepolepšiteľný, nemôže mu byť zverená žiadna dôležitá funkcia, lebo v podnapitom stave je jedným slovom hrozný. V tomto stave svoje protinemecké smýšľanie zjavne ukazuje a to i pred mužstvom.

Menovaný je t. č. nemocný a bude odsunutý na Slovensko. Prosím, aby sa už k ZD nevrátil.

Veliteľ zaistovacej divízie
plk. gšt. R. Pilfousek

Dokument č. 12⁵²

Poľný prokurátor
Z. divízie
Čís.: Pp-89/1943

S.V. 29. apríl 1943
Prísne DÔVERNÉ! TAJNÉ!

Vec: Hovanec Ondrej, d. zást.
asp. a spol. – hlásenie

Ministerstvo národnej obrany
do rúk p. náčelníka štábu ministra
B r a t i s l a v a .

Na rádiogram čí. 7462/Dôv./1943 hlásim, že som zaviedol trestné pokračovanie proti:

- 1./ dôst. asp. v zál. Ondrejovi Hovancovi, p. pl. 6,
- 2./ čtk. v zál. Michalovi Kušnírovi, p. pl. 3,

⁵² VÚA – VHA Praha, Sb. partyzánske a odbojové hnuti, šk. 1, inv. j. 8.

- 3./ stot. pech. Jánovi Nálepkevi, V2DO,
- 4./ stot. pech. Jozefovi Čambalíkovi, p. pl. 3,
- 5./ npor. pech. Rudolfovi Čilíkovi, p. pl. 3,
- 6./ por. pech. v zál. Ladislavovi Kuchelovi, p. pl. 4,
- 7./ por. pech. Michalovi Petrovi, p. pl. 1,
- 8./ por. pech. v zál. Vincentovi Kútimu, p. pl. 1,
- 9./ dôst. ašp. v zál. MUDr. Juliusovi Kollárovi, voj. nem. 11,
pre podozrenie, že:

v čase dosiaľ nezistenom koncom roku 1942 v priestore ZD na obsadenom území SSSR stýkali sa ústne i písomne s partizánmi,

teda nie súc k tomu oprávnení bez vyššieho povolenia vošli do styku s nepriateľom, pričom z ich jednaní nevznikla žiadna škoda pre vojsko,

/prečin nešetrenia služobných predpisov podľa §§ 272.i, 276 v. tr. z./

Všetci obvinení sa k trestnému činu priznávajú a udávajú, že s partizánmi nadviazali styk len v dôsledku toho, aby chránili záujem slovenskej veci a životy slovenských chlapcov.

Vec totiž mala sa nasledovne:

Niekedy v júli 1942 presťahoval sa p. pl. 101 z Ovruče, z kraja pomerne v tom čase dosť nebezpečného, severne asi 160 km za riekou Pripjat' do terénu bažinatého a husto zalesneného. S.V. pluku bolo v Kopceviči a jednotlivé roty boli potom rozmiestnené od Ptiča, ďalej na východ smerom ku Kalinkoviči po celej dĺžke trati. Veliteľom pluku bol pplk. Palkovič a po jeho odchode niekedy začiatkom decembra 1942 prevzal velenie pluku pplk. útv. Čáni. Prvým pobočníkom bol. stot. Ján Nálepka a druhým pobočníkom bol npor. pech. Karol Fraňo. Ostatní obvinení boli veliteľmi jednotlivých rôt. Naše jednotky umiestnené v tomto priestore husto zamorenom partizánmi boli početne veľmi slabé na tak veľký priestor, na akom boli rozmiestnené a mali za úkol stráženie trate, mostov, ciest a najmä „vodokačiek“ na staniách, ktoré slúžia k napájaniu rušňov. Tak veliteľom strážneho oddielu u „vodokačky“ na stanici v Kopceviči bol dôst. zást. asp. Hovanec Ondrej, ktorý funkciu veliteľa stráže „vodokačky“ prevzal niekedy začiatkom okt. 1942. Menovaný vo svojej výpovedi uvádza, že asi týždeň čo prevzal funkciu veliteľa stráže u „vodokačky“, dalo mu mužstvo návrh na doplnenie potravinových zásob na zimu, aby vyslal nejaké mužstvo do blízkych dedín potraviny opatrit'. Dal teda svolenie des. Kúdelovi, ktorý asi s 10 mužmi vyzbrojenými puškami, granátmi a ľah. guľ. vybrali sa za účelom opatrenia proviantu. Táto skupina sa vrátila ešte toho samého dňa a priniesla so sebou zemiaky, mäso a vajcia. Des. Kúdela mu nehlásil, za akých podmienok sa mu podarilo proviant dostať, ale niekoľko dní po tom keď spozoroval pred mužstvom, že niečo tají, dozvedel sa od strel Ondreja Kršíka, že skupina proviant zaobstarávala v obci Michajloviči, kde sa dostala do styku v obci s práve sa nachádzajúcimi partizánmi. Menovaný, že mu ďalej udal, že keď partizánom sa priznali, že prišli pre proviant, títo im ho dopomohli zadovážiť, ba dokonca naložili na voz a dali im dvoch partizánov ako sprievodcov za tým účelom, aby skupina nebola prepadnutá inými partizánmi. Z privezeného mäsa potom niektorý vojak spravil údeniny, ktorými ponúkol aj veliteľa roty stot. Čambalíka, ktorému vec hlásil. Ďalej udáva, že jedného dňa bol slob. Nojman a strel. Hermanovský odoslaný zo stanovišťa stráže do S.V. pre proviant, boli prepadnutí na ceste vedúcej lesom partizánmi, títo ich zoblíekli z rovnošaty a prepustili ich v civilných šatách k rote. Za opevňovania, okolo „vodokačky“, pri ktorej práci pomáhali aj civilní obyvatelia z okolitých dedín, došlo medzi civil. obyvateľstvom a príslušníkmi stráže k dôvernejšej známosti. Keď uvidel toto priateľské zaobchádzanie partizánov a zistil, že

slovenskí vojaci sa mohli pomerne voľne pohybovať bez toho, že by im hrozilo nebezpečie prepadnutia, dostal chuť na to, aby sa stretol s nejakým partizánom a hovoril s ním len zo zvedavosti. Styk mu umožnil strel. Jozef Ašver so strel. Kršíkom, ktorí sa poznali s niekoľkými partizánmi v Michajloviči, kde boli pre proviant. Podotkli, že schôdzu sjednali na jednu nedeľu koncom októbra 1942 do obce Ogoliči do domu dvoch sestár menom Násť a Viera. Sem prišli štyria ozbrojení partizáni a za schôdzky trvajúcej asi 20 min. poďakoval veliteľovi partizánov za zaslaný proviant v Michajloviči a požiadal ho zároveň, aby partizáni nechali na pokoji slovenských vojakov, čo mu on aj sľúbil, pri čom poukázal on aj na to, že partizáni nemajú k dispozícii také rozkazy, že by mali zabíjať slovenských vojakov. Naopak sa musia toho strániť, pri čom poukázal na to, že Slováci a Rusi sú bratia po histórii a krvi. Za tento prísľub nežiadali žiadne protizávazky, ktoré že ani konečne nemusel dávať, lebo úkolom jeho stráže bolo len strážiť kúsok železnice a že jeho jednotka bez toho ako taká nepodnikala žiadne akt. akcie na dopadnutie partizánov. Ďalej mu potom ešte povedal, že ak by niečo potreboval, aby použil ako spojku starostovho syna v Ogoliči menom „Ďurko“, o ktorom sa pozdejšie dozvedel, že bol poručikom del. v SSSR armáde. O celej schôdzi potom hlásil stot. Čambalíkovi nasledujúceho dňa ráno. Tento mu nič nevytýkal a len poznamenal, že je to „sranda“ a či sa nebál stretnúť s veliteľom oddielu partizánov. Začiatkom mes. novembra 1942 stot. Čambalík, že sa mu zdôveril, že by bolo dobré sa zísť s partizánmi a pohovoriť si s nimi, pri čom sa stot. Čambalík vyjadril „*Pohovoriť si s týmito vtákmí*“. Schôdzu i sjednal spolu s čtk. Kušnírom prostredníctvom spojky „Ďura“ na 15. 11. 1942. Asi o 22.00 hod. tohože dňa vyzoomel stot. Čambalík veliteľa susednej roty npor. Čilíka⁵³ a ešte v tú samú noc dostavil sa do domu spomenutých dvoch sestár s čtk. Kušnírom, dôst. zást. ašp. Čimborom a por. Kucbelom. K rozhovoru potom sa schôdzke v lese zúčastnil sa stot. Čambalík s npor. Čilíkom. Sám udáva, že nepočul o čom títo s partizánmi prejednávali, ale že jeden z veliteľov partizánov podotkol: „*Keby sme niečo podnikli, budete o tom včas vedieť*“. Na zpiatočnej ceste po skončení rozhovoru, ktorý trval asi 5. min. pri čom ich vyprevádza a skupina asi troch mužov kvôli zaisteniu, urobil stot. Čambalík poznámku: „*Nech si tam svoje míny do pi. povkladajú*“, ale nám nech dajú pokoj.

Asi tri dni pred Štedrým večerom zdôveril sa stot. Nálepka a hovoril mu, že je dojednaná schôdza s partizánmi v obci Ogoliči. Kto túto schôdzu sjednal, či stot. Nálepka udržoval styk s partizánmi, udať neviem. Na túto schôdzu išiel aj por. Petro Michal, avšak vodcovia partizánov na schôdzu sa nedostavili. Nová schôdza bola určená na 23. 12. 1942. Na túto schôdzu vtedy išiel s nimi por. Petro a dôst. zást. MUDr. Kollár, ktorý sa však z cesty vrátil pre onemocnenie. Na schôdzi vyjednával s partizánmi stot. Nálepka, a síce s jedným partizánskym kapitánom oblečeným v nemeckej uniforme. V tom čase už partizáni vedeli, že slov. jednotky sa majú zo svojich stanovíšť premiestniť. Kapitán partizánov navrhol stot. Nálepke, že vypracujú plán, podľa ktorého urobia fingovaný útok na posádku v Kopceviči a že pri tejto príležitosti slov. jednotky prejdú k partizánom. Tento návrh partizánov stot. Nálepku veľmi zarazil a poznamenal, že sa na to ešte pozrie. Spojka „Ďuro“ potom ich odviezol späť do Kopceviči. Stot. Nálepka sa zastavil u veliteľa 11. roty por. v zál. Kútika Vincenta, kde mu zaiste hovoril o návrhu partizánov. Pri večeri sa potom stot. Nálepka s por. Petrom dohovoreli, že ujednájú schôdzu dôstojníkov, ktorí vedia o ich styku s partizánmi a na tejto schôdzi predebatujú návrh partizánov. Nasledujúceho dňa na byte por. Kútika v prítomnosti por. Petru, npor. Fraňa, npor. Místáka, dôst. zást. Kollára sa uzniesli, že

⁵³ Správne má byť: Čilíka.

návrh partizánov na útok zamietnu, lebo útok by mohol vyžadovať mnoho krvi a prebehnutie by mohlo mať ďalekosiahle následky pre jednotky slov. armády v poli, ako aj ďalekosiahle politické následky. Stot. Nálepka sa uvedenej schôdze nezúčastnil. O tom rozhodnutí por. Kútik zhotovil koncept dopisu, v ktorom oznámili svoje zamietavé stanovisko a poďakovali partizánom za porozumenie, ktoré prejavovali voči Slovákom. Dôst. zást. asp. Hovanec zasvätil do stykov, ktoré udržuju dôstojníci s partizánmi i dôst. zást. asp. Čunderlíka, ktorý údajne javil veľký nepokoj, že sa dostal do tohto nebezpečného prostredia a ktorého uistil, že im nehrozí žiadne nebezpečenstvo zo strany partizánov, lebo že títo im dajú pokoj, ako im sľúbili. Pri tejto príležitosti dôst. zást. Čunderlík mu odovzdal list, ktorý napísal svojej známej do Moskvy a ktorý potom partizáni doručili lietadlom. Priznáva sa, že dôst. zást. Čunderlíka zasvätil do požiadavky partizánov ohľadne prepadu a že ho pozval na schôdzu dôstojníkov, kde sa prerokujú návrhy partizánov. Rozhodne popiera, že by ho bol navádzal k tomu, aby sa k tomuto fingovanému útoku so svojou batériou zúčastnil a zničil nemeckých policajtov, ktorých ubikácie susedili s HKB, resp. že stanicu v Kopceviči. Dôst. zást. Čunderlík na tejto schôdzi však nebol a od svojej jednotky odišiel na S.V. divízie, kde celú vec, ako i styky dôstojníkov p. pl. 101 s partizánmi oznámil.

K takýmto stykom s partizánmi sa priznal i stot. Nálepka Ján, ktorý na svoju obranu udáva, že niekoľkokrát s dôst. zást. Hovancom a por. Petrom schôdzi s partizánmi sa zúčastnil a že tento styk nadviazal až vtedy, keď naši vojaci veľmi často zbehávali. Pri týchto schôdzach vždy že prosil vodcov partizánov, aby našich chlapcov nelákali k zbehnutiu, či už prostredníctvom dievčat alebo priamo, ale aby naopak rozchýrili správu, že každého zbeha zastrelia a že týmto odradia chlapcov od zbehnutia. Keď mu partizáni hovorili, že by bolo lepšie, keby k ním prešli a spoločne s nimi zničili Nemcov v obsadenom priestore, upozornil ho, že je to absolútne nemysliteľné, že by im niečo pomohli, ale poškodili národ, lebo keby slovenské jednotky prešli k partizánom, Slovensko by obsadili Maďari a zo Slovenska by Maďari vyslali každého spôsobilého muža. Lákal ho, aby prebehol k ním, pri čom mu hovoril, že majú v obci Michajloviči lietadlo a že keď bude chcieť, ihneď ho odvezú do Moskvy. I toto energicky, ale slušne odmietol. I napriek svojmu dohovoru s partizánmi zúčastnil sa boja aktívne i vtedy, keď oni proti Slovákom vystupovali. Udáva, že jedného dňa, raz keď auto pancierovej čaty narazilo na mínu, vzal so sebou jednu čatu a podnikol prísne výpravy do obce Ogoliči, ktorú z čiastky vypálil na výstrahu, pri čom upozornil starostu, že v prípade opakovania sa dá vypáliť celú dedinu a všetko obyvateľstvo dá vystrieľať. Udáva, ako i ostatní na veci zúčastnení dôstojníci, že všetky styky s partizánmi sa diali v záujme slovenskej veci a v záujme slovenských vojakov, ktorí boli umiestnení v skupinách po 1+15 mužov a nanajvýš v sile jednej čaty, ktorí veľmi snadnou korisťou boli partizánom. Ďalej udávajú, že nevyzradili žiadne vojenské tajomstvá, ba naopak s takým len slov. veci poslúžili. Stot. Nálepka okrem toho udáva, že ako spravodajský bol oprávnený k takýmto stykom, lebo sa to dialo v záujme pluku, lebo z funkcie to vyplýva, keď to vyžaduje záujem veci nadviazať styky hoc i s nepriateľom.

K môjmu hláseniu ešte podotýkam, že trestné spisy po vyšetrení môžem Vám predložiť k nahliadnutiu.

Poľný prokurátor ZD:
stot. just. JUDr. Rudol Kadlečík

Dokument č.13⁵⁴

Pol'ný prokurátor
Z. divízie
Číslo: 38/dôv.1943.

SV, 22. máj 1943

Vec: stot. pech. Čambalík, stot. pech.
 Nálepka styk s partizánmi

Obvinený stot. Nálepka ako I. pobočník 101 pluku a stot. Čambalík ako veliteľ 101/11 pluku mali svoje SV v Kopceviči od júla minulého roku až do 24. decembra 1942. Tuná hneď po svojom príchode, niekedy v auguste alebo v septembri prostredníctvom niektorých vojakov nadviazali styk s partizánmi, resp. s ich veliteľmi. Z počiatku udržovali len niektorí dôstojníci a to tajne jeden pred druhým. Styk udržovali stot. Nálepka, stot. Čambalík, npor Čilík, por. Petro, por. Kucbel, por. v zál. Kútik a dôst. zást. ašp. MUDr. Kollár. Všetci títo obvinení styk udržovali s partizánmi až do presťahovania pluku 24. decembra 1942 do nového SV do Jelska.

Keď partizánski velitelia žiadali od našich dôstojníkov určité služby, ako údajne pomoc pri prepadnutí nem. posádky v Kopceviči, za ktorého vraj naše jednotky, zvlášť HKB (horské kanónové batérie), mali na nemecké postavenie strieľať, snažili sa zapletení z tejto slučky vyvliecť.

Vec ohľadne stykov s partizánmi vyšla najavo, keď dôst. zást. ašp. Čunderlík na popud veliteľa HKB npor. del. Čunderlíka išiel to hlásiť na veliteľstvo ZD, pri čom svoj odchod fingoval ako zbehnutie, aby ostatní nemali podozrenie. Stalo sa to niekedy 20. až 22. decembra 1942.

Od toho času, t.j. od 20. až 22. decembra 1942 bol divizionár o pomeroch, resp. stykoch horeuvedených dôstojníkov s partizánmi informovaný. Vec dal vyšetrovať zpravodajským orgánom divízie stot. Moťovským, ktorý celý elaborát priniesol dňa 24. januára 1943 na MNO. Spolu so stot. Moťovským tohože dňa prišiel som do Bratislavy i ja a zdržal som sa na Slovensku na dovolenej až do začiatku marca. Do tej doby sa v uvedenej veci nič nerobilo a ani nepokračovalo, lebo veliteľ divízie čakal akú správu donesiem z MNO. Ja som po príchode zo Slovenska poradil veliteľovi divízie vec likvidovať buď disciplinárnym potrestaním vinníkov, resp. pokiaľ by toto potrestanie pokladali za nedostačujúce, aby vec bola postúpená k súdnu prejednávaniu.

Veliteľ divízie vec disciplinárne nechcel vybaviť a keďže do stykov s partizánmi boli zapletení skoro všetci dôstojníci, vec radšej nechcel ani zachycovať na papier, aby sa zbytočne nerozvírila udalosť tým skôr, že presťahovaním celého pluku 101 do nového SV styky dôstojníkov s partizánmi aspoň údajne prestali. Toto som mu poradil ja po svojom príchode zo Slovenska.

Pri vyšetrovaní všetci obvinení sa ku stykom s partizánmi priznali, avšak dodávali, že napriek týmto stykom svoju povinnosť splnili stopercentne.

Hoci na úrad poľného prokurátora nebol zaslaný z veliteľstva ZD zpravodajský elaborát, ktorý stot. Moťovský vyšetril ohľadne veci, začal som vec vyšetrovať v apríli 1943 a až dňa 2. mája 1943 osobne som prevzal na veliteľstve ZD, na zpravodajskom oddelení, opisy hlásenia o veci.

⁵⁴ VÚA – VHA Praha, f. Sb. Partyzánské a odbojové hnutí hnutí, šk. 1, i. j. 9.

K tomu by som ešte podotkol, že proti stot. Nálepke bolo zavedené trestné pokračovanie u vojenského prokurátora v Poprade, pretože počas svojej dovolenky na Slovensku dňa 24. 10. 1942 súc podnapitý, robil na vlaku idúcom zo Žiliny do Popradu výtržnosť, pričom porozbíjal okná, a keď na stanici Poprad – Tatry zbadal Nemcov Alberta Gresingera a Fridricha Keilinga z Popradu zbierať na nemeckú stranu vojenskú zimnú pomoc, osopil sa na nich slovami: „*Vý ste Nemci, prečo ste nie na fronte u Stalingradu.*“ Vec po vyšetrení bola postúpená od vojenského prokurátora v Poprade dňa 2. februára 1943 môjmu úradu k súdnemu prejednaniu, nakoľko menovaný opätovne z dovolenky sa vrátil do poľa. O tom, že proti stot. Nálepke sa vedie u vojenského prokurátora v Poprade trestné pokračovanie som veliteľ a divízie informoval, niekedy v januári 1943.

Pol'ný prokurátor ZD:
stot. just. JUDr. Rudolf Kadlečík.

Dokument č. 14⁵⁵

Veliteľstvo divíznej oblasti 2
Čís. 2509/Dôv.O.D.1943

Prešov 30. máj 1943

Vec: NÁLEPKA Ján, stot. pech.
a LYSÁK-JACKO Imrich, npor.
pech. – posudok a príbuzenstvo.

DÔVERNÉ

Prílohy: 5

Ministerstvo národnej obrany
obranné oddelenie
B r a t i s l a v a

Na telefonický rozkaz obranného oddelenie MNO:

V prílohe prikladám:

- I. Posudok o chovaní sa stot. Nálepku.
- II. Zprávu okr. žand. veliteľstva Sp. N. Ves o príbuzenstve stot. pech. Nálepku.
- III. Zprávu p. pl. 4 o npor. Lysákovi.
- IV. Zprávu žandárskej stanice Brezovica o príbuzenstve npor. Lysáka.

Iné poznatky obranného dôstojníka:

Stot. pech. Jána Nálepku pozná obranný dôstojník od r. 1934, kedy sme boli spolu v Levoči v škole pre zál. dôst. – Pokiaľ sa pamätám, javil sa mi vtedy stot. Nálepka ako rodoľub. Často nadával na Čechov. Len v poslednom čase bolo u menovaného badať sklony k rebelantstvu, viď moje hlásenie čís. 42271/Dôv.O.d.1942 zo dňa 18. 11. 1942, kedy VDO2-osob. oddel. podalo na neho i trestné oznámenie voj. prokurátorovi v Poprade pre podozrenie, že sa dopustil protištátnych výrokov.

Ďalej hlásim, že v r. 1941, keď som bol u ZD vo funkcii prednostu 2. oddelenia, mal som možnosť sledovať chovanie sa a výkon služby stot. pech. Nálepku, ktorý vtedy pracoval u ZD na 3. oddelení a toto oddelenie určitý čas aj sám viedol. Stot. Nálepka javil sa vtedy

⁵⁵ VHA Bratislava, f. 55-53-2, čís. 2509/Dôv.O.d.1943; VÚA – VHA Praha, f. Sb. Partyzánské a odbojové hnutia, inv. j. 293.

ako veľmi pracovitý, disciplinovaný a iniciatívny dôstojník. Nezistil som v tomto čase o menovanom nič takého, čo by zo stanoviska zpravodajského bolo závadné.

Podobne posudzuje stot. Nálepku VDO2-osob. oddelenie v pripojenej prílohe.

Ďalej hlásim, že som od vládneho komisára obce Smižany (rodná obec stot. Nálepku) dostal na vedomie odpis správy, ktorú vládny komisár predložil štátnemu zastupiteľstvu v Levoči. V tejto správe vládny komisár obce Smižany žiada štátne zastupiteľstvo v Levoči, aby u rodičov stot. Nálepku bola vykonaná domová prehliadka. Odpis správy vládneho komisára zo Smižian v prílohe predkladám. Súčasne prosím v tomto smere o rozkaz, v akom rozsahu mám na túto správu reagovať. Nie je mi totiž úradne známe, do akej miery hodlá obranné oddelenie MNO vypočúvať, rešp. nariadiť event. domové prehliadky u jeho príbuzných. Vzhľadom k tomu, že to, čo navrhuje vládny komisár vzbudí iste v blízkom okolí značný rozruch, prosím o krátky pokyn – líniu šetrenia.

Predkladám.

Obranný dôstojník:
stot. pech. František Podhorský

* * *

Veliteľstvo divíznej oblasti 2

Čís. 9157 Dôv.osob.1943

Vec: NÁLEPKA Ján, stot. pech. – posudok
o chovaní

Obranný dôstojník VDO 2
P r e š o v

Na ústne dožiadanie obranného dôstojníka VDO 2 oznamujem:

I./ Osobné dáta:

Ján Nálepka, stot. pech., kmeň. príslušník VDO 2, narodený dňa 20. 9. 1912 v Smižanoch, okres Spišská Nová Ves, príslušný tamtiež, slobodný, náb. rím.-kat., národnosti slovenskej, ovláda reči: čiastočne poľsky, srbsky, nemecky, školské vzdelanie, učiteľský ústav s maturitou, vojenské vzdelanie škola na dôstojníkov pechoty v zálohe v Levoči, významnenia za hrdinstvo II. a III. stupňa a pamätná medaila.

II./ Poznatky z kval. listiny:

Posledný popis bol vykonaný 30. septembra 1940 takto:

- 1/ Charakter: svedomitý, spoľahlivý, má zmysel pre zodpovednosť.
- 2/ Chovanie sa v službe a mimo nej: úprimný, kamarátsky, pracovitý, vytrvalý, mimo službu veľmi dobré chovanie.
- 3/ Letora, sklony a návyky: vážny, kludný, bez zvláštnych sklonov a návykov.
- 4/ Pamäť: nadaný, veľmi dobrá pamäť, rýchly postreh, logicky uvažuje.
- 5/ Schopnosť k výchove podriadených: veľmi dobrý vliv na podriadených po stránke mravnej a výcvikovej.

Celkovú kvalifikáciu mal v r. 1940 „výtečná“.

Podľa vojnovej kval. listiny z r. 1943, ktorú veliteľstvo ZD poslalo osob. odd. VDO 2 na nahliadnutie, menovaný mal kvalifikáciu tiež výtečnú.

III. Vlastný posudok:

Menovaného poznám osobne, vykonávali sme spoločne službu v r. 1939 a 1940 u býv. p. pl. 8 v Michalovciach. Poznal som ho ako veľmi kamarátskej povahy, veselý, rád vyhláďával spoločnosť. Mal veľmi dobré vojenské vystupovanie, u podriadených bol obľúbený veliteľ, hoci bol k podriadeným kamarátsky, predsa vyžadoval od nich naprostú poslušnosť, nakoľko bol sám svedomitý vo vykonávaní služby. Ako som menovaného poznal bol v tej dobe naprosto slovenského zmysľania a žiadnu inú orientáciu som u neho nepozoroval.

Prednosta osob. oddelenia:
npor. pech. F. Schmidt.

* * *

Peší pluk 4Čís. 675/dôv.1943

Lipt. Sv. Mikuláš 28. mája 1943

Vec: Jacko-Lysák Imrich, npor. pech.,
posudok – predostretie.

Velit. div. oblasti 2
obranný dôst.
Prešov

Na telefonny rozhovor obr. dôst. VDO2 o npor. Jacko-Lysák Imrichovi hlásim toto:

Npor. pech. Jacko-Lysák Imrich narodil sa 3. júna 1912 v Brezovici n/Tor., okr. Sabinov, domovská príslušnosť Brezovica n/Tor., okr. Sabinov, nár. slovenská, náboženstva rím.-kat., slobodný.

Pred odchodom do poľa bol v posádke Žilina u kanónovej roty. Potom bol v Lipt. Sv. Mikuláši veliteľom kanónovej roty. Za ten čas podľa udania stot. pech. Noge Júliusa p. pl. 4 bol uzavretej povahy a prhký.

Teraz v Lipt. Sv. Mikuláši u p. pl 4 je malý počet dôstojníkov a z nich ani jeden ho bližšie nepozná.

Podľa výpisu z niektorých rubrik kval. listín podávam o menovanom tento posudok:

17. marca 1942 odišiel s kanónovou rotou do poľa u p. pl. 102 od 11. mája 1942, vel. roty KPÚV. Spôhľivý, svedomitý, pracovitý, iniciatívny, dobrého voj. vystupovania, smysel pre zodpovednosť a povinnosť má.

Veliteľ pluku:
pplk. Palkovič.

Vyvinutý smysel pre povinnosť a zodpovednosť. Iniciatívny a starostlivý. K predstaveným úctivý, k podriadeným prísny, ale kamarátsky. Povahy tichej a kľudnej, hľbavý, logicky uvažuje. Svojou rozvahou a kľudom dobre vplýva na podriadených.

Veliteľ pluku:
pplk. pech. Čáni

Z poľa bol na dovolenke koncom apríla. U útvaru bol len jeden deň. Potom sa vrátil zasa do poľa.

Veliteľ vojskovej jednotky:
plk. pech. Otto Klement

* * *

Okresné žandárske veliteľstvo Spiš. Nová Ves

Služobný listok

Stotník Nálepka má týchto príbuzných:

- 1/ otca Michala Nálepku, 60-ročného, roľníka, majetného, za býv. ČSR bol v agrárnej strane a takého smýšľania je i teraz,
- 2/ matku Máriu rod. Ondovú, 54-ročnú, domácu,
- 3/ brata Michala, 35-ročného, roľníka, majetného, ženatého s Máriou rod. Bartošovou,
- 4/ brata Štefana, 33-ročného, obecného horára, ženatého s Máriou rod. Findurovou, nemajetného,
- 5/ sestru Máriu, 22-ročnú, vydatú za Štefana Havaša, faktora dreva, 26-ročného, nemajetného,
- 6/ sestry Helenu a Juditu, obe 16-ročné, slobodné, domáce, /:dvojčatá:/,
- 7/ strýka Jána Ondru, 68-ročného, roľníka, vdovca, majetného a bezdetného a
- 8/ tetku Helenu Nálepkovú, 50-ročnú, vydatú za Jána Gondu, 54-ročného, roľníka, majetného.

Všetci tu menovaní sú náboženstva rímskokatolíckeho, národnosti slovenskej, po stránke mravnej a štátoobčianskej zachovalí a spoľahliví. Bývajú v obci Smižany, okr. Sp. Nová Ves.

Spiš. Nová Ves 28. máj 1943.

Na stráž!
Okresný žandársky veliteľ
(nečitateľný podpis)

Veliteľstvo 2 divíznej oblasti Prešov
/:Obranný dôstojník:/

* * *

Vládny komisár obce Smižany

Vec: Poplašné zprávy o zbehu
stotníkovi Jánovi Nálepkovi

Smižany, 28-ho mája 1943

Slávne Štátne Zastupiteľstvo!
v Levoči

Vo Smižanoch koluje zpráva, že Ján Nálepka stotník ušiel s niekoľkými do bolševického Ruska a údajne vstúpil do Legie československej. Nevieť čo je pravda z toho. Jedna blízka príbuzná, ktorá mala syna na vojne veľmi dôverne sa mi ponosovala a prezradila, že menovaný písal svojim rodičom do Smižian, aby podelili jeho peniaze medzi súrodencov, aby sa títo obliekli a údajne, že rodičia menovaného dostávajú od vojenského útvaru jeho plat mesačne poštou do Smižian. Otec menovaného je Michal Nálepka, č. 82. Počul som, že menovaný doniesol toho času jedno rádio a všelijaké vojenské veci, ďalej, že puceri boli tu na dovolenej a tiež dopravili nejaké veci. Nakoľko je to pravda, čo sa šepká, úctive prosím

Sl. Štátne zastupiteľstvo, nech ráči dať previesť domovú prehliadku, ďalej ráčte na tunajšej počte zakročiť, aby bola zavedená cenzúra listov, prípadne, keď príde jeho plat ešte i toho mesiaca, aby ten nebol vyplatený. Vyšetrovanie nech je prevedené tak, aby neboli príbuzní chránení a neprežradiení.

Čo sa týka mojej osoby, keď sa dokáže pravdivosť zprávy budem mať ďalší návrh o používaní rádioprijímačov v Smižanoch. Keď sa nedokáže, tak moju žalobu ráčte považovať za bezpredmetnú.

Na stráž!

Štefan Babík v. r.
vl. komisár

Dokument č. 15⁵⁶

Veliteľstvo ZD

SV, dňa 5. júna 1943
Len pre služobnú potrebu!

Dôverný rozkaz č. 15

čl. 35 Nálepka Ján, stot. pech. a spol. – rozsudok.

Rozsudkom poľného súdu ZD čís. PS – 77/1943 zo dňa 2. júna 1943 boli odsúdení:

- 1./ stot. pech. Ján Nálepka,
- 2./ npor. pech. Imrich Lysák - Jacko,
- 3./ por. pech. v zál. Michal Petro,

príslušníci p. pl. 101 podľa §§ 191, 204, 45, 32 v. tr. z. okrem prepustenia z hodnosti, straty medailí a vyznamenaní k trestu smrti povrazom.

Na základe § 3 zák. čís. 262/39 Sl. z. hnutel'ný a nehnuteľný majetok všetkých odsúdených bol zaistený a vyslovené bolo jeho prepadnutie v prospech štátu.

Trestný čin:

Dňa 15. mája 1943 asi o 01.00 hod. v noci zbehli od p. pl. na erárnych koňoch k partizánom a vstúpili do ich válečných služieb,

/zločin zbehnutia za vojny podľa §§ 193, 191 v. tr. z./.

Tento rozsudok vyhláste všetkým dôstojníkom pri dôstojníckom zhromaždení.

Č. 69.610/Dôv.II.a odd. 1943

Dokument č. 16⁵⁷

Veliteľstvo 2. pešej divízie

SV, dňa 14. augusta 1943

Rozkaz č. 109

čl. 1162. Nálepka Ján, stot. pech. – šetrenie pobytu.

Pátram po pobyte stot. pech. Jána Nálepku, proti ktorému vediem pokračovanie pre prečin proti disciplíne a poriadku dľa § 269:c v. tr. z, 2/ disciplinárny priestupok, 3/ prečin

⁵⁶ VHA Bratislava, f. ZD, šk. 2, I/38, dôverný rozkazy. Výpis z dôverného rozkazu č. 15 zo dňa 5. 6. 1943.

⁵⁷ VÚA – VHA Praha, f. Sb. f. Sb. Partyzánské a odbojové hnutí hnutí, šk. 1. Rozkaz velit. 2. pd. č. 109 zo 14. 8. 1943, čl. 1162.

verejného štvania podľa § 21 ods. z z. č. 320/40, 4/ priestupok urážky na cti podľa § 1 z. č. 108/33 Sb. z. a n., 5/ prečin urážky prezidenta Republiky podľa § 14 ods. 2 z. č. 320/40 Sl. z. v jednočinnom súbehu podľa § 100 v. tr. z. s prečinom hanobenia Republiky podľa § 19 ods. 1 z. č. 320/40 Sl. z. a s prečinom hanobenia cudzieho štátu podľa § 19 ods. 1 z. č. 320/40 Sl. z.

Menovaná osoba je narodená 20. 9. 1912 v obci Smižany, pol. okres Spišská Nová Ves, z rodičov Michala a Márie rodenej Ondrovej, príslušný do obce Smižany, okres Spišská Nová Ves, povoláním aktívny dôstojník.

Popis osoby:

Výška tela: 166 cm, vlasy: gaštanové, obočie: tmavé, oči: hnedé, ústa: súmerné, brada: guľatá, tvár: podlhovastá, nos: riadny.

Žiadam všetky veliteľstvá, úrady a bezpečnostné orgány, aby po pobyte menovanej osoby pátrali a keď ju zistia, bez meškania mi to oznámili k č. Ps – 20/1943.

Dokument č. 17⁵⁸

Ministerstvo národnej obrany
obranné oddelenie
č. 10.497/Dôv. obr.1943

Vec: Zbehovia dôstojníci od ZD k partizánom

K veci: Pán prezident si želá podrobnú správu o stot. pech. Nálepkovi a npor. pech. Lysákovi.

1/ Kancelária prezidenta republiky, voj. oddelenie, Bratislava

1/.

Na Vaše číslo 5031/vel. dôv. 1943 zo dňa 20. mája a 10. novembra t. r. hlásim:

V noci zo dňa 14. na 15. mája 1943 od svojho útvaru ZD na stranu ruských partizánov zbehli okrem por. pech. v zál. Petro Michala, o ktorom bol už p. prezident informovaný, stot. pech. Nálepka Ján a npor. pech. Jacko Lysák Imrich.

1./ Nacionálne zbehnuvších dôstojníkov:

stot. pech. Nálepka Ján, kmeň. príslušník veliteľstva 2. divíznej oblasti, odvod. ročník 1934, narodený dňa 20. 9. 1912 v obci Smižany, okr. Spiš. N. Ves, príslušný tamtiež, syn Michala a Márie rod. Ondrovej, národnosti slovenskej, náboženstva rím.-kat., slobodný, povoláním akt. dôstojník, absolvoval učiteľský ústav s maturitou, hovorí slovensky, poľsky, srbsky a čiast. nemecky, vyznamenaný za hrdinstvo II. a III. triedou a pamätnou medailou.

Npor. pech. Jacko Lysák Imrich, kmeňový príslušník p. pl. 4, odvodný ročník 1932, narodený dňa 3.6.1912 v obci Brezovica n./Topl.⁵⁹, okr. Sabinov, príslušný tamtiež, syn

⁵⁸ VHA Bratislava, f. 55, šk. 19, č. 10.497/Dôv.obr.1943. Správu pred koncom prvej polovice decembra 1943 spracoval stot. gšt. Ján Stanek.

⁵⁹ Správne má byť: Brezovica n./Torysou.

Imricha a nebohej Karolíny rod. Valušovej, národnosti slovenskej, náboženstva rím. kat., slobodný, povoláním aktívny dôstojník, absolvoval 8 tried reál. gym. s maturitou, hovorí slovensky, čiast. nemecky a maďarsky, vyznamenaný pamätnou medailou.

2./ Podrobnejšie údaje o zbehnúvších dôstojníkoch:

Stot. pech. Nálepka Ján vykonával funkciu I. pobočníka veliteľa p. pl. 101. a zbehol od svojho útvaru v noci zo 14. na 15. mája 1943 na stranu ruských partizánov v priestore Jelsk. Menovaný udržoval styky s partizánmi a nakoľko mal obavu, že celá táto vec bude prezradená a boli by do nej zapletení ešte iní dôstojníci, zbehol na stranu partizánov s úmyslom navždy opustiť svoj útvar a vstúpiť do služieb cudzej moci.

Podľa došlých relácií, získaných šetrením, stot. pech. Nálepka bol známy ako rodoľub. Veľmi často nadával na Čechov, ale len v poslednom čase bolo badať u neho sklony k rebelantstvu a dokonca dopustil sa i hrubších protištátnych výrokov. Menovaný predtým ako sa stal I. pobočníkom vel. p. pl. 101. bol pridelený k štábu ZD, 3. oddelenie, ktoré určitý čas tiež viedol. Po celú dobu služby bol veľmi pracovitý a iniciatívny dôstojník, nemal žiadne sklony návykov alebo k výstrednostiam. Menovaný pochádza z roľníckej rodiny. Jeho otec Michal Nálepka, 60 ročný, roľník, majetný, za bývalej ČSR bol organizovaný v agrárnej strane a takého zmýšľania je i teraz, matka Mária rod. Ondrová, 54 ročná, domáca, prízvukuje svojmu manželovi. Stot. pech. Nálepka má viacej súrodencov a to:

Michala Nálepku, brata, 35 ročného, roľníka, majetného, ženatého, bytom v obci Smižany, okr. Spiš. N. Ves,

Štefana Nálepku, brata, 33 ročného, obecného horára, ženatého, bytom v obci Smižany, okr. Spiš. N. Ves,

Máriu Havašovou rod. Nálepkovou, sestru, vydatú za Štefana Havaša, faktora dreva, 26 ročného, bytom v obci Smižany, okr. Spiš. N. Ves,

Helenu a Juditu Nálepkovou, sestry, obe 16 ročné, slobodné, domáce (:dvojčatá:), bytom v obci Smižany, okr. Spiš. N. Ves,

Jána Ondru, strýčka, 68 ročného, roľníka, vdovca, majetného, bytom v obci Smižany, okr. Spiš. N. Ves,

Helenu Nálepkovou, vydatú za Jána Gondu, tetka, 50 ročná, bytom v obci Smižany, okr. Spiš. N. Ves.

Stot. pech. Nálepka má bratranca Ondreja Nálepku, komisára verejnej správy vnútornej v. v., bytom v Levoči. Sestra Ondreja Nálepku (:komisára:) je vydatá za plk. gšt. Tatarom.

Proti príbuzným stot. pech. Jána Nálepku nebolo po stránke mravnej a politicko-štátnej nič závadného zistené.

Npor. pechg. Jacko Lysák Imrich zastával funkciu obranného dôstojníka veliteľstva p. pl. 101. Menovaný zbehol spoločne so stot. Nálepkom v noci zo dňa 14. na 15. mája 1943 na stranu ruských partizánov v priestore Jelsk.

Podľa získaných informácií npor. Lysák nebol nijak vynikajúcim dôstojníkom, svoje povinnosti síce plnil dosť svedomite, ale nemal chuť k práci. Menovaný taktiež ako i stot. Nálepka bol podozrievaný zo stykov s partizánmi a preto z obavy pred prezradením spoločne so stot. Nálepkom a por. Petrom zbehol na stranu partizánov.

Menovaný má dosť rozvetvené príbuzenstvo a to:

Imrich Jacko Lysák, otec, narod. v r. 1889, roľník, národnosti slovenskej, bytom v Brezovici n./Topl.⁶⁰,

Anna Jacko Lysáková rod. Goliašová, nevlastná matka, narod. v r. 1902, bytom v Brezovici n. Topl.,

Andrej Jacko Lysák, brat, 35 ročný, ženatý, roľník, bytom v Brezovici n./Topl.,

Štefan Jacko Lysák, brat, nar. v r. 1914, slobodný, roľník, bytom v Brezovici n./Topl.,

Michal Jacko Lysák, brat, narod v r. 1921, slobodný, je u svojho otca v Brezovici n./Topl.,

Žofia Lysáková, sestra, narod. v r. 1925, slobodná, je u svojho otca v Brezovici n./Topl.,

František Lysák, brat, narod. v r. 1928, je u svojho otca v Brezovici n./Topl.,

Jozef Lysák, brat, narod. v . 1930, je u svojho otca v Brezovici n./Topl.

⁶⁰ Správne má byť: Brezovica n. Torysou. (Rovnako aj v nasledujúcich prípadoch.)

MÚZEJNÍCTVO

NÁVŠTEVA TANKOVÉHO MÚZEA V BOVINGTONE VO VEĽKEJ BRITÁNII

MARTIN KONEČNÝ

KONEČNÝ, M.: Visiting the Bovington Tank Museum in Great Britain. *Vojenská história*, 3, 17, 2013, pp 165-171, Bratislava.

The article presented describes author's visit in the Bovington Tank Museum and provides the reader with information about this museum and its selected exhibits. Following a brief introduction containing general information, the author brings an insight into individual exhibition sections with more detailed information provided about several selected machines. The article may inspire the general as well as professional public to visit this undoubtedly interesting museum.

Military Museology. Bovington Tank Museum in Great Britain.

Tankové múzeum nachádzajúce sa v mestečku Bovington, v grófstve Dorset na juhu Anglicka, má v súčasnosti vo svojich zbierkach takmer 300 exponátov obrnenej vojenskej techniky, medzi ktoré patria nielen tanky, ale aj stíhače tankov, samohybné delá, obrnené transportéry a obrnené automobily. Múzeum v Bovingtone uchováva vo svojich priestoroch obrnenú vojenskú techniku pochádzajúcu až z dvadsiatich šiestich štátov, pričom jej súčasťou je niekoľko unikátnych vozidiel, ktoré nenájdeme nikde inde na svete. Bezpochyby najslávnejším exponátom múzea je obávaný nemecký Panzerkampfwagen VI Tiger I (SdKfz 181), jediný plne funkčný a pojazdný Tiger I, ktorý sa zachoval dodnes. Múzeum v Bovingtone je naňho, pochopiteľne, právom hrdé a pravidelne každý rok usporadúva tzv. Tiger Day (Deň Tigra), počas ktorého si záujemcovia môžu vychutnať burácajúce motory tohto kolosu z druhej svetovej vojny naživo v aréne nachádzajúcej sa v širšom areáli múzea.

Priestory tankového múzea sú rozčlenené na štyri hlavné haly, každá z nich je domovom obrnených vozidiel pochádzajúcich približne z rovnakého historického obdobia. Ak si budete chcieť prezrieť vystavené exponáty od najstarších až po tie najmodernejšie, mali by ste ako prvú navštíviť halu „World War I“, kde sú umiestnené tanky a vojenská technika z prvej svetovej vojny. Dominujú tu britské tanky, keďže Veľká Británia je kolískou tanku a ako prvá nasadila túto novú a prevratnú zbraň do boja. Medzi najvzácnejšie kusy patrí tank Mark I (Male), vyrobený vo Veľkej Británii v roku 1916. Je to jediný zachovaný exemplár tohto typu tanku na svete, a tým pádom aj najstarší zachovaný tank vôbec. Oe-dlhho bude mať tento „deduško“ už neveriteľných 100 rokov! Raritou je aj britský tank

Mark IV (Male), vyrobený v roku 1917, ktorý bol zrekonštruovaný a dnes je plne pojazdny. Návštevníci ho môžu vidieť v akcii aj počas tzv. Tankfestu, ktorý múzeum v Bovingtone každoročne organizuje (tentoraz pripadol na 29. a 30. júna 2013).

Súčasťou spomínanej haly je aj samostatná sekcia „Interwar“, kde sú umiestnené tanky z medzivojnových čias. Za zmienku stojí najmä britský tank A1E1 Independent z roku 1926, ktorý má až päť veží, delo kalibru 47 mm a štyri guľomety. Pre toto obdobie je charakteristické, že konštruktéri prichádzali s návrhmi na vytvorenie niekoľkovežových tankov, až kým sa na sklonku 30. rokov 20. storočia táto koncepcia definitívne nezamietla ako „slepá ulička“ vo vývoji obrnenej techniky. Typickým príkladom výroby niekoľkovežových tankov je medzivojnový Sovietsky zväz, kde sa do armádnej výzbroje dostali tanky T-28 a T-35.¹

Počtom vystavovaných obrnených vozidiel je najväčšou hala „World War 2“, kde sa nachádzajú exponáty používané najmä v období druhej svetovej vojny. Múzeum má vo svojej zbierke vzácné tanky patriace pôvodne západným Spojencom, Sovietskemu zväzu, ale aj nacistickému Nemecku. V tejto hale si návštevníci môžu prezrieť nielen tanky, ale aj rôzne typy stíhačov tankov, samohybných diel, obrnených transportérov a obrnených automobilov. K veľmi vzácnym (a v niektorých prípadoch aj raritným) patria obrnené vozidlá nemeckej proveniencie. Múzeum v Bovingtone tu vystavuje dva ťažké nemecké tanky Panzerkampfwagen VI Tiger Ausf. B (známy tiež ako Tiger II, alebo častejšie Königstiger, SdKfz 182).² Königstiger bol najťažším sériovo vyrábaným tankom druhej svetovej vojny (vážil takmer 70 ton) a pre svoju obrovskú palebnú silu a pancierovanie sa stal podobne ako Tiger I tankovou legendou. Na celom svete sa dodnes zachovalo len osem Königstigrov, z toho dva sú v Bovingtone.³ Jeden z nich bol súčasťou výzbroje I. tankového zboru SS a Briti ho ukoristili v Normandii v auguste 1944.

Napriek ohromujúcim parametrom (pri prvom pohľade naň človeku doslova vyrazí dych) nie je Königstiger najväčším obrneným vozidlom umiestneným v popisovanej hale. Tento primát patrí najťažšiemu sériovo vyrábanému obrnenému vozidlu druhej svetovej vojny, ktorým bol nemecký stíhač tankov Jagdtiger (SdKfz 186). Toto monštrum vážilo vyše 75 ton a malo predný pancier o hrúbke ťažko uveriteľných 250 mm (pre porovnanie, Tiger I mal maximálnu hrúbku panciera 102 mm a americký tank Sherman len 51 mm)!⁴ Na svete sa zachovali už len 3 kusy stíhača tankov Jagdtiger, jeden z nich je práve v tankovom múzeu v Bovingtone.⁵ K ďalším vystavovaným kusom nemeckej obrnenej techniky v tejto hale patrí stíhač tankov Jagdpanther (SdKfz 173), stíhač tankov Jagdpanzer 38 (t) Hetzer (SdKfz 138), samohybné delo Sturmgeschütz III Ausf. G (SdKfz 142/1), tanky Panzerkampfwagen II Ausf. L (Luchs, SdKfz 123), Panzerkampfwagen III Ausf. N (SdKfz 141/2),

¹ K tanku T-28 pozri príspevok dostupný na internete: <http://www.panzernet.net/tankist/stranky/tanky/t28.php>. K tanku T-35 pozri príspevok dostupný na internete: <http://www.panzernet.net/tankist/stranky/tanky/t35.php>.

² K tanku Panzerkampfwagen VI Tiger Ausf. B je dostupná aj moderná literatúra v češtine, pozri: HIGGINS, David R. *Königstiger vs IS-2. Operace Sonnenwende 1945*. Praha : Grada Publishing, 2012.

³ Zbieraníu údajov o doteraz zachovaných tankoch nielen z obdobia druhej svetovej vojny sa venuje internetový portál Surviving Panzers, pre viac informácií pozri: http://the.shadock.free.fr/Surviving_Panzers.html. Podľa údajov z tohto zdroja sa zachované Königstigre nachádzajú v Bovingtone (2 kusy), Münsteri (Nemecko), La Gleize (Belgicko), Saumure (Francúzsko), Thune (Švajčiarsko), Kubinke (Ruská federácia) a Fort Benning (USA).

⁴ Pozri: <http://www.panzernet.net/panzernet/stranky/stihace/jgdtiger.php>.

⁵ Zvyšné dva Jagdtigre sa dnes nachádzajú v ruskej Kubinke a v Aberdeene (USA).

Panzerkampfwagen IV Ausf. D (SdKfz 161), obrnený transportér SdKfz 251/8 Ausf. C (vyrobený v roku 1941 v Protektoráte Čechy a Morava) a osemkolesový obrnený automobil Schwere Panzerspähwagen SdKfz 234/3 (s najväčšou pravdepodobnosťou jediné zachované vozidlo tohto typu na svete).

Spomedzi britských tankov si návštevníci môžu prehliadnúť Mark II A12 Matilda CDL, Cruiser A34 Comet I, Mark III Valentine IX, Centurion Mark I a ďalšie. Unikátnym exemplárom je pôvodom americký tank M4A1 Sherman⁶ z roku 1942, ktorý používali Briti. Je to najstarší zachovaný tank typu Sherman na svete. Okrem tanku M4A1 Sherman sa v tejto hale nachádzajú aj ďalšie obrnené vozidlá vyrobené v Spojených štátoch amerických. Svojimi parametrami ihneď zaujme ťažký tank M26 Pershing⁷ z roku 1945, s veľmi účinným delom kalibru 90 mm. Ľahké tanky reprezentuje M24 Chaffee, obrnené automobily M8 Greyhound a obrnené transportéry M9A1 Armoured Personnel Carrier.

Tretia tematická hala nesie názov „Cold War“ a sú v nej umiestnené obrnené vozidlá, ktorých používanie spadá približne do obdobia od konca druhej svetovej vojny až do začiatku 90. rokov 20. storočia. Jedinou výnimkou je britský tank TOG II z roku 1941. Ide o prototyp ťažkého tanku, ktorý sa zachoval v jednom jedinom exemplári a, samozrejme, nikdy sa nezúčastnil bojov. Vážil neuveriteľných 80 ton (v tomto smere prekonal aj nemecký Königstiger) a ako hlavnú zbraň mal sedemnásťlibrové delo (17 pounder gun). TOG II sa, síce, v aktívnej službe neobjavil, ale iné vystavené exponáty sa stali legendami bojísk z obdobia studenej vojny. Či už ide o americký tank M60A1 Patton, britský Chieftain Mark 11C Main Battle Tank, alebo sovietsky T-55⁸.

Štvrtá veľká tematická hala „The Tank Story“ umožňuje návštevníkom nielen prehliadnúť si 36 vystavených obrnených armádnych vozidiel, ale jej ambíciou je aj pomocou diorám, informačných panelov, premietania dokumentárnych filmov a prehrávania výpovedí bývalých i súčasných tankistov a armádnych expertov predstaviť záujemcom vývoj tanku ako prevratného bojového vozidla od jeho nasadenia v prvej svetovej vojne až po boje v irackej Basre začiatkom 21. storočia. V tejto hale je prezentovaných niekoľko unikátnych exemplárov tankov a dovoľme si povedať, že azda každý priaznivec vojenských obrnených vozidiel si tu príde na svoje – aj ten, kto má rád druhú svetovú vojnu, aj ten, koho fascinujú moderné bojové tanky. Práve tu je umiestnený najslávnejší exponát múzea v Bovingtone a zrejme aj najobávanejší tank histórie, nemecký Tiger I.⁹ Tento Tiger s taktickým číslom 131 na veži bol zajatý Britmi v apríli 1943 v Tunisku, na sklonku bojov v severnej Afrike.¹⁰ Tu si ho prehliadol aj britský premiér Winston Churchill, neskôr bol Tiger dopravený do Veľkej Británie a podrobený rozsiahlemu skúmaniu a testom. Niet sa čo diviť, bol to vôbec prvý tank tohto typu, ktorý sa západným spojencom podarilo získať do svojich rúk takmer

⁶ K tanku Sherman pozri dielo v českom preklade: ZALOGA, Steven J. *Panther vs Sherman. Bitva v Ardenách 1944*. Praha : Grada Publishing, 2010.

⁷ K tanku M26 Pershing pozri dielo v českom preklade: ZALOGA, Steven J. *T-34-85 vs M26 Pershing. Korea 1950*. Praha : Grada Publishing, 2012.

⁸ K tanku T-55 pozri: ZALOGA, Steven J. *Sovětské tanky T-54 a T-55. 1944 – 2004*. Praha : Grada Publishing, 2010.

⁹ K tanku Panzerkampfwagen VI Tiger I pozri nasledujúcu literatúru v češtine: RESTAYN, Jean. *Tiger I na východní frontě*. Praha : Area, 2007; FLEISCHER, Wolfgang – SCHEIBERT, Horst. *Tiger*. Praha : Deus, 2009; PEJČOCH, Ivo. *Těžké tanky – ocelová pěst. Dějiny vývoje a nasazení těžkých tanků od první světové do studené války*. Praha : Svět křídla, 2010, s. 88-102.

¹⁰ O získaní tohto Tigra Britmi pojednáva publikácia: BOTHAM, Noel – MONTAGUE, Bruce. *Catch That Tiger: Churchill's Secret Order That Launched The Most Astounding and Dangerous Mission of World War II*. London : John Blake Publishing Ltd., 2012.

nepoškodený. Po vojne bol Tiger umiestnený do múzea v Bovingtone a neskôr prešiel opravou, vďaka ktorej je dnes plne pojazdny. Ako sme už spomínali v úvode, v tomto smere je popisovaný Tiger I svetovým unikátom. Funkčný je aj vedľa Tigra stojaci Panzerkampfwagen III Ausf. L (SdKfz 141/1)¹¹, takisto natretý v pústej farbe a slúžiaci na bojiskách severnej Afriky. Briti ho zajali už na jeseň roku 1942 (oficiálne informácie z múzea hovoria o tom, že sa zrejme zúčastnil bitky o Alam el Halfa), následne ho dopravili do svojej domoviny, kde zostal doteraz.

Nesmierne cenným exponátom je aj M4A2 Sherman Duplex Drive (často sa uvádza skrátene Sherman DD, alebo len DD Tank), vyrobený v roku 1943 v USA a použitý ako plávajúci tank počas vylodenia spojencov v Normandii 6. júna 1944. Ďalším Britmi upraveným Shermanom je M4A4 Sherman (17 pounder), známejší ako Sherman Firefly.¹² Bol to tank Sherman vyzbrojený slávnym britským sedemnásťlibrovým delom, ktorý bol schopný zničiť aj nemecký Tiger I a pri zasiahnutí z boku mohol vážne poškodiť a vyradiť aj Königstiga.¹³ Sovietska technika je zastúpená legendou druhej svetovej vojny, ktorou tank T-34/85,¹⁴ bezpochyby, je. Múzeum vystavuje exemplár vyrobený síce v ZSSR, ale nasadený Číňanmi počas bojov v Kórei a zajatý Britmi v roku 1951. Obávaným sovietskym tankom bol aj T-72, v Bovingtone si návštevník môže prezrieť verziu T-72M1 vyrobenú v roku 1982 v Sovietskom zväze, slúžiacu v armáde Nemeckej demokratickej republiky. Najmodernejšiu obrnenú techniku predstavuje súčasný hlavný britský bojový tank, vynikajúci a spoľahlivý Challenger 2.¹⁵ Výborne sa osvedčil počas invázie do Iraku v roku 2003 a podľa prognóz bude hlavným britským bojovým tankom minimálne do roku 2020.

V závere tohto príspevku by sme sa ešte stručne zmienili o najvhodnejšom spôsobe dopravy do tankového múzea v Bovingtone, ak vyrazíte z Londýna a nemáte vlastný automobil. K dispozícii je vlak alebo autobus, my sme zvolili vlak a cestovali sme zo stanice Londýn Waterloo do mestečka Wool. Vlak urazí túto trasu za približne dve a pol hodiny. Z Woolu je nutné zobrať si taxík, ktorý vás asi za päť minút dovezie priamo pred bránu tankového múzea v Bovingtone. Ak by ste sa rozhodli ísť pešo, vzdialenosť z Woolu do Bovingtonu sa dá zvládnuť za 20 – 25 minút. Tieto konkrétne údaje sme sa rozhodli uviesť ako pomôcku pre prípadných záujemcov o návštevu múzea z radov čitateľov Vojenskej histórie a ušetriť im tak starosť s hľadaním najvhodnejšieho spojenia do Bovingtonu.

V článku sme sa usilovali stručne priblížiť vybrané exponáty slávneho tankového múzea v anglickom Bovingtone. Dovoľme si tvrdiť, že pre každého znalca obrnenej vojenskej techniky, i laického priaznivca tankov a obrnených vozidiel, bude návšteva jeho priestorov nezabudnuteľným zážitkom. Nachádza sa tu totiž niekoľko exponátov, ktoré nie je možné vidieť nikde inde na svete a záujemca sa ich tu môže dotknúť, odfotografovať si ich, vidieť ich jazdiť v priestoroch arény múzea a v ojedinelých prípadoch sa na nich, resp. v nich dokonca previesť! Tankové múzeum v Bovingtone vrelo odporúčame najmä všetkým záujemcom o obrnenú techniku z čias druhej svetovej vojny, ktorá je tu najbohatšie zastúpená a zahŕňa niekoľko svetových unikátov.

¹¹ V češtine vyšla publikácia: ROTTMAN, Gordon L. *Střední tank M3 vs Panzerkampfwagen III. Průsmyk Kasserine 1943*. Praha : Grada Publishing, 2010.

¹² K tanku Sherman Firefly publikoval: HART, Stephen A. *Sherman Firefly vs Tiger. Normandie 1944*. Praha : Grada Publishing, 2008.

¹³ <http://www.panzernet.net/panzernet/stranky/tanky/pz7.php>.

¹⁴ K tanku T-34 pozri publikácie: DRABKIN, Artëm – ŠEREMEŤ, Oleg. *T-34 v akci*. Praha : Baronet, 2007; ZALOGA, Steven J. *T-34-85 vs M26 Pershing*. Korea 1950.

¹⁵ DUNSTAN, Simon. *Hlavní bojový tank Challenger 2. 1987 – 2006*. Praha : Grada Publishing, 2011.

Obr. č.1. Vystavený nemecký tank Königstiger pôvodne patril k I. tankovému zboru SS.

Obr. č. 2. Jediný pojazdný tank Tiger I na svete sa dnes nachádza v múzeu v Bovingtone.

Obr. č. 3. Nemecký stíhač tankov Jagdtiger vážil až 75 ton.

Obr. č. 4. Druhý Königstiger vystavovaný v múzeu v Bovingtone.

Obr. č. 5. Autor článku vyfotografovaný pred Tigrom.

Obr. č. 6. Nemecký tank Panzerkampfwagen IV.

RECENZIE

ZELEŇÁK, Eugen. *KONŠTRUKTIVIZMUS A PLURALITA V HISTÓRII.*
Ružomberok : Verbum, 2011, 123 s.

Publikácie zaoberajúce sa metodológiou písania historických prác už na Slovensku, našťastie, nie sú výnimkou. V roku 2011 sa medzi ne zaradila kniha od Eugena Zeleňáka, ktorá sa zaoberá filozofiou dejín. V prvých piatich kapitolách autor rozoberá myšlienky významných filozofov, alebo teoretikov histórie. Pochopiteľne sa venuje hlavne tým aspektom ich myslenia, ktoré mu slúžia ako východisko pre formulovanie vlastného „ústretového“ výkladu konštruktivistickéj myšlienky. Ten ponúkol v poslednej – šiestej kapitole.

V prvej kapitole autor zasadzuje myšlienky konštruktivismu do širších súvislostí. Na jednu stranu kladie v podobných prácach často kritizovaného Leopolda von Rankeho, ktorý formuloval základné pravidlá (metódy) tradičného dejepisectva. Podľa neho by mal historik na základe kritiky prameňov, rešpektovania faktov, opisu minulosti bez predsudkov, podriadenia sa faktom pravdivo a objektívne opísať minulosť, ako sa skutočne stala. (Na tomto mieste by som chcel vyzdvihnúť autorovo upozornenie na fakt, že môže byť veľký rozdiel medzi tým, čo skutočne Ranke napísal a ako to myslel, a tým, ako dnes jeho myšlienky chápu a prezentujú mnohí konštruktivisti.) Na druhú stranu kladie konštruktivistov. Tí začínajú od 70. rokov 20. storočia tento prístup spochybňovať. Autori ako Hayden White, Frank Ankersmit alebo Louis O. Mink upozornili na podstatný vplyv historika a použitého jazyka na výsledok jeho práce. To vyvolalo, pochopiteľne, veľké diskusie, keď konštruktivistom vyčítali relativizmus, barbarizmus a pod. Najmä v súvislosti s vydaním *Metahistórie* (1973) od H. Whita sa začína hovoriť o tzv. obrate k jazyku (linguistic turn), keď mnohí teoretici upozorňujú na podobnosti medzi históriou a literatúrou, alebo sa sústreďujú na jazykové prostriedky pri písaní histórie. E. Zeleňák však upozorňuje, že by sme skôr mali hovoriť o obrate k literatúre alebo k narácii, keďže sa spomínaní autori inšpirovali teóriou literatúry, (post)štrukturalizmom alebo White sa venoval hlavne naratívne aspektu historických diel. Zanedbávali tak otázky vzťahu medzi svetom a jazykom, ohľadom fungovania jazyka, ktoré si kládli analytickí filozofi jazyka.

V druhej kapitole sa autor venuje analýze myšlienok Arthura C. Danta, najmä jeho naratívnych vetám. Najprv opisuje rozdiel medzi zástancami histórie, ktorí považujú za jej cieľ opísanie konkrétnych a špecifických udalostí a ich oponentmi, ktorí upozorňujú na potrebu zákonov pre vysvetlenie minulosti. Danto čiastočne akceptuje obe tieto vízie s tým, že záleží od historika, či pristupuje k minulým dejom všeobecne (vytvoriť zákonitosť je možné), alebo konkrétne (vytvoriť zákonitosť možné nie je). Závisí to od spôsobu vysvetľovaného. Vysvetliť podľa neho znamená vyrozprávať príbeh. Stačí len všeobecnejšie formulovať konkrétny historický jav a zákonitosť spolu s kauzálnymi súvislosťami sa nám ukážu samé. Jednou z kritik historického poznania býva aj fakt, že historik nie je priamym svedkom udalostí. Danto teda predstavuje osobu *ideálneho kronikára* a opisuje jeho činnosť, ktorá spočíva v zapisovaní všetkého, čo sa deje. Ako príklad uvádza autor atentát na Františka Ferdinanda v Sarajeve. Kronikár môže zaznamenať túto udalosť, ale iba historik ju môže dať späť do súvislostí a tvrdiť, že zapríčinila prvú svetovú vojnu. Kronikár to totiž v danom čase nemôže vedieť. Historik píše naratívne vety, ktoré, na rozdiel od viet

kronikárových, vytvárajú historický význam. Danto tvrdí, že k histórii musíme pristupovať s časovým odstupom, keďže ten je podmienkou historického poznania. To si totiž vyžaduje, aby bolo dané do vzťahu s niečím, čo je z pohľadu skúmania danej udalosti budúcnosť. Výber udalostí sa mení v závislosti od rôznych záujmov a názoroch historikov, z čoho potom plynie pluralita historických prác.

V tretej kapitole autor analyzuje myslenie a tézy Hydena Whita. Pod vplyvom jeho prác sa pozornosť vo filozofii histórie obrátila na otázky, čo má história spoločné s literatúrou. Mnohí historici odmietajú filozofiu dejín, snažia sa iba opísať minulosť bez predsudkov a takto zabezpečiť svoju objektivitu. Na druhej strane sú historici, respektíve filozofovia (napr. Hegel, Marx), ktorí sa snažili identifikovať v dejinách nejaké určujúce princípy a sily. White poukazuje na fakt, že hoci si historici z prvej skupiny myslia, že nie sú zaťažení nejakou apriórnu koncepciou dejín, v skutočnosti to nie je pravda. Z istého hľadiska nevidí zásadný rozdiel medzi históriou a filozofiou dejín. Len je v niektorých prácach vyjadrená explicitne a v niektorých implicitne. White charakterizoval niekoľko konceptualizácií historikovej práce: kronika, príbeh, modus naratívnej štrukturácie, modus argumentu a modus ideologickej implikácie. Hlavne posledné tri modusy sú pre charakter historickej narácie rozhodujúce. Každá z týchto troch stratégií je realizovaná v jednom zo štyroch spôsobov. Autor knihy predstavuje hlavne modusy naratívnej štrukturácie (romance, tragédia, satira a komédia). Každé dielo však obsahuje stopy všetkých troch modusov, inými slovami každé má nejaký estetický, kognitívny a ideologický rozmer. Za nimi sa skrýva metahistorický (tropologický) element. Historik si na hlbinej úrovni vedomia predstavuje minulosť na základe tróпов, ktoré ovplyvnia jeho výslednú prácu. Historické dáta dodajú textu obsah a trópy zase formu. White to nazýva tzv. vymyslenou zložkou historickej narácie. Minulosť je podľa Whita zmysluprázdna a je to až historikova narácia, ktorá jej vtlačí zmysel istou naratívnu formou. To implikuje pluralitu histórií, keď jedna udalosť môže byť zobrazená alternatívnymi, dokonca protirečivými spôsobmi, avšak rovnako plauzibilnými. Autor však upozorňuje, že Whita možno chápať viacerými spôsobmi.

Štvrtá kapitola opisuje názory Paula A. Rotha. Autor najskôr predstavuje polemiku medzi Rothom a Davidom Carrom, zástancom naratívneho realizmu, ktorý tvrdí, že samotné životy majú naratívnu štruktúru a nie je to až na úrovni retrospektívneho výkladu minulosti. Podčiarkuje intencionalitu ľudského konania. Roth tento výklad odmieta s tým, že pri určovaní zámeru nejakého činu sa môže historik myliť a následne ho poopraviť, a teda naviazať na iné udalosti. Pri Carrovom výklade je však takáto oprava nemožná. Poukazuje tiež na masové vraždenie počas druhej svetovej vojny a odmieta čisto iba intencionálne konanie. Na základe experimentov zo sociálnej psychológie zdôrazňuje faktory typu tlak okolia, poslušnosť či konformita. Rothovo myslenie je ovplyvnené viacerými filozofiami, napríklad Quinovou verziou holizmu, podľa ktorej sú výroky pravdivé iba za istých predpokladov, napríklad situovanie udalosti do istého roka si vyžaduje akceptovanie danej formy kalendára. Taktiež treba spomenúť *tézu o nedourčenosti teórie skúsenosťou*, a teda, že rôzne alternatívne teórie vysvetľujú porovnateľne kvalitne tú istú evidenciu. Ako posledné východisko autor spomína teoretickú nasýtenosť poznania, keď každý výrok alebo poznanie je istým spôsobom teoreticky podmienené. Na tomto teoretickom základe Roth napáda rozlišovanie medzi formou a obsahom, keďže svet dokážeme vnímať iba cez formu. Ak akceptujeme predpoklad, že za konaním nie sú žiadne intencie, ostanú nám iba opísané prejavy konania. Istý čin sa stáva činom iba pri jeho opise, a teda svet neexistuje ako taký, keďže ho nemôžeme vnímať neutrálne (odnikadiaľ, bez uhla pohľadu), ale žijeme vo svete druhov. Roth však upozorňuje, že limity akceptovaných opisov minulosti určuje komunita. Tvrdí teda, že

ak domyslíme konštruktivistické úvahy do dôsledkov, vyjde nám z nich neurčitá minulosť. V porovnaní s Whitom a Dantom ide o významný posun, keďže títo dvaja filozofi dejín hovoria o pluralite zobrazení histórie, Roth už hovorí priamo o pluralite minulosti.

V piatej kapitole sa autor zameriava na filozofiu jazyka, hlavne na myšlienky Gottloba Frega. Podobne ako v predchádzajúcich kapitolách, najprv napáda tradičný pohľad, v tomto prípade na vzťah jazyka s okolitým svetom, a to, že isté výrazy označujú isté reálne objekty, vďaka čomu ich môžu všetci identifikovať. Frege však rozširuje túto teóriu tým, že výrazy síce niečo označujú, ale aj niečo vyjadrujú. „*Výraz spravidla vyjadruje svoj zmysel a denotuje alebo označuje svoj denotát*“ (s. 70). Pojem denotátu je pomerne jasný, avšak viacerí filozofi ponúkajú rôzne interpretácie zmyslu. Sám autor ho charakterizuje „*ako kognitívnu perspektívu, z ktorej je možno uchopiť denotát príslušného výrazu*“ (s. 81). Historik teda predstavuje spôsob danosti istej časti minulosti a zároveň danú minulosť nejakou prezentuje. Spôsob danosti je teda uhol pohľadu, perspektíva, z ktorej treba vnímať denotát. Historik navrhuje čitateľovi, aby sa pozrel na skúmanú oblasť cez jeho perspektívu. Túto perspektívu spravidla zdieľa viacero ľudí, a tak spôsob danosti zabezpečuje intersubjektivitu. Frege ako príklad uvádza mesiac (denotát), na ktorý sa možno pozrieť z viacerých miest na zemi (zmysel, spôsob danosti). To však nemožno chápať ako vyjadrenie osobných pocitov autora, ale ako možnú perspektívu.

Prvých päť kapitol slúži autorovi ako východisko pre formulovanie vlastnej tézy. Konštruktivistickú tézu predstavuje s tým, že kladie dôraz na pluralitu minulosti. Autor následne aplikuje rozdiel medzi denotátom a spôsobom danosti na troch opisovaných autorov. Zatiaľ čo u Danta a Whita môže postupovať priamočiari, keďže obaja pripúšťajú existenciu „*ateoretickej*“ minulosti, u Rotha je to zložitejšie, keďže sa u neho denotát prelína so spôsobom danosti. Autor tvrdí, že podľa Rotha historické práce priamo vyjadrujú spôsoby danosti. Následne predstavuje názory jeho kritikov. Tí mu vyčítajú, že nemožno nerozlišovať jazyk s realitou. Na jednej strane síce odmietajú naivný vzťah medzi realitou a jazykom, ale bližšie ho nešpecifikujú. Autor teda konštatuje, že názory Rotha a naivných realistov sú konzistentnejšie a dôslednejšie ako názory spomenutých kritikov. Zelenák odmieta obvinenia voči konštruktivistom, že sú radikálni, absolútni či deštrukčne relativizujúci. Aj podľa konštruktivistov je ľubovôľa pri písaní historických prác limitovaná. Autor ponúka ústretový výklad konštruktivistických myšlienok tým, že ju prepojí s pojmom spôsob danosti, keď „*tej istej časti minulosti môžu zodpovedať rôzne spôsoby danosti*“ (s. 99). Napr. na Ľudovíta Štúra sa možno pozrieť z hľadiska jeho literárnej tvorby, politickej činnosti a pod., teda cez rozličné spôsoby danosti. Nemožno ho však uchopiť cez výraz „*súčasný prezident Slovenskej republiky*“ alebo „*autor knihy Sto rokov samoty*“. To platí aj pre rozsiahlejšie časti reality, len ich uchopenie bude zložitejšie. Z príkladu prístupu ku Štúrovi autor odvodzuje, že by sme mali „*oddeliť myšlienky plurality historických diel od idey relativizmu*“ (s. 100). Nemožno totiž považovať za relativistu historika, ktorý nazve Štúra raz ako „*autora knihy Das Slawenthum un die Welt der Zukunft*“ a neskôr „*vodca slovenského národného obrodzenia, ktorý sa narodil 28. októbra 1915 v Uhrovci*“. Pluralitu si však nemožno zamieňať s ľubovôľou alebo relativizmom. Autor nevidí problém v pluralite historických prác, ale problematická môže byť samotná realizácia tejto plurality. Kritériá na jej posúdenie však musia predložiť samotní historici.

Hoci je autor filozof, jeho publikácia sa nachádza na rozhraní medzi filozofiou a históriou. Síce to v knihe neuvádza priamo, predpokladám, že je jeho záujmom osloviť nielen filozofov, ale aj kolegov historikov. Teda minimálne tú časť z nich, ktorá neodmieta teoretické úvahy o svojej práci. Užitočné by bolo zamyslieť sa nad spôsobom, ako môžu medzi

sebou komunikovať filozofi a historici, a ako môžu reálne využívať jedni závery druhých vo svojom výskume. I keď ide o relatívne blízke disciplíny a historici často ovládajú základy filozofie (a, naopak, filozofi poznajú dejiny), lepšie prepojenie týchto dvoch disciplín by určite nebolo na škodu. Dnes toľko prízvukovaná a preferovaná interdisciplinarita by sa tak v praxi mohla realizovať aj iným spôsobom, než že sa na jednu konferenciu pozvú filozof, sociológ a historik. Keďže historici často nie sú vedení k abstraktnému mysleniu, jednoduchší prienik autorových myšlienok do tejto skupiny vedcov by podľa môjho názoru dokázali zabezpečiť dva doplnky: prípadová štúdia a slovník najčastejšie používaných filozofických výrazov.

Asi tradičnou výčitkou adresovanou teoretickým knihám je ich nedostatočné prepojenie s praxou. Samotný autor s veľkou dávkou skromnosti tvrdí, že bez pomoci historika by sa neodvážil pustiť do prípadovej štúdie, ale že v budúcnosti ju plánuje napísať. Tá by určite knihe pomohla a dodala väčšiu argumentačnú silu. Na druhej strane treba kladne hodnotiť viaceré konkrétne príklady aplikovania teoretických východísk, ktoré uľahčujú porozumenie textu.

Niektorí čitatelia knihy určite nerozumejú úplne bez problémov všetkým filozofickým termínom, ktoré autor v knihe hojne používa. Inými slovami sa čitateľ – nefilozof občas stratí v záplave výrazov typu holizmus, denotát, zmysel danosti a pod. Komfortnejšiemu porozumeniu knihy by teda, nepochybne, pomohol prehľadný slovník najčastejšie používaných filozofických výrazov, teórií či koncepcií.

Publikácia je však napísaná zrozumiteľným spôsobom aj pre nefilozofov. Trošku rušivo pôsobia opakovania niektorých myšlienok v rámci jednej kapitoly na viacerých miestach.

V knihe mi chýba jasnejšie stanovisko autora k jednotlivým koncepciám analyzovaných filozofov, keďže sa mi zdá, že najmä Rothove závery do istej miery protirečia Zeleňákovmu výkladu konštruktivistickej myšlienky. Keď uvádza kritiky spomenutých filozofov, nie je vždy úplne jasné, či sa s kritikou stotožňuje, alebo ju uvádza iba na ilustráciu. Hoci bolo autorovým zámerom (najmä v kapitolách 2 – 4) poukázať najmä na pluralitu pri písaní histórie, jeho názor na jednotlivé koncepcie by čitateľa určite zaujímal.

Knihá prináša prehľad niektorých aspektov myslenia viacerých významných filozofov dejín a jedného analytika jazyka. Na začiatku každej kapitoly napáda tradičný pohľad na dejiny, resp. jazyk. Na základe myšlienok analyzovaných filozofov autor formuluje svoj vlastný „ústretový“ výklad konštruktivistickej myšlienky. Autor sa vymedzuje voči naivným realistom, ale aj radikálnym relativistom. Novátorstvom nie je tvrdenie, že historické diela sú návrhy (perspektívy) na to, ako nazerať na minulosť, ale prepojenie týchto „myšlienok s fregeovskou dištinkciou medzi zmyslom a denotátom a, najmä, s pojmom spôsob danosti“ (s. 97). Týmto spôsobom sa autor snaží napadnúť tradičné obvinenia voči konštruktivismu z relativizmu, čo považujem na jeho knihe za najcennejšie.

Knihá *Konštruktivismus a pluralita v histórii* od Eugena Zeleňáka je, nepochybne, veľmi kvalitným príspevkom k filozofii dejín. Autor sa v danej problematike zjavne veľmi dobre orientuje, zrozumiteľne oboznamuje čitateľa s myšlienkami významných filozofov a ponúka aj novú víziu. Pevne verím, že aj prekladaná recenzia pomôže upriamiť pozornosť historikov na túto knihu, a tak v širšom kontexte vzbudiť u nich záujem o teóriu a metodológiu.

ANOTÁCIE, GLOSY

ĎURIŠ, Rudolf. *O SLOVÁKOCH V ČESKOSLOVENSKÝCH LÉGIÁCH V RUSKU*. Nitra : Eko-Konzult, 2012, 133 s. ISBN 978-80-8079-162-9.

Na Slovensku vychádza v súčasnosti len veľmi málo publikácií a štúdií s tematikou česko-slovenského zahraničného vojska (légií), preto treba prijímať aj skromné brožúrky, spracované bez vedeckého aparátu, ale zato so zrejmou usilovnosťou a úprimným zaujatím pre tento málo známy (resp. polozabudnutý a predtým až tabuizovaný a všelijako poprekrúcaný) úsek našich dejín so sympatiami a chápať ich ako prípravu na vydanie súbornejšieho a odbornejšie spracovaného diela. Takým príspevkom k legionárskym dejinám je aj Ďurišova knižička, ktorá vyšla s podtitulkom: *Nepoznaná história. Kriesiteľia hasnúcej pahreby*.

Podľa pôvodcu, absolventa Filozofickej fakulty univerzít v Prahe a Viedni, pôvodne stredoškolského profesora (nar. 1916) a neskôr matičného pracovníka ho k legionárskej problematike priviedlo zostavovanie rodinnej kroniky jeho nebohého svokra Viliama Šimka († 1968), ktorý ako vojnový zajatec – príslušník rakúsko-uhorskej armády vstúpil v roku 1918 do česko-slovenských légií. (Autor používa nejednotnú terminológiu, pričom aj výraz československý píše raz bez spojovníka, inokedy zase so spojovníkom.) Pri práci na rodinnej kronike Ďuriš pocítil potrebu preštudovať si príslušnú literatúru o našom 1. zahraničnom odboji, rozšíriť si svoje vedomosti a potom aj publikovať informácie o čs. légiách s cieľom „priblížiť opätovne toto obdobie dnešnému čitateľovi, milovníkovi historického čítania, najmä študujúcej mládeži“. V minulosti už uverejnil článok o Slovákoch v čs. légiách v Rusku, ďalej štúdiu o ruskom legionárovi, politic-

kom pracovníkovi, publicistovi a prekladateľovi Mikulášovi Gacekovi a spomienky spomínaného V. Šimku v dvoch zväzkoch pod názvom *Z rodinnej kroniky* (2007) a *Ako sme bojovali proti Rusom za svetovej vojny* (2008).

Celú publikáciu tvorí niekoľko prehľadných oddielov pod názvami: *Letmý pohľad do dejín československých légií v Rusku, Aktivity Slovákov v (českých) légiách, Slovenská otázka v légiách v Rusku, Fenomén čechoslovakizmu v légiách, Aktivisti Slováci v zahraničnom odboji v Rusku, Vyznania legionárov a odkazy krajanom vo vlasti a Odkazy legionárov*.

Ďuriš uvádza ako svoje zdroje aj Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ide zrejme hlavne o pozostalosti, respektíve osobné fondy a fotoalbumy, z ktorých sú však mnohé uložené aj v Slovenskom národnom archíve v Bratislave – napríklad Mikuláša Gaceka, Antona Granatieira, Vladimíra S. Hurbana a ďalších – tieto však nepoužil), ale pracuje predovšetkým s publikovanou literatúrou – najmä so *Sibirskými zápiskami* M. Gaceka, z ktorých aj hojne cituje, ďalej z Jesenského pamäti *Cestou k slobode a zo Sborníka rozpomienok ruských legionárov Slovákov*, ktorý v roku 1933 redigovali Jozef Gregor-Tajovský a Ferdinand Písecký.

Publikácia si nerobí nárok na to, aby bola vnímaná ako prísne vedecké dielo, a preto potom ešte aj pre svoj stručný rozsah vyznievajú niektoré autorove formulácie priveľmi zjednodušujúco a sploštene, napríklad, keď opisuje Štefánikovu misiu na Sibíri, udalosti ako odzbrojovanie légií v Penze, Čel'jabinský incident, peripetie okolo legionárskych zjazdov, údajný „neúspech“ hlasistického hnutia, alebo aj komplikované pomery v Irkutskom tábore Slovákov či vzťahy medzi niektorými vedúcimi postavami (Oríšek – Gacek, Jesenský – Tajovský atď.). V takej stručnej brožúre, pochopiteľne, nebolo možné ani podrobnejšie vysvetliť komplikované vzťahy Čechov a Slovákov

v Rusku alebo problém „čechoslovakizmu“, formovanie slovenských jednotiek, používanie slovenského jazyka atď. aj keď sa o to autor nie vždy celkom úspešne pokúša. Napriek tomu treba publikáciu privítať ako pomôcku hlavne pre stredoškolských učiteľov a ako stručný úvod do problematiky légii, hlavne ruských. A aj keď Ďuriš spomína tzv. legionársky mýtus, v závere knihy celkom správne konštatuje, že „*legionárske hnutie bolo a malo by aj zostať svetlou kapitolou našich spoločných česko-slovenských dejín. Pôvodné ideály legionárov, obetavá láska k vlasti a ochota nasadiť aj svoj život za jej slobodu sú trvalé mravné hodnoty, ktoré by mali platiť pre oba naše národy dnes i pre všetky budúce dni.*“ (s. 124.)

F. Vrábek

KREISINGER, P. BRIGÁDNÍ GENERAL JOSEF BARTÍK. ZPRAVODAJSKÝ DŮSTOJNÍK A ÚČASTNÍK PRVNÍHO I DRUHÉHO ČESKOSLOVENSKÉHO ODBOJE. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2011, 190 s. ISBN 978-80-87211-55-7.

Dráha J. Bartíka (30. 6. 1897 – 18. 5. 1968) k profesionálnemu vojakovi sa nelíšila od iných dôstojníkov čs. armády, ktorí sa po roku 1918 vracali do vlasti v legionárskych uniformách. Na rozdiel od bývalých aktívnych dôstojníkov rakúsko-uhorskej armády, ale aj nového dôstojníckeho dorastu vychovaného už v ČSR, legionári k vojenskej službe nastupovali vytrhnutí z občianskeho života – keby nebolo vojny, uberali by sa inou cestou. Ako maturant reálneho gymnázia chcel študovať technický smer, ale v októbri 1915 musel narukovať a po absolvovaní Školy na dôstojníkov zálohy (ŠDZ) bol ako aspirant na jar 1916 odveľený na taliansky front, kde ho Taliani 2. novembra. 1916 zajali a v januári 1917 vstúpil do čs. dobrovoľného vojska či čs. zahraničného

vojska (názov légie sa používal až po vojne). V bojoch na Isola Grande na Piave 30. mája 1918 bol ťažko ranený do nohy (do konca života kríval), čo ovplyvnilo jeho kariéru – nemohol slúžiť v poli, po vyliečení našiel uplatnenie od októbra 1919 ako referent v spravodajstve, kde postupoval vo funkciách aj v hodnostiach (1918 por., npor., 1919 kpt., 1927 škpt., 1935 mjr., 1941 pplk., 1945 plk., brig. gen.). V druhej polovici 30. rokov pôsobil v protišpiónážnej sekcii MNO a na poslednú chvíľu pred okupáciou (14. 3. 1939) odletel so spravodajskou skupinou plk. gšt. F. Moravca cez Holandsko do Londýna.

Autor prehľadným spôsobom opisuje Bartíkovu mladosť, službu v légiiach, v čs. medzivojnovovej armáde, ako aj v zahraničnom odboji, vrátane ciest do Poľska pred vypuknutím vojny, ktoré mali podstatný vplyv na formovanie čs. odboja v Poľsku. Potom pôsobil ako náčelník spravodajského oddelenia 1. čs. divízie vo Francúzsku, pridelenca pri kanadskej vojenskej misii a na spravodajskom oddelení exilového MNO, kde sa s F. Moravcom názorovo rozišli. Vo februári 1942 bol ustanovený za prednostu exilového Ministerstva vnútra a ním zostal aj vo vláde košického Národného frontu – 10. apríla 1945 bol vymenovaný za prednostu odboru pre politické spravodajstvo MV a v auguste 1945 bol povýšený na brigádneho generála. Čoskoro sa stal komunistom trňom v oku, lebo veľa vedel a v januári 1946 bol po intrigách a provokáciách odvolaný z funkcie, „uprataný“ ako predseda na odvolací trestný výbor MNO, 9. marca 1948 bol zatknutý a vo vykonštruovanom procese odsúdený na 5 rokov ťažkého žalára (amnestiou 1 rok skráteneý), trest si odpykal v Leopoldove, Bratislave, Mirove a Ruzyni. Po prepustení 17. októbra 1953 (mal byť prepustený 9. 3. 1952) žil v stiesnených hmotných pomeroch, živil sa ako zásobač a účovník, 1. júla 1965 bol rehabilitovaný, ale už 18. mája 1968 zomrel.

Knihu vydal materský ústav autora. Jej text je doplnený rozborom prameňov

a literatúry, anglickým resumé, menným registrom, množstvom fotografií a samostatnou prílohou a dokumentmi. Kniha je koncipovaná ako bibliografia, rozdelená na 4 hlavné obdobia, ktorým zodpovedajú aj názvy kapitol: *Roky mladosti (1987 – 1918)*, detstvo a rodinné pomery, taliansky legionár vo Veľkej vojne, *Medzivojnové roky (1919 – 1939)*, dôstojník spravodajského oddelenia, v študijnej a pátračej skupine, prednosta obrannej sekcie pátračej skupiny, *Vojnové roky (1939 – 1945)*, Veľká Británia a Poľsko, Francúzsko a znova Veľká Británia a *Povoynové roky (1945 – 1968)*, povojnová kariéra na MV a MNO, perzekúcie a väzenie, práca v civilnom živote a rehabilitácia.

L. Jančo

PETRÁK, Anton. ANGLÁN. *SPO-MIENKY GENERÁLA ANTONA PETRÁKA*. Ved. red. T. Klubert. Bratislava : Ústav pamäti národa/Pamäť národa, Edícia MEMOÁRE, 2012, 441 s. ISBN 978-80-89335-59-6.

V bratislavskom kníhkupectve Panta Rhei bola 14. decembra 2012 prezentácia či krst knihy príslušníka čs. samostatnej obrnenej brigády genmjr. v. v. Ing. Antona Petráka, MBE., MC., (1912 – 2009) s výstižným názvom *ANGLÁN*, súvisiaca s jeho 100. výročím narodenia. Kniha vyšla zásluhou vnučky Silvie, zaťa Jozefa Kratochvíla, ÚPN, PN a priateľov. Biografia dôstojníka 1. ČSR, slúžiaceho na petržalskom opevnení, ktorý neváhal po rozbití Československa odísť južnou cestou do Francúzska a Veľkej Británie, aby bojoval proti nacistom za slobodné Československo v slobodnej Európe. Najdôležitejšou časťou jeho odbojovej činnosti bolo absolvovanie výcviku SOE (Special Operation Executive – Výbor pre zvláštne operácie) v Škótsku a na inštruktora „assault kurzov“ (útočných kurzov) a obliehanie pevnosti Dunkerque.

Po návrate do vlasti a prevzatí moci komunistami namiesto vďaky nasledovalo prenasledovanie, vykonštruované procesy, väzenie, strata vojenskej hodnosti i občianskej cti. Po prepustení na amnestiu pracoval ako prekladateľ. 28. októbra 1990 bol povýšený na generálmajora. Po roku 1989 významnou mierou prispel k organizovaniu britskej finančnej pomoci od Air Bridge Association vojnovým veteránom a ich rodinám. Získal rady a vyznamenania Veľkej Británie, Francúzska, Československa, SR, ČR, Belgicka, Poľska a Ruska.

Na začiatku knihy je uverejnená fotografia autora, ako aj najvýznamnejšie rady a vyznamenania.

Dielo sa začína hodnotením Antona Petráka ako vlastenca, demokrata a hrdinu, nasleduje predslov a predhovor autora z roku 2006.

Kniha má XIV. častí či kapitol. Začína sa priblížením prvých dvadsať rokov jeho života – detstvom, základným vzdelaním (ľudovou a meštianskou školou), štúdiom na OA a vojenskou službou – absolvovaním ŠDZ a VA v Hraniciach na Morave ako por. pechoty. Pokračuje službou vlasti v petržalskom pohraničnom opevnení – slúžil ako veliteľ roty PTZ u pešieho pluku 39 „Výzvedného generála Grazianiho“ v Jelínkovej kasárni. Keď sa Petržalka dostala do nemeckých rúk a Bratislava do rúk slovenských fašistov, odmietol im prisahať vernosť. Preto sa rozlúčil s Bratislavou i vlasťou so sľubom, že sa vráti do slobodného Československa v slobodnej Európe. Dlhú cestu na Západ uskutočnil južnou cestou z Brna cez Viedeň, Bratislavu, Budapešť, Belehrad, Solún, Bejrút (na lodi Mohamed Ali el-Kebir) cez Alexandriu a Marseille do Agde, kde vstúpil do rodiacej sa čs. zahraničnej armády. Ďalej opisuje činnosť v rámci formovania 1. čs. divízie gen. Viesta, boje aj činnosť nedisciplinovaných komunistov a fašistov v nej. Po kapitulácii Francúzska 22. júna 1940, ktoré ich sklamať, nasledoval ústup časti divízie ochotnej ďalej bojovať z prístavu Sète opäť na lodi

Mohamed Ali el-Kebir cez Gibraltár do Veľkej Británie. V júli 1940 pristáli v Liverpoole, presunuli sa do Cholmondeley Parku a začalo sa vzájomné poznávanie s Britmi. Stali sme sa spojencami krajiny, nesúcej veľký podiel v spoločnom boji za slobodu. Tu sa sformovala 1. čs. zmiešaná brigáda. Okolo 200 komunistov v nej sa vzbúrilo a boli internovaní. Dostali nové uniformy, zbrane, prebiehali kurzy a cvičenia. Ako vel. roty bol zaradený do vel. zálohy a v auguste 1944 k protitankovej batérii (BKPÚV). Po 3 mesiacoch sa presťahovali do Leamingtonu. Nasleduje boj autora s angličtinou. Opisuje parašutistov, ich výcvik a použitie. Absolvoval kurz výsadbárov v Škótsku, britský kurz veliteľov rôt, assault (útočný) kurz i školu zvláštneho výcviku a v čase od 27. augusta 1942 do 5. mája 1943 bol inštruktorom vo výcvikovom stredisku v Traigh House v Škótsku. V Leamingtone zlúčením 1. čs. zmiešanej brigády s 200. ľahkým protitankovým plukom – východným vznikla 1. čs. obrnená brigáda. Príprava na inváziu bola obdobím špeciálnych kurzov a tvrdej prípravy na vyloďenie. Prijal novú funkciu veliteľa roty sprievodných zbraní. 30. augusta 1944 sa nalodili, preplavili do Normandie a zaujali priestor pri Falaise, presunuli sa ku Calais a 5. októbra k prístavu Dunkerque, kde 7. októbra prevzali od Kanadčanov jeho obliehanie. Oslavou 28. októbra prežil bojový krst – pod jeho velením 20 vojakov – dobrovoľníkov zničilo strategickú farmu, zabili 50 a zajali 14 Nemcov, maršal Montgomery mu udelil Military Crose – Vojnový kríž. Píše o priebehu bojov na morskom pobreží. Tu sa dočkal aj konca vojny. Fašistické Nemecko bolo porazené, 7. mája podpísaná bezpodmienečná kapitulácia v Remeši (8. mája sa akt zopakoval aj v Berlíne), admirál S. Frisius s pevnosťou Dunkerque sa vzdal veliteľovi brigády gen. Liškovi. Úloha brigády sa skončila, 12. mája bola pripravená na presun do oslobodenej vlasti, ktorá však nebola slobodná. Cez Rozvadov, Nepomuky a Rokycany sa dostala do Prahy na prehľad-

ku 18. mája, po nej sa vrátila na demarkačnú čiaru a 25. augusta 1945 prestala existovať. V boji o demokraciu zvíťazili komunisti, ich puč mal dozvuky, v ktorých sa hľadal triedny nepriateľ a príslušníci západného zahraničného odboja nemali v spoločnosti uplatnenie. Absolvoval Vysokú školu vojnovú a nastúpil ako NŠ k brigáde do Žatca. 29. februára 1949 ho ŠtB odviezla a 2 dni bol vypočúvaný v Prahe v Bartolomejskej ulici 5. odd. MNO. Neskôr po krátkom vypočúvaní na ŠtB, ktoré trvalo 2 roky, sa autor vrátil so stopami fyzického násillia. 15. februára 1949 bol poslaný na 3-mesačnú dovolenku a 1. júna na dovolenku s čakaním a zamestnal sa ako pomocný robotník. ŠtB ho odviezla na krátke vypočutie na Pankrác, po týždni sa dostal do budovy Vojenského súdu do „Domečka“, bol odsúdený na 5 mesiacov väzenia za trestný čin proti disciplíne a nedbalé uchovanie štátneho tajomstva. Po prepustení v Bartolomejskej ulici dostal výmer na 2 roky do TNP Mírov, kde strávil od 14. marca 1950 – 19. júla 1951. Po pokuse o útek ho zbili, po čom mu ostali fyzické následky. Z väzenia sa dostal na smetisko ľudskej spoločnosti. Socializmus s ľudskou tvárou ju stratil vpádom Sovietov, a ani ČSLA ľudskú tvár neukázala. Vrátil sa do Bratislavy, zamestnal sa ako technický pracovník na elektromontážach. 11. júna 1958 bol znova zatknutý, prevezený do Ružyne a po polročnej samotke odsúdený na 5 rokov straty slobody za vlastizradu, na základe amnestie mu odpustili 30. mája 1960 3 roky, 1 mesiac a 2 dni, ale až Vojenský obvodový súd v Prahe ho 18. februára 1969 zbavil obvinenia z roku 1949 a 1. januára 1971 odišiel do dôchodku. V zmenenej politickej situácii po roku 1989 sa autor dostal do Francúzska i Veľkej Británie, navštívil pamätné miesta bojov a zúčastnil sa na spomienkových akciách.

Na konci knihy je záver, miestny a menný register, ako aj obrazová príloha 9 listov. V celom diele je uverejnených množstvo dobových i súdobých fotografií osôb i dokumentov.

L. Jančo

MATULA, Pavol. *ROZDELENÉ KY-SUCE.* Zabratie severných Kysúc Poľskom v rokoch 1938 – 1939. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012, 111 s. ISBN 978-83-7490-534-3.

Autor anotovanej publikácie sústredil pozornosť na súvislosti rozdelenia severo-západných Kysúc v prospech Poľska, ktoré sa stalo aktuálnym problémom bezprostredne po Mníchovskej dohode.

Územie Kysúc s obyvateľstvom hovoriacim goralským nárečím, hláskami blízkymi poľštine, tak ako Orava a Spiš, sa stalo predmetom intenzívnejšieho záujmu poľských vedcov už od 19. storočia, opierajúc sa o tézu, že toto obyvateľstvo je poľského pôvodu. (Spor o národnostnú príslušnosť Goralov pretrváva medzi slovenskými a poľskými vedcami dodnes.)

Poľský záujem o slovenských Goralov dosiahol výrazny úspech, keď po prvej svetovej vojne obnovené Poľsko žiadalo o pripojenie územia s týmto obyvateľstvom, čo sa mu v prípade Spiša a Oravy podarilo, pričom v prípade Kysúc sa táto otázka riešila v roku 1938, po uvedenej Mníchovskej dohode.

Anotovaná publikácia sleduje uvedenú problematiku od jesene 1938 do septembra 1939, keď sa hranica na Kysuciach vrátila do pôvodného stavu. Monografia približuje čitateľovi vznik sporu, priebeh a dôsledky pre česko-slovenské vzťahy, pre obyvateľov postihnutých obcí, a to Svrčinovca, Čierneho a Skalitého, ale i časti katastrálnych území obcí Čadca, Raková, Staškov, Olešná a Turzovka. Na Kysuciach prišla Č-SR o 45 km² a približne o 2 535 obyvateľov.

Publikácia je zostavená na základe archívneho výskumu a obohacuje či už slovenskú alebo poľskú historiografiu o doteraz málo skúmanú problematiku. Člení sa okrem úvodu na niekoľko menších častí: *Predohra, Duch Mníchova, Delimitácia – akt priateľstva, Argumenty sily, Nový zákon, Život na hranici, Železnica za cestou, Cesta za železnicou, Cirkev bez kňaza, Argumenty odvety, Oslava spojenia.*

Autor v úvode konštatuje, že predmetné delenie umožnili špecifické podmienky zahraničnopolitickej situácie Poľska, keď na jednej strane voči Slovákom navonok vystupovalo priateľsky, podporujúc ich v emancipačnom úsilí, dúfajúc, že sa Slovensko osamostatní úplne, čo by umožnilo anexiu Podkarpatskej Rusi Maďarskom a vznik vytúženej spoločnej poľsko-maďarskej hranice, pričom by Slovensko hľadalo pomoc u Poľska ako protektora. Postup politiky hlinkovcov, ktorí v získaní autonómie videli naplnenie svojho programu, Poľsko sklamal. Územné aspirácie Budapešti voči Slovensku Varšave vyhovovali a Poľsko sa ocitlo v dvojitej hre. Po zásahu Nemecka do politiky v tejto oblasti, beckovské Poľsko chcelo z tejto situácie vyťažiť aj pre seba. Taktizujúc najskôr presadzovalo minimálne požiadavky. Chcelo predovšetkým získať železničnú trať, tým by získalo spojenie medzi Zwardoňom a Jablunkovom. Potom však predložilo rozšírené požiadavky, a to o obývané územie. Na základe výmeny nót vlád oboch štátov sa 1. novembra 1938 vytvorila spoločná delimitačná komisia na určenie definitívnej podoby hraníc.

Autor uvádza, že práca delimitačnej komisie, sťažaná protestami dotknutého obyvateľstva proti pričleneniu a útokmi na jej poľských členov, zlyhala. V časti *Argumenty sily* vykresľuje autor pokus poľskej strany obsadiť územie násilne, pričom sa česko-slovenské vojsko postavilo na odpor, a revindikácia bola možná po jeho stiahnutí sa. Dohoda o hraničných úpravách bola podpísaná 30. novembra 1938 v Zakopanem.

Nová hraničná čiara odkrojila územie troch kysuckých obcí – Svrčinovca, Čierneho a Skalitého. Slovenská časť stratila železničné, telegrafné i poštové spojenie s okresným mestom. Poľská časť tohto územia sa musela prispôbiť novej legislatíve (približuje časť Nový zákon), na školách sa prispôbiť polonizácii, prihlásiť sa k poľskému občianstvu, podrobiť sa vojenským odovodom. Obyvatelia mali sťažené kontakty s príbuznými, na svoje majetky sa dostali iba so zvláštnym povolením. Keďže na poľskej strane rozdeleného územia chýbal kostol, vznikali problémy aj v súvislosti s praktizovaním viery (*Cirkev bez kňaza*). V časti *Život na hranici* autor vykresľuje podrobnejšie situáciu, keď obyvatelia pripojeného územia vyjadrovali nesúhlas s týmito podmienkami demolovaním hraničných stanovišť, symbolov poľskej moci, útokmi na poľských policajtov a colníkov. Branci pred odvodmi utekali na slovenské územie, rovnako aj ostatní obyvatelia pred evakuáciou do vnútrozemia. Poľská strana používala voči obyvateľstvu na zabranom území taktiku cukru a biča. V čase veľkonočných a vianočných sviatkov obdarovala poľská strana školákov špeciálnymi darčekom (v časti *Škola kuchyňou*). Avšak snaha o získanie si priazne obyvateľstva bola neúspešná.

Osobitnú kapitolu na rozdelených Kysuciach predstavovala železnica – v publikácii približuje časť *Železnica za cestou* – medzi Zwardoňom a Bohumínom, o ktorú Poliakom išlo v prvej fáze ich taktizovania. Podarilo sa im ju získať, ale bez stanice v Čadci, ktorá zostala na Slovensku. Vynútili si však, že ju budú môcť za určitých podmienok využívať. Výsadu poľská strana zneužívala na dovoz ilegálnych protištátnych letákov, ako aj špionáž, čo kulminovalo v letných mesiacoch pred vypuknutím vojny. Druhým komunikačným problémom v rozdelenom regióne bola cesta (*Cesta za železnicou*), ktorá zostala na slovenskej strane. Poliáci si v tomto prípade vynútili výsady, podľa ktorých ju mohli za určitých podmienok

využívať. Tie si každá strana vykladala po svojom, a tak vznikali v tejto veci spory. Poľská strana si však zväčša svoje požiadavky presadila.

Záverečná fáza poľskej správy, ktorá trvala 9 mesiacov, sa niesla v duchu príprav na vojenský stret. Slovensko-poľské vzťahy sa pred začiatkom druhej svetovej vojny zhoršili, sprísnil sa režim na hraniciach, na jednej i druhej strane prebiehala nepriateľská mediálna kampaň, pričom sa zvýšila koncentrácia slovenského a poľského vojska v pohraničí.

Po vypuknutí vojny (časť *Argumenty odvety*) bolo toto územie vrátené Slovensku. Radosť z prinavrátenia územia vyjadrovala napr. stavba kalvárie v obci Skalité, pričom finančné prostriedky boli získané zbierkou nielen v samotnej obci, ale celom regióne i mimo neho líči Oslava spojenia.

Autenticnosť dobovej situácie približujú rozsiahlejšie úryvky z kroník jednotlivých obcí i obrazová príloha na konci monografie. Publikácia vychádza z výskumu archívnych fondov nielen slovenskej, ale i poľskej proveniencie. Je cenným prínosom pre rozšírenie kontextu spoločných slovensko-poľských vzťahov.

M. Stanová

HAZDRA, Zdeněk. *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939 – 1945)*. Sborník příspěvků ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, 128 s. ISBN 978-80-87211-38-0.

Autormi jednotlivých príspevkov zborníka sú prevažne pracovníci Ústavu pre štúdium totalitných režimov – oddelenia pre výskum obdobia neslobody, ktorí sa zamerali na historiograficky menej reflektované zložky spoločnosti v období nacistickej okupácie Čiech a Moravy – deti, ženy, šľachtu, kresťanov a nemecké obyvateľstvo.

Výnimkou je len prvá štúdia Ladislava Kudrnu o československých vojakoch v prvom roku nemeckej okupácie. Autor opisuje a analyzuje udalosti od rokovania veliteľa Luftwaffe Hermana Göringa s čs. leteckým a vojenským atašé v Nemecku už druhý deň po okupácii krajiny. Napriek Göringovej veľkorysej ponuke – umiestnenie mladších českých leteckých dôstojníkov v nemeckom civilnom letectve s finančne výhodným zabezpečením – sa drvivá väčšina letcov rozhodla pre boj proti okupantom či už doma alebo v zahraničí. V lete 1939 sa skončila administratívna likvidácia čs. armády a od 1. augusta 1939 platil zákaz nosenia vojenskej uniformy rozbitej Čs. republiky. Náborové oddiely ríšskeho ministerstva práce sprostredkovali v Nemecku pracovné miesta prepusteným vojakom. Najviac gážístov sa však umiestnilo v protektorátnej správe, časť vo vládnom vojsku a časť v súkromnom sektore. Stovky vojenských osôb, vrátane nemalého počtu dôstojníkov, odišli ilegálne do zahraničia, kde pred vytvorením čs. leteckých a pozemných jednotiek a odoslaním prvých letcov na front podstúpili zložitú a strastiplnú cestu. Kudrna konštatuje, že ich odchod bol podmienený „školskou výchovou, vlasteneckým ovzduším prvej republiky, legionárskymi reminiscenciami z Veľkej vojny, vojenskou prisahou, túžbou odčiniť potupné odovzdanie vlasti bez zbrane, nemožnosťou profesného uplatnenia“. Udalosti prvého roku druhej svetovej vojny nedávali čs. odboju príveľké nádeje. Formovanie armády vo Francúzsku síce úspešne napredovalo, francúzska a britská vláda uznali Čs. národný výbor, ale obnova predvojnovkej Československej republiky sa zdala byť nereálnym snom.

Zdeněk Hazdra sa vo svojom príspevku zamýšľa nad českou šľachtou v období fašistickej okupácie. Vychádza z jej rozdelenia do dvoch skupín, ktoré sa vyprofilovali ešte za Rakúsko-Uhorska. Šľachta, ktorá požadovala zrovnoprávnenie českého štátu v rámci habsburskej monarchie a v politic-

kej rovine podporovala snahy českej občianskej politickej reprezentácie, sa v krízových rokoch 1938 – 1939 a následných vojnových rokoch postavila na stranu protifašistickej rezistencie. Prívrženci druhej skupiny, ktorí obhajovali centralistické usporiadanie podunajskej ríše, prijali veľkonemecké idey a v jednom z najťažších období českého národa 20. storočia sa stotožnili s nacionálne socialistickým hnutím. Vo vzťahu českého národa a novodobej aristokracie predstavujú významný medzník tri šľachtické deklarácie z rokov 1938 a 1939. V prvých dvoch sa šľachtici postavili za nedotknuteľnosť hraníc českého štátu a vyslovili vernosť a lojalitu krajine v najvyššom stupni ohrozenia. V tretej sa jasne prihlásili k českému národu a jazyku, hoci nie všetci signatári boli českého pôvodu.

Autor sa zaoberá konkrétnymi osobnosťami českej nobility, ktoré zohrali dôležitú úlohu v protinacistickom odbojovom hnutí a z ktorých viaceré sa ocitli v rukách gestapa. Spomedzi nich uvádza Zdeňka-Bojku Dohalského, ako ojedinelý príklad stotožnenia sa s Československou republikou od samého začiatku jej existencie.

Stret ideí – kresťania v protinacistickom odboji, je témou štúdie Stanislavy Vodičkovej, ktorá približuje formy odboja na príkladoch duchovných a laikov. Dôvodom ťažšej uchopiteľnosti témy je aj skutočnosť, že kresťania sa do odboja nezapájali organizovane za svoju konfesiu alebo z príkazu cirkvi, ale každý sám za seba, a tiež ich ťažko vymedziť v rámci celonárodného odboja ako sociálnu skupinu, keďže väčšina občanov štátu sa v tej dobe hlásila k niektorej z cirkví. Ako konštatuje autorka, „kresťania sa ocitli vo všetkých sférach domáceho a zahraničného odboja – v armáde, exilovej vláde, ilegalite, spravodajskej sieti, a predovšetkým ako obeť perzekúcie – vo väzniciach, na popraviskách a v koncentračných táboroch“. Vybrala predovšetkým príbehy katolíckych kňazov a rehoľníkov, keďže katolícka cirkev mala v Českoslo-

vensku majoritné postavenie. Uvádza postoj pápeža Pia XI., rozdiely v odboji českých a moravských kňazov a sudetonemeckých klerikov, neopomína ani niektorých študentov a kňazov, ktorí sa v danom období ocitli za hranicami vlasti a v rozhodujúcej chvíli neváhali vstúpiť do zahraničnej armády.

Radka Šustrová sa orientuje na vojnové prežívanie českých a nemeckých detí v Protektoráte Čechy a Morava, na ich reakcie na vojnovú realitu. Vzhľadom na šírku témy, nakoľko bolo odlišné prežívanie jednotlivých národnostných, sociálnych a vekových skupín, sa autorka zamerala na dva výchovné projekty pre české a nemecké deti. Kuratórium pre výchovu mládeže v Čechách a na Morave začalo svoju činnosť v marci 1943 ako mimoškolská organizácia pre východu českej mládeže vo veku od 10 do 18 rokov v intenciách národného socializmu a so skrytým zámerom postupnej germanizácie českej mládeže. Mimoškolská výchova sa realizovala v oblasti športovej a duchovnej. V odlišnej vojnovej realite pre nemecké deti bol v jeseni 1940 nemeckej verejnosti predstavený projekt Kinderlandverschickung ako ochranné opatrenie pre ríšske deti z oblastí ohrozených leteckými náletmi. Do prispôbených hotelových, penziónových a liečebných komplexov na území protektorátu bolo evakuovaných množstvo detí, kde sa mali nemecké deti v bezpečnejšom prostredí vzdelávať a fyzicky zocelovať v súlade s nacistickou ideológiou.

Otázkou žien v období druhej svetovej vojny sa v publikácii zaoberá Jana Burešová. V čase okupácie sa mnohé české ženy venovali odbojovej a partizánskej činnosti, pracovali priamo v armáde alebo pre armádu vytvárali zázemie. V rámci zahraničného odboja autorka sleduje ich činnosť prierezo-vo, v domácom odboji sa zmieňuje o konkrétnych činnostiach jednotlivých ženských osobností z Pardubic a Přerova, o aktivitách Zemskej organizácie pokrokových žien moravských a pod.

Nasledujúca štúdia Lukáša Vlčeka približuje čitateľovi viacero aspektov problematiky protektorátnych Nemcov v prvých mesiacoch okupácie Čiech a Moravy. Prvým vážnym stretom s protektorátnou realitou bolo pre nich nemecké štátne občianstvo a od 20. júna 1939 aj platnosť ríšskej právnej jurisdikcie. Po prehľadnom exkurze problematiky sa autor zamerá na nemecký spoločný život. Venuje sa stavovskému združeniu nemeckých lekárov, Nemeckej spoločnosti vied a umení pre Československú republiku, Nemeckému domu, Spolku nemeckých maliarov, prevzatiu vysokých škôl do ríšskej správy, konkrétne pražskej Nemeckej univerzite, respektíve Nemeckej Karlovej univerzite.

Vojna, odboj a hľadanie historickej identity československého komunizmu je témou poslednej štúdie. Vítězslav Sommer sa v nej zaoberá spojitosťou interpretácií druhej svetovej vojny a čs. protifašistického odboja v čs. historiografii prvých dvoch povojnových desaťročí s premenami politického systému realizovaného komunistickou stranou. Ako príklad historickej interpretácie druhej svetovej vojny v prvej polovici 50. rokov v kontexte vrcholiaceho stalinizmu uvádza spracovanie problematiky Slovenského národného povstania. Podobne ako v druhej polovici 50. rokov akcentuje tzv. zvedčenie historického výkladu, ktoré malo posunúť stranícku historiografiu na kvalitatívne vyššiu úroveň, tak v 60. rokoch 20. storočia poukazuje na nutnosť reinterpretácie v súvislosti s čs. komunistickým reformným hnutím.

Všetky príspevky zborníka zo sympózia, okrem posledného, obohacujú fotografie, ako celok pôsobí zborník zaujímavo a svoj skromnejší rozsah kompenzuje bohatosťou tém. Autori venovali zborník pamiatke emeritného profesora, odborníka na problematiku protektorátu a českých novodobých dejín Jana Kuklíka, ktorý navždy odišiel len niekoľko dní pred konaním seminára.

B. Šedová

KRONIKA

KONFERENCIA PRACOVNEJ SKUPINY PRE ŠTÚDIUM KONFLIKTOV V SOFII

13. ročník konferencie Konzorcía PfP, ktoré združuje inštitúty bezpečnostných štúdií a akadémií obrany pod názvom *Pracovná skupina pre štúdium konfliktov*, sa konal v dňoch 27. – 31. mája 2013 v Sofii. Tento ročník konferencie organizovala Akadémia národnej obrany G. S. Rakovského v Sofii v spolupráci s Úradom pre vojenskú históriu francúzskeho ministerstva obrany. Jej zaujímavý názov – *Národy vo vojne, prečo sa národy zúčastňujú na vojnách a prečo nie* – už tradične ponúkal množstvo možností a uhlov pohľadu na túto zaujímavú problematiku.

Konferencia sa začala neformálnym stretnutím, privítaním a predstavením jednotlivých hostí v historickej budove Akadémie obrany v pondelok 27. mája. V tejto súvislosti treba dodať, že na tohtoročnej konferencii sa zúčastnilo približne 40 historikov zo 17 krajín Európy a Spojených štátov amerických. Slovenská delegácia bola zastúpená riaditeľom Vojenského historického ústavu (VHÚ) v Bratislave plk. Mgr. Miloslavom Čaplovičom, PhD. a pracovníkom Odboru vojensko-historických výskumov VHÚ Mgr. Petrom Chorvátom, PhD. Riaditeľ VHÚ moderoval tretí blok prednášok v rámci prvého dňa konferencie, a Dr. Chorvát vystúpil hneď na úvod druhého dňa konferencie (teda vo štvrtok) s príspevkom *Vojenská účasť Slovenskej republiky na nacistickej agresii proti Poľsku a proti Sovietskemu zväzu (dôvody, realizácia, dôsledky)*.

Ako už bolo uvedené, konferencia sa začala v utorok 28. mája prvým blokom, v ktorom postupne vystúpili historici zo Švédska, Ruska a Dánska s príspevkami zameranými najmä na národné stimuly účasti na vojnových konfliktov. Nakoľko druhý blok prednášok bol naplánovaný až na popoludnie, účastníci konferencie si po tomto bloku prezreli zaujímavú výstavu *Hlavné velenie bulharskej armády v období prvej svetovej vojny, a Osud bulharských židov počas druhej svetovej vojny*. Druhý a tretí blok prvého dňa konferencie priniesli referáty opäť tematicky zamerané na pertraktovanie národných pohľadov na uvedenú problematiku. Z Historického ústavu Armády Českej republiky v treťom bloku vystúpili Karel Straka a Jan Fedosejev s referátom *Strategické možnosti pre malé krajiny v strednej Európe – koalíčná koncepcia obrany Československej republiky 1918 – 1939*.

V stredu 29. mája si účastníci konferencie počas exkurzie prezreli archeologické múzeum v Hissare a pamiatky tráckej architektúry v Staroseli.

Druhý, záverečný deň konferencie obsahoval štyri bloky, pričom posledný z nich bol už tradične venovaný problematike vojenského múzejníctva a archívnictva.

Z hľadiska tematického zamerania príspevkov počas tohto i prvého dňa konferencie prevládali národné pohľady na túto problematiku, ako už bolo naznačené. Všeobecne možno povedať, že konferencia Pracovnej skupiny pre štúdium konfliktov v Sofii bola zaujímavá a jej najväčšie pozitívum bolo hlavne v interpretovaní spomínaných národných pohľadov a skúseností vo vzťahu k téme.

P. Chorvát

SLÁVNOSTNÉ ULOŽENIE OSTATKOV CISÁRSKEHO „VEČNÉHO VOJAKA“ LADISLAVA ŠKULTÉTYHO-GABRIŠA V RODNEJ OBCI MOJTÍN 27. JÚNA 2013

Známeho husára z čias habsburskej ríše Ladislava Škultétyho-Gabriša snád' netreba ani predstavovať. Cisársky „večný vojak“ sa narodil 27. júna 1738 v obci Mojtín a od svojich 12 rokov plných 81 rokov pôsobil ako husár zástavník v službách štyroch cisárov – Márie Terézie, Jozefa II., Leopolda II. a Františka I. Prežil 22 vojen na 256 bojiskách a vojenská história ho právom považuje za najstaršieho vojaka sveta. Bojoval 12-krát proti Francúzom, sedemkrát proti Prusom, dvakrát proti Turkom a raz proti ruskému cárovi. Za svoju vernú službu si vyslúžil dve najvyššie vyznamenania pre mužstvo habsburskej armády – striebornú medailu a delový kríž. Značnú časť svojho žoldu, ktorý mu prináležal za jeho dobrú službu, venoval svojmu rodisku na výstavbu kostola a školy. Historické pramene hovoria o tom, že postupne takto poslal svojej rodnej obci až okolo 30-tisíc zlatých, čo v tých časoch bola ohromne veľká suma. Ladislav Škultéty-Gabriš zomrel 19. augusta 1831 vo veku 93 rokov v plukovom lazarete v obci Svätý Mikuláš (Sânnicolau Mic), ktorý je dnes súčasťou mesta Arad v juhozápadnom Rumunsku pri hraniciach so srbskou Vojvodinou, odkiaľ jeho pozostatky po 182 rokoch previezli v máji tohto roku po exhumácii na Slovensko.

Podnet na prevoz telesných pozostatkov Ladislava Škultétyho-Gabriša vzišiel po tom, čo správca hrobu v Arade skontaktoval katolíckeho kňaza z Mojtína s informáciou, že hrob slávneho husára sa má zrušiť. Podľa správcu bol hrob desiatky rokov spustnutý, v zlom stave, nemal zaň kto platiť poplatky a nikto ho tiež nenavštevoval. Ak by slovenská strana nemala záujem o exhumáciu, hrob by bol s najväčšou pravdepodobnosťou zlikvidovaný. Na základe žiadosti starostky Mojtína a vzhľadom na to, že ide o významnú osobnosť našich vojenských dejín, ministerstvo obrany cestou ministerstva zahraničných vecí a prostredníctvom slovenského zastupiteľského úradu v Rumunsku riešilo túto otázku s príslušnými rumunskými orgánmi. Tie na základe žiadosti nášho zastupiteľského úradu súhlasili s exhumáciou pozostatkov a ich prevozom na Slovensko. Výhrady k exhumácii mala však maďarská strana – konkrétne maďarské krajanské spolky z Aradu, ktoré poukázali na neinformovanie a neprizvanie maďarských zástupcov vo veci exhumácie a prevozu slávneho husára, ktorý je súčasťou spoločnej histórie. Prevoz leteckým špeciálom sa uskutočnil 21. mája 2013, pričom z letiska Kuchyňa boli ostatky prevezené a uložené až do dňa konania slávnostnej ceremónie v Dóme sv. Martina v Bratislave.

Presne v deň výročia 275. narodenín a zároveň podľa kalendára na Ladislava uložili vo štvrtok 27. júna 2013 s vojenskými poctami v obci Mojtín na úpäti Strážovských vrchov v okrese Púchov do rodnej zeme telesné pozostatky cisárskeho „večného vojaka“ Ladislava Škultétyho-Gabriša. Na významnej vojensko-historickej a spoločenskej udalosti sa zúčastnili veľvyslanci Rumunska, Maďarska a Rakúska na Slovensku, Jeho Excelencia Ján Gábor, slovenský veľvyslanec v Rumunsku, ktorý sa významnou mierou pričinil o úspešný návrat mojtínského rodáka na Slovensko, predstaviteľia cirkvi, Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí SR a Ozbrojených síl SR. Nechýbali ani doboví husári na koňoch v modrých, ako aj zelených uniformách vyzbrojení šablami a v rukách nesúci historické husárske štandardy, ako aj žltočierne habsburské vojnové vlajky.

Okrem dobových habsburských vlajok však zaviala pred kostolom v Mojtíne i vlajka ultrapravicového Hnutia za lepšie Maďarsko (Jobbik), ktorá pútala pozornosť všetkých naokolo veľkým nápisom „Felvidék“. Neutešenú situáciu sa čoskoro podarilo vyriešiť príslušníkovi štátnej polície, ktorý v jednom z piatich členov Jobbiku spoznal svojho bývalého spolužiaka z Dunajskej Stredy. Na odporúčenie stiahnúť túto vlajku člen Jobbiku reagoval kladne; vlajku hnutia vzápätí vymenil za maďarskú štátnu vlajku.

Samotná slávnosť uloženia ostatkov „večného vojaka“ Škultétyho-Gabriša sa začala o 10.30 h slávnostnou svätou omšou v miestnom kostole. Celebroval ju žilinský diecézny biskup Mons. Tomáš Galis a vojenský ordinár Mons. František Rábek. Kázeň sa niesla v znamení Ladislava Škultétyho-Gabriša, ktorý bol zúčastneným predstavený ako človek v službe dobra a spravodlivosti, a taktiež ako vzor človeka v nezištnej službe pre druhých. Približne po hodine začala procesia za zvukov vojenskej hudby vychádzať z kostola. Dav sa premiestňoval na neďaleké priestranstvo pred farským domom. Na zelenom trávniku sa tu nachádza nový hrob a zároveň pomník štvorcového pôdorysu. Na každej stene pomníka (ktorý je zároveň podstavcom, na ktorom má byť v budúcnosti umiestnená socha husára sediaceho na koni) sú osadené tabule v slovenskom, maďarskom, nemeckom a anglickom jazyku, ktoré v stručnosti podávajú obraz o slávnom rodákovi z Mojtína.

Nasledovali príhovory rečníkov. Starostka obce Mojtín – Eva Gabrišová, poukázala na historicky významnú udalosť nielen pre krajiny bývalej habsburskej ríše, ale aj pre samotný Mojtín, nakoľko práve vďaka husárovi Škultétymu-Gabrišovi sa obec dostala do širšieho povedomia. Za zvukov kostolných zvonov, ktoré ohlasovali poludnie, predniesol svoju reč druhý rečník, avšak kvôli zvoneniu ho nebolo vôbec počuť. Následne sa k mikrofónu postavil náčelník generálneho štábu Maďarska – generálporučik Zoltán Orosz, ktorý vyzdvihol historickú osobnosť „večného vojaka“, ktorý môže byť vzorom aj pre dnešnú slovensko-maďarskú spoluprácu. Nezabudol opomenúť, že pozvaním maďarských vojenských a diplomatických predstaviteľov na slávnostnú ceremóniu uloženia ostatkov Škultétyho-Gabriša slovenská strana odčinila jednostranný akt exhumácie v Arade, na ktorú neboli prizvaní žiadni maďarskí predstavitelia. Po prejave maďarského predstaviteľa ozbrojených síl predniesol svoju reč náčelník generálneho štábu Slovenskej republiky – generálporučik Peter Vojtek. Ten sa vo svojom prejave zamyslel nad dlhotrvajúcou službou mojtínskeho husára, ktorú si v súčasnosti len ťažko vieme predstaviť. Poukázal tiež na istú paralelu medzi mnohonárodnostnou armádou habsburskej ríše, v ktorej Ladislav Škultéty-Gabriš slúžil, a dnešnými medzinárodnými vojenskými koalíciami, ktoré bojujú po celom svete za spoločnú vec.

Za zvukov vojenskej hudby sa potom prišlo k ceremónii uloženia ostatkov. Vojaci čestnej stráže sa následne dali do pozoru, pričom istá časť vyzbrojená dobovými karabínami zaujala palebné postavenie. Po tom, čo zazneli slová predčítača: „Raz, dva, tri!“, zahrneli salvy. Po uložení ostatkov vzdali prítomní vojenský a diplomatický predstavitelia hold „večnému vojakovi“ formou úklonu. Slávnostná ceremónia bola následne ukončená.

Prítomné zhromaždenie sa postupne začalo rozchádzať. Tí najmenší využili možnosť odfotiť sa s prítomnými husármi, vojenský a politický činitelia zas trávili čas v rozhovoroch. Starostka Mojtína ešte pozvala prítomných politických a vojenských predstaviteľov v obci na slávnostný obed v miestnom kultúrnom dome. Pre všetkých ostatných zúčastnených bolo pripravené obďaleč posedenie s typickým „slovenským“ jedlom, aké sa na takýchto príležitostiach často vyskytuje – maďarský guláš s chlebom.

Krátko pred 14.00 h bola slávnosť uloženia ostatkov husára Škultétyho-Gabriša na Mojtíne definitívne ukončená. Obec sa postupne vyprázdnila, „motorizovaní“ husári v dobových uniformách naložili svoje kone do prívosov, nasadli do áut a opustili obec. Život podhorskej obce Strážovských vrchov sa vrátil do svojich starých koľají.

J. Kallo

KONFERENCIE O GUSTÁVOVI HUSÁKOVI

Tohto roku by sa Gustáv Husák dožil sto rokov. V roku výročia nedožitého narodenín sa konali dve vedecké konferencie o jeho politickej činnosti počas jeho života – od študentských rokov do konca 80. rokov. Blízky spolupracovník G. Husáka, predseda federálnej vlády ČSSR Lubomír Štrougal, ho nazval „významnou osobnosťou československých dejín, najvýznamnejším slovenským politikom na československej scéne“. Pritom mal na mysli najmä politickú činnosť v 70. a 80. rokoch minulého storočia. Hodnotenie Husáka Štrougalom v jeho pamätiach sa vzťahuje predovšetkým na tzv. obdobie normalizácie.

G. Husák bol nepochybne významnou osobnosťou, ktorá si vyžaduje biografické spracovanie. Ide len o to, či boli potrebné dve konferencie s podobným obsahom referátov? Pokročil výskum hlavne obdobia po vojenskej intervencii roku 1968 do konca 80. rokov tak, aby sa jeho výsledky nevmestili do obsahu referátov jednej konferencie? Lebo o to hlavne ide, pretože otázky SNP, povojnového obdobia, prevratu, ťaženia proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu už možno konkrétnejšie analyzovať na základe existujúcich prameňov.

Prvá konferencia zorganizovaná Ústavom pamäti národa v spolupráci s Katedrou právnych dejín Právnickej fakulty Univerzity Komenského sa konala 28. – 29. januára 2013 v Bratislave pod názvom *Gustáv Husák a jeho doba*. Výstižný názov pre konferenciu, ktorá mala priblížiť biografické spracovanie významnej osobnosti v súvislostiach doby. Podľa môjho názoru takéto poslanie mohla konferencia naplniť za predpokladu širšej participácie historikov významných inštitúcií. Ale bez účasti historikov Historického ústavu SAV, prípadne ďalších pracovísk, bolo ťažké komplexne analyzovať politickú činnosť G. Husáka. Okrem toho časť referátov uvedených v programe druhého dňa konferencie neodznala z dôvodu neúčasti referentov, napríklad z Historického ústavu AV ČR, niektoré referáty boli len prečítané za neprítomných referentov, čo nevytváralo priestor pre diskusiu. Názvy a obsah prednesených referátov nenaviedli o výraznejšom posune poznania osobnosti Gustáva Husáka a doby, v ktorej politicky pôsobil. Napokon, konkrétnejšie hodnotenie prínosu konferencie bude možné urobiť po vydaní zborníka z konferencie.

Druhú konferenciu pripravil Historický ústav SAV, Ústav pro studium totalitních režimů v spolupráci s Národním muzeom v Prahe v dňoch 29. – 30. mája 2013. Konferencia sa konala v novej budove Národného múzea pod názvom *Moc politiky/politika moci*. Rokovanie konferencie pozostávalo zo šiestich blokov referátov, diskusie po každom z nich, ako aj záveru zástupcov inštitúcií, ktoré sa podieľali na príprave konferencie. Pre neúčast' referentky z Ruskej federácie, Maďarska a domácich referentov neodznali referáty s kľúčovým významom. Úsilím organizátorov konferencie bolo komplexne zachytiť politickú činnosť a život H. Husáka od 30. rokov do konca 80. rokov minulého storočia. Teda od mládežníckej činnosti v ľavicovom hnutí, ilegálnu činnosť v čase druhej svetovej vojny, v Slovenskom národnom povstaní a povojnovom období, do ktorého spadá prvý vrchol politickej činnosti, najmä v štátnych funkciách (bol predsedom Zboru povereníkov, čo sa rovná dnešnému postaveniu predsedu vlády). Tragédia G. Husáka sa začala obvinením z tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu a odsúdením na doživotný trest. Po amnestii v roku 1960 sa G. Husák dostal na slobodu a usiloval o návrat do politického života. Návrat sa podaril až v roku 1968, keď sa začal jeho vzostup vo funkciách, najmä po vojenskej intervencii. Politická činnosť G. Husáka vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSS a ÚV KSČ a prezidenta republiky od roku 1975 predstavuje druhý vrchol, ktorý sa skončil odvolaním zo straníckej

funkcie a abdikáciou z funkcie prezidenta republiky. Gustáv Husák bol komunistickým politikom a štátnikom. Vo svojej činnosti nikdy neprekročil hranice komunistickej ideológie, napriek tomu, že roku 1968 inklinoval (do intervencie) k reformnému hnutiu. V službách komunistickej strany vykonával významné a vrcholné funkcie, a politickú činnosť považoval za svoje životné poslanie počas štyroch spoločenských systémov a režimov. Bol provinčným (slovenským) politikom a tento rámec výrazne neprekročil ani vtedy, keď zastával najvýznamnejšie funkcie celoštátneho-československého významu. Vo svojej politickej činnosti významné miesto zaujímajú jeho aktivity venované česko-slovenským vzťahom. Tejto problematike boli venované referáty J. Rychlíka, J. Žatkuliaka, M. Macháčka a dotkli sa jej aj ďalšie. Zaradenie G. Husáka do širšieho kontextu éry a režimov sledovali referáty S. Sikoru, N. Kmeťá, jeho miestom v komunistickom hnutí sa zaoberal referát J. Benka. Pohľad marxistickej a exilovej historiografie sledoval A. Hudek. Z môjho pohľadu je na škodu veci, že A. Hudek nepristúpil k širšiemu poňatiu a nenačrtnol peripetie súvisiace s napísaním vedeckej biografie o G. Husákovi. Aktivity G. Husáka v hospodársko-sociálnej oblasti odzneli v referátoch L. Hallona – M. Sabola, M. Pullmana, M. Franca, L. Vojáčka a Š. Ramišovej, pričom odkryli menej známe činnosti. O činnosti G. Husáka počas vládnej krízy vo februári hovoril J. Pešek. O G. Husákovi v odboji, počas SNP a vzťahu k Demokratickej strane hovoril M. Mocko a M. Syrný. O procesoch proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom hovoril J. Kalous. Menej známu epizódu vzťahu G. Husáka k M. Hüblvi priblížil Z. Doskočil a vzťahy medzi G. Husákom a J. Lenártom R. Pavlovič. Zhodnotiť publicistiku G. Husáka v čase do zvolenia do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS sa podujal M. Zemko. Život vo väzení osvetlil referát P. Blažeka, manželský život s M. Lokvencovou a V. Millerovou priblížila E. Londáková. Uviedla, že ani jedna zo žien výraznejšie neovplyvnila jeho politickú činnosť. Osobu G. Husáka v slovenskom filme a divadle ukázala D. Podmáková. M. Štefanský hodnotil vzostup politickej kariéry G. Husáka na moskovských rokovaníach v auguste 1968. Obohatením konferencie bolo vystúpenie Petra Weisa z Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky, ktorý kombináciou poznatkov čerpaných z literatúry s osobnými, dobovými poznatkami priblížil koniec 80. a začiatok 90. rokov.

Po každom bloku referátov nasledovala diskusia, v ktorej diskutujúci upresňovali a rozširovali svoje pohľady na jednotlivé témy. Diskusia sa dotkla aj politickej činnosti G. Husáka v období normalizácie polemikou medzi J. Rychlíkom a M. Štefanským, najmä z hľadiska vzťahu ku konzervatívnym silám.

Podľa môjho názoru obidve konferencie postrádali niektoré nosné referáty, ktoré by bližšie analyzovali obdobie činnosti G. Husáka počas normalizácie, napríklad Vývoj, respektíve pohľady Moskvy na politiku G. Husáka, Činnosť konzervatívnych a ultraľavých síl v zápase s G. Husákom a iné. ÚSTR a ÚPN disponujú archívnymi fondmi, ktoré môžu poskytnúť (podľa mňa) aspoň čiastkové odpovede na uvedené témy. Ale na konferenciách neboli také možnosti spomenuté.

Záverom ku konferencii o G. Husákovi konanej v Prahe možno uviesť, že po publikovaní referátov, dopracovaných do štúdií, jej výsledky poskytnú komplexnejší obraz o politickej činnosti G. Husáka a jeho živote. Súčasne odkrývajú témy, na ktoré by sa mal sústrediť výskum vo viacerých inštitúciách. Bez toho poznanie dejín Slovenska a Československa o období 70. a 80. rokov bude stagnovať.

M. Štefanský

ODBORNÁ KONFERENCIA M. R. ŠTEFÁNIK A ČS. ZAHRANIČNÉ VOJSKO (LÉGIE)

V Bratislave sa dňa 23. mája 2013 uskutočnila odborná konferencia o generálovi Milanovi Rastislavovi Štefánikovi ako organizátorovi československého zahraničného vojska – légii. Konferencia sa konala pri príležitosti 20. výročia vzniku Nadácie M. R. Štefánika, ktorá sa zaslúžila o obnovenie Štefánikovho pamätníka v Bratislave a podujatie aj iniciovala. Spoluorganizátormi a odbornými garantmi podujatia boli Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Vojenský historický ústav a Slovenská historická spoločnosť.

Rokovanie konferencie otvoril v mene nadácie profesor Dušan Bakoš, predseda Správnej rady Nadácie M. R. Štefánika; v úvode účastníkov podujatia pozdravili zástupcovia spoluorganizátorov a za Československú obec legionársku jej miestopredseda pre zahraničné styky Emil Cigánik. Predstaviteľ vedenia ČsOL vo svojom príhovore zdôraznil potrebu pestovania legionárskych tradícií, ich význam pre vlasteneckú výchovu mladej generácie a pripomenul aj trojstranné memorandum, ktoré v minulom roku podpísali vedúci predstavitelia Nadácie M. R. Štefánika, Československej obce legionárskej a Spoločnosti M. R. Štefánika. Účasť zástupcov ČsOL na konferencii bola jedným z príkladov spolupráce uvedených inštitúcií a aj ukázkou plnenia memoranda.

Už úvodný príspevok Jána Fuskú pripomenul štefánikovskú problematiku a aj jej čiasťtočnú nepohodnosť pre časť politickej reprezentácie nielen v minulosti, ale aj v súčasnosti. Štefánika a jeho myšlienkový odkaz – a to je aj potešiteľné – si viac osvojila mládež a široké vrstvy verejnosti, než slovenské politické elity v minulosti a, žiaľ, až na malé výnimky, aj v súčasnosti. Čestný predseda Nadácie M. R. Štefánika, profesor Ján Fuska, informoval aj o pripravovanej knihe o pomníkoch M. R. Štefánika na Slovensku a aj v zahraničí.

Ďalšie referáty sa venovali všetkým zložkám légii – ruským, francúzskym, talianskym a aj srbským, Štefánikovým pomníkom a aj pietnej spomienke na Štefánika na Bradle v pamätných rokoch 1968 – 1969. Riaditeľ Vojenského historického ústavu v Bratislave Milošlav Čaplovič vo svojom referáte podal prehľad o vzniku čs. zahraničného vojska v Rusku, vo Francúzsku a napokon aj v Taliansku a o problémoch, ktoré muselo naše politické a vojenské vedenie prekonať pri jeho výstavbe ako v Rusku, tak aj vo Francúzsku a Taliansku. Pri odstraňovaní negatívnych postojov k vzniku čs. zahraničného vojska väčších rozmerov zohrala rozhodujúcu úlohu organizátorská činnosť M. R. Štefánika a jeho mimoriadne diplomatické schopnosti. Ale nielen tie, lebo práve aj v Rusku sa na prelome rokov 1918/1919 ukázalo, že Štefánik je aj dobrý vojenský organizátor, rozumie problematike a potrebám armády. Po svojej inšpekcii a diskusiách s dôstojníkmi a vojakmi pri rôznych jednotkách pochopil nielen potrebu vystriedania, respektíve stiahnutia vojsk unavených fyzicky aj psychicky z frontovej línie, ale aj to, že aj keď je štátne zriadenie demokratické, v ozbrojených silách nemá demokracia, schôdzovanie a diskutovanie o rozkazoch veliteľov a podobné aktivity miesto, pretože vedú až k anarchii a v konečnom dôsledku ohrozujú armádu a jej existenciu ako celok.

Zaujímavý bol aj príspevok Natálie Krajčovičovej o sociálnom postavení legionárov a príspevky o legionárskych pomníkoch na Slovensku (J. Babjak). Veľkým prínosom bol referát francúzskeho historika Etienna Boisserieho z Paríža, ktorý priblížil účasť francúzskych legionárov v bojoch vo Francúzsku pri Vouziers a Terrone na základe pre nás ťažko prístupných a aj málo známych vojenských dokumentov – denných zápisov francúzskej armády, ktoré obsahujú detailné informácie o bojových operáciách, účasti jednotiek na príslušných úsekoch frontu, stratách a podobne.

Zástupca Jednoty ČsOL Český Brod a člen Správnej rady Nadácie M. R. Štefánika F. Vrábel sa vo svojom referáte o Štefánikovom pobyte na Sibíri na prelome rokov 1918/1919 venoval zložitej problematike nariadenia č. 588 zo 16. januára 1919, ktorým Štefánik ako minister vojny zrušil volené orgány v ruských légiách a premenil dobrovoľnícke revolučné vojsko na pravidelnú organizovanú armádu novovzniknutého demokratického štátu – Československej republiky. Pre lepšie poznanie tejto problematiky bude však potrebný ešte ďalší archívny výskum, a to najmä pokiaľ ide o otázku, prečo bol rozkaz publikovaný až 28. februára 1919, teda s odstupom mesiac a pol od jeho vydania. Viacero dokumentov svedčí o možných sporoch v zákulisí, ktoré Štefánik už nemohol ovplyvniť, pretože zo Sibíri odcestoval a ponáhlal sa na mierovú konferenciu vo Versailles.

Na záver konferencie, ktorá sa tešila značnému záujmu odborníkov aj širokej verejnosti, sa rozvinula spontánna diskusia, v rámci ktorej si prítomní spresňovali niektoré pojmy, poukázali na rozdielne výklady a aj pretrvávajúce problémy o légiách v historiografii. Tým akoby symbolicky naznačili, že výskum dejín tohto obdobia a významnej kapitoly v dejinách českého a slovenského národa ani po takmer sto rokoch nie je uzavretý, je v ňom ešte veľa bielych miest a otázok, ktoré čakajú na objektívnejšie zhodnotenie, ako to bolo v minulosti. K lepšiemu poznaniu dejín légii by mali prispieť aj novo sprístupnené dokumenty z francúzskych a talianskych archívov. Ďalšia možnosť sa nám otvára sprístupňovaním archívov v Rusku a veľa možno očakávať od dôkladnejšieho výskumu v archívoch nemeckých, najmä pokiaľ ide o ministerstvo zahraničných vecí a vojenský archív. Nemecký materiál – našimi historikmi len málo využívaný – by mohol prispieť aj k lepšiemu poznaniu úlohy nemeckej diplomacie pri vyvolaní konfliktu medzi légiami a sovietskou mocou v Rusku (vyslanec Mirbach) v období po uzavretí Brestlitovského mieru.

Hoci existuje staršia a veľmi presvedčivá práca ruského v emigrácii žijúceho historika Victora M. Fica „*The Bolsheviks and the Czechoslovak legion, The Origin of Their armed conflict March-May 1918*“ New Delhi: Abhinav Publications, 1978, v ktorej autor dokumentárne podložil svoj záver, že konflikt úmyselne a po dobrej úvahe vyvolala boľševická vláda, pričom nemalú úlohu zohrali aj informácie od českých a slovenských ľavicových sociálnych demokratov, respektíve komunistov, ktorí zámerne náladu v čs. légiách v Rusku skresľovali a sovietskym predstaviteľom tvrdili, že väčšina z legionárov je stúpencom boľševikov, vo veľkej časti odbornej literatúry ešte stále pretrváva názor, že konflikt vyvolalo československé politické a vojenské vedenie v spolupráci s Francúzskom a Anglickom, a tie ho aj financovali.

Možno očakávať, že pripravovaný zborník referátov z konferencie prinesie veľa nových zaujímavých poznatkov a stretne sa medzi znalcami a záujemcami o dejiny légii a aj u ďalších čitateľov so záujmom.

F. Vrábel

NAVŽDY NÁS OPUSTIL PhDr. BOHUŠ KLEIN, PhD.

Slovenská historická obec so zármutkom prijala správu o skone PhDr. Bohuša Kleina, PhD. – historika, muzeológa, pamiatkara a publicistu.

Narodil sa 21. novembra 1943 v Hornej Štubni (okr. Turčianske Teplice) v rodine karpatských Nemcov, ktorá súhrou šťastných náhod nebola vysídlená po vojne do Nemecka tak ako tisícky iných nemeckých rodín karpatských Nemcov žijúcich vtedy na Slovensku.

Jeho materinským jazykom bolo hornoštubnianske nemecké nárečie kremnického okruhu a jeho pôvodným krstným menom bolo meno Gottfried. Pred nástupom do základnej školy jeho otec František (1910 – 1997), vyučený kamenár a neskôr lesný robotník, urobil prezieravé rozhodnutie tým, že prekladom zmenil jeho krstné meno v úradných listinách na slovenské meno Bohumír. Bola to totiž doba, v ktorej protinemecký ošial opantával takmer celú spoločnosť, nevynímajúc ani obyčajných ľudí... V bibliografiách by sme však meno Bohumíra Kleina nenašli, lebo všetky svoje publikované práce signoval krstným menom Bohuš, teda tak, ako ho volali a oslovovali priatelia a kolegovia.

Po ukončení základnej školy v rodisku začal navštevovať Jedenásťročnú strednú školu v Kláštore pod Znievom. Tu si osvojil mäkkú výslovnosť ľubozvučnej stredoslovenskej slovenčiny; maturoval roku 1960 na gymnáziu v Turčianskych Tepliciach, kam školu presťahovali z Kláštora pod Znievom. V tom istom roku začal navštevovať Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, kde študoval kombináciu dejepis – zemepis. Obzvlášť náročné bolo štúdium geografie na Prírodovedeckej fakulte UK, kde sa vďaka vynikajúcim pedagógom a geografom formoval jeho vzťah k historickej geografii ako dôležitej retrospektívnej krajnotvornej disciplíny. Ako študent pôsobil ako pomocná vedecká sila v Historickom ústave SAV v Bratislave u doc. Dr. Petra Ratkoša, ktorý v ňom vzbudil záujem o staršie národné dejiny. Z jeho podnetu napísal a obhájil diplomovú prácu venovanú problematike cestnej siete Zvolenského kráľovského komitátu v období Arpádovcov. Táto téma bola predmetom aj jeho rigorózneho práce (školiťelom mu bol vtedy docent Dr. Matúš Kučera). Túto prácu pod názvom *Príspevok k historicko-geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu* publikoval vo Vlastivednom zborníku Považia XV. (1985).

Prvým pracovným miestom Bohuša Kleina bolo Múzeum D. Štúra (dnes Slovenské banké múzeum) v Banskej Štiavnici, kde sa na poste odborného pracovníka zaoberal problematikou stredoslovenských bankových miest v stredoveku. Po ročnej základnej vojenskej službe sa do Banskej Štiavnice už nevrátil, krátky čas pracoval vo Vlastivednom múzeu (dnes Stredoslovenské múzeum) v Banskej Bystrici, no zakrátko nato, od 1. septembra 1967, nastúpil do funkcie riaditeľa Mestského múzea (dnes Múzeum mincí a medailí) v Kremnici. Tu začal postgraduálne študovať špecializovanú muzeológiu na UJEP v Brne. Štúdium muzeológie ukončil v roku 1971 štátnou skúškou a obhájením záverečnej práce na tému *Zbierkotvorná činnosť Trenčianskeho múzea v Trenčíne do roku 1945*, ktorú taktiež pod názvom *Príspevok k vývinu muzeálnej práce Trenčianskeho múzea v Trenčíne* publikoval v roku 1974 na stránkach časopisu *Múzeum*.

Ako riaditeľ múzea v Kremnici vypracoval *Koncepciu budovania ústredného múzea mincí a medailí na Slovensku*. Po viac ako ročnom pôsobení v tejto funkcii sa z rodinných dôvodov presťahoval na stredné Považie do Trenčína. Tu začal pracovať na odbore kultúry vtedajšieho Okresného národného výboru, kde ako inšpektor kultúry mal v referáte problematiku štátnej pamiatkovej starostlivosti, ochranu prírody, múzejníctva a obecných kroník. Práca v štátnom orgáne v čase nastupujúcej a neskôr intenzívnej normalizácie kultúrneho života si od neho vyžadovala nielen osobnú odvahu, ale aj vysoké odborné nasadenie, čo

sa u neho prejavovalo v argumentačnej odbornej oblasti, hlavne pri záchrane a zveľad'ovaní národného kultúrneho dedičstva. Sám spomínal, že na vtedajšiu stránickú a štátnu byrokráciu najviac pôsobila klauzula, keď už všetky pokusy hlavne o pridelenie financií na pamiatkové akcie zlyhali, že „...toto a toto iste využijú nepriatelia socializmu...“, a vždy, alebo takmer vždy, hoci to nebolo pravidlom, sa mu podarilo dosiahnuť, čo považoval za potrebné.

Po štvorročnom pôsobení vo funkcii inšpektora kultúry na ONV v Trenčíne ho v roku 1973 vymenovali za riaditeľa Okresnej pamiatkovej správy v Trenčíne, ktorú založil a doviedol k významnému rozmachu v oblasti štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v celoslovenských reláciách. V roku 1984 sa stal riaditeľom Strediska Trenčín, vtedajšieho Krajského ústavu štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, ktorému podliehali dva vtedy rozlohou veľké okresy, a to Trenčín a Senica so značným počtom národných kultúrnych pamiatok a mnohých ďalších významných pamiatok a pamiatkových zón bývalých stredovekých miest a mestečiek.

V roku 1977 Okresné osvetové stredisko v Trenčíne vydalo jeho brožúru pod názvom *Beckov a jeho slávni rodáci* a v roku 1984 Krajská knižnica v Trenčíne vydala monografiu pod názvom *Svedectvo pamiatok*, ktorú napísal v spoluautorstve s R. Samuelom. Táto publikácia je ešte aj dnes po odstupe rokov základným dielom historicko-dokumentačnej hodnoty o národno-historických pamiatkach bývalého Trenčianskeho okresu. Jeho štúdia venovaná pamiatkovej charakteristike stredovekého mestského opevnenia v Trenčíne vyšla v špecializovanom zborníku Trenčianskeho múzea venovanom remeslám, tlačiarňam a architektúre Trenčína v roku 1985. Ten istý rok vo Vlastivednom zborníku Považia XV. publikoval odbornú štúdiu *Príspevok k historicko-geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu*, v uvedenom zborníku roku 1978 publikoval aj závažnú metodologickú štúdiu pod názvom *Zásady určovania stredovekých ciest v geografickom prostredí*.

Buhuš Klein autorsky spracoval kapitoly *História a Umeleckohistorické a historické pamiatky* turistickej edície Biele Karpaty, ktorá vyšla roku 1988 vo Vydavateľstve Šport. Napokon treba spomenúť prácu *Spríevodca kultúrno-historickými pamiatkami Trenčianskeho okresu*, ktorú zostavil a napísal do nej aj texty. Tento sprievodca akoby symbolicky završoval jednu plodnú etapu života jubilanta, ktorý od apríla 1990 v časoch veľkých spoločenských zmien odišiel z funkcie riaditeľa Strediska pamiatkovej starostlivosti v Trenčíne a presťahoval sa do Bratislavy.

Po krátkej medzizastávke na hrade Červený kameň nastúpil v novembri 1990 do Vojenského historického ústavu v Bratislave, kde sa začal profesionálne venovať historickej vede, a to najstaršiemu obdobiu našich národných vojenských dejín. Geografické poznatky a ich spätný odraz na vojenské dianie na našom území v najstaršom období vynikajúco zúročil v štúdiu *Geopolitické faktory v starších slovenských dejinách*, ktorá vyšla v zborníku Armáda v dejinách Slovenska. I. časť, Bratislava 1993. Na sklonku toho istého roku vyšiel aj prvý diel *Vojenských dejín Slovenska (Stručný náčrt do roku 1526)*, vydaný Ministerstvom obrany SR, ktorý napísal v spoluautorstve s renomovanými slovenskými historikmi Richardom Marsinom a Alexandrom Ruttkayom. V tejto monografii autorsky napísal kapitoly venované najstarším vojenským dejinám Slovenska do príchodu Slovanov na naše územie. Možno konštatovať, že uvedená monografia bola prvým syntetickým pokusom o sumarizáciu poznatkov najstarších vojenských dejín Slovenska do 6. storočia. V tom istom roku (1993) publikoval v časopise *Historie a vojenství* v Prahe štúdiu *Obranný pevnostný systém uhorského štátu na území Slovenska*, ktorá sa stala východiskovou základňou jeho dizertačnej práce. Doktorandské štúdium absolvoval na HÚ SAV v Bratislave v roku 2001

obhajobou dizertačnej práce *Vývoj obranného systému na území Slovenska do tatárskeho vpádu* (školiteľ doc. Ján Lukačka). Prvá kapitola tejto práce pod názvom *Pevnostná výstavba na území Slovenska do 10. storočia (Náčrt vývoja)* bola publikovaná v Historickom zborníku, 9, Matica slovenská (1999).

Tematika najstarších vojenských dejín Slovenska rezonovala aj v ďalších publikovaných štúdiách. Sú to: *Vojensko-historické súvislosti začlenenia Slovenska do uhorského štátu v 10.-12. storočí* (Vojenské obzory, História, 1996), *Vojensko-geografické aspekty rímskej obrany na strednom Dunaji v 1.- 4. storočí* (Vojenská história, č. 1, 1997) a *Bitka pri Vogastisburgu 631, Bitka pod Devínskym hradom 864, Bitka pri Bratislave 907 a Bitka pri rieke Slanej 1241* ktoré boli publikované v seriáli Významné bitky na území Slovenska v časopise SAMO, ktorý vydával Generálny štáb Armády SR v Trenčíne (1997).

Od roku 1997 sa vedecký záujem jubilanta zamerl na vojenské dejiny Slovenska v 18. a 19. storočí. V publikovaných prácach tohto posledného obdobia využil svoj heuristický potenciál a načrel do archívneho bohatstva Rakúskeho štátneho archívu vo Viedni, v ktorom sa nachádza ešte veľa neznámych a pre dejiny Slovenska dôležitých a doteraz nepublikovaných prámeňov. Z pôvodného pramenného materiálu napísal štúdie *Obrana Karpát v zámeroch Generálneho štábu rakúskej armády z roku 1811* (Vojenská história, č. 1, 1998), *Predpoklady vojenskej obrany rakúskej Haliče pred I. svetovou vojnou* (Vojenská história, č. 2, 1999), *Jozefínske mapovanie* (Slovenská archivistika, 1999), *Poštové cesty na Slovensku začiatkom 19. storočia*, (Historický zborník MS, 10, 2000) a *Vojusková priepustnosť hlavných ciest cez (slovenské) Karpaty v 60. a 70. rokoch 19. storočia s návrhom ich logistického zabezpečenia* (Vojenská história, č. 1, 2002). Do rámca týchto štúdií venovaných vojenským dejinám organicky zapadá aj jeho zásadná práca *Náčrt geopolitického vývoja Slovenska do začiatku 20. storočia*, publikovaná v obsiahlom kompendiu *Geopolitika – Českoslovakizmus – Národné rady* (Ed. Miroslav Pekník, Bratislava : Veda, 2000). Obdobie pôsobenia Bohuša Kleina vo Vojenskom historickom ústave v rokoch 1990 – 1998 možno právom označiť za najplodnejšie vedecké obdobie v jeho živote. Zároveň treba zdôrazniť, že práve on položil základy pre poznanie najstaršej etapy vojenských dejín Slovenska a významne sa zaslúžil o to, že slovenská vojenská historiografia sa na prelome 20. a 21. storočia stala dynamicky sa rozvíjajúcou vedeckou disciplínou.

Posledné pracovné roky Bohuš Klein strávil v Múzeu kultúry karpatských Nemcov Slovenského národného múzea v Bratislave. Popri muzeálnej činnosti sa odborne zamerl na spracovanie a sprístupnenie prvého vojenského mapovania z rokov 1769 – 1785, ktoré sa nachádza vo Vojenskom archíve Rakúskeho štátneho archívu vo Viedni. Tento materiál pozostávajúci z doteraz nepublikovaných ručne kreslených a farebných máp v mierke 1 : 28 800 obsahuje aj vojenské opisy územia Slovenska, ktoré svojou výpovednou hodnotou sú pre slovenské dejiny jedinečné a neopakovateľné. Tieto opisy sídiel obsahujú okrem vojenských aspektov i celú stavebno-historickú a geografickú infraštruktúru Slovenska v 2. polovici 18. storočia s obrovským množstvom miestnych názvov a iných údajov takmer pre všetky vedecké disciplíny. Práve tejto problematike sa venoval vo viacerých štúdiách, článkoch a prácach, za všetky možno spomenúť aspoň monografie *Významné mestá Slovenska na tajných mapách 18. storočia* (Veda, 2003) a *Sídla na Slovensku obývané nemeckým obyvateľstvom na vojenských mapách v druhej polovici 18. storočia* (SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2008).

PhDr. Bohuš Klein, PhD. zomrel 27. mája 2013 v Bratislave.

Čeť jeho pamiatke!

UPOZORNENIE REDAKCIE

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

*Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielajte zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie.** K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu trvalého bydliska i pracoviska, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.*

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, apríl 1998, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácií v iných časopisoch, ktoré sa pridružujú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na ulahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹ VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56. ISBN 80-215-0149-9.

² PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121. ISBN 3857701203.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmestia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10. ISSN 1335-3314.

(u cudzojazyčných zdrojov uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: *In Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

⁴ DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85. 80-85794-08-X.

⁵ PEJSKAR, ref. 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)
 - šk. (ako škatuľa, nie krabica)
 - č. j. (s medzerou)
 - VHA Bratislava, f.; pozri tiež PEJS, O.: ...
 - Tamže, s. 8. (nie tamtiež)
- najfrekvencovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,
Číslo poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ⁴⁾

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať ISBN.

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 21 04 Bratislava

tel: 02/48 207713

E-mail: redakciavh@gmail.com

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

AUTORI ČÍSLA

PhDr. Igor GRAUS, PhD., Štátny archív v Banskej Bystrici – pobočka Banská Bystrica, Komenského 26, 974 20 Banská Bystrica

JUDr. Oldřich PEJS, Kafkova 153, 160 00 Praha 6, Česká republika

Mgr. Eduard LAINCZ, Ľubovnianske múzeum – hrad, Zámocká 22, 064 01 Stará Ľubovňa

PhDr. Jan ŠTAIGL, CSc., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Dr. Peter TURZA, Vojenské historické múzeum, Orviská cesta, LDS-F-6, 921 01 Piešťany

PhDr. Peter ŠUMICHRAST, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

doc. PhDr. Jozef BYSTRICKÝ, CSc., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Oprava: V štúdii Mgr. Petra Chorváta, PhD. *Československá armáda a mestská spoločnosť v Banskej Bystrici v rokoch 1918 – 1939 (náčrt problematiky)* v čísle 2/2013, s. 43, tretí odsek, je v zátvorke chybné uvedené informácie o nevybudovaní pavilónu učební v meste. Táto informácia sa vzťahuje na nové kasárne pešieho pluku 26.

Vojenská história 3/2013

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: pplk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: Mgr. Igor Kalita

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Igor Graus, PhD., Mgr. Peter Chorvát, PhD., Mgr. Peter Kralčák, PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc., mjr. Mgr. Milan Vanga.

Medzinárodný redakčný kruh: Dr. István Janek, PhD. (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. (Warszawa), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Dr. Martin Zückert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 8. júla 2013

EV 734/08

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: ÚVŠP MO SR, OdVČ, OdPČ, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Fotografia zachytáva vojakov pri odbere stravy v poľných podmienkach počas cvičenia čs. brannej moci v 30. rokoch 20. storočia.